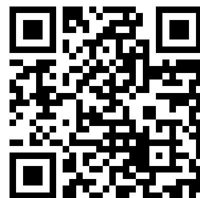
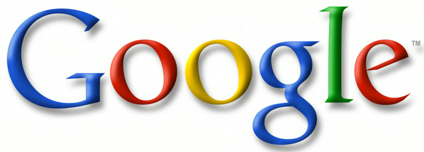

Princeton University Library
32101 073850388

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

SKÅNELAND

UTGIVEN AV

LAURITZ WEIBULL

BAND 5. HÄFTE 1—3.
(Årg. 1913).

LUND
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
1914

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

SKÅNELAND

UTGIVEN AV

LAURITZ WEIBULL

— — —

FEMTE BANDET

LUND
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
1914—1923

Innehåll.

Ärkebiskop Isarnus av Lund.

(1302—1310).

Ett bidrag till hans biografi.

Det har länge rått stridiga meningar om vem och varifrån den Isarnus var, som 1295 under striden mellan Jens Grand och Erik Menved av Bonifacius VIII sändes till Norden såsom legat, 1300 besteg ärkestolen i Riga, två år senare den i Lund och slutligen 1310 kort före sin död utbytte sitt nordiska ärkebiskopsdöme mot det i Salerno. Mogens Madsen och efter honom Huitfeld förklara Isarnus »född i Frankrike, som några mena, eller ock, vilket är mera troligt, uti Italien» [1]; samma osäkerhet rörande nationaliteten möter ännu 1850 hos Reuterdahl [2]. Redan tidigare, år 1844, ansåg sig emellertid Napiersky i denna sak ha nått ett säkert resultat: enligt honom var Isarnus italienare, hans tillnamn Tacconi och födelseorten Pavia [3]. Denna identifikation vann hastigt burskap: den godtogs av P. A. Munch i hans Diplomatiske Bidrag til Erkebiskop Jens Grands Levnetshistorie [4], av Alfred Leroux i Un légat de Boniface VIII [5], av Weeke

[1]) Magnus Matthiæ, Series episcoporum Lundensium, 104; Huitfeld, Bispekrøniken, R iiij.

[2]) Reuterdahl, Svenska kyrkans historia II: 2, 339.

[3]) Napiersky, Riga's ältere Geschichte i Monumenta Livoniæ antiquæ, IV, XXX.

[4]) Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1860, s. 122.

[5]) Arbetet av 1879 och citerat av Antoine Thomas, Isarn de Fontiès, légat pontifical en Danemark, archevêque de Riga, de Lund et de Salerne († 1310). Note critique sur son origine et son vrai nom i Annales du Midi XVII, s. 511.

i Lunde Domkapitels Gavebøger [1]) och möter ännu hos Eubel i hans Hierarchia catholica medii ævi [2]). Leroux anmärker emellertid, att patronymikonet Tacconi icke anträffas i de autentika dokument, vilka äro honom bekanta, och Eubel ger åt ärkebiskopen vid sidan om detta tillnamn ännu ett: Morlane, som i en bulla av Nicolaus IV den 18 december 1291 tillägges en archipresbyter Isarnus i Carcassone [3]). Mot denna identifikation har 1905 Antoine Thomas inlagt en bestämd gensaga: Isarnus är varken Isarnus Tacconi eller Isarnus Morlane, utan en helt annan person, även denne emellertid archipresbyter i Carcassone, Isarnus de Fontiano, Isarn de Fontiès [4]).

Av de här omnämda försöken att utforska vem och varifrån Isarnus var kan det av Napiersky gjorda genast utelimineras: det beror på en sammanblandning mellan den nordiske ärkebiskopen Isarnus och Isnard Tacconi († 1329), en dominikanermunk, född i Pavia, som efter att ha varit ärkebiskop i Thebe och Pavia samt patriark i Antiochia ånyo erhöll den grekiska ärkebiskopsstol, som han tidigast innehaft [5]). Men Isarnus Morlane eller Isarnus de Fontiano eller möjligen bådadera är ännu en lika oavgjord fråga. Ett dokument, härrörande från Isarnus sjelv under hans ärkebiskopstid i Lund och infört i staden Brügges »Gröna bok» [6]), ger emellertid möjligheten att definitivt lösa spörsmålet.

I juli 1304 hade Philip den sköne av Frankrike, efter att året förut ha tvungits till vapenstillestånd, fallit in i Flandern. Samtidigt hade en flotta under befäl av den genuesiske amiralen Grimaldi seglat till Zeeland för att tillintetgöra Guido av Namurs sjömakt. Den senare blev besegrad vid Zieriksee. De franska och flandriska härarne stötte den

[1]) Weeke, 240. Jmfr dock Weekes senare artikel om Isarnus (Morlane) i Dansk biografisk Lexikon VIII, 323.

[2]) Eubel I, 331.

[3]) Les Registres de Nicolas IV n:o 4035; Eubel I, 331, 442, 452.

[4]) Thomas, 513.

[5]) Thomas, 515; Eubel I, 93, 408, 508.

[6]) Groene Boek. C. vj vers.-vij vers. Stadsarkivet i Brügge.

15 augusti samman vid Mons-en-Puelle. Striden blev oavgjord: de flandriska trupperna rymde väl fältet, men Philip avstod från att förfölja [1]. Mitt under dessa oroligheter kom Isarnus, på återväg från Rom, där han hämtat sitt pallium såsom ärkebiskop av Lund, med gods och följe genom Flandern. Det kan icke förvåna, att man där i första ögonblicket i denna främling och hans följe misstänkte fiender eller fiendes gynnare; några av hans folk blevo också tagna tillfånga och hans gods, med vilket han redan inskeppat sig på fartyg vid Sluys, sekvestrerat. Det lyckades emellertid Isarnus att klargöra, vem godset tillhörde; detta i likhet med de fångna blev efter några dagar åter frigivet, och under den tid ärkebiskopen sedan dröjde i Brügge, visades honom och hans följe av klerus och befolkningen i övrigt stora vördnadsbetygelser och en tjänstaktighet, som vann Isarni uttryckliga erkännande. Ärkebiskopen fann, att vad som skett icke hade sin grund i illvilja utan avsett sjelvförsvar, och i ett notarialintyg av den 18 augusti uttalade han sin tillfredsställelse med staden Brügge och allt Flandern, på samma gång som sitt överseende med det inträffade. Bland vittnena i detta notarialintyg möta tvänne nordbor Thue Lille och Karl Eriksson, båda kaniker från Lund och den senare med tiden ärkebiskop där, bland de många främlingarne även Arnaldus Morlane, »herr ärkebiskopens broder».

Copia litterarum archiepiscopj Londensis in regno Dacie, quibus attestatur se a populo Brugensi graciose fuisse exceptum, non obstante quod suos et sua arrestassent a:o xiij^c^iiij.

Jn nomine domini. Amen. Ysarnus permissione diuina archiepiscopus Londensis regni Datie et Suessye primas vniuersis Christifidelibus presentes litteras seu presens instrumentum publicum inspecturis salutem in domino sempiternam. Nouerit vniuersitas uestra, quod cum nos, alias non est diu, per terram Flandrie cum nostra concomitiua et rebus seu bonis nostris versus nostrum archiepiscopatum predicte terre Dacie transitum faceremus, aliqui de Flandria, in qua tunc temporis periculosa

[1]) Jmfr Henri Pirenne, Geschichte Belgiens I, 469.

et hostilis guerra uigebat, suspicantes sollicite et timentes, nos et nostram familiam aut ex nobis aliquos, quia ibidem ignotos, sibi populoque Flandrensi inimicos et contrarios aut inimicorum suorum fautores et complices extitisse, eos et bona nostra predicta tunc in nauibus iuxta villam de Sluus in mari nobiscum reposita ac aliquos de nostra familia laicos arrestarunt, nullum tamen nobis aut rebus nostris predictis gravamen, dampnum aut iniuriam aliquam quomodolibet inferentes, huiusmodi bona nostra per aliquot dies sub secura custodia arrestata sine aliquo detrimento tenebant, donec per nos populo Brugensi et alijs, quorum interfuit, ad quem vere dicta bona spectarunt, sufficienter ac plene constaret, super quibus intellecta ab eis et cognita veritate, totus clerus populusque Brugenses interim et quam diu moram protraeremus ibidem nobis et nostris cum multa reuerentia exhibebant seruitia gratiosa. Nos igitur, quia arrestationem huiusmodi et modum arrestandi honestum atque dominorum et populi dicte terre voluntatem sinceram certo experimento didicimus, confitemur re vera et recognoscimus præsentis publici instrumenti tenore, premissa non animo iniurandi vel nocendi nobis et nostris ab ipsis arrestantibus facta fuisse, sed potius ut ab inimicorum suorum traditionibus et insidijs sibi precauere valerent, super quo facto nos tanquam bene contenti de eis et tota terra Flandrensi plenam remissionem eisdem et dominis dicte terre ac populo iuste et merito facimus ad cautelam ipsos et ipsorum quemlibet in premissis et in premissorum singulis reputantes veraciter inculpabiles in domino et immunes ac eos contra nos aut nostros in hoc casu nullatenus deliquisse, immo credimus vehementer dictam arrestationem nobis redundasse et nostris in nostrum commodum et profectum. In quorum testimonium premissorum nos presens publicum instrumentum per Iohannem notarium infra scriptum fieri et suo signo signarj fecimus ac nostri sigilli appensione munirj. Actum Brugis in domo dominj prepositi ecclesie sancti Donatianj Brugensis Tornacensis diocesis sub anno ab natiuitate domini millesimotrecentesimo quarto mensis augusti die xviij indictione secunda pontificatus sanctissimi patris nostri et domini dominj Benedicti pape vndecimi anno primo, presentibus discretis viris prouidis et honestis domino Guillelmo de Rupefolio, archidiacono in ecclesia Ruthenensi, Bertrando de Cananellis, canonico Osiliensi, domino Thuuone dicto Lille, canonico Lundensi, domino Karolo Erichi, canonico Lundensi, magistro Rinerio de Terdona, Arnaldo Morlane, eiusdem domini archiepiscopi fratre, Arnoldo de Rocha Cerasa, Guillelmo de Alto Pollo et comite Galteroti de Florentia, mer-

chatore, familiaribus archiepiscopi antedicti, jnfrascriptis religiosis viris, domino abbate monasterij de Echoud in Brugis, domino Iohanne de Tornaco, ipsius canonici fratre, Iohanne de Testrap, priore, fratre Gerardo de Messine, ordinis fratrum predicatorum, fratre Iohanne de Cest, gardiano, fratre Iohanne de Harthoye ordinis fratrum minorum in Brugis, domino Nicholao dicto Bartmaker et domino Nicholao dicto de Dam, presbiteris alijsque presbiteris et clericis Tornacensis diocesis testibus ad premissa vocatis in testimonium et rogatis.

Et ego Johannes dictus Lodersnidere de Vbarenghem Tornacensis diocesis publicus alme vrbis Romane præfatus ac etiam imperiali auctoritate notarius premissis omnibus et singulis præsens interfui, et a præfato domino archiepiscopo rogatus hoc instrumentum publicum exinde confeci et publicauj, propria manu scripsi atque meo signo consueto signaui [1]).

Ärkebiskop Isarnus är sålunda Isarnus Morlane. Med utgångspunkt härifrån låta sig hans föregåenden fastställas.

Isarni släkt var knuten till Languedoc i Sydfrankrike. Hans morbroder var Eléazar de Grave, riddare till Peyriac i diocesen Narbonne [2]), en broder till honom Sanche Morlane, prest i Puicheric strax utanför Carcassone [3]). Första gång han sjelv omtalas är den 13 juni 1270: han är då kanik i Carcassone [4]). När han nästa gång nämnes, är det som archipresbyter och ifrågasatt biskop i samma stad. Efter biskop Gautiers död hade kapitlet i Carcassone delat sina röster mellan Isarnus och Guillaume, ärkedjekne i Agde. Valet appellerades till den apostoliska stolen och avgjordes efter långvarig strid genom en bulla av den 25 november 1290: båda de valde hade då resignerat, och i deras ställe translaterades till biskop i Carcassone Pierre de Mornay,

---

[1]) Nedanför i kopieboken: Ghetekent hier neffens met een cruuse. Collatio facta cum originalibus litteris sigillatis sigillo dictj archiepiscopi.

[2]) Les Registres de Nicolas IV n:o 4035.

[3]) Les Registres de Nicolas IV n:o 4036.

[4]) Cartulaire de l'ancien diocèse et de l'arrondissement de Carcassone V, 560 (cit. av Thomas, 513): Isarnus Morlana, canonicus.

biskop av Orléans [1]). Isarnus kvarstod som archipresbyter i Carcassone; han förenade med detta embete den därtill hörande sockenkyrkan i Mouze ävensom ett beneficium utan själavård och mottog den 18 januari 1291 påvlig dispensation att få innehava dessa embeten och mottaga alla ecklesiastika värdigheter, däri inbegripet episkopatet, trots det att hans morbroder, den nyssnämde Eléazar de Grave, av inkvisitionen blivit dömd som heretiker och, efter att ha återgått till den katolska tron, icke fullgjort den honom ålagda penitensen [2]). Då Isarnus i augusti år 1295 sändes såsom legat till Danmark, är han påvlig kapellan [3]); efter återkomsten tilldelar Bonifacius VIII honom den 18 december 1299 prioratet i Bénévent-l'Abbaye i diocesen Limoges, ledigt genom Foucaud de Saint-Germains död, och tillåter honom samtidigt att med detta kloster förena archipresbyteratet,

---

[1]) Les Registres de Nicolas IV n:o 3725—3730: Vacante Carcassonensi ecclesia per obitum Galteri, capitulum duas electiones, unam videlicet de Isarno, archipresbytero ejusdem ecclesiæ, alteram de Guillelmo, archidiacono Agathensi, in discordia celebravit. Negotio autem hujusmodi electionum per appellationem ad sedem apostolicam devoluto, cum de eo fuisset diutius litigatum inter prædictos archipresbyterum et archidiaconum apud eandem sedem constitutos, præfati archipresbyter et archidiaconus jus sibi ex eisdem electionibus competens in manibus pontificis resignarunt. Inde hic Petrum, Aurelianensem episcopum, ad Carcassonensem ecclesiam transfert.

[2]) Les Registres de Nicolas IV n:o 4035: Dilecto filio Ysarno Morlane, archipresbytero in ecclesia Carcassonensi, indulget ut ad omnes ordines, honores, beneficia ecclesiastica, officia, dignitates, etiam dignitatem episcopalem vel archiepiscopalem eligi possit, et ut archipresbyteratum quem in ecclesia Carcassonensi obtinet, cui parrochialis ecclesia de Monzano, Carcassonensis dioecesis, annexa est, et aliud quoddam beneficium ecclesiasticum, sine cura, ejusdem dioecesis, cum fructibus perceptis ex eis, retinere valeat; quanquam quondam Eleazar de Grava, miles de Petriaco, Narbonnensis dioecesis, ejus avus maternus, ab inquisitoribus per diffinitivam sententiam fuit condempnatus, et post abjuratam haeresim haereticos vidit seu visitavit, et de carcere in quo pro haeresi captus detinebatur aufugit, et demum, omni haeresi penitus abjurata, ad fidem catholicam rediit et ab inquisitoribus poenitentiam devote recepit, sed non complevit.

[3]) Raynaldus XIV, 485; Suhm, Historie af Danmark XI, 196; Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1860, s. 123, 125.

kanonikatet och prebendan i Carcassone [1]. Ännu såsom ärkebiskop i Riga innehar han jemlikt påvlig dispensation av den 9 april 1301 samtliga dessa kyrkliga embeten under närmast därefter följande tre år [2].

Dispensationen den 9 april 1301 sätter det utom allt tvivel, att ärkebiskop Isarnus av Riga, den senare ärkebiskopen av Lund, är identisk med priorn Isarnus i Bénévent-l'Abbaye. Men den Isarnus, som 1299 tilldelades detta priorat, kallas i bullan därom icke Isarnus Morlane, utan Isarnus de Fontiano. Isarnus Morlane är sålunda identisk med Isarnus de Fontiano, Isarn de Fontiès, det senare en ort belägen i Carcassones närmaste omgivning och säkerligen den, från vilken ärkebiskopen stammat.

Lauritz Weibull.

---

[1] Les Registres de Boniface VIII n:o 3279: Dilecto filio Ysarno de Fontiano, cappelano nostro, priori monasterii Sancti Bartholomei de Benevento, per priorem soliti gubernari, ordinis sancti Augustini, Lemovicensis diocesis. Laudanda tue probitatis —. Huic monasterio per mortem Fulcaudi de Sancto Germano, qui pridem apud Sedem Apostolicam diem clausit extremum, vacanti et Apostolice dispositioni reservato, suprascriptus, tunc canonicus ecclesie Carcassonensis, ejusdem ordinis, preficitur in priorem et ei indulgetur, ut una cum dicto monasterio archipresbyteratum, canonicatum et prebendam quos in ecclesia Carcassonensi obtinet retinere valeat.

[2] Les Registres de Boniface VIII n:o 4036: Venerabili fratri Ysarno, archiepiscopo Rigensi. Attendentes laudanda —. Ut prioratum Sancti Bartholomæi de Bonavento, ordinis sancti Augustini, Lemovicensis diocesis, ac archipresbyteratum, canonicatum et prebendam ecclesiæ Carcassonensis, ejusdem ordinis, quos, promotionis et consecrationis suarum tempore, canonice obtinebat, pro persolvendis debitis suisque necessariis supportandis, usque ad triennium, retinere valeat.

(Tryckt i februari 1914).

Formtegel från Ystads kloster.

Några iakttagelser vid restaureringen 1909.

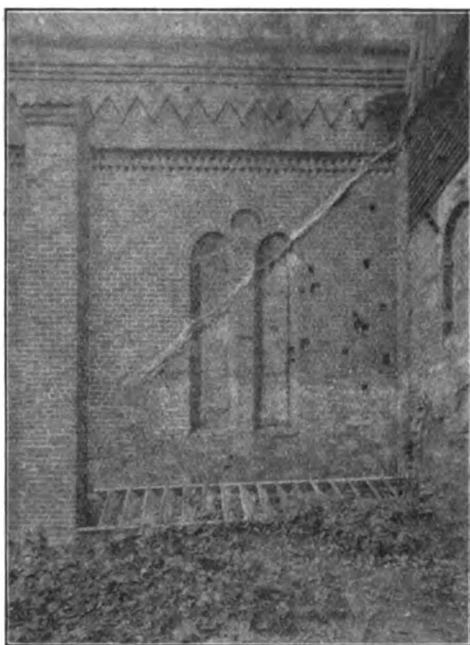
Vid restaureringen av klosterbyggnaderna i Ystad, som företogs under somrarna 1909 och 1910, gjordes en hel del fynd av formtegel d. v. s. profilerade tegelstenar, som använts till diverse dekorativa och konstruktiva ändamål å byggnaderna. På många ställen i klostrets och klosterkyrkans murar sutto de ännu kvar å sina ursprungliga platser, men även i senare uppfört murverk funnos gamla formstenar ånyo använda, liksom de i stor mängd anträffades i jordfyllningen inom och utom klostret. Att de allra flesta stenarna hört till klostret är säkert, men det är ej alldeles uteslutet, att icke en del formtegel förts från andra Ystadshus bland den fyllning, som till rätt stort djup påförts marken invid själva byggnaderna.

Vad som till en stor del fångade mitt intresse vid studiet av denna rikhaltiga samling var den ofta synnerligen intressanta tillverkningsmetoden. En del av materialet var skevt och snett, rätt slarvigt tillverkat, under det att andra stenar voro särdeles omsorgsfullt utformade. Jämförde man dessa olika formstenar, fann man snart, att de tillhörde olika byggnadsperioder och olika delar av byggnaderna, och att man kunde ej blott på storlek, form och färg skilja dem åt, utan att de också hade ett annat särmärke, beroende av tillverkningen.

Någon fast kronologi för den ena eller andra arbetsmetoden har jag ej säkert kunnat urskilja. Den ena metoden har naturligtvis utvecklat sig ur den andra, men många

gånger är det just det större eller mindre behovet, som varit det bestämmande. Har man behöft mycket material utav en sort, har en metod, som varit mera fabriksmässig, tillgripits, under det att behovet av endast få stenar utav en sort återväckt ett primitivare arbetssätt.

I denna redogörelse för de olika tillverkningsmetoderna för formtegel, som iakttagits vid Ystads kloster, vill jag nämna dem i den ordning jag anser dem vara primitiva eller mera utvecklade.

Förf. foto 1909.

Fig. 1. Ursprungligt fönster på klosterkyrkans norra sida.

Det är huvudsakligast tre sätt, på vilka formtegel framställts här som annorstädes: uthuggning för hand med hammare med eller utan användande av mejsel, därvid färdigbränd tegelsten använts; utskärning av en formsten med kniv ur en torkad eller våt tegelsten samt till slut formteglens gjutning i en form liksom vid tillverkningen av den vanliga tegelstenen.

Den första metoden, att hugga tegelstenen, när den är färdigbränd, är egentligen den äldsta metoden att frambringa någon särskild form på teglet. Före teglet användes ju naturlig sten som byggnadsmaterial. Denna fordrade behandling med hacka och mejsel, och när så teglet kom, var intet naturligare än att behandla detta på samma sätt.

Ofta kan man få se exempel på huru teglet vid sitt första uppträdande behandlats såsom ett med naturlig sten likvärdigt material. Det finnes många exempel, hurusom hela fasadytor efter uppmurandet finhuggits med mejsel, liksom det gives andra exempel, då sten och tegel använts tillsammans och då ofta i dekorativt syfte.

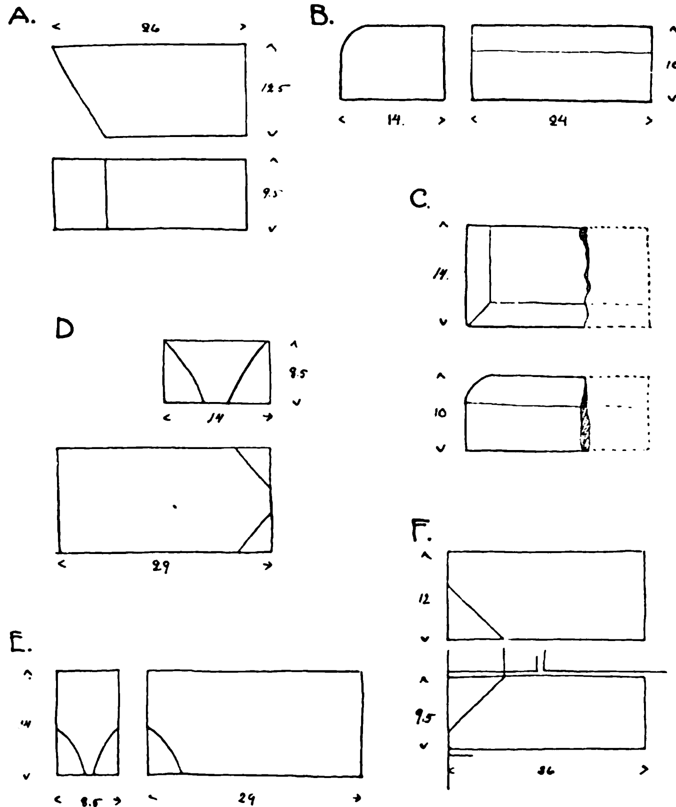
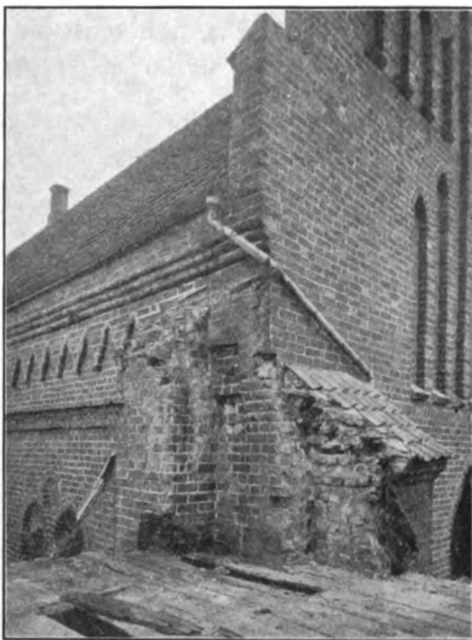

Fig. 2. Formtegel huggna av färdigbrända tegelstenar.

Även i Ystad finnas sådana huggna tegelytor. Detta är fallet vid de ursprungliga fönster, som funnits på klosterkyrkan och varav ett ännu finnes i behåll på norra sidan (Fig. 1). Vid uppmurning av fönstrens smygar hava tegelstenar huggits för hand, passande för smygen, och efteråt

har alltsammans renhuggits till en jämn och slät yta. I hörnen, där omväxlande löpare och bindare bilda förband, har den naturliga ytan använts i möjligaste mån och endast de sneda ytorna huggits. På detta vis erhålles en ganska god effekt, analog med senare tiders rustikkedjor i murhörn. Uppe i fönstervalvet hava de yttre stenarna, som sitta i murlivet och bilda valvstenar, finhuggits med mejsel, under det inre delen av valvet huggits ganska slarvigt och sedan putsats, ett tillvägagångssätt, som ofta användes i den äldre tegelarkitekturen.

Förf. foto. 1910.

Fig. 3. Klosterkyrkans nordvästra hörn. Bilden tagen under restaureringen av det s. k. Härbärget.

Här och var i murytorna finnas också huggna stenar, och det är tydligen sådana, som av en eller annan anledning tillputsats, då den haft för grov yta, blivit felaktigt inlagd eller dylikt. Ingenstädes finnas hela ytor huggna för hand.

Profilerade, för hand huggna formstenar har jag funnit bland lösa fynd. Dessa bestå utav stenar till fönstersmygar (Fig. 2 A.), vilka troligen funnits på det nedrivna äldre koret till kyrkan eller i de fönster å sidoskeppets norra sida, som förändrades på mitten av 1800-talet av Brunius. Vidare en vanlig tegelsten (Fig. 2 B.), som haft ena kanten avrundad, med rundningen huggen för hand. På trenne ställen å klosterkyrkans äldre del hava dessa stenar återfunnits. Vid kyrkans nordvästra hörn, där härbärget skyd-

dat för ombyggnad, finnas dylika tegel använda vid utkragningarna, som upptaga långsidans undre tandskift (Fig. 3). Vidare finnas sådana rundade stenar i de skift, som ligga under tandskiften i taklisten. Bäst synes detta numera inne å korvinden, där dekorationerna å gamla östgaveln och spår efter de nedbrutna kormurarna ännu synas (Fig. 4). Dessa stenar jämte en sten, som har två huggna kanter (Fig. 2 C.), och tydligen setat i något hörn, äro de äldsta profilerade stenar, jag funnit vid Ystads kloster.

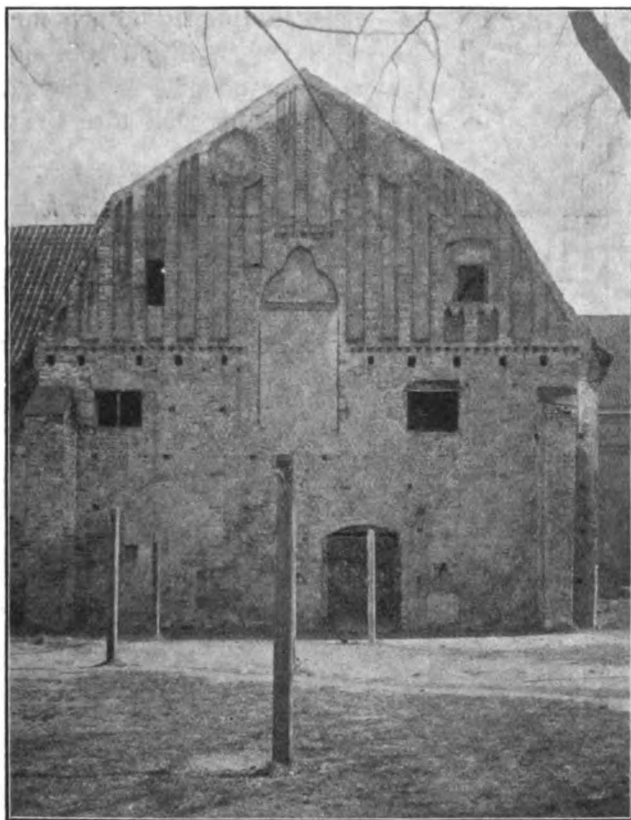
Förf. foto. 1912.

Fig. 4. Rester av gaveldekoration, som funnits på ursprungliga skeppets östgavel. Nu synliga ovan valvet i klosterkyrkans kor.

För hand huggna tegel, fast från senare tidsperioder, finnas ock. Man ser likväl tydligt, att det varit, så att säga, i nödfall, som huggningen tillgripits, då man behövde en eller ett fåtal stenar.

Således äro tungorna i norra gavelns nischer (Fig. 5) nedtill avslutade med en sten, där hörnen avhuggits. Därvid kan stenen antingen ligga på flatan (Fig. 2 D.), såsom å nischerna under västra gavelfönstret (Fig. 6), eller vara ställd på kant (Fig. 2 E.), såsom är fallet i de höga nischerna å gaveln för övrigt.

Östra sidans fönster (Fig. 7) hava språng och faskanter, varvid faserna nedtill övergå till rätvinkliga språng (Fig. 8) medelst en sten, som har ena hörnet avhugget (Fig. 2 F.). Dessa senare stenar äro mycket yngre än de förstnämnda

Förf. foto. 1909.

Fig. 5. Klosterlängans norra gavel före restaureringen.

från kyrkan och huggningen helt annorlunda utförd. De äldre huggningarna gjordes förmodligen med mejsel och hammare, under det att de senare höggos med hammaren, avputsades med denna samt sedan slipades medelst en tegelsten, tills jämn yta erhölls.

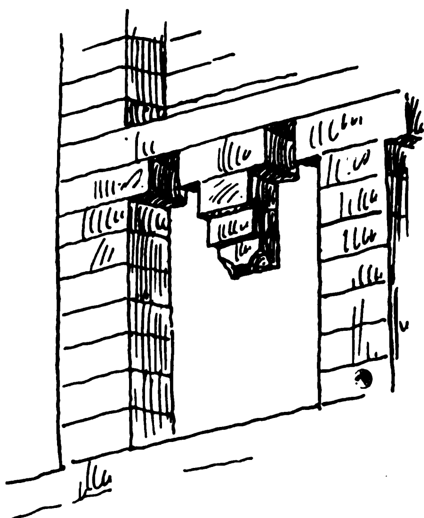

Fig. 6. Skiss av blindnisch å norra gaveln.

Kommer så den andra fasen i formstenens utveckling.

En färdigtorkad, men ej bränd tegelsten är ju ett lämpligt, lättarbetat material, och det faller sig ganska naturligt att just utforma *denna* sten före bränningen

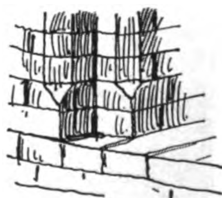
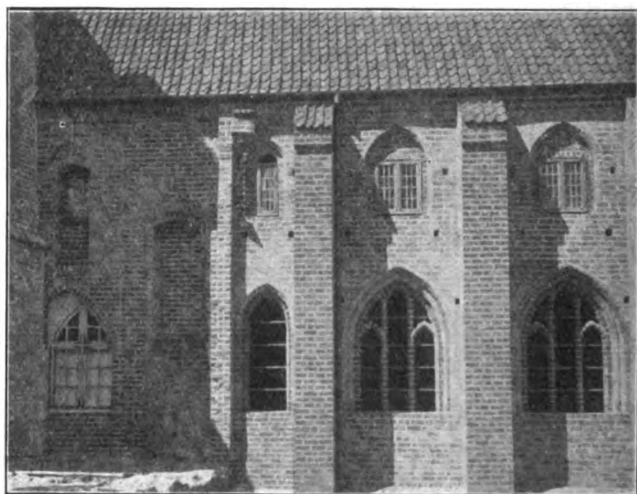

Fig. 8. Skiss av faskanten å östra sidans fönster.

För. fotof. 1910.

Fig. 7. Östra sidan av klosterlängan under restaureringsarbetet.

medelst en kniv eller dylikt. Antingen kan detta ske, när stenen är halvtorr eller då den är helt mjuk, innan den

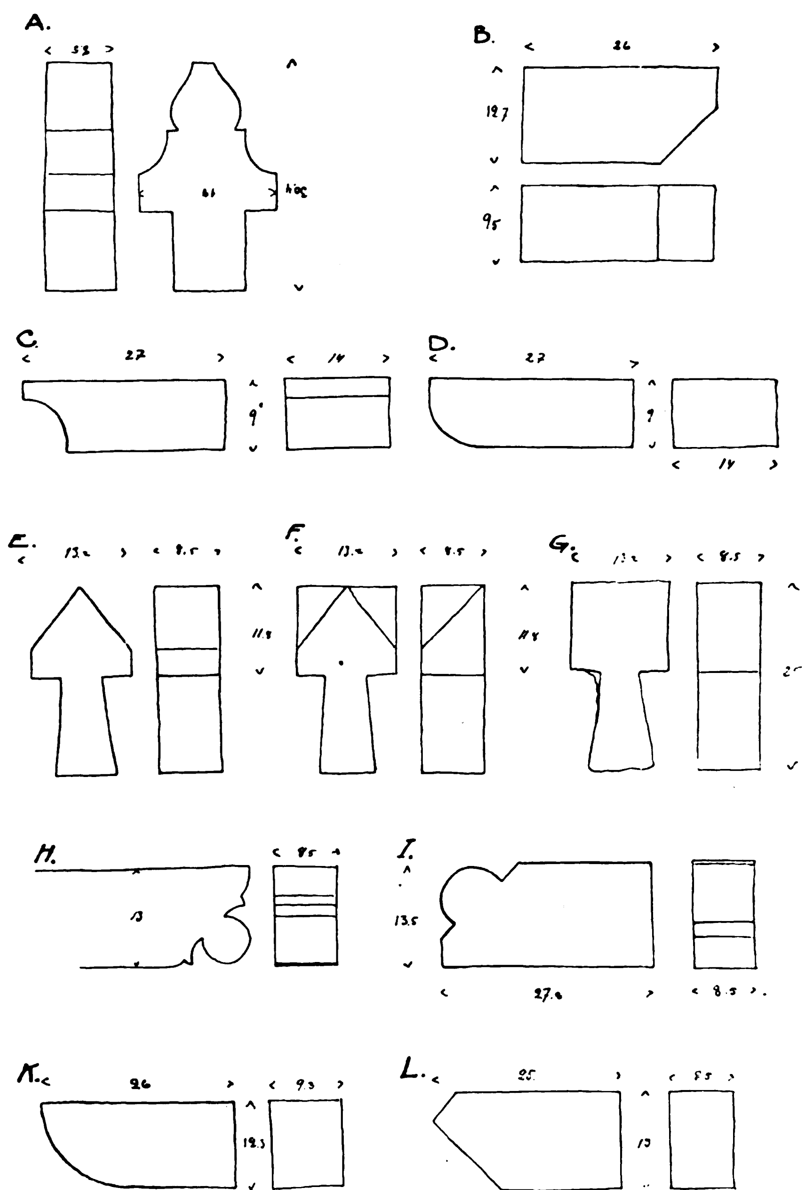

Fig. 9. Formtegel skurna ur obrända tegelstenar.

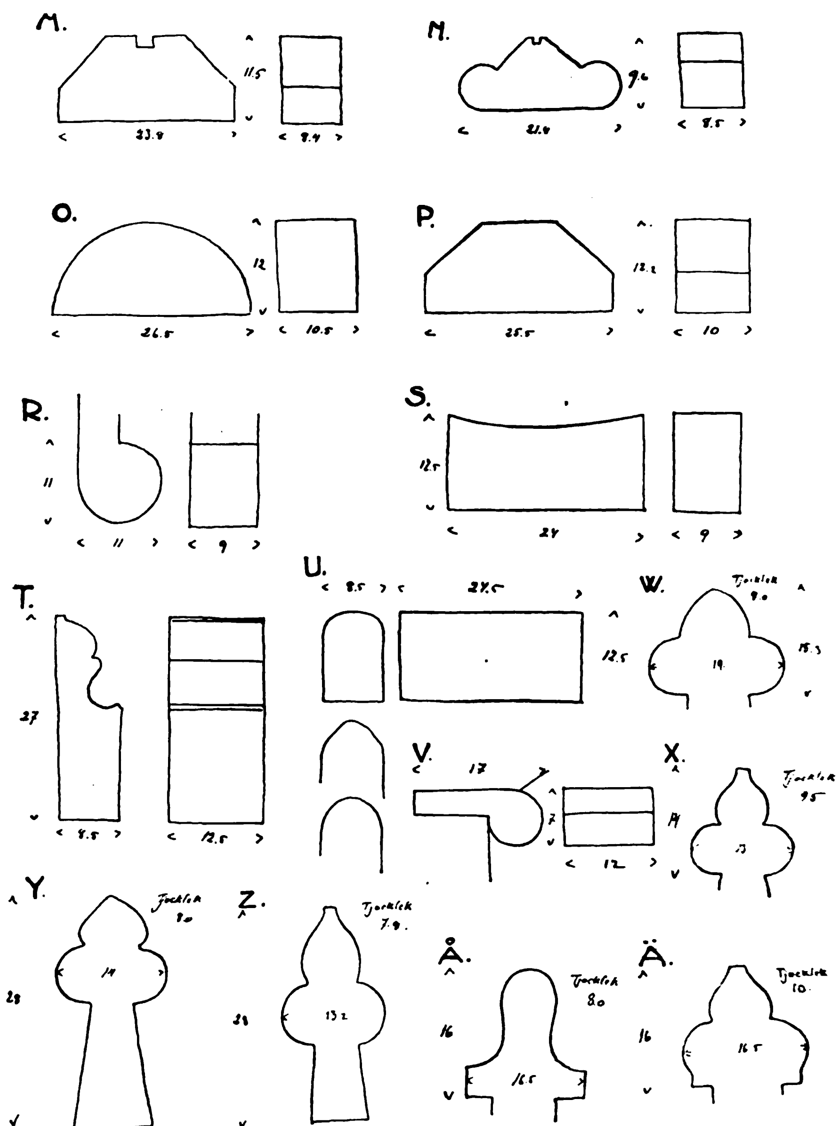

Fig. 9. Formtegel skurna ur obrända tegelstenar.

hunnit torka. Man ser lätt, om den ena eller den andra metoden använts. Har stenen varit mjuk, hava sandkorn

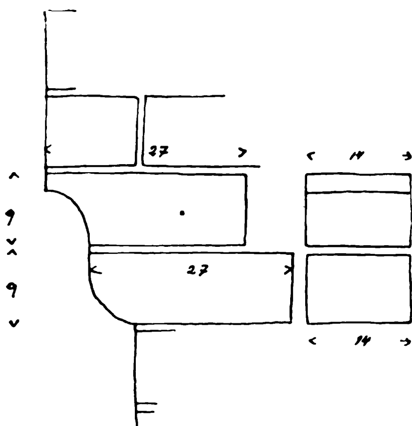

Fig. 10. Taklist å östra sidan av klosterlängan.

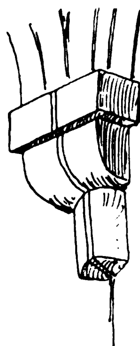
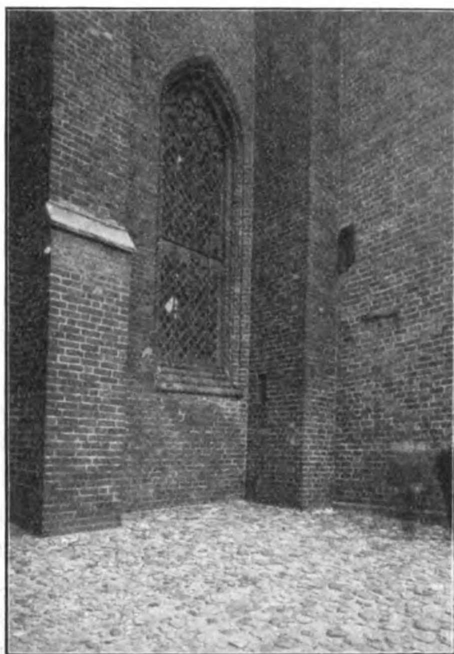

Fig. 11. Konsol till valv i klosterlängans östra rum.

och dylikt följt med knivseggen eller metalltråden samt gjort paralella repor i ytan, då däremot karvtagen med kniven i den halvtorra stenen lämnat långt finare yta. Det är anmärkningsvärt, att formteglen alltid utskurits ur ett vanligt murtegel, så att formteglen hava så att säga murteglets dimensioner. Stundom kunna ju formtegel av alldeles särskild storlek påträffas. I Ystad har jag endast funnit sådana i ett fall. De igenfinnas i det tillbyggda korets valvstrålar (Fig. 9 A.).

Formtegel skurna

Förf. foto. 1912.

Fig. 12. Fönster på korets södra sida. I strävpelaren till höger en spiraltrappa till korets vind.

för hand ur en halvtorr sten äro ganska talrikt förekommande bland teglen från Ystads kloster. Det är nästan den vanligaste tillverkningsmetoden. Jag vill här nämna några exempel.

Faserna vid östra sidans fönster (Fig. 9 B.), vilka förut omtalats (se Fig. 7 och 8), äro åstadkomna genom att hörnet bortskurits. Då vinkeln är 45°, kunna stenarna läggas i förband som kopp och löp. Valvbågarna äro alltid på medeltidsvis byggda utav endast koppsten, d. v. s. valvringarna ligga ej i förband med muren. Nedtill äro dessa faser avslutade genom en hörnfasad sten, såsom förut sagts, avhuggen med hammare (Fig. 2 F.).

Samma profilsten, fast lagd på kant, har använts till avslutning å en del lister, motsvarande taklister, å östra sidan nära kyrkan (Fig. 7) samt å ett flertal ställen såsom konsoler till valvstrålar m. m.

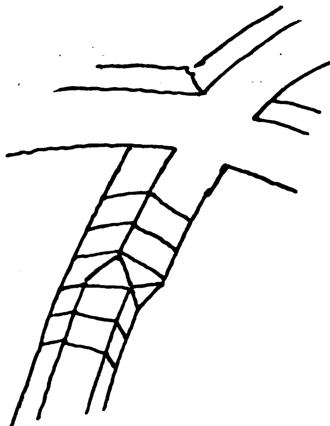

Fig. 13. Skiss av valvbåge.

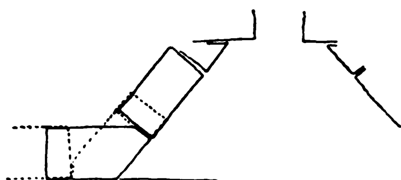
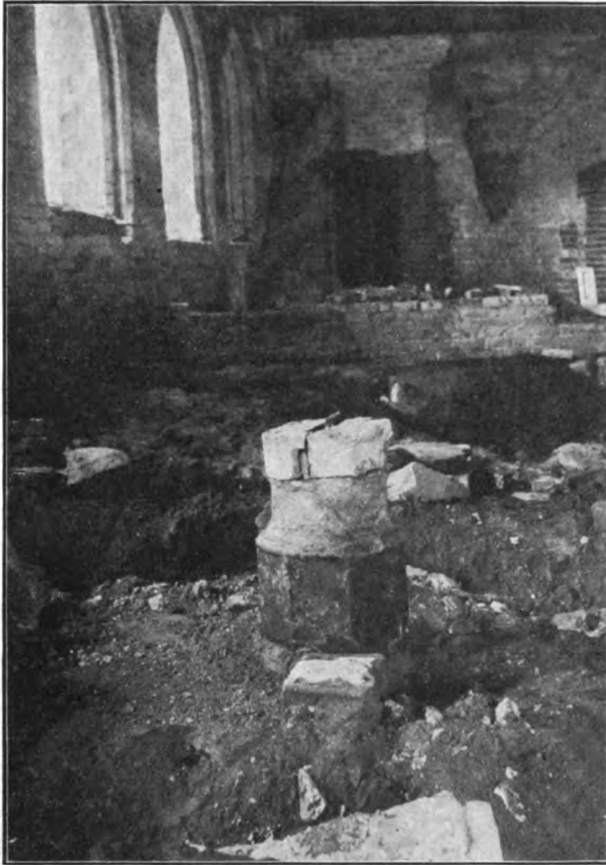

Fig. 14. Skiss av tegelstenarnes förband i fönster i övre våningens östra sida.

Ett annat exempel på skurna formtegel finnes i klosterlängans taklist (Fig. 10), som fanns delvis bevarad på östra sidan. Det är stor synes åstadkommen genom tvenne formtegel, den undre en kvartstav (Fig. 9 D.), den övre en hålkäl (Fig. 9 C.). Formen varierar något på de olika stenarna, vilket är helt naturligt, då de skurits för hand, och karvtagen synas mycket tydligt.

Den runda formstenen har bland annat använts såsom konsolsten till valvstrålar (Fig. 11) samt såsom bottnar i

solbänken på kyrkans fönster (Fig. 12), fast då lagda upp och ned. Ett flertal olika tegel hörande till valvstrålar äro gjorda på liknande vis. En av de enklaste formerna är den med spets (Fig. 9 E.). Nedtill i valvstrålen har denna an-

Förf. foto. 1909.

Fig. 15. Kolonnbas av sandsten i mittrummet på östra sidan.

vänts, men i valvets hjässa (Fig. 13) har strålen övergått till fyrkantig. Såväl fyrkantiga (Fig 9 G.) som övergångsformen (Fig. 9 F.) hava anträffats.

Ett flertal olika strålstenar av rikare form hava dess-

utom anträffats (Fig. 9 W. X. Y. Å. Ä.); dock har icke deras plats i byggnaden kunnat bestämmas, då inga valv kvarstå, i vilka de återfinnas. Stenar hörande till valvstrålarna i kyrkans skepp hava dock återfunnits såsom lösa fynd (Fig. 9 Z.). En särdeles fint utformad sten återfinnes såsom avslutning på korets strävpelare (Fig. 9 H.) samt såsom omfattningsprofil vid dörren mellan kyrkan och sakristian. Vidare stenar till

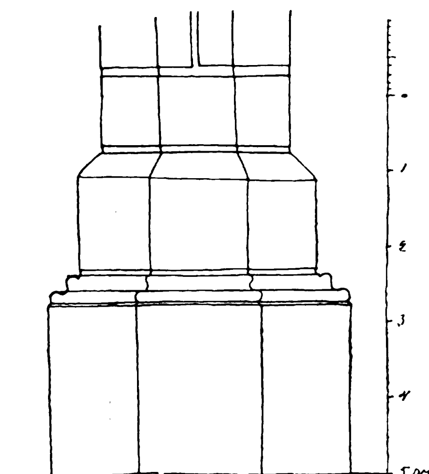

Fig. 16. Kolonnbas av sandsten från stora salen vid östra sidan.

Fig. 17. Skiss av glugg till spiraltrappan på södra sidan.

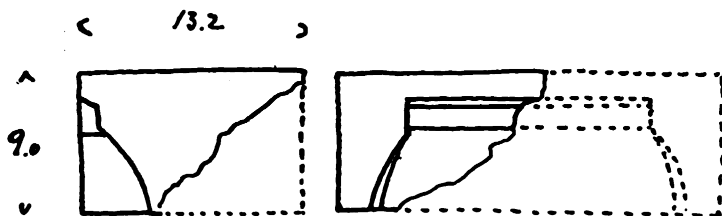

Fig. 18. Profilerad tegelsten antagligen hörande till en mindre fönsteröppning.

någon dörromfattning (Fig. 9 I.) samt till konsoler (Fig. 9 K.) etc., alla utskurna ur halvtorra stenar. Även förekomma stenar skurna särskilt för hörn vid fönstersmygar (Fig. 9 L.). Sådana finnas ännu i behåll i övre våningen vid östra sidans

inre fönstersmygar och äro formade så, att de kunna läggas i förband (Fig. 14).

Fig. 9 visar stenar till fönsteromfattning med skåra för järnbågen av en enklare (Fig. 9 M.) och en rikare form (Fig. 9 N.).

Fig. 9 O. och P. återgiva tegel till kolonnskaften i klostrets stora salar på östra sidan. Sandstensbaserna finnas delvis i behåll. Kolonnskaften hava varit dels runda (Fig. 15), dels åttkantiga (Fig. 16).

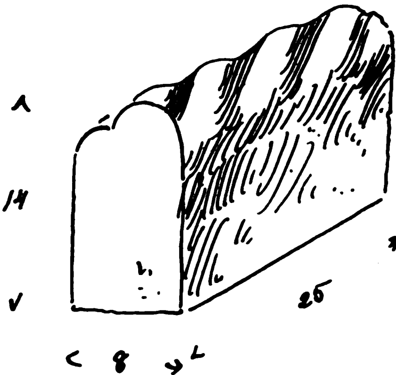
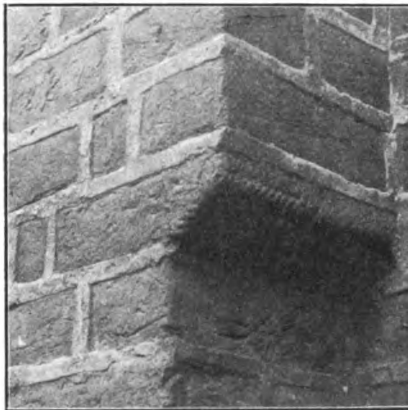

Fig. 19. Tegelsten skuren som repstav.

Trappan till korvinden har en del skurna formtegel, dels i själva spindeln (Fig. 9 R.), dels i de buktiga väggarna, som murats av tegel med konkavt skuren inre sida (Fig. 9 S.). Fönstergluggarna i denna trappa äro små med faskant (Fig. 17) och övertäckas med en tegelsten, som också har en motsvarande utskuren skråkant (se Fig. 12). Möjligen är det rester av en dylik överliggande sten (Fig. 18), som funnits bland lösa fynd.

Förf. foto. 1912.

Fig. 20. Skulpterade stenar vid klosterkyrkans västra portal.

Vidare märkes en egendomlig profilerad sten, som märkvärdigt nog bildar profilen liggande såsom koppsten och som har mycket starkt språng (Fig. 9 T.). Det har varit en i högsta grad okonstruktiv form, och därföre hava endast avbrutna stenar anträffats. Var den ursprungligen setat, kan ej sägas, men den fanns i fyllningen vid klostrets östra sida rätt djupt under markytan.

Stenar använda till rundstavar vid valvens sköldbågar hava skurits för hand på långsidan utav en sten (Fig. 9 U.). En på liknande sätt använd sten är den som utskurits såsom rundstav och varav endast ett exemplar anträffades (Fig. 9 V.). Fig. 19 visar en till repstav skuren sten, som setat vid valvens sköldbågar.

Det ligger ju nära till hands att ur det mycket lättarbetade obrända teglet utföra skulpturer. Sådana bruka ofta finnas på äldre tegelbyggnader; i Ystad finnes ett enda exempel: Vid västra portalen å kyrkan sitta 4 st. konsolstenar (Fig. 20), som utskurits med repstavar och korsornament. Det är de enda stenar, som kunna sägas vara skulpterade.

Man kan på en del av formteglen se, huru mönstret först uppritats med knivspetsen (Fig. 21), varefter utskärningen skett. Antagligen har väl en mall använts för att få profilerna likformiga. Endast vid enklare former har direkt skärning företagits. Kniven har vanligtvis skurit längs efter stenen, vinkelrätt mot profilen, men ibland synes tydligt (t. ex. vid Fig. 9 T.) att skärningen utförts paralellt med profilen.

Förf. foto. 1909.

Fig. 21. Formstenar med märken efter det med spetsig kniv uppritade mönstret.

En särdeles intressant skärning efter mall har jag i Ystad lyckats konstatera, och sedan jag väl fått ögonen på den, också sett den annorstädes. Den har tydligen använts endast i det fall, att stenen varit nyss formad och mjuk, icke då den varit halvtorr.

På ett flertal formstenar utgörande fönsterposter (Fig. 22 D. E. F. G.), masverk (Fig. 22 A. B.) och även valvstrålar (Fig. 22 H.) lade jag märke till runda eller fyrkantiga hål av ungefär 5 mm. diameter (Fig. 23). I endast ett par fall voro de genomgående; oftast sträckte de sig icke mera än omkring 3 cm. in i tegelmassan. Länge undrade jag vad de tjänat till. Jag trodde, med hänsyn till de genomgående hålen, att någon järnten på något vis utgjort en slags arme-

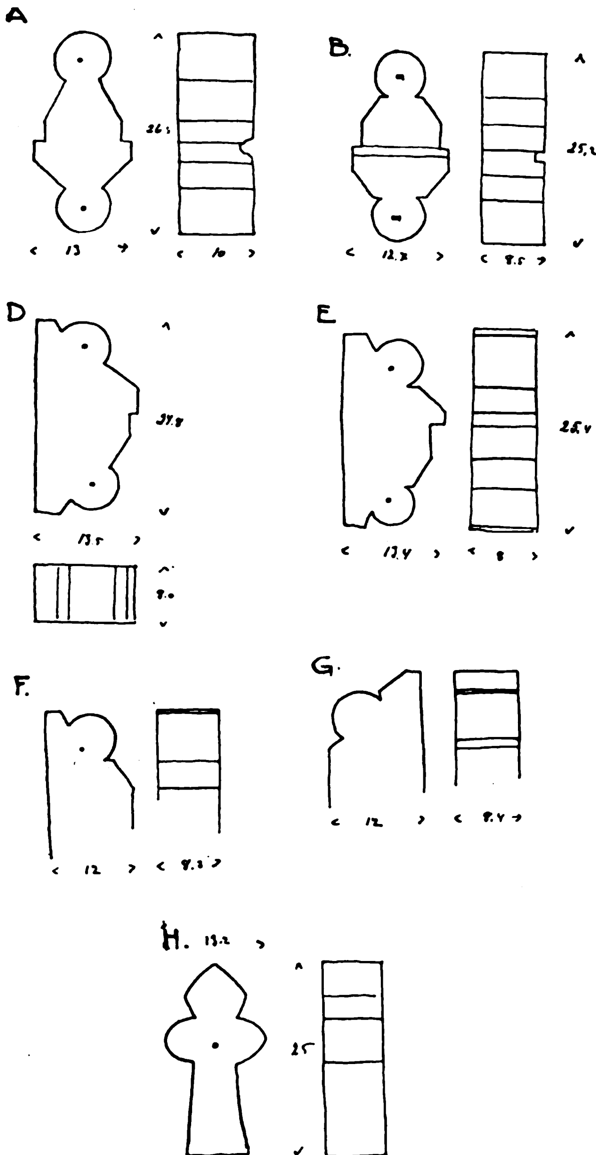

Fig. 22. Formtegel skurna efter mall.

ring, men en dag fann jag gåtan, och jag tror mig vara säker på att saken förhåller sig på följande sätt.

Vid fabrikationen av formtegel hava tvenne mallar använts. Dessa mallar lades en på varje sida om den färdigformade tegelstenen, och längs dess sidor löpte sedan kniven betydligt säkrare än då den fördes på fri hand. För att fasthålla dessa trämallar vid leran har man fäst dem medelst tvenne i mallen fastsatta träpluggar, som intrycktes i den lösa massan, och på detta vis sutto mallarna tillräckligt fast för att skärningen skulle kunna utföras. Efter fullbordat arbete borttogos mallarna med den fastsittande pinnen. Det var hålet efter denna pinne, som tidigare synts så gåtfullt.

Förf. foto. 1912.

Fig. 23. Formstenar skurna efter mall.

Jag kunde på detta vis se, vilka profilformer som hörde samman. Vid *en* fabrikation hade runda träpluggar använts i mallarna och återfinnas på samhörande profiler, löpskift och bindare. På andra former, kanske yngre, har tappen utgjorts av en smidd spik, som slagits genom mallen och verkat på samma sätt som förut träpinnen. Märken efter spiken återfunnos i teglet i form av ett litet fyrsidigt hål.

Fönsterstenarna, som skulle skäras runt om, hade två pluggar i varje mall, under det att strålstenarna endast hade en i övra delen. Den andra fasthölls ändock stadigt mot underlaget, enär stenen vid skärning stod på högkant, och riktigt nog hava alla dessa stenar avtryck av sand på kort-

ändan. Man kan således se, att stenen icke varit torkad utan mjuk, samt att tillverkningen utförts såsom nu relaterats.

Det var i detta fall av stor vikt att kunna särskilja de olika profilformerna, ty nästan likartade former, fast gjutna i form, anträffades också. De voro dock något kortare, och jag hade därföre svårt att få ihop det hela, innan jag upptäckt denna olikartade fabrikationsmetod. Men sedan var saken klar. De äldsta formerna voro skurna för hand; vid en senare tid eller ombyggnad hade en annan tillverkningsmetod använts, fast man i formen sökte eftergöra de tidigare profilerna.

Förf. foto. 1909.

Fig. 24. Tegelsten med inristad ritning till fönster.

Förf. foto. 1912.

Fig. 25. Gjutna formtegel.

Vad fönstrens profilstenar beträffar, funnos icke några sådana på ursprunglig plats, men väl avtryck av desamma i solbänkens plan. I kyrkans korfönster finnes ramprofilen kvar, av typen som motsvaras av stenarna med runt hål efter mallens träplugg i två sorter bindare och löpstenar, men alla mittposter etc. äro nedrivna och ersatta med järnfönster. Som emellertid alla anträffade profilstenar hava runda hål, tvekar jag ej att göra dem samhöriga med dessa ramprofiler. Klostrets fönster, östra sidans nedre fönster, har också haft mittposter och masverk att döma av de förut omtalade spåren, men dessa hava nu försvunnit. En stor mängd form-

tegel till yttre omfattning hava dock anträffats. Dessa äro gjutna. Några motsvarande gjutna mittstenar anträffade jag icke. Dessa gjutna stenar torde dock ha hört till klosterfönstren, då alla äro löpskift och klosterfönstren icke haft bindare utan endast grunda förtagningar passande till dessa löpskift.

En mycket intressant tegelsten, som just angår dessa fönster eller korfönstren i kyrkan, fann jag vid arbetet (Fig. 24). Vid lagning av murarna användes gammalt murtegel,

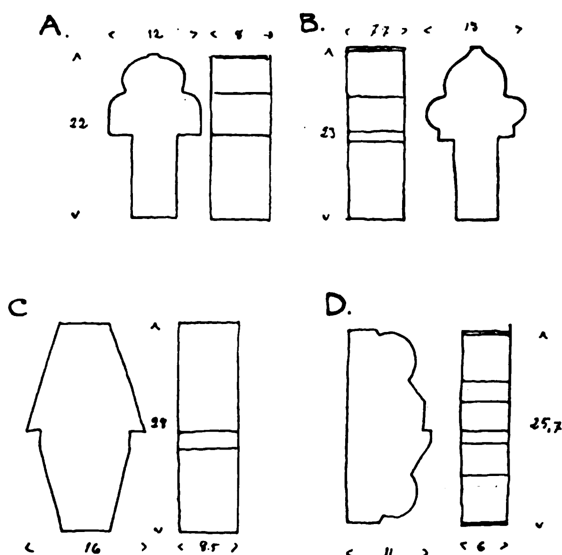
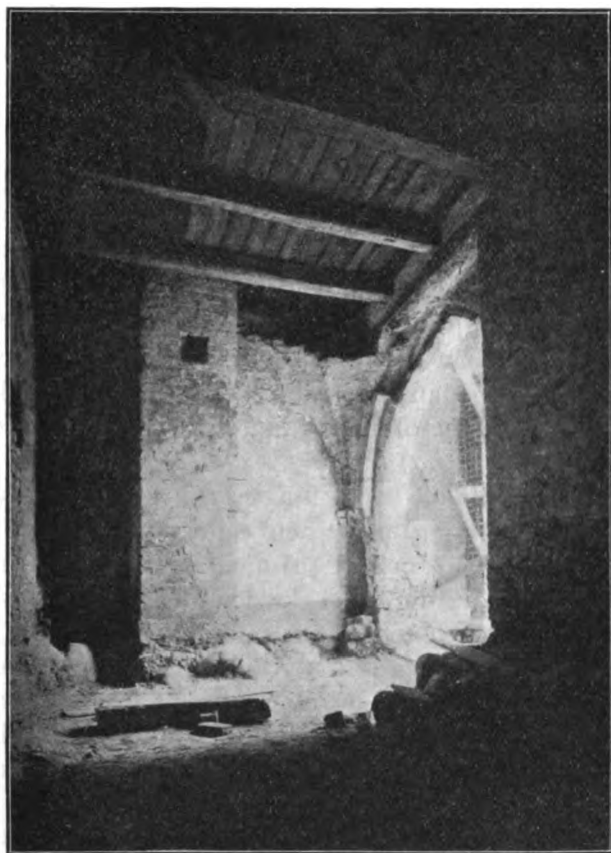

Fig. 26. Gjutna formtegel.

särskilt som fyllnad, då däremot nytt tegel användes vid ytorna för att markera nytt murverk. En dag såg jag några linier i en tegelsten, som en arbetare just höll på att lägga in i muren, och vid rengöringen befanns det, att där stod ett helt fönster inristat i den brända stenen. Som just de dagarna talats om, huruvida den av arkitekten uppritade fönsterformen var den rätta eller om en annan form vore riktigare, togs detta fynd som ett gott omen, då det just överensstämde med arkitektens rekonstruerade fönster.

Tydligen har med denna sten tillgått så. Tegelmästaren

har på fältet sagt till om profilsten för fönstren, och för att bättre åskådliggöra saken har han för arbetaren ritat upp ett fönsterschema i en nyss färdig icke torkad tegelsten och därvid visat ej blott formen utan också var järnstagen skulle

Förf. foto. 1909.

Fig. 28. Rester av valv i klostrets korsgång intill kyrkans norra vägg.

gå och följaktligen, att där också skulle göras motsvarande utskärningar i teglet.

Teckningen är säker och raskt utförd, och intet tvivel föreligger, att det är den medeltida arkitekten, som här läm-

nat efter sig en detaljritning, en detaljritning, som vi fingo tillfälle att följa cirka 500 år senare. Även fingeravtryck av mästaren finnes på stenen.

Flera ristade stenar funnos dessutom, men äro de samtliga endast gjorda på okynne; en har kanske av arbetarne varit använd till något spel. En tegelsten, som sitter i klostrets norra vägg, har i minuskler inskriptionen S:ta Catharina, en av klostrets och kyrkans skyddshelgon, skrivet med en träpinne i den våta leran.

Den sista fabrikationsmetoden, att gjuta teglen i en särskild form, är väl också den yngsta metoden (Fig. 25).

Utom de förut omtalade fönsterposterna (Fig. 26 C. D.) äro rikt profilerade valvstrålar (Fig. 26 A. B.) utförda på dylikt sätt. På dessa stenar synas tydliga märken efter den fina sand, varmed formen beströddes för att leran lätt skulle lossna. Likaledes är övre ytan avstruken med en strykbräda, under det undre sidan är sandig. Sedan stenen torkat, har profilen justerats, ty ofta äro kanterna fint skurna och avjämnade.

Flera missbildade och illa gjorda formtegel finnas av denna sort, varför jag anser dem som degenererade former — en fabriksvara — och ej prima hantverk. De ännu bevarade resterna av valven i klostret (Fig. 28) hava dessa profiler, av vilka tvenne sorter förekomma, båda gjutna i form. Formen visar på en utvecklad gotisk typ, kanske så sen som 1400-talets slut, då efter allt att döma klostret genomgick en betydande om- och tillbyggnad. Samtidigt med dessa gjutna stenar användas dock de skurna rundstavarna såsom gördelbågar.

Med denna lilla studie har jag särskilt velat klarlägga just de omtalade hålen i gamla formtegel. Jag har funnit dylika bland tegel från Uppsala, nu i Statens historiska museum, bland tegel från det medeltida Linköping, och jag

har sett dem bland danska tegel. Det var således en vanlig tillverkningsmetod, som, när allt kommer omkring, säkerligen kan giva någon dateringsmöjlighet, sedan väl uppmärksamheten blivit fästad på densamma.

Anders Roland.

(Tryckt i februari 1914).

Skånska sätesgårdar 1682.

Med uppgift att uppgöra en tiondesättning för Skåne tillsattes i slutet av år 1681, efter nådig befallning, av dåvarande generalguvernören Rutger von Ascheberg en kommission bestående av generalproviantmästaren Gabriel Hilleton och kyrkoinspektoren Niclas Creuger. I dess uppdrag ingick även att undersöka vilka av adelns hemman enligt de gällande svenska bestämmelserna kunde innefattas under rå- och rörsfrihet. Undersökningen stod i samband med Karl XI:s strävan att inskränka det stora antalet skånska veckodagshemman, de hemman, som närmast motsvarade de svenska rå- och rörshemmanen och vilkas åbor voro arbetsskyldiga till sätesgårdarna, men däremot i huvudsak fria från skatt till kronan, och beträffande dessa införa de motsvarande svenska förhållandena. För själva tiondesättningen hade spörsmålet så till vida betydelse, som de svenska rå- och rörshemmanen voro fria från utgörande av kronotionde.

För det närmare utförandet av sitt uppdrag anbefallde kommissionen tingsfogdarna i Skåne att med biträde av tingsskrivare och nämnd rannsaka om och besiktiga de skånska sätesgårdarna och tillställde dem för detta ändamål en instruktion i elva punkter, med ledning av vilken besiktningen skulle företagas. I denna är undersökningen ej inskränkt endast till de underliggande veckodagshemmanen, utan däri framställes till besvarande även en mängd spörsmål angående sätesgårdarnas bebyggnad, utsäde, brukningssätt etc., till vilka 1681 års plakat angående rå- och rörshemman gav anledning.

De uppsatta punkterna voro följande:

Puncter, som tingfogderne föreställas at taga uthi acht ved besichtigandet af härregårdarnes råå och röör.

1. Ransakas om huar härregårdz bygningh, af huad huuss den beståhr, sampt huruledis den cultiveras, jemvähl huad uthsäde och hööhöstningh der til ähr.

2. Om den brukas af adelsmannen på halfnade eller under arende oc om arendatoren eller halfnade bruksmannen haf:r sin egen afling eller adelsmannens.

3. Om något ringa bygdte säterij förrefinnes, så at det liknar mehra en bondegård ähn adeligit sätterij, då ransakas om ägornes vilkohr ähre sådanne, at dhee förmår sit säterij betre byggia.

4. Ransakas om sätegården liger i någon bye, och huru mångo hemman adelsmannen hafver i samme bye, och om fleere hemman antingen crono eller frälse i samma by belägne, och iche ifrån sätteriet aflägne med någon laga byya skildnat, jembvähl och om sätherietz och detz hemmans åkrar och ängiar ähro för sig sielf separerade ifrån de andras eller liggia i flädh medh.

5. Om andra säteriers tillhörige hemman, torp och gatuhuuss är innom säterietz märke skiähl eller rågångh belägne, och hvad för slijke hemman (förståendes dhe som hid till varit brukade för ugedagz) är utom eller innom rågången eller marke skiählen begrebne, ty således måste alle ugedagz hemmanen och gatuhuusen antäknas, observerandes någa, om intet af förberörde hemman och gadehuuss ähro med någor laga bya skildnader, nembl:n giärdsle-gårdar, gamble eller nija råå steenar eller uthmarker, strömmer eller märken, ifrån säterietz ägor antingen af ålder eller nu ifrån skildt.

6. Ransakas ochså eenskijlte ägor, skogar eller uthmarker, som säterijen eller byen, som säterijet ligger uti, hafver, förståendes de som några hemman, torp, nybyggen eller gatuhuuss kunne vara bygde på, och sålunda willa berächna under råå och röör.

7. För alting måste noga ransakas, om någon hafuer förbättrat sit säterij med någon annan til sätesgården belägen bohlbyes ägor, antingen af ålder tilligget eller nykiöbt, och således ville rächna samma bohlby under råå och röör, dher dhem lijkvähl tillförende ifrån säterijet och dess by varet afskildt oc by för sig self med detz egen marke skiähl eller rågångh.

8. Såsom nu sålunde alle ugedagz hemman annoteras, så måste i synnerheet dhe tagas uthi acht, som stöta tilsam-

mens med sätegårdzens eller byens ägor, fast inga marke skiähl eller rågångh finnes der emellan, uthan antingen sådanne bohlstada skiähl, som i 5:te puncten specificeras, eller och andra.

9. De hemman, torp eller gatuhuuss, som ligga i gärdes- eller vångelåg med sätterijen, och intet med några råå märken eller markeskiähl eller andra laga byy skildnader ifrån sätegården afskilde, utan allenast med nampnen, de måste ochså noga antächnas.

10. Ransakas ochså, huru gammalt huart sätterij varet, enär det är anlagdt, af huad byar och hemman, jembvähl hvad nampn byarne hafft, huar af sätesgården ähr bygd, och om ugedagz godzen af ålder der til legat, eller huad sedan kand vara tilkiöbt och underlagt.

11. Ransakas ochså, om några sätegårdar hafver i fördum dagar hafft äldre eller större friheet med ugedagz godzens åtniutande än en deel andra.

Detta är huad vij hafva h. tingfogden föreställa at taga uti någa observance, men skulle nogot annat ved ransachningen sig yppa eller förekomma, som vij icke nu för tijden kunne specificera eller ährindra, da ville h. tingfogden af sin egen goda prudence och vigilance det taga i acht, såsom och ville h. tingfogden adjungera sigh nämbden eller andra redelige och förfarne män, som honom her uthinnan medföllia och assistera, så lagandes at han i tijd gifver adelen eller des betiente her om tilkienna, at de kunne bivijsta förbem:te både råår- oc röörsbesichtningen.

Till föllie af hans excell:tz kongl. rådetz h:r feltmarskalcken och general gouverneuren gunstige skrifvelse af dato Höija d. 21 junij ville h. tingfogden på samma sät ransaka om konungens säterijer och ladugårdar, som her öfvanföre beskrifves om adelens, oachtet hvem dhem arenderat eller under annor titul possiderar, giörandes sig noga informerat både om bygningen wed samme säterier och ladugårderne som och om uthsädet och hööhöstningen.

Uppgjorda efter detta vidlyftiga frågeformulär innehålla beskrivningarna samlade upplysningar av en betydelse, som sträcker sig utöver den speciella gårdshistorien. Man finner här sålunda bl. a. uppgifter, som ge en inblick i det dåtida skånska jordbrukets omfattning och avkastningsförmåga, och andra, som belysa frågan, till vilken punkt frånskiljandet av sätesgårdarnas ägor från bysamhällets till särskilda enhetliga jordbruksområden nått vid denna tid, den första fasen i den

utveckling av jordägandeförhållandena, som nådde sin slutpunkt med enskiftets genomförande. De giva vid handen, att åker- och ängsmarken å de flesta sätesgårdarna väl utgjorde en enhet för sig, men att dock ett ej ringa antal sätesgårdar fanns, där sätesgårdens tegar voro blandade med de kringliggande bondgårdarnas, lågo »i flät» med dessas, såsom det uttryckes i beskrivningarna [1]).

Ej mindre intresse erhålla dessa beskrivningar på grund av den tidpunkt, vid vilken de avfattades, senare delen av år 1682. Endast tre år hade förflutit efter 1670:talets förödande skånska krig. Dettas verkningar på den del av landskapet, som representerades av herregårdarna, framträder med all önskvärd tydlighet och hade långt ifrån ännu hunnit övervinnas, huru mycket därpå än under de tre gångna åren arbetats. Därom vittna de många uppgifterna om de helt eller delvis nedbrända eller »spolierade» och ännu icke återuppbyggda eller reparerade herregårdsbyggnaderna [2]) i de delar av landskapet, där härarna tågat fram och fältläger eller fältslag stått.

Två år, innan tingsfogdarna avgåvo dessa beskrivningar, hade dåvarande fortifikationskaptenen i Malmö Gerhard Burman avtecknat ett antal skånska herregårdar [3]). Ett ganska enastående och belysande illustrationsmaterial, återgives det här i den mån det hänför sig till de nedan tryckta beskrivningarna över de i Torna, Onsjö och Harjagers härader belägna sätesgårdarna.

Carl Gustaf Weibull.

[1]) Detta är fallet beträffande följande sätesgårdar i de här tryckta beskrivningarna: Dalby, S:t Peders Kloster, Bjellerup och delvis beträffande Svenstorp, Eriks(Trolle-)holm samt (Trolle-)Näs.

[2]) I de här tryckta beskrivningarna: Flyinge, Svenstorp, Borgeby, Bjellerup, Eriks(Trolle-)holm, (Trolle-)Näs och Rönneholm.

[3]) År 1756 befordrade till trycket av Abr. Fischer. — Gerhard Buhrman, * i Stockholm 1653 † i Malmö 1701, blev löjtnant vid fortifikationsstaten 1675, kapten där 1677, generalkvartermästarelöjtnant 1690. Såsom fästningsbyggare har han varit verksam företrädesvis i Malmö, Halmstad och Helsingborg.

Torne härradh.

Dalbye closters sätegårdh

vthj Dalby sochen cronan tillkommande och nu för tijden förarenderat till h:r maijoren Caspar Hindrich Gerdes.

1. Befinnes på denne säthegården 2:ne stoora grundmurade lenger medh tegellttack, dend första, som ehr östra lengan, tu lofft högt, medh stuffuer och camrar öfuer och vnder, mycket förfaldne. Den andra, som ehr norde lengan, ehr it hestestall, funderat till cronans hästar, medhan der tillförrende war cronans stallstat. Nock på samma gårdh syndan till befinnes een annan gammall grundmurat bygning, som och till förne har warit brucht till hästestall, och står alleenast murarne quar, effter alt ofuanredet medh tack och timmerwerck widh förleden pingz dagz tijdh af wådh eld bleff upbränt jempte tuenne andre stoore lenger, ett fästall och een tröscheladha af korsswerck, murat mellan stolparne, och halmtack, som stodhe westan på gårdhen.

Till sielfua säthegårdhen berettas af lensmannen Jöns Suenssön warra åhrl. uthsäde wngefehr: rogh 9 t:r, biugh 16 t:r, hafra 30 t:r; höstas höe 400 bonde las. Nock ehr lagt vnder bemelte sätheries ägher een ödhe prästegårdz äger, som a:o 1644 blef afbränt, huartill åhrl. uthsås: rogh 2 ½ t:na, biugh 6 t:r, hafre 4 t:r; höstas höe 24 las.

2. Denne aufling bruckar arendatoren sielf och drifuis giönum wekudagz bönderne.

3. Fast detta sätheries bygning iche licknar een bondegårdh, så befins lickwähl det warra mycket bygfeldigt på de

tuenne lenger som finnes, och de affbrände iche uthan outsäijeligh Kongl. Maij:tz bekostnadt upbyggias kunna. Synnis altzå oförgripl. till Kongl. Maij:tz större gagn och nytta warra at deela samma säthegårdz vnderliggande åcker och äng på bondegårderne i Dalbye, som elliest mycken ringa åcker och ängh haffua, heldst

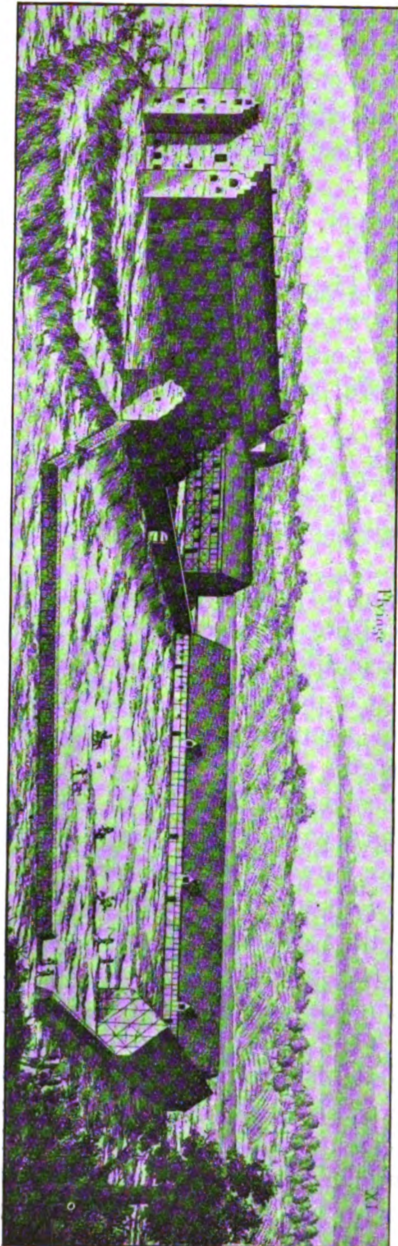
4. effter säthegårdhen ligger i byenn, och åcker och ängh sammanblandat och i flädh medh böndernes, och inga andra hemman eller gathehuus i bemelte bye och socken finnas uthan Kongl. May:tz och cronans, som ehre uthj Dalbye effter jordeboken 37 grunder, berächnade för halfua hemman, oanseedt de för des ringha åcker och ängz skull intet kunna suarra dertill.

5. Befinnes inga andra sätheries tillhörrige hemman, torp eller gathehuus vnderlagde eller tillbytte detta sätheriet, mens wekudagz bönderne, som nu tilliga, af ålder tilligit.

6. Befinnes inga hemman, torp, nybyggen eller gatehus bygde på någen. af sätherietz tillhörrige äger; befins iche heller någen uthmarck eller eenschijlte skogh mehra ähn een hestehage, som ligger westan och nordan för Dahlbye, imellan Dahlbye och Siöstrup, och grentzer till begge byers wånger och bettesmarck, medh giärde omkring tept.

7. Detta sätheriet befinnes iche heller warra förbättrat med någre andre hemmans äger wijdäre ähn den ödhe prästegrund j Dalbye, som i förste punchten förmähles.

8 och 9. Stöter säthegården och byens äger uthj åcker och ängh och mulbette medh wekudagz böndernes i de andre byar, såsom uthj Siöstrup bye 11 hemman, uthj Önneslöf 14 h., vthj Bonderup socken och bye 5, Lundarp och Norre Wllarp i samma socken 10, berächnade alla desse för hella, halfua, trede- och fierdedehls hemman etc., vthj Esserup socken Alberta bye fem hella gårder, Heddinge socken Walbye 1/4 hemman, vthj Biellerup socken och Lilla Biellerup bye 3 hella gårdhar. Huilcka berättas uthi manneminne hafua ligget till Dalbye closter för wekudagz bönder och warit it frit birck.

Flyinge 1680. Efter Gerhard Buhrman.

10. Detta befinnes warra it gammalt sätherij, som ingen kan wetha af at säya, nähr det ehr anlagt, uthan berettas af förre tijder warrit munckecloster, sedhan warit brucht vnder Malmöehuus som een laegårdh.

11. Berettis desse weckudagz bönder ingen större frijheet åthniutit ähn andra cronans bönder, uthan för aflet sampt ecker och arbethe blir dem alleenast den halfua terminskatten decourterat.

Flygende hofgårdh

vthj Sandbye sochen er een cronans säthegårdh, som och innehafues uthj arende af h:r maijoren Caspar Hindrich Gerdes; tillförende warit it adeligit sätherij, mens sedhermehra Boringholms wederlagz goetz till cronan.

1. Består af borgårdh och laegårdh; oppe i borgården befins 3 lenger. Den förste, som ehr den westra, grundmurat medh it stoort torn, gammall bygning, som tillförne har warrit een kyrckia uthj, samma lenga tu lofft högt, med sall, stufuer, camrar och gemacker, öfuer

och vnder. Den andra nordantill, af korsswerck, murat mellan stolparne och tegelltack, ehr een wåningz lengia af stufuer, gemacker och kiöck, i lijka måtto tu lofft högh. Den tredie, som ehr dend östre, ehr it gammalt grundmurat tegellhengt stycke huus, som bruckas till bröghuus och i gambla dagar har warrit borgstufua.

J laegårdhen befins twå lenger, nembligh een lång stallenga af creutzwerck, murat mellan stolparne och halmtack. Den andra it stoort huus af timmer, ler och långhalm, för några åhr sedhan opbygt till it berijdare huuss till cronans hästar, mens nu funderat till een sädeslada, effter den förre i krigz tijden aldelis blef nedbruttin och ruinerat.

Ofuanskrefne bygninger blefue i kriget mycket ruinerade och spolerat af dörrar, lofft, fönster och annat, mens sedhan af h:r maijoren mycket reparerat. Åhrlig uthsäde, som berettes: rogh 8 t:r, biugh 14 t:r, dugl. hafreiord 20 t:r; höstas höe 600 bondelas.

2. Bruckas af h:r maijoren sielf, och des afling förrättas af wekudagzbönderne.

3. Denne gården kan intet lickna een bondegårdh, uthan som den af ålder warit it fullkommen sätherij, alleenast på bygningen ännu een deell behöfuäs reparation.

4. Ligger denne säthegården för sig sielff ifrån Flygende bye et par musquet schott, doch j sochnen Sandbye med wekudagz bönderne; har warit it gammalt adeligit frijt birck, huar vnder sorterade såsom gambla tilliggande wekudagz bönder hella Flygende bye, som ehr 13 grunder, hella, halfua och mindre, sampt några gathehuus, jtem fem st:r torp, nembligh Skatteberg, Ågarp, Grafuerhuus, Egebergh och Skarmbergh, som och siuf grunder j Sandbye, hella, halfua och minder.

Säthegårdsens åcker och ängiar liggia för sig sielf sepparerat ifrån böndernes, doch een deell med böndernes i Flygende bye grentza tillhoopa, och ehr medh een gröfft uthj wester och synder ingröfftadt och åthschildt ifrån andre aflegne och främmande byar.

5. Berettis inga andra sätheries tillhörrige hemman, torp

eller gathehuus warra tillkombne, mens alla wekudagz bönderne, som i 4:de punchten specificeras, af ålder tilliggit, och befinnes inom sätheries marckeschiähl och rågång, vndantagandes de uthj Sandbye, som liggia i flädh medh andra cronans, dombkyrckie och hospitals bönder i Sandbye.

6. Befinnes inga hemman, torp eller nybyggen eller gathehuus på detta sätheries äger upbygde, uthan dem som af ålder warit hafua, som för specificerade ähre, item een wederquarn medh it huus, som på Skattebergz grund af gammalt opbygt warit.

7. Befinnes detta sätheriet intet warra förbättrat medh någon annan bohlbyes äger, uthan des åcker och ängh af ålder tilligit.

8 och 9. Befinnes alleenast Flygende bye och twå halfua gårdar i Skarmbergh stötta tillsammans i wångelag medh säthegårdsens äger, de andre torparne haf:a sinna egne särschielte wånger för sigh sielfua, och de uthj Sandbye dheras äger sammanblandade medh de andres i Sandbye, som i 5:te punchten förmähles.

10. Detta har af uhrminnes tijdh warrit it gammelt sätherij, som ingen weth at beretta nähr dett anlagdh ehr eller huaruthaf det först har hafft sin uhrsprungh.

11. Hafua desse till sätheriet uhrgamble wekudagz bönder i förre tijder ingen äldre eller större frijheet hafft än andra adels wekudagz bönder j landet, wijdare än de hafua hafft sit frie bijrck.

Elliest reffereras her jämpte, at widh säthegården fins een schiön stoor trägårdh medh några små fiskedammar, och löpper fram widh gårdhen på norde sijdan een stoor ååe ell:r rever, som och ligget till gårdhen inom råågången några små eckelundar och een dehl af öekier till jagt och diurregång, som i förre tijder warrit medh laghe schilnadh och påhlar åthskildt ifrån cronans, mens nu alt vnder cronans wildtbanna berächnas.

Ågerup gårdh och sätherij

uhj Blentarp sochen tillkommer nu hanss högha excell:z kongl. rådet, h:r feltmarskalcken och generall gouverneuren, höghwälb:ne h:r baronen Reutgher von Ahschebergh.

1. Bygningen och aflet angående, då befinnes denne sätegårdh af 3 st:r lenger bebygt. Dend första, som ehr hufwudlengan nordan till af stoor bygningh, murat mellan stolparne och tegelltack på 27 bindinger, de nie bindinger tu lofft högt och de 18 allenast 'it lofft högt, huaruthj fins många skiönna wärrelsser öfuer och wnder, medh een stoor sall, stufuer, gemacker och camrar, med it bröghuus på westre enden och een jordkiällare vnder stoorstufuan på östre enden. Den andra östan till af 25 bindinger, widh och högh bygning till heste- och oxestall. Den 3:de synnan till, laelengia, sammaledis af stoor bygning på 28 bindinger, och erre begge disse lenger murade mellan stolparne medh halmtack.

Åhrlig uthsäde, som berettas: rågh 20 t:r, biugh 20 t:r, hafra 40 t:r; hööe 600 bonde las.

2. Bruckas och cultiueras af hanss högha excell:z sielf genum des fullmechtig och tilliggande weckudagz bönder.

3. Vthaf denne säthegårds bygning [och] af afuell, som i förste punchten specificeras, sees dend intet lichner någon bondegårdh; beretter och fullmechtigen, at hans exell:z ähr sinnadt i tillkommande föråhr gården wijdare at bebygga låtha, som och nu dageligen arbethas och repareras på dend förre bygning.

4. Ligger säthegården för sigh sielff, som och des åcker och ängh för sigh sielf inkrechtadt, inom sinna egne grentzer, och stötter tillsammans medh des wekudagz bönders rundt omkring i samma sochen, som berettis warra widh 40 stycken af hella, halfua och fierdedehls, föruthan uthsochne.

5. Befinnes inga andra sätheriers tillhörige uthsochne hemman, torp eller gatehuus inom sätheries friiheet belegne

uthan dem som dertilförne haffua legat och hörra vnder sätheriet.

6. Jnga hemman, torp eller gatehuus befinnes på sähegårdens eenschijlte äger, skogh eller uthmarck warra nyebygt.

7. Berettas detta sätherietz äger warra förbättrat wngefehr för tolf åhr sedhan medh 3 st:r torpares ägher, som hörde vnder sätheriet, worro wekudagz bönder och grentza dertill, nembligh Gouflerödh, Grimstrup och Rudarp.

8 och 9. Tilliggande wekudagz bönder stötta tillsammans medh herregårdens äger, men befins inga hemman, torp eller gatehuus liggia in om giärdet eller wångelagh medh sielffua sätheriet.

10. Hurru gammalt detta sätheriet kan warra, om något sedhan ehr tillkiöpt och wnderlagt, weth fullmechtigen intet at giörra någen vnderrettelsse om, effter hanss exell:z sielf har alla documenter och kiöpebref hoos sigh. Elliest berettas af härratzmannen Mårten Hertuigssön och gamble kyrckiewerden Anders Jepssön j Blentarp, at de minnas öfuer 40 åhr detta har warrit it sätherij, beboet af een adelsman widh nampn Nickell von Scherhaus på sätheris frihet.

11. Berettas detta sätherietz weckudagz bönder hafua åthniutit lijka frijheet som andra adels wekudagz bönder her j landet och intet wijdare. Elliest befins inga sär-comoditeter till samma sätherij af skogh eller fiskewaten mehra än huad littit skog, som ligger inom sätheries och vnderliggande torparis wångar och änger, och någen litten felletz skogh medh Blentarp bye.

Simmendrups säthegårdh

uthj Effuerlöff sochen tillkommer wel:ne h:r Christian Bilde till Dybech och hanss tuenne bröder Jöran och Manderup Biller.

1. Bygningen anlangende, befinnes: 1) ett huuss af bulwerk på 6 bindinger, af stoort bulwerk, tu lofft högt, som ehr medh camrar och gemacker öfuer och wnder, medh

een skårsteen och jordkiällare vnder sampt tegelltack öfuertächt; 2) een annan wåningzlengia af stufua och camrar och kiöck, murat mellan stolparne och halmtack; för det 3:de) een laelengia medh stall i dend enne enden, af högt timmerwerck, på 20 bindinger och temblig wigde, så at fyra karrar kunna tröscha på, af timmer och lerweggar, halfparten medh tegelltack och halfparten halmtack. Noch een oxestall på siuff gålfz huus, af timmer, ler och halmtack.

Ähn befinnes grund och grundsteenar till tuenne lengier gammall bygning, som tillförne har stådt, een deell för och een dell i kriget ruineradhe, som fullmechtigen Jöns Jönssön beretter, at des herschap achtar att settia een reall härregårdz bygning igien. Sädhes marcken beståhr uthaf siuff ennemerckes eenschijlte hagar, inlycker och diurgårdh, medh steen dicken innelycht. Åhrlig uthsäde: rogh 20 t:r, hafra 10 t:r; höstas höe 150 las, och långt mehra bådhe af sädesland och höebotten wore, som elliest för stutterien och annan fännadh till mulbette bruckas.

2. Bruckas af herschapet sielf genum des fullmechtig och vnderliggande wekudagz bönder.

3. Befinnes uthaf bygning som i förste punchten förmähles, och beretter fullmechtigen, at herrschappen äre sinnade bygningen bettre at begripa huad som än till een herregårdz bygning desideras, som de och nogh ehre sufficiant at fullborda.

4. Er samma sätherij för sigh sielf belegen ifrån bye, och befins des marck och ägendomb dehls uthj Effuerlöf socken och dehls uthj Blentarp socken belegne och stötter tillsamman medh begge byers äger, een dehl in om bemelte hagar separerat och een dehl uthj flädh medh böndernes.

5. Berettas inga hemman, torp eller gatehuus inom sätheries marckeschiähl eller rågang warra tillagde, andre sätherie tillhörrige.

6. Befinnes inga enschijlte skoghar eller uthmarcker af någen nybyggen, uthan dem som af ålder haffua hördt till sätheriet.

7. Kan intet förnimmas, om detta sätheriet af uhrminnes tijdh kan warra förbettrat, mens uthj mannaminne kan intet förspörias warra medh någen annan bohlbyes äger förbettrat.

8. Wekudagz hemmanen uthj Blentarp och Efuerlöf sochner befinnas stötta tillsammans uthj ägendomb medh sielfua Simmendrups sätheries äger, som ehr uthj Efuerlöf socken 5 1/4 dels hemman och uthj Blentarp socken 16 1/2 hemman wekudagz bönder till bemelte säthegårdh; de samma befins warit bruckade för wekudagz och niutit weckudagz frijheet wnder Simmendrup j mång åhr effter een gammall dombs inneholdh, uthstedt af Tornehärradz ting åhr 1655 den 3 aprilis, huilcken domb befins warra opuist och påskrefuen af h:r landzhöfdingen sahl. Hammarschiöldh widh hållin jorderansackning a:o 1662 den 20 nov.

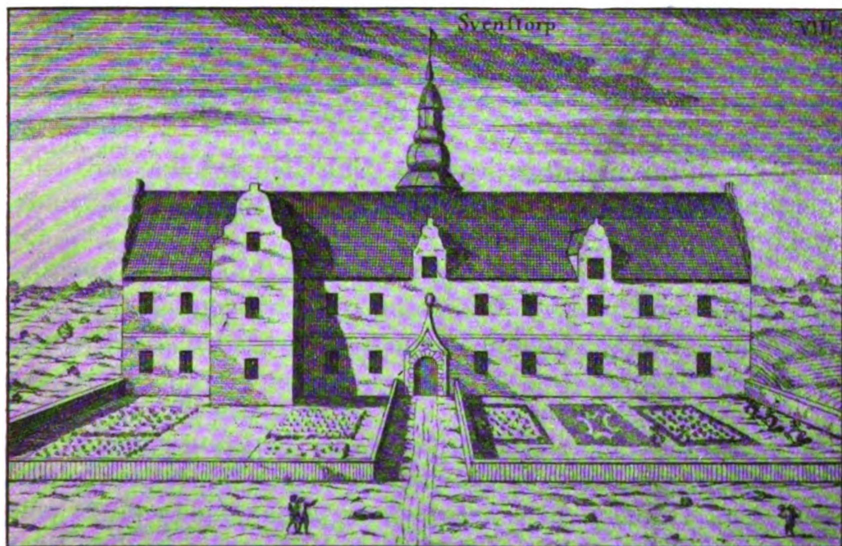
9. Ehrfahris och, at inga byeschilnader, råemerckien el:r markeschiähl ehre emellan bemelte wekudagz hemman och säthegårdens äger.

10 och 11. Huaruthaf detta sätheriet är upkommit eller nähr det ehr anlagt, kan fullmechtigen iche giörra någen vnderrettelse om, effter herschappet nu för tijden iche ähr tillstedes, mens af upuiste domb och process ehrfahris det warra gammalt adeligit sätherij, som uthaf härratzmannen Mårten Hertuigssön i Blentarp, Anders Jpssön ibm, härradzmannen Hellie Åstredssön i Effuerlöff och Jöns Bunde i Kombletoffta berettas minnas 60 à 70 åhr at hafua warit sätherij, och wekudagz bönderne i begge sochner niutit wekudagz frijheet lijcka medh andra adels wekudagz bönder her j landet, och ingen störe frihed hafft. Elliest comoditeter anlangande, då befins, som för er meldt i förste punchten, 7 st:r skiönna hagar inom sätheries friiheet, rå och rör, medh stendicken ingrepne, såsom diurhage, hestehage, folle, koo och quige hagar, medh fyrra fischedammar och skiön skogh inom bemelte hagar.

Suenstrup säthegårdh

j Jrlösse sochen, som tillkommer welb:ne fru Metta Rossenkrantz.

1. Bygningen angående, då befins på sielfua borgårdhen tuenne lenger, dend enna een stoor reall grundmurat huusslengia, tegelhengt, och it stoort murat torn medh spir på, gammall bygning, 2 lofft högt, af een stoor sall, med andra stufuer, skiönne gemacker och cammar öfuer och under, allee-

Svenstorp 1680. Efter Gerhard Buhrman.

nast de uthj nästwarrande krig ehre inwendigt mycket spolerade på dörer, lofft, fönster och deslicht; uthan des fins wid samma grundmurade huus et schiönt grundmurat uthbygge, try lofft högt, medh try cammar uthj, som och vnder samma lenga een murat kiällare; andra lengian af bröghuus, baghuus och it par cammrar, på 21 bindinger, med korsswerck, murat mellan stolparne och tegellhengt. Elliest befins grunduall och it gammalt fundament af een grundmurat lengia,

som schohle warit een kyrckia, emellan desse ofuanbemelte tuenne lenger, uthj öster och wester medh gåflarne. Ladegårdhen, som bestoedh af fyrra lenger, blef i krigztijden af de dansche aldhelis ruinerat och nedbruttit, menss nu igien af welb:ne frun sat i arbethe och bygning medh tuå stoora lenger huuss, dend enna een öxenstall af 26 bindinger, murat mellan stolparne och halmtack; den andra sammaledis till it stall på 20 bindinger huus befattadt och aff timmerwerck upsatt, dock uthan weggar och tack, som nu står j arbethe, och nähr det alt blir färdigt medh mehra, som fullmechtigen Nels Jönssön beretter herschapet sinnadt ehr at låtha byggia och upsettia, kand det nogh passera för een lagl. herregårdzbygning.

Åhrlig uthsäde: rågh 38 t:r, biugh 45 t:r, hafre 50 t:r; hööe 300 las.

2. Aflingen låther welb:ne frun sielf brucka och drifuis dehls giönum des egen plog och j öfrigt af tilliggande wekudagz bönder.

3. Vthj första punchten förmähles, hurruledis bygningen wehl kand passera för een herregårdz bygning, effter och herschapet ehr sufficiant nogh at reparera igien huad som i kriget ehr ruinerat.

4. Säthegårdhen ligger uthj sit eigit begriff, uthan bye, medh sinna egne särdhelis 3 wånger omkring gårdhen, de tuå wånger j Jrlösse socken och den tredie i Wderslöf socken, och intet i fled medh någen annan, uthan medh gröfft och dicken åthskildt ifrån wekudagz böndernes, som ligga i begge sochner rundt omkring.

5. Fins inga andra sätheries tillhörrige hemman, torp eller gathehuus inom sätheries marckeschiähl eller rågång, mens som kyrckierne uthj begge sochner hörra vnder herregårdhen, så hörra och alla bönderne der vnder, som i sochnen ähre, nemblig Jrlösse bye öster ifrån gården, Öster Wderslöf uthj sydost, Wester Wderslöf i söder och Skielsshöyebye uthj wester ifrån gården, jtem it torp, Munckarp benembdt, nord ifrån gården. Alla desse byer och weckudagz

hemman hafua och huer sinna eenschijlte äger och ingröfftade wånger och fellitzmarck, alt in om sätherietz frii ennemerckie, och grentza rundt omkring medh sielfua hufwudgårdens ägher; föruthan desse ehre fyrra hemman i Gårstanga socken och Giettingebye, huilcha liggia ifrån sätherietz äger, åthskildt medh theras marck och ägendom, och i fledh medh the andre inbyggarne i Giettinge bye, och stötta tillsammans i fellatzmarcken medh Jrlösse bye, der dock de, lijcka medh de andre i for:te byar, af uhrminnes tijdh berettas hafua warrit weckudagz bönder vnder Suenstrup och niutit wekudagz frijheet.

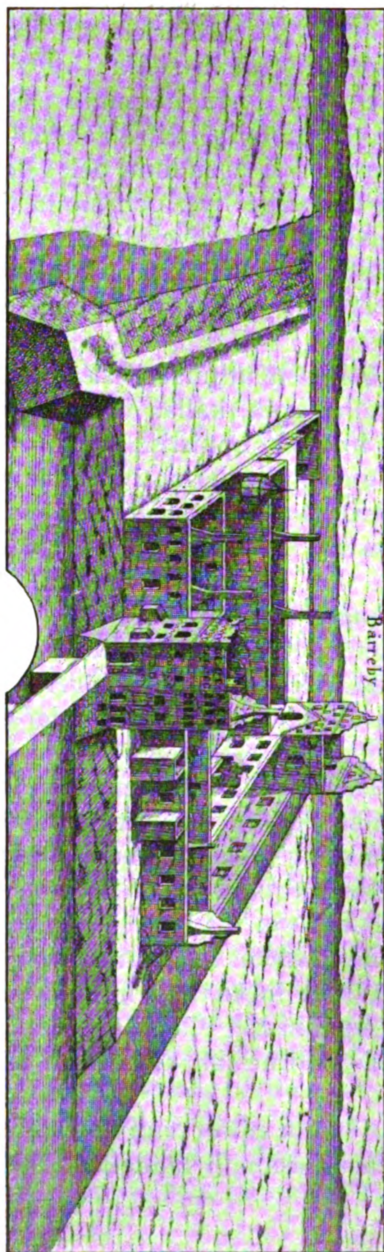
6. Befinnes een litten skogh och uthmarck så som een gresshaghe ligga till bemelte säthegårdh, kallas Fruerrefften, ingröfftadt medh steendicke, huarpå upuistis it gammalt kongl. låssebreff, uthgiffuit af konning Friderich i Dannemark a:o 1575, mens fins inga hemman, torp eller gatehuus i samme hage upbygdt. Dend samme grentzer på alla sijder rundt om till Sandbyemarck, som schillier imellan Öster Wderslöf marker och bem:te hage.

7. Berettas detta sätheriet intet warra förbettrat medh någen annan vnder säthegården belegen bohlbyes äger, som någen kan minnas eller wetha att säya af, mens af ålder och uhrminne ligget der vnder.

8 och 9. Befinnes inga fleere weckudagz hemman, torp el:r gatehuus vnder säthegårdhen wijdare än i 5:te punchten förmähles, som stötta rundt omkring tillsammans medh hufwudgårdens äger, alleena een wederquarn medh it huus på sätherietz äger straxt widh Skielsshöye.

10. Detta sätheriet befinnes warra it gammalt och af uhrminnes tijdh bygt sätherij, som ingen kan minnas eller wetha at säya af, huaraf det upkommit, eller nähr det anlagt ehr; jämbwähl wekudagzbönderne af uhrminnis tijdh der vnder leggat.

11. Berettis desse bönder hafua niutit samma räth och frijheet som alla andra wekudagz bönder i landet, och ingen äldre eller större frijheet hafft.

Borgeby 1680. Efter Gerhard Buhrman.

Borrebyes sähtesgårdh

j Borrebye sochen tillkommer wälb:ne Otte Lindenow.

1. Bygningen ang:de, då har dend för detta nu sidst warrande krigit warrit wehl bebygt, borgården så wehl som ladugårdhen, mens effter at fienden, de dansche, dend intoeg, nähr wår guarnisson der inne lågh, har fienden borgården anstuckit och afbrändt all des öfuerdehl, så nu intet igienfinss uthan bahra murane; och bestoedh bygningen först på den syndre sijde een kyrckia, dernest it stoort huus, som porten går igiönum, derwidh it huus, som fruerstufuan har warrit, alt grundmurat. På den östre sijdan it långt steenhuus. På den norde sijdan it bröghuus och kiöken murat mellan stolparne, som aldelis ehr bortte. På dend westre sijdan een brandtmur, som ännu står. Jämbwehl alla dhe andre grundmurade huusse fins ännu murane och vnderdeelarne ståendis.

Laegården anlangande, då ehr den föruth af wåre egne folck altsammans nedbruttit, mens sedhan igien af h:r Lindenow upbygt 2 st:r nye len-

ger, een fästall på 28 bindinger upbygt a:o 1681 och een annan stall på 30 bindinger innewarrande åhr upbygt, begge af stoor och widh bygning, dend första murat mellan stolparne och halmtack, den andra ännu intet slet färdigh.

Åhrlig uthsäde: rogh 44 t:r, biugh 60 t:r, hafra 26 t:r; höstas höe 400 bondelas.

2. Huilcken afling h:r Lindenow sielf låther brucka och drifua medh des wekudagz bönder.

3. Fins uthj första punchten om detta sätheries bygning, hurruledis det i kriget ehr ruinerat och igien af h:r Lindenow begynt at repareras, som fullmechtigen Per Efwertzön beretter h:r Lindenow fulföllia lährer.

4. Säthegården ligger uthj Borbye bye, som består af 16 halfue och 4:re fierrendehls hemman, de 14 halfue alleenast besatte och de andre ödhe, och ehr ingen fleere antingen cronne eller frelsse uthj samma bye mehr ähn de samma som h:r Lindenow tillkomma och ehre wekudagz till bemelte Borbyegårdh, och hafuer säthegårdhen sinne sär 3 wånger för sig sielf, och bönderne dheras för sig sielfua inom rå och rör, och grentzar des mark och ägendomb på norde sijdan alt uth medh Lyde åå, som der schillier imellan Tornehärradh och Harrieagers härradh. På dend östre sijdan grentzar up till Steffuie mark. På dend syndre sidan stötter in till Fledie och Ågerup marck medh gröfft imellan och på westre sidan grentzar nedh till stranden.

5. Befinnes inga andra sätheries tillhörrige hemman, torp eller gatehuus in om detta sätheries marckeschiähl eller rågang belegne.

6. Jnga skoghar eller uthmarcker befinnas widh detta sätheriet med några hemman, torp eller nybyggen, allenast widh stranden fins it fiskarehuus, kallas Hollendare huusset, vnder rå och rör, uthan någon schilnadh ifrån säthegårdz ägerne.

7. Befins inga gårdhar eller bohlbyes ägher warra tillagt eller förbettrat detta sätheriet, uthan huad som tilligger af uhrminnes tijdh tilligit.

8 och 9. Alla förreschrefne wekudagz hemman stötta

tillsammans medh herregårdens ägher, och fins inga andra in eller uthom giärdes.

10. Förnimmis detta warra it gammalt och af uhrminnes tijdh bygt sätherij, huaruppå medh des kyrkier, tijonder och andra herligheeter fins Christianj 4:ti uthgifne låssebreff af dato Anderschow den 13 aug. 1592, huaruthaf copia i landzcantoret inlagt ehr, effter derom upuiste welb:ne h:r cammereren Pilmans attest. Wekudagzbönderne så wehl uthj Borbye som Lydekiöpinge och af uhrminnes tijdh liggit der vnder och warrit it frit bijrck, ehuruwähl bemelte Lydekiöpinge bye ehr it socken för sigh sielff uthj Harriagers häradh, och schillier åån imellan bemelte Lydekiöppinge bye och Borrebyes ägher.

11. Befins desse wekudagz bönder ingen större frijheet åthniutit än andra wekudagz bönder j landet, uthan det de hafua hafft sinna frie bijrck.

Elliest befins sortera vnder samma bijrck een wandmöhla kallas Högzmölla, som ligger uthj Stefuie socken och hörrer vnder Borrebye gårdh, mens ligger uthom sielfua sätheries ägher.

Sancte Pers Closters sätherij

uthj St. Pers Closters sochen widh Lundh.

1. Sielffua säthegårdhen Sancte Pers Closter, som tillkommer welb:ne fru biskopinnan Dorthe von Anders, består af fyrra lengier:

1) Een wåningzlengia westan till på 34 weggerum, som ehr stuffuer och camrar, medh een jordkiällare vnder, murat mellan stolparne och tegelltack. 2) Nordelengan på 25 weggerum af timmer, ler och halmtack, som ehr camrar och hästestall. 3) Östre lengan 28 bindinger, medh samma bygningh, som ehr fähuus, höögålf, een litten lae och loe. 4) Som ehr syndre lengan, fins een stoor grundmurat sädesladha, techt med tagsteen på norde sydan och halmtack på syndre sijdan, derhooes it annat huus på 24 bindinger, af bröghuus och andra wärrelsser, med lerweggar och halmtack.

Åhrlig uthsäde: rogh 6 t:r 4 sch:pr, bygh 20 t:r, hafra 15 t:r; höstas höe 40 las.

2. Denne aufling bruckar wälb:ne fru biskopinnan sielff medh des egen plogh.

3. Bygningen ang:de på detta sätheriet, fins, som i förste punchten förmählt ehr, största dehlen ny bygning, så det intet lichnar någon bondegårdh.

4. Säthegårdhen ligger westan widh staden Lundh, een deell in och een dehl uthom stadzwallen, och fins inga bönder wnder uthan 11 st:r små gatehuus, som berettis warra upbygde på säthegårdens enschijlte hagar och äger, huilcka bruckas till dagl. arbethe till säthegården och liggia rundtom, dehls inom och dehls uthan stadzwallen belegne. Elliest befins sätherietz ägher af åcker och ängh belegen uthj wångelagh och fledh medh Lunde hospitals och Lilla Råbye marck, synnan för Lundh, föruthan een åckerlyckia, som ligger straxt uthan för clostret, westan förre, ingröfftad till gårdhen.

5 och 6. Befinnes een åcker lycka hörra vnder bemelte sätherj, kallas Frirup jordh, och it huus bygt uppå, kallas Frirup huus, liggandes wngefehr een god fierding wegs wester ifrån säthegården, för sigh sielf ingröfftadt, och gräntzar indtill Closters, Lunde stadz, Fiellie och omliggande byers fellatz mark, och fins ellers inga hemman, torp eller gatehuus nu liggia till bemelte säthegårdh.

7, 8 och 9. Fins intet om at annotera, effter intet sådant herwidh befinnes.

10. Detta sätherij befins ha warrit gammalt sätherij, som ingen weth eller kan minnas nehr det ehr anlagt, uthan berettas af förre tijder warra af kongen i Danmarck förlänt sahl. welb:ne h:r Falck Lycke, sedhan af kongen i Danmark förpandtadt till borgmestar och rådh i Kiöppenhampn, huilcka igien haf:a soldt det till een borgare i Kiöpenhampn widh nampn Per Hanssön, effter derom upuiste skiötte, dat. den 1 februarij 1654, sedhan transporterat till een man widh nampn Christen Lundh, och sidst af des sohn och arfuinger soldt till sahl. welb:ne h:r biskoppen Winstrup a:o 1664 den 9 julij, som schiötten wijdare

uthuisssa, huaraf berettas richtigh copia i landz cantoret warra inlefuererat.

11. Berettis detta sätheriet, alt sedhan det ifrån kongen af Danmark uthlagt ehr, niutit samma sätheries frijheet och herligheet som andra adelige sätherier her i landet och ingen äldre eller större frijheet niutit.

Biellerups adelige sätherij,

som nu tillkommer h:r professoren höglärde Martinus Nordeman i Lundh.

1. Huad adelsgårdhens uhrgamble adelige sätheries friheter anbelanger, så ehuruwähl h:r stalmestaren Siöberg förmähl:r i sin bref, som ännu alla gamble documenter i Suerige hoos sigh hafuer, at Biellerupz säthegårdh warra een ibland de gamblaste sätherier j Skåne, på huilchen altijdh och continuerligen adell och ridersmän hafua hafft sinna sitz och immer hållit huus; så lichwähl af di antiquiteter man finner i gårdsens kyrckia, huilcka wij hafua efftersedt, finner man in emoth 200 åhr wngefehr tillbacka altijdh adell hafua der bodt. Och först a:o 1509 hafuer een fru der bodt benembdh fru Erlöf, som i sit epitaphio vnder huelfuet för choret skrifuer sigh fru till Biellerup gårdh, hennas fäderne och möderne wapn står der jämpte i uhrgammall malning, och så mycket man kan merckia, synnis hon warra af Totternas slächte. Anno 1554 befinnes att een ridersman Clas Gagge till Ryssgården hafua hållit huuss på Biellerupgårdhen och der blefuen begrafuen, huilckes 16 adelige ahner och slechter fins rundt om hans epitaphium, mycket prächtig effter den tijden uthsatte. Effter honnom synnis på Biellerupz gårdh hafua bodt een adelsman Clas Swale till Biellerup gårdh, huilckes fäderne och möderne wapen finnes på adels stollen widh predickestollen, medh it fäderne wapn een storck och moderen een röd dracke, och det a:o 1586, wngefehr för 100 åhr sedan. Effter honnom synnis hanss sohn benembdh Gabriell Swalle till Biellerup gårdh hafua bodt, huilcken ligger begrafuen j choret fram för altaret, uthj

een stoor murat graff, medh een mycken stoor, dyrbar och prächtig lichsteen öfuer sigh uthhuggen i helt creutz, medh sinna 16 ahner om sigh, huariblant finnes de förnembste danske wapner, doch uthan åhrtall. Elliest befinnes och af de uthhugne wapen på stollestadet j choret, at de dansche Ruther hafua der bodt, huarpå stollens förre pillare står et stoort F och S indbundne, Friderichus Secundh, medh een crona öfuer. Des uthan ähr allom kunnigt, at effter dee slächter ähr säthegårdhen hemfallen de Mormän, och effter dem Acherleyer, som alla hafua hållit huus på Biellerupz gårdh, iblan huilcka för lång tijdh sedhan haffuer een benembdh Corvitz Acherleya der bodt och effter honnom hans sohn Gabriell Acherleya, som för 20 åhr sedhan soldte herregårdhen till h:r stalmestaren Mathias Otto Siöbergh, huilckes barn ähro och begrafne i säthesgårdens murade graff i choret, huaraf ehr at sees, at bemelte gårdh ehr af uhrminnes tijder adelig säthegårdh och altijdh beboet af adell.

2. Huad gårdsens bygning anbelanger, så ähr den dräfl. ruinerat bleffuen i all de kriger emellan Suerrige och Danmarck, men i synnerheet effter Lunde slagh, och 1677 af konningens armee af Danmark, nähr han der jn maijo och sedhan in julio camperade, bådhe nähr hon gich för Malmöe och nähr hon moste gå derifrån, på huilchen tijdh all ladegårdhen och stallgårdhen blefue nederbrutne, sampt alla loffter, dörrar och fönster af wåhnhuussen, jfrån huilcken tijdh herregården stådt ödhe, effter stalmestaren, som den ägde, war i Suerie, indtill förleden maijo, då samma ödhe herregårdh bleff igiönum skullfordran transfererat till Martinum Nordeman, math. professoren j Lundh, huilcken i denne sommar iche alleena hafuer mycket reparerat sielfua wåhnhussen, som ehr it temblig wackert steenhuus, medh schön tacksteen, murat mellan stolparne, och wackra logamenter uthj, och een flugell wester uth, med kiällare vnder, i licka måtto af steen och bedecht med tacksten, uthan och i denne sommar upsat een wacker och stoor herregårdsladha af 14 alnars brädh och moth een 40 alners längdh, som nu håller på at teckas; och des uthan ligger på platzen een quantitet

wackert stoort timber till stallgårdh, huilcken näst Gudz hielp blifuer till sommaren opbygt, at han noghsampt effter sin proportion skall kunna suarra till sinna gambla sätheries privilegier.

3. Huad åcker och ängz beschaffanheet widkommer, så beretter professoren för os, at han i denne sommar hafuer höestadt öfuer 70 las höe och deröfuer, och fast han in maijo war först ankommin, deröfuer 9 t:r korn och 15 t:r hafra sådt; nu i denne effterhöest säijer han sig haffua sådt intet mehra än 5 t:r rogh för jordens och åckerens sidlendigheet, elliest nehr alting kommer j bruck, beretter han, at der skall wehl kunna såes roegh 2 ½ pund, korn fyrra pund, hafra 20 t:r, som professoren oförgriplig förmeenar, och elliest nähr alting kommer i bruck, beretter hand, at der er een goedh korn- och hafreiord och goed änggårdh. Härregårdz ägerne liggia j tögemåhl och giärden medh bondebyen, vndantagandes een åcker af 2 punds uthsäde, som ligger kring sielffua herregården, huilcken herregård ligger lichwähl iche uthj byen, uthan et canon skott ifrån byen.

4. Om bondegodzet, så ligger för tijden inga bönder dertill, uthan af gamble tijder afwitrade; een frälssegårdh i byen, som för 40 åhr sedhan är ödhe och ligger till Klogerup, förmeenes hafua legat dertill; elliest nu för tijden åhr der it gatehuus och ödhe platzer, huar andra hafua stådt. Een grund, som kallas Ebbe Måns grund, åhr der och, som öfuer 100 åhr sedhan hafuer legat till gårdzens äger.

5. På säthegårdsens äger och inom des ennemerckie åhr och gårdsens uhrgamble adelige priviligerat wäderquarn, den och till dagz hafuer warit ruinerat och i denne sommar tächt och reparerat. — Detta åhr så wijdha som om Biellerup gårdz beschaffenheet befunnit och af h:r professoren berättat åhr. Ofuanbemelte herregårdh är förleden maij månad 1682 kommin professoren Nordman till fullkombligh ägendom förmedelst någen skulfordran, och säijer hand sigh giärna warra honnom quit, der hand finge sinna penningar och sit stoora reparations forschåt. Jche desto mindre beretter hand sigh possidera honnom med gårdsens gamble frijheeter, effter kongl. åthskillige privilegier, huilcka Hanss Kongl. May:tt

glorwyrdigste konung Carl Gustaff hafuer förundt professorerne i Upsalla dend 25 junij 1655 och sedhermehra Hanss Kongl. May:tt wår allernådigste konnungh förundte Accademiæ Carolinæ at niutha all de privilegier och herligheeter som Ubsala, jtem effter professorum privilegier i dronningh Christinæ och alla dhe andre konungz infattade prästelige privilegier, huilcka och professores wärckeligen åthniuta, iche alleenaste på allodiall godz uthan och på sinna præbende bönder, effter kongel. resolutioner den 14 nov. 1667, den 26 februarij 1668 och den 12 martij 1674 uthan och af den 28 junij 1682, huarpå dheras exell:tiers general gouverneurernes jmmission a:o 1668 den 23 junj sampt a:o 1682 den 1 junij af hanss högha excell:z kongl. rådet och feltmarskalcken Aschebergh på följde ähre.

Biörnstrup gårdh och sätherij

vthj Giödelöff sochen tillkommer wälb:ne fru Metta Rossenkrantz.

1. Bygningen angående, befins på borgården 4:re lenger: den första, som ehr hufwudlengian, westan till, it temblig wackert steenhuus, murat mellan stolparne och tegellhengt, af 20 bindinger och tu lofft högt, medh jord kiällare vnder, som ehr stufwur, gemacker och camrar öfuer och wnder, jempte een quist uthan förre på westre sijdan på fem bindinger af samma bygning; 2:dra lengan nordan till på 18 bindinger, som ehr borgstufua, kiöcken och giäst camrar, medh timber, ler och långhalms tack; 3:de lengan östan till af 11 binninger, till bröghuus och andra behörrige wärrelsser, som står i bygning af timmerwärck upsatt och bliff:r medh murwärck mellan stolparne och tegelltack behengt; 4:de lengan af 6 bindinger, ehr porthuus imellan borgården och laegården, sampt laefougde och dränge camrar, murat mellan stolparne och halmtack.

Lade- eller stallgårdhen af 3 lenger, nemblig östan till een laelengia af stoor bygning medh luder på begge sijder, på 21 bindinger, wästan till een oxe- och fästall på 26 bin-

dinger, norden till een heste- och koostall sampt et wagnhuus på 18 bindinger. Alla desse bygde medh timmer, lerweggar och halmtack, och fins syndan till för laegården een gröfft och fischeparck medh broo öfuer och een port medh inkiörssell till laegårdhen.

Åhrlig uthsädet, som berettas: rogh 24 t:r, biugh 30 t:r, hafra 80 t:r; höstas höe 350 las.

2. Bruckas af arendatoren Jacob Kiälssön medh tilliggande och wnderlagde wekudagz bönder.

3. Detta lichnar någorlunda een herregårdz bygning, effter sin proportion, och mehra står i wärcket at förbättras, huartill och herschapet nogh sufficiant ehr.

4. Säthegården ligger för sig sielf, doch strax widh Biörnstrup bye, som alleenast bestoedh af 3 st:r 1/3 hemman och et par gatehuus, huilckes grund och äger förledet åhr ehre lagde vnder sätherietz afl, och ehr nu i byen inga hemman mehra, uthan gathehuus, och samma sätheries åcker och ängh nu in om sinna egne särskielte wånger och inheignade marcker.

5. Fins inga andra sätheries tillhörrige hemman, torp eller gatehuus in om sätheries marckeskiähl eller rågång belegne; mens sedhan welb:ne fru Metta fich samma gårdh uthj posession, har hon den vnderlagt till wekudagz bönder hella Giödelöf bye, vndantagandes it preste anexe hemman och it deigne bohl, som ehre i samma bye, item it torp benembdt Stubbarp medh några uthj Ettarp i samma socken, som tillförne af uhrminnes tijdh och öfuer 100 åhr haf:r warrit weckudagz till Heckebergha gårdh, effter derom upuiste tingzuitne af Tornehärradstingh, uthstedh 1611 den 10 aprilis, som förmähl:r, at uthj mångh åhr tillbacka kan ingen minnas eller wetha af at säija, at der er giffuen någen kongzschat af Heckeberga bönder gårder der j sochnen, huilcha haffua sinna egne wånger och byeskilnader, doch med inga råsteenar, uthmarcker eller strömmar åthskilde, uthan medh de andre uhrgamble weckudagzbönder vnder Biörnstrup grentza på alla sijder ihop med sätherietz äger, som ehr tillsammans i bemelte Giödelöf socken och bye Stubbarp,

Ettarp, Hyllinge och Tönnisborgh tuå och trettio hella, halfua, tredingz, fierdingz och sextendehls hemman med ellufua st:r gatehuus och een litten watenquarn.

6. Vthan des fins uthj Webre socken på hufwudgårdsens skogzmarck och ennemerckie upbygt een hop huus, taxerade för ottingar och sextondel:r, widh tolff st:r, och fyra st:r som intet ehre taxerade, jtem tuenne gårdhar, Hussegårdar kallade, som ehre een $^{1}/_{2}$ och en $^{2}/_{3}$-dels, huilcka hemman och huus berettas af uhrminnes tijdh och sedhan derpå gifne konning Friderich den andens breff aff Danmark a:o 1579 hafua niutit weckudagz frijheet vnder bemelte sätegårdh Biörnstrup.

7. Detta sätheriet befins warra förbättrat med de 3 st:r trediedehls hemman i Biörnstrup bye, som i 4:de punchten förmähles, item medh try st:r $^{1}/_{16}$-dels torp eller huusse uthj gårdsens eenschijlte wånge och lycker sampt des äger upbygde.

8. Alla uthj Giödelöf socken specificerade hemman, torp och gatehuus stötta tillsammans medh säthegårdzens äger, och intet åthskildt medh några råemerckien eller strömmar, som i 5:te punchten förmähles.

9. Befinnes inga hemman, torp eller gatehuus ligga i gärdes eller wångelagh medh sätheriet, wijdare ähn de uthj Biörnstrup bye och de tre $^{1}/_{16}$-dels hemman, som i 7:de punchten förmähles at warra vnderlagde sielfua sätherietz bruck.

10. Om detta sätherietz gambla frijheeter framuistis af welb:ne fru Metta Rossencrantzis fullmechtig well:tt Nels Jönssön vidimerade copier af 3:ne kongebref, uthgifne af konung Friderich den anden i Danmark till Mickell Pärssön Giöding: det första dat. Roskilde den 16 julij 1579, huaruthj honnom, Mickell Pärss. Giöding, gifuis och skienckis iche allena samma gårdh Biörnstrup, dend hand sielf i boede, uthan och een deell andre i sochnen belegne bönder, som sedhan der vnder hafua warit wekudagz bönder, jempte uthj Webre sochen tuå gårder, kallas Huussa, medh all des tilliggande, för ewinnerlig ägendom, medh slig frijheet och rättigheet, som andre af adelen frelst och friest haffuer etc.; det

andra dat. Croneborgh den 6 februarij 1582, huaruthj Hanss Kongl. May:tt förordnar rijdemän at berijda och uthuissa det goetz och grentzer, som honnom af Kongl. May:tt gifuit ehr, ifrån cronnans; det tredie, dat. Andtwarschoff den 29 junj 1587, som ehr confirmation öfuer rijdemännens förrättande etc. Vthaf huilcka kongl. bref berettis warra ingifne till den högtbetrodde tijonde commissionen richtige copier.

Uglerup säthegåårdh

j Bondarp socken tillkommer h:r rytmestaren welb. Gustaff Siöbergh, mens nu possideras och innehafuis uthj arende af h:r trompetaren mons:r Kern.

1. Säthegårdens bygning och uthsäde ang:de, då fins alleenast på gårdhen 3 st:r lenger, som ehre stufuelengan, lae- och fähuuslenger. Den första nordan till af 22 bindinger, som ehr med 2 st:r stuffuer, 2 st:r wackra giäst camrar och ett spiss cammar, medh tuå schorsteenar, item een port till inkiörssell, och et littet hästestall af tuå bindinger på östre enden, noch it uthbygge i nord frå samma lenga till kiöck på 7 bindinger. Östre lengan, som ehr den andra, af 7 bindinger medh loe och loegålf. Dend tredie, som ehr syndre lengian, af stall och fähuus på 17 bindinger. Och alla tre desse lenger ehre af timmerwärck, medh lerweggar och halmtack, och på westre sijdan fins een steengårdh.

Kan såes åhrligen, som berettas: rogh 10 t:r, biugh 6 $^{2}/_{3}$ t:ne, hafre 20 t:r; höestas höe 120 lass.

2. Förarenderat till h:r trompetaren mons:r Johan Kern, som dend sielff medh sin egen plogh drifuer och bruckar, föruthan 4 st:r små bolliger, tuå uthj Önneslöf och tuå på Ryet, som hielpa till medh aflingen att förrätta som wekudagz bönder der vnder.

3. Detta sätheries bygning lofuar h:r ritmestaren at wehla förbettra, effter han beretter redan dertill haffua kiöpt it godt quantum så aff timber som mur och tacksteen.

4. Säthesgården medh des åcker och ängiar ligger för sigh sielff, sepparerat och åthskildt ifrån andra ägare, som

grentza dertill. Nemblig på syndre sijdan stötter till Biörnstrups mark och åthskiellies medh een beck. På westre sijdan grentzar till Önneslöf marck, vthj huilcken bye ehr it halfft och et fierdingz hemman medh tuenne gatehuus, som erre wekudagz bönder till Wlleruph. På norde sijdan grentzar till Norre Wllerupz marker, doch medh lagha skielnadt och rågång i förre tijder åthskildt, som ännu rågången och mercken somligastams kiännes.

5. Befinnes uthj sydost från säthegårdhen wngefehr et canonschott på fellatz marcken och almenningen tuå små bolliger kallas Ryet, i Giödelöff socken belegin, huilcka h:r rytmestaren beretter hafua sigh tillhandlat af sin swermodher welb:ne fru Barbara Grabow, som af ålder ha warrit wekudagz goetz till Biörnstrup gårdh, mens nu lagde vnder Wllerup, och finnes inga skiähl eller råmercken der emellan, uthan ligger på felletz marcken för sig sielf inheignat.

6. Elliest fins inga utmarcker, som några hemman, nybyggen eller gatehuus erre bygde på, mens på östre sijdan fins een stoor ödhe greslyka, een dam, som kallas Wllerup siöe, och 2:ne ödhe hussplatzer, som ligga på fellatzmarcken inom Wllerupz gårds ennemerckie och grentza på westre sijdan intill sielfua gårdzwången, på den norde sijdan till Krudtladan, på öster och syndre sidan till bemelte Ryet, Webre skiffte och almenningen.

7. Kan intet förnimmas detta sätheriet warra med någon annan bohlbyes äger förbettrat.

8 och 9. Detta fins i 5:te punchten annoterat, huilcka som stötta tillsammans medh säthegårdens ägher, och fins inga ligga i giärdes medh sielfua sätheriet, alleenast grentza dertill.

10. Angående detta sätheries frijheet, då ehr det först för 100 åhr wngefehr sedhan af kong Friderich den anden i Danmarck donerat och schiäncht Michell Pärsön Giöding, som då skall hafua warit 2:ne bondegårder, som kongl. donations breffuet a:o 1579 uthgiffuet wijdare förmähl:r. Mens sedhan af bemelte Mickell Pärssön Giöding, som berettas, skall warra anlagt till sätherij, huarpå sedhan har boet

welb:ne Corfitz Gabrielssön och effter honnom h:r Falck Lycke, dernest giönum kiöp ifrån Falck Lycke kommit uthj welb:ne sahl. Lars Galtungz posession till Biörnstrup för een hufwudg:rd, som skiöttet derom wijdare förmähl:r.

Wijdare ehr intet om bemelte Wllerup g:rd och des frijheet at annotera.

Onsie häradh.

Erichsholmbs gårdh.

Borgegården ligger vthij Torlösse socken, wälbr:ne fru Hille Rosenkrandtz tillhörende, som haffuer varit bebyggdt.

1. Borgegården medh 4 stohra grundmuurade längiar, och var medh tegell betagt, 3 lofft höijt, medh många stugor, camrar och logiementer wähll funderat, medh skorsteenar och sköna jordkiällare vidh magt hollidt, jndtill nu förleden krijgh det aff fjenden bleff anstucket, och sålunde all tömmerratzien, så öffuan som vnder, ödhelagdh och vpbrändt; och intet er der vppå sedhan repareral.

Samma borge gårdh haffuer varit indhäignadt medh en temmeligh breedh groop, som nu merendhells er igien groodh och förturckat.

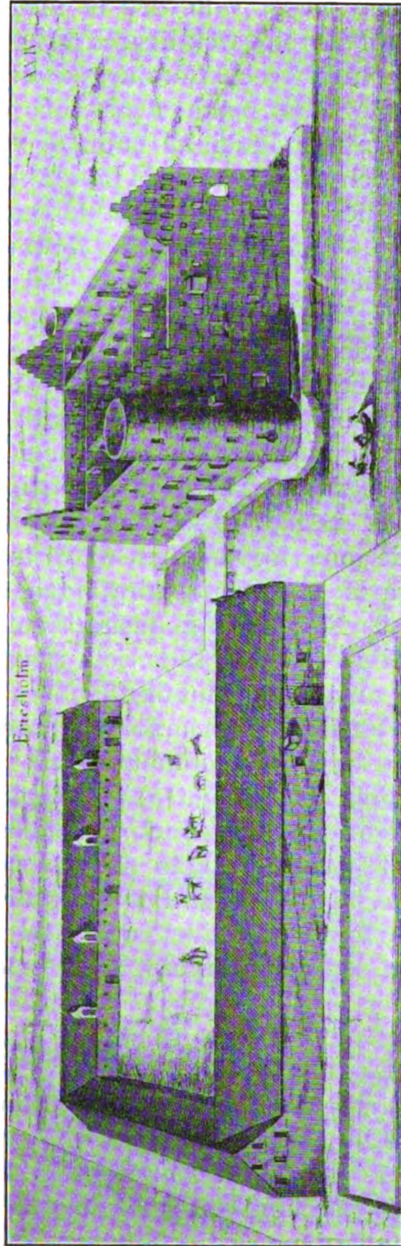
Ladhugårdhen ligger uthj Boesserup socken som och husene; beståhr aff tröde stora grundmuuradhe huusslängiar, medh en temmelig stoor stugu medh jt cammar hooss sampt en borgestugu på den nörre längian och västra endhen; de andra huusse er en stoor tröskeladu sampt oxse- och hästastaldh, som och alt tagit j krjgen bleff aff taget och aff fröckt för fjenden på marcken vpbrändt. Som nu igien er betagt medh tegell öff:r stugurna, och sedan det andra medh rörtack och halmb belagdh.

Kand såis åhrligen: korn 80 t:r, haffra 73 t:r; höstas höe 600 läss.

2. Bruckas aff herskabet sielffuer vid sjna tjänare och weckudagz bönder.

3. Er så beskaffet medh byggningen, som i den 1 punct er förmeldt, och vjdes iche, när meera byggnadt varder forretagat.

4. Säthegårdssens egor, nämbl:n dj 2 vångar, som er Möllevången och Eges vången, som liggia i Torlössa socken, vthj hvilcken ena vångh ligger Erichsholmbs mölla, nämbl. i Mölle vangen, er medh särskildt steendjcke jndteppet, mäns Erichsholmbs wästra engiar ligga till flädz medh ådtskillige omliggiande byar och torpar, nämbl:en Gröttinge en bye 11 gårdhar, Pårup 2 gårde, Allerup 1 gårdh, St. Gryderup 1 g:rd, Lille Gryderup 1 huuss, Rauffnstrup 1 gårdh. Och östan till med ladhugården, som ligger i Boesserup sockn, findis Erichsholmbs trägårdh medh Teillvångenn och Horssehagen medh steendjcke och indhäignet. Nock findes een stoor enghlöcke till Erichsholmb, ligger nedher emoth Boesserup, kallas Biärmelöckan, en engh på 100 läss höe (meera och mindre effter

Eriksholm 1680. Efter Gerhard Buhrman.

åhrsens växt), som och er medh särskildt teppe indfredhet och förvahrat. Och ligger i vånge giärdet 2 st. huusse, nämbl. Vrthe huuset och Homblehuuset.

5. Inga fleera byar, torp ell:r huuss liggia innom sätherjetz marckeskiähll ändh dj vthj 4:de puncten är vpfördt, som och kunna räcknas innom rå och röör, effter inga strömmar eller råmarcken giör der emillan någon åthskillnadt.

6. Inga vdtmarcker findz vthan en engh, benämndh Humblema, som och medh egit teppe er om ringat.

7. Kand ingen vetha något åhr lagdt vnder setherietz egor meera ändh jt stöcke engh, bleff tagit ifrån en gårdh benämbdh Rödslöff och lagt till gårdsens engh. Och der emoth bleff ½ gård ödelaggdh i Sönnerup och byggt 4 st. huuss vthaff; och den engh, som lågh vnder den halffua gård, bleff lagdh till Rödsslöff gårdh igien.

8. Sätherjetz egor er för sig siellff, medh sähr och eget giärde om ringet, vthan dj västra engiar, som ligger iblandt några aff böndernes, som i den 4:de punct förmäldt ehr.

9. Findes inga fleera hemman, torp eller gathhuuss, som ligger vthom sätherjetz råmärcke eller medh något särdelis nampn benämbdh.

10. Berättes at haffua varit sätherje aff vrminnes tjdh, mens elliest sjgis för gammalt thahll, at, der sätherjet ståhr, skall i gambla dagar stådt 3 à 4 st. gårdar, benämbdh Kattasnaffuet, som skolle bleffuet ödhelagdh, och der på städen Ericksholmb vpbyggdh, män det åhr så länga sedhan, tjderne bort tappte, så ingen kand wetha, huru länga det åhr sedhan.

11. Och haffuer det altjd niutet så stoor frjheet som andra säterjer åthniutit haff:r och intet vjdare.

Näs gårdh,

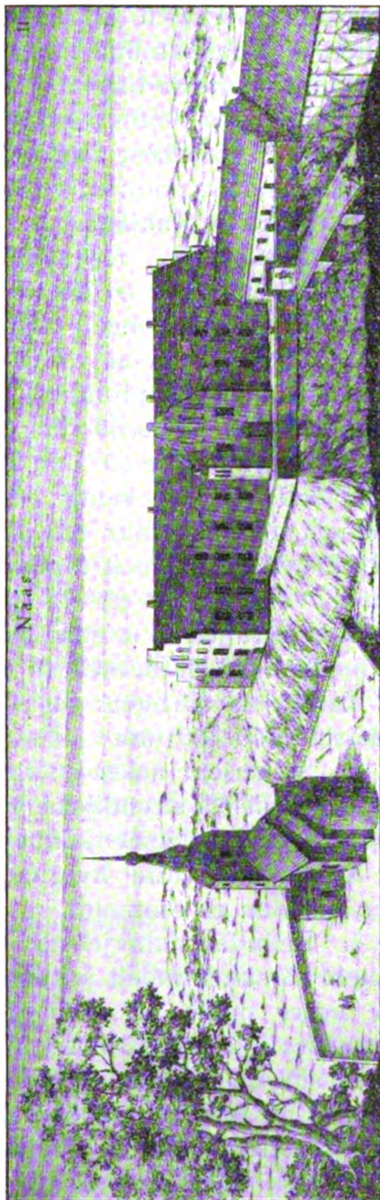
liggiandes vthj Näss socken, tillhörer j licka måtto wälbr:ne fru Hilla Rossenkrandtz.

1. Er byggt borgegården uthj tvänne grundmuurade huuss, nämbl:n een stoor med 3 lofft höijt krytz längia med 4 gaufflar på, vthj huilcken er fruer stuffvu medh många

andra stoora camrar, logiementer och affdehlninger, så vnder som offuan vppå, medh skorsteenar, jordkiällare och andra nyttige rum wähll funderat.

Den andra längian, som och ähr grundmuurat, beståhr aff lägra böggnadt och jt lofft höght, vthj hvilcken längia ähr deigstugu, borgestugu, kiöck, brögghuus, fougdecammar och andra små värelsser, huilcka begga huusen wåhre vähll vid magt holdne indtill nu förleden krjgh; och då våhr allernådigste konungz armadiæ stoedh vidh Nörhviddinge, bleff lofft och dhörre afftagit (så vähl som skillierum och annat, som medh brädher var affdheelt), nederbrudt, fördt åth lägret och förödh, och sedhan den tjden intet heller ähr reparerat meera än ljtet lagat vidh fogdhe cammaret.

Desse tvände längiar ståhr den eena längian wästan och den andra norden till; dj andra tvände sydhor nämbl. synden och östen till er medh en temmelig höggbrandt muur indteppet, med en port igiönom östen till, fra huilcken er byggt en te-

Näs 1680. Efter Gerhard Buhrman.

merligh långh brögge öff:r en gammall igiän groodh och förtorckat groop och till ladugårdhen; och beståhr ladhugårdhen aff effterskreffne huuss och byggnadh. Een temerlig långh längia medh tömmer byggnadh och muuret emillan stolpar, hvilchen halffue part medh tegell och det andra medh halmb er belagt, vthj huilcken längia er jt stort cammar på den västra endhen, kaldet Vrthe kammaret, medh skorsteen vthj och jordhkiällare vnder nedhen; det öfrige aff längian er hästastaldh, och ståhr den norden till på gårdhen: wid den östre ende på denne ståldh ståhr en stoor grundmuuret tröskeladhu, medh många stora golff och ludhor till sädhen at indföhra och vthtröska. Och så der östan föhre er och en långh grundmuuret längia, huar uthj er oxsestaldh och andra rum till fohlar och annat, som vänder medh gafflarne i södher och nör. Och begga dessa längiar åhr medh halmb och röertack betagt. Synden till var och för krjget en längia till koer, fåhr och annat boeskap, som och j krjget bleff nederbrudt och förskingradt, och intet åhr vpbyggdt sedhan.

Wid gårdhen är tvänne hagar till vrther och frugte hagar, medh hvar sit steendjcke förvahra.

Kand såis åhrligen: rogh 35 t:r, korn 70 t:r, haffra 150 t:r; höstas höö 400 läss.

2. Sätherjetz åcker er jndhäignat vthj 3 vånger, medh huar it särdeles steendijcke väll inteppet. Och bruuckas aufflingen aff herskapet sielffuer medh böndernes tillhielp.

3. Befindes uthj byggnadenn och vthsädet, som uthj första puncten er ommeldt.

4. Befindes sätherjet at liggia, som föhr ehr meldt i 2 puncten, särskildt medh åckeren ifrån böndernes, mens engiarne ligger medh en stoor dheell iblandt böndernes vthj för:ne Näss bye sampt Ströö byes engiar, så at herregårdhen haffuer sin engh bådhe norden och synden vid Ströe byes engiar. End findis jt stöcke engh till Näss norden för Ströe, kallas Farstrup, vell 1/2 mijll fra Näss, en stoor engh, väll på 100 lass höe, som medh serdelis och några åhr för

krjget nyes omlagdh et fulkommet högt steendjcke er indteppet.

5. Findes ingen serskildt skogh eller vdtmarcker när vid gården eller gårdsens egor, som kand recknas at wara innom rätta sätherjes markeskiehll eller rågangh belegen, merra än Näss och Ströe byar, som med deres engiar medh gårdssens engiar samman ligger.

6. Befinnes vähll at vare skogh till gården, men iche nähr belegen, men jt stöcke vthmarck bleff taget ifrån Ströö bye och indteppet med jt dubbelt steendijcke, som brukas om sommaren till fohlar, qvjgar och tockit, som kallas Ströö bethe.

7. Sätherjet haffuer intet meera bruuck, och intet meera er der till lagt, endh aff ålder der till leget haffuer.

8. Gårdtzens vånger medh åckeren er för sig sielff, mens engen ligger i flädh medh böndernes i Ströö och Näss, som i den 4 puncten förmeldt ehr.

9. Befinnes intet hemman, torp eller gathehuus at liggia i gierdes eller vångelaget i åckerbruuckat mens Näss bye (vthj huilcken ligger een vathu qvarn) och Ströö, som medh engiarne gränsar i hopa, som tillförne förmeldt ehr.

10. Haffuer varit sätherj aff vrminnes tijdh, så at ingen kand minnes eller har förspordt, som veeth till at seija aff dess begynnelsse och första vrsprungh.

11. Och veeth iche, at det haffuer hafft någon särdeles större ell:r äldre frjheet, än andra sätherjer åthniutet haff:r.

Rönneholmbs gårdh.

Liggiande i Stehauff socken. Tillhörende wälbr:ne h:r Steen Hundorff.

1. Byggnaden anlangende, som bleff j krigz tijden affbrendt, bestoedh aff efftersreffne huusse, nämbl:n: den västra längia på borgegården, der uthj var fruer stugu, deijestugu, kiöck och brögghuuss sampt behörige jordkiellare, bestoedh aff 15 binndinger huus, er ändnu intet vpböggdt, och det förmedelst böndernes oförmögenheet och aff sig kom-

mande i krjget. Nock jt korsshuuss, som stoedh västen op till samma huuss, 2 lofft högdt, medh jordkieller vnder neden; er ey heller endnu vpbyggt. Den nordeste längen, aff 14 bindinger huuss, er och vbyggdt, och ellers var för krjget på gården 8 skorsteenar. Var och een längia östen till, huar uthj var några giästakamrar, och fogdens cammar på den syndre enden, som och alt i krjget bleff affbrendt.

Ladugårdhen bestoedh ochså aff 3 längiar, som ochså bleff huar stiche och stacka vpbrändt, män findis igien byggdt på pladtzen, som föllier:

På borgegarden er jt huus vpsadt, medh buller byggdt och samman huggit tömmer, som beståhr i fogdekammar, kiöck, deigstugu och 2 andra små camrar.

På ladhugården er vpbyggdt sedan krjgen västen till en stoor tröskoladhu, aff 14 bindinger, medh korssverck tömmer och muuret emillan stolper, er tagt medh halmb; synden till er böggdt en oxse- och koestaldh aff 25 bindingar medh pordt igiönom, jndkiörsell till gården, medh höga stolpar och stoer byggnadh, leerslaget och tackt medh röör tack.

Den östra längian er medh cammar, hästastaldh och andra värelsser, er aff 15 bindinger, er och port igiönom och jndkörsell på den sjdhen till gårdenn er och stooer byggningh, medh leer slaget och tackt medh tack; är och byggdt aff ny. På den söndre sjden behöffues ändnu 7 bindinger huuss, som ändnu iche er vpbyggdt.

Een åh, som kommer ifrån Ringsiö, löber rundt om borgegården och ladugårdhen, med tvänne windebrögger öff:r. Och intet vjdare rum findes på gårdhepladtzen mehra ändh en ljten vrthehaga innan för bröggarne. Vthan om windbroen er kåhllhaga och humblegårdh medh några stöcken frucktaträn vthj.

2. Gårdtzens aufflingh angående, då kand der till såis åhrligenn: wåhrrogh 6 t:r, korn 30 t:r, haffra 4 t:r; höstas höö 400 läss.

3. Bruuckas aff bönderne der till gården liggiandes vnder förpacktningh aff rjdefogden väl:t Jacob Kieldssonn, emedlertjd gården ståhr vnder byggningh och reparation.

4. Sätherjetz egor, som er åcker och engh, ligger för sigh sielff, och vångerne medh åckerjorden er medh särdelis steendjcke omringet. Menns engian een dhell, som mest beståhr vthj vth engiar och maer, omteppes aff éfflerskreffne boliger och medh tepperne om deeres marcker förvahras, och räcknas derföhre gårdar och husse vnder gårdsens eenemärcka råh och röör, nämbl:n Bro mölla $^1/_8$, Bolle mölla $^1/_8$, Röyne mölla $^1/_8$ (disse 3 qvarner bleffue och i ljka måtto medh sielffua härregården vpbrände och igiän på pladtzerna böggias), jt huus Skoughuuset, jt huuss Nyeborgh, Killebechs rummet $^1/_4$; som alla liggia rundt om gården och haffuer aff vrminnes thjd leget och varit weckudagz vnder Rönneholmb.

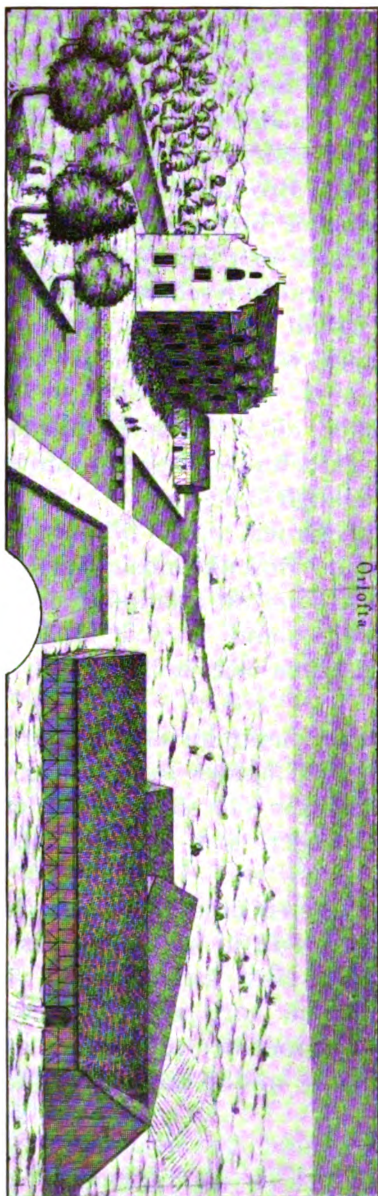
5. Finnes ingen vthmarcker, eij heller andra sätherjers tillhörende hemman, torp ell:r gathehuus at vara innom rätta sätherjes marcheskiähll eller rågångh belegen.

6. Skogh, som finnes till gården, ligger till reens och märcke medh välbor:ne fru Hille Rosenkrandsis skogar till Näss på den eena sjdhan, och Röyna åh afböijar det andra skiähll, vthan huad skogh, som kand vara i förskreffne marcker, som ligger till de gårdhar och boligar, som uthj 4:de puncten indfört er.

7. Sätherjet er medh ingen hemman eller annat förbettradh, meera än huad der till aff åhlder leget hafver.

8. Sätherjetz egor, medh åcker och engh, är belegen, såsom i den 4:de puncten, och skogen, som i den 6 puncten förmäldt är.

Huad den 9, 10 och 11 puncten är anlangende, da er der om intet meera uid denne gårdh at skrifva, vthan der till är intet nybyggt gårdh, torp eller huus. Jngen veeth sätherjetz första begynnelse, män har varit aff vrminnes tjdh sätherj. Och har ingen meera frjheedter medh veckudagz godz eller annat åthniutet, ähndh andra sätherjer i landet åthniutet haffver.

Örtofta 1680. Efter Gerhard Buhrman.

Harjagers härad.

Örtåffta herregårdh.

1. Herregården befinnes i sielfua bygningen at vara ett gamalt grundmuret stenhuss tree våningar högth, en gambal byghning af kårssverck på den nöre sijden; vatnet kan ledas runth omkring herregården, och ähr öfwer graffuen en vinnebrygga. Ladan och loghen ähr grundmuret, dee andra tuu sidelänger, som ähr stall och fähus, af korssvärck bebyget, laden och stallet med halm betächt.

Det åhrlige uthsäde till gården, som fogden och dee älste bönder berätta kan såss: rugh tiuge tunner, korn 30 t:r, hafre 40 t:r; höö höstningen åhrligen 100 lass.

2. Dhenne härregårdh låtter fru grefinden Pazbergh genom sin fogde och bönderna siälf drifua arbetet, och icke förarenderat till någen fremat.

3. Befinnes jnga flere härregårdar heller sätterij ähn som dee trende gamble hufudhsätterijen, nembl. Örtoffta, Barssebäck och Ellinge, inga nybygda sätterijn.

4. Denne härregårdh befinnes ligha i siälfua byen och hafver sin åcker i siälfua vångerna medh bönderna, dåck af delt ifrån deres åckrar; för dett andra finnes inga cronne heman heller andra härskaps gårder, utan helle byen hörrer och ligher under bemälte gårdh. Her för vthen beretes, att fyra bönder i Bendstorp, som ligha i Örtoffta sochen, hörra vnder vickodagzfrijheeten och af ålldes tijdh der vnder lighet hafver.

5. Jnga andra heman, tårp heller gattehus befinnes utj Örtoffta sochen belegne, ähn som af arels tijdh effter jordeboken befinnes der undher tillhöre.

6. Blef af fulmechtigen besuret, att inga enskijlte eger, som ähr skogar, uthmercker, nybyggen häller gattehuus der vnder lagde, vijdere en som af arles tijdh under rå och rö lagde ähre, som jordebochen vthvijsar.

7. Finnes jntet någen bolby under denne herregårdh vara lagdh, som vthom rå och röö tillförende legat hafver, medh dheras afskijldte ähger och igenem den vorden för bettrat.

8. Befinnes jnga fremende hemman stötha tillsamans, som specificerat står i denne och den femte puncten.

9. Jnga torp heller gattehus finnes vijdare ähn som antechnadh ähr och utj gårdzenss godz fins citueret.

10. Berättas dhenne gårdh att vara en medh dhee ählste härregårder i Skåune, som ähr vhrminnes, och icke någen kan minas eij heller hört omtalles, utj huadh tijdh den först ähr blefuen anlagder och vpbygdher.

11. Blef suöret, att denne gårdh hafuer altijdh hafft de frijheeter, som adelens bönder alment hafver her i landet under deres sätterij, huor om fulmechtigen och fogden sade sigh her om jngen annan förklaring kunna giöra, förändh såssom grefinan siälf her öfuer kommer och af skiöthen och åthkomst brefen der om lärer giöra bettre underrättelse.

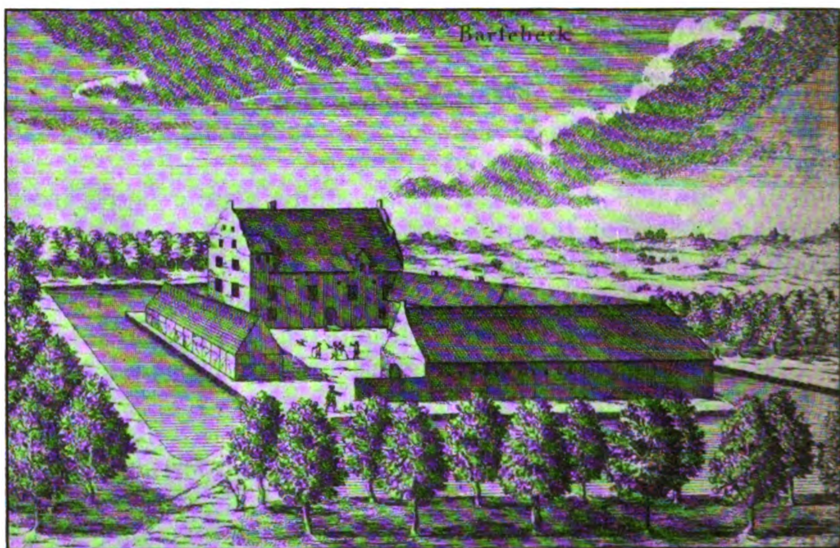
Barsebechs gårdh.

1. Till den förste frågepunct befinnes siälfua herregården vara medh tre sijder goda grundhmurede huus op-

bygt, den fierde sijdan ähr opbygt medh korsvärck, och alla hussen medh tack velbehåldne, undantagandes på dett gambla och stora stenhusset fattas några fönster.

Huadh culturerne anbelangar, så ähr den herrens egen afuel och drifues arbetet af bönderne igienem fogden, som och af välb:ne h:r Johen Rossenmarck siälf bebos, och icke lagt vnder något arende.

Vthsädet till herregården blifuer åhrligen vthsåth: rugh 30 tun:r, korn 40 tun:r, hafre 25 tun:r. Hööhöstningen till

Barsebäck 1680. Efter Gerhard Buhrman.

gården: när som gräss wexen ähr godh, kan jnbärgas höö 250 lass.

2. Huad sigh denne punct veedhkomer, så ähr den besuarat utj den förste punct.

3. Huadh sigh den tridie frågepunct anbelangar, så angår den icke detta godz.

4. Befinnes härregården utj byen och alle bondegårdar medh gattehussen dher under belegne, och aldeles jngen anan egendom Kongl. Maj:tz och cronan ej heller några

andra adels mendh tillhörigt. Jorde bocken blef opvijst och der utj befunit 30 bönder af hella och halfua hemman bebos, af öde hemman befinnes 7 stycken at vara, gattehuusmen, som af ålder hafua verit, 22 stycken, och nu alenast af dem befinnes 7 der af behållne.

5. Befinnes jnga andre säteries hemman ähn som Barssebek tillhöra och specificerade ähre, föruten öfuan bemelte veckudagz hemen, som ähre uthj Barsebekz by; befinnes 5 gårdar utj Lundhagere i samme sochen, häraf 3 ähre öde och dhe tuenne bebodde, huilcka af ålder hafua varit som vijckodagz befrijade under Barssebecks gårdh och grenssa medh deras egor der under.

6. Befinnes intet sådandt under Barsebechs gårdh, som förmeles, enskijlte egor, skogar, uthmarker, torp, nybygge eller gattehus vijdere ähn de som af ådels tijdh ähre anlagde.

7. J lijcka måtto befines jntet gården vara medh någen bolby förbättrat heller tillkiöpt, som ifrån sätterit och des by varitt afskilt, och en anen by för sig siälf belegen.

8. Befinnes jnga fremmede heman stöta tillsamen, som denne och den 5 punct om rörer.

9. Befinnes jntet anat ähn som utj gårdens godz fines cituerat.

10. Befinnes denne herre gårdh wara en vrmines byggning, och finnes jngen sochneman, som kan mines, eij heller någen af deras förfäder hört omtalas på huadh tijdh denne gårdh är anlagder och först blefuen opbygt, mens af de elste her i sochnen går ett tall och menes den vara öfuer 300 åhr gamel; dett jorda godz, som der under ligger och altijdh af arles tijdh der under legat hafuer, blef bewijst medh h:r Knut Totz tillfalne lodhsedel effter hans sal. h:r fader Tage Tott, som han ochså i forna tijder på lijcka sätt Barsebeckz gårdh medh des vnderligande godz ochså arfueligen vara till fallen effter sine förfädher.

11. Denne gårdh hafuer jnga andra frijheeter hafft, ähn som adelens bönder alment här i landet hafuer under säterijen, huor om, der någett skulle specificeras, så erbiuder

välb:ne h:r Johan Rossenmarch sig här öfuer villia förklara, när dett honom blifuer anmodatt.

Leijet under Barssbek, som jntill kriget påkom, blef bebodt af 32 stycken fiskarehus, nu berätas på en dag effter Kongl. Maij:tz ordres ähro de alle blefne opbrende och nu på nyt jgen af dem tuende opbygde.

Om Lundageres by och bönder framkalades fyra stycken men af de älsta till att giöra förklaring, om bemälte by af ålders och altijdh hafuer varijtt under vijckodagz frijheet och der utj licka delachtig medh Barssebechs by män.

Där på framstodh Hans Larsson i Barssebeck, en ålderstigande man till 65 åhr, barnfödh i Carleby, berättade, så lenge som han kan minas och under godsset varitt hafver, så hafuer altijdh Lundhagere by giordt vickodagz echt och arbete, som och vorjt under veckodagz frijheet medh Barssebechz by män jnbegrepne.

Lars Torssen i Barssbek blef och jnkallet och tillsport, huru lenge han kan minas Lundagere by har varit vijckodagz bönder under Barssebechz gårdh, huor till han suaredhe och sade sig vara 60 åhr gambal, så lenge han kan minas tillbacka ifrå sin yngdoms åhr, hafuer han altijdh hörtt och viist samma by legat under veckodagz frijheet.

Nills Torssen i Barssebeck, ochså af ålder något öfuer 60 åhr, jorde sama relation, som dhe andra för honom jordt hafua.

Hans Larsson i Barssebeck, 41 åhr gamal, berättade samaledes, at i från ungdoms åhren hafua hörtt Lundhagere by legat under veckodagz frijheet till Barssebeckz gårdh.

Vijdere blef intet befunit, uten mennerna sade sig villia detta åfuan stående medh edh bekreffta, när påfordras.

Elling gård.

Dend er w-ermindisz gammell, jngen nu leff:r, som dendtz förste begyndelsze kand mindesz.

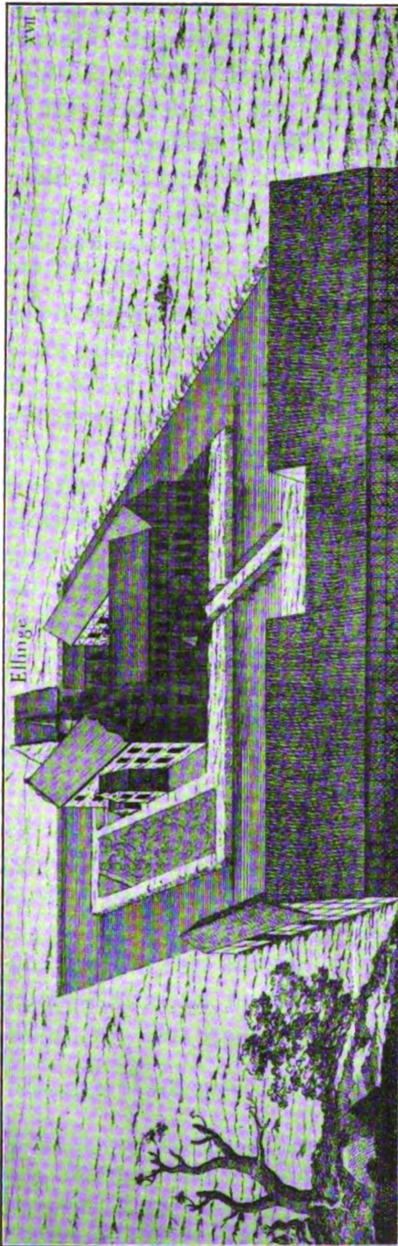
Borgegaarden bestaar vdj fire lenger, hver vdaff de thuendhe ehre grundmuredhe och de andre thuendhe murede jmellom stolper, och gaardvand omkring borgegaarden.

Ladegaarden bestaar aff fire huusze, alle murede jmellom stolper och thagt med halm dend störste deell.

Gaarden er gaaed j arff nesten thill mand effter anden, och fich ieg dend [med] min förste hustru, sl. fru Margrethe Bernekou, huilcken hun arffuedhe effter sin faster.

Och kunde saaesz derthill wngefehr, naar bynderne var alle veed magt och ald jorden vaar vdj ret brug, thiuge och thre tönner rug, thiuge och thie tönner biug, firetjo tönner haffre.

Kunde aufflesz paa gaarszens enskijltte enger, naar det alt kunde höestesz, omtrent thoehundrede lesz höe, medensz nu, siden en deell bönderne ehre arffuede der fra och 11 ½ hemmen ödhe, kand det nu inted ner naaesz,

Ellinge 1680. Efter Gerhard Buhrman.

hoer vdoffuer kand widesz gaarszens auffling iche werre forbedret mensz forringet. Ödehemeene, alt vgedagsz goedtz, ere dissze: vdj Ellingeby 7, vdj Dambstrup thoe, vdj Wrneberg thoe, vdj Hulleröed ett halfft hemen; vdsziddere til gaarden Ellinge haffuer ieg jngen.

Dette ehr Elling g:rdtz beschaffenheed [1]).

[1]) Berättelsen till skilnad från samtliga övriga avgiven av egaren Christopher Walkendorf.

(Tryckt i februari 1914).

Institutum Clinicum i Lund.

Ett hundraårs-minne [1]).

Vid början av höstterminen 1913 hade jämnt 100 år förflutit, sedan Institutum clinicum i Lund inrättades eller kanske, mera exakt angivet, sedan det trädde i verksamhet. I föreläsningskatalogen för det läsår, som begynte i oktober 1813, finnes nämligen för första gången angivet angående adjunkten i med. fakulteten J. Sönnerbergs undervisning följande: prælectiones clinices in nosocomio h. a. m. VII habebit, eller uttytt: håller klin. föreläsningar på lasarettet kl. 7 f. m.

Då man betänker den stora betydelse, som numera tillerkännes den kliniska undervisningen och den praktiska handledningen på sjukhus för läkareutbildningen och erinrar sig, att en medic. fakultet här funnits ända från universitetets uppkomst 1668, så må man snarast förundra sig över, att klinisk undervisning här infördes så sent som år 1813 [2]). Detta sammanhänger dock med det faktiska, om också för oss nutidsläkare skäligen obegripliga förhållandet, att praktisk klinisk undervisning på sjukhus överhuvudtaget — sålunda även i andra länder — infördes ganska sent, åtminstone i ordnad och planmässig form. Det angives ju som ett allmänt erkänt medic. historiskt faktum, att Boerhaves klinik i Leyden var den första egentliga kliniska undervisningsanstalt, som existerat i sådan form, att den ingivit respekt hos

---

[1]) Tal vid Kgl. Fysiografiska Sällskapets årsfest 2 dec. 1913 av sällskapets ordförande.

[2]) Det synes hava varit ett ganska vanligt förhållande, att unga medici från Lund under 1700-talet begåvo sig till Köpenhamn för praktiska studier. De mottogos där med välvilja vid hospitalens praktiska skolor (jfr Levnadsteckning över Prof. C. F. Liljewalch i Kgl. Vet. Akad. Handl. år 1844).

den lärda världen och därigenom den, som gav uppslaget och länge blev mönster för dylika anstalter. Boerhaves verksamhet som kliniker i Leyden inföll som bekant i början av 1700-talet. På grund av kirurgiens tidigare så undanskjutna och nästan ringaktade ställning uppkom först nära 100 år senare den första kirurgiska kliniken i vetenskaplig mening, nämligen Desaults klinik på Hotel Dieu i Paris under revolutionsåren i slutet av 1700-talet.

De första åtgärderna för anordnande av klinisk undervisning för blivande läkare i Sverge vidtogos i Uppsala, nämligen redan 1720, genom att man skaffade sig ett nosocomium academicum. [1])

Vid Serafimerlasarettets i Stockholm inrättande — det öppnades 1752 — avsågo dess egentlige stiftare Abraham Bäck och Olof Acrel icke blott att skaffa ett centralt sjukhus för hela landet utan ock en praktisk undervisningsanstalt för blivande läkare och kirurger (eller fältskärer, som då var detsamma), och redan 1753 föreskrevs i en kgl. förordning som obligatoriskt för blivande tjänsteläkare att åtminstone »$^{1}/_{2}$—1 år tillförene hava varit uti lasarettet och där övat sig med medicinske och kirurgiske operationerne».

I Lund har man även tidigt nog varit betänkt på att skaffa sig ett nosocomium academicum, och till den ändan hade i medio av 1700-talet avsatts en fond, den s. k. nosocomiifonden, ävensom 1749 inköpts det s. k. Munckska huset att användas till nosocomiihus. Detta Munckska hus var beläget just på den plats, där universitetets aula nu är belägen. Tillsvidare stannade det emellertid vid dessa förberedande åtgärder från universitetets sida.

Då år 1766 fråga uppstod om inrättande av ett länslasarett för Malmöhus län och landshövding Adlerfelt för denna frågas behandling sammankallat till ett möte i Malmö $^{20}/_{3}$ 1766 dels representanter för de fyra stånden dels representanter för Lunds universitet och dels i särskild skrivelse

---

[1]) *Meslerton, C. B.*, Om Nosocomium academicum och den kliniska undervisningen i Uppsala. Upps. Univ. Årsskrift år 1870.

inbjudit prof. Eberh. Rosén (Rosenblad) från med. fak. i Lund, föreslog Rosén (Rosenblad) med framhållande av de fördelar, som därmed kunde vara förenade, att länets lasarett skulle förläggas till Lund och att det Munckska huset skulle för ändamålet användas. Detta blev också efter upprepade sammanträden beslutat, och i augusti år 1768 öppnades i Lund i Munckska huset, sålunda i hörnet av Paradis- och Kyrkogatorna, Malmöhus läns första och sedermera under c:a 100 år dess enda länslasarett. Det är väl att anse som alldeles otvivelaktigt, att bakom den framsynte Eberhard Rosenblads stora intresse och energiska inlägg för att få länets lasarett förlagt till Lund låg tanken på, att det skulle komma att tjäna den medicinska undervisningen och den praktiska läkareutbildningen vid universitetet. I den anspråkslösa form, som lasarettet i sin början hade, var visserligen icke mycket att vinna för detta syfte — lasarettet hade endast två sjuksängar — och säkerligen på denna grund vidtogos från de akad. myndigheternas sida tillsvidare inga åtgärder. Lasarettet utvecklade sig mycket långsamt under de första årtiondena, och det var förenat med stora ekonomiska svårigheter att hålla inrättningen i gång; under åren 1788—1791 låg verksamheten t. o. m. alldeles nere dels på grund av ekonomiska svårigheter dels på grund av det usla skick, vari det Munckska huset befann sig. År 1791 öppnades lasarettet ånyo, nu i den för ändamålet inköpta s. k. stallmästaregården i Paradislyckan, på den plats, där ögonkliniken är belägen, nu för 12 sjuksängar. År 1809 började inkomsterna åter att tryta och sängantalet måste minskas till 8; först år 1812 kunde det åter höjas till 12 sängar. Det är alltså tydligt, att länets lasarett på grund av sina små och därtill osäkra och växlande inkomster förde en ganska bekymmersam existens under det tidigare skedet av sin tillvaro [1]).

Åren 1812—1814 skulle i detta hänseende liksom i andra bliva av väsentlig betydelse för lasarettets utveckling. År 1812 kom nämligen första bestämmelsen om inrättande

[1]) Jfr. *J. Borelius*, Årsberättelse från Malmöhus läns Sjukvårdsinrättningar i Lund för år 1900. Historik.

av ett *Institutum clinicum* i samband med länslasarettet. Det är dåvarande universitetskansleren Lars v. Engeström, som vidtager de nödvändiga anordningarna för att möjliggöra en dylik inrättning och beslutar dess inrättande. Den 26 juni 1812 utfärdar v. E. en Instruktion till iakttagande vid Institutum clinicum i Lund med ganska noggranna och detaljerade bestämmelser om verksamheten vid densamma och samma år utnämner han adjunkten i med. fakulteten d:r J. Sönnerberg att vara »directeur» vid kliniska institutet med den ställning och de skyldigheter, som i Instruktionen angivas. v. Engeström utverkade vidare, att till kliniska institutets underhåll lämnades följande anslag: 1) de medel, som utgått från kyrkorna i Skåne till de år 1811 indragna kyrkoinspektorslönerna; [1]) 2) 40 tunnor spannmål från den år 1813 till universitetet upplåtna Hospitalsladugården; 3) besparingarna å de medico-teologiska stipendierna. Dessa medel skulle icke räckt långt, ifall det gällt upprättandet av ett självständigt akademiskt sjukhus, men då nu förslaget innebar en förbindelse mellan kliniska institutet och det redan existerande länslasarettet, så kommo dessa anslag som ett lika välkommet som välbehövligt tillskott i länslasarettets inkomster, och lasarettets direktion ställde sig synnerligen välvillig till den föreslagna sammanslagningen och tillstyrkte även utan vidare densamma, sedan K. M:t tillåtit, att »lasarettet får vid dess forna inrättning och styrelse bibehållas och sålunda icke kommer att dragas under någon annan auktoritets befattning». Genom kungl. bref av den 12 januari 1814 [2])

[1]) Utgå fortfarande till lasarettet.

[2]) Kgl. brevet till Las. Dir:n av 12 jan. 1814 är av följande lydelse:

»Wår Ynnest etc. I afseende å den af Cantzleren vid Vår Lunds Academi, Statsministern för utrikesärendena, Herr grefve v. Engeström föreslagna förening emellan det Cliniska Institutet, som vid Lunds Academi kommer att inrättas, och den i Malmöhus län varande lazarettsinrättning, hafven I uppå Nådig befallning Eder utlåtit och i Underdånighet anfört, att, då Wi uti Nådig skrifvelse af den 8 Sept. förlidit år tillåtit, att Lazarettet får vid dess forna Inrättning och Styrelse bibehållas och således icke kommer att dragas under någon annan Auktoritets befattning, samt Wi äfven till stöd och utvidgning för Lazarettet tillåtit ett visst anslag af fonden för kliniska In-

stadfästes förbindelsen mellan länslasarettet och Institutum clinicum. Undervisningsverksamheten vid institutet hade, som nämnt, redan i oktober 1813 tagit sin början. Så uppkom alltså denna ännu allt framgent bestående förbindelse mellan länets lasarett i Lund och universitetets kliniska institutioner.

Det kan nu ha sitt stora intresse att efterforska, vem hedern i första hand tillkommer av dessa viktiga beslut. Univ.-kanslern angives i alla uppgifter, som det kliniska institutets stiftare och egentlige upphovsman; att han genom anskaffande av penningmedel möjliggjorde dess uppkomst, är ock utan vidare klart. Då jag vid ett föregående tillfälle sökt forska i denna fråga, har jag utgått från den föreställningen, att det a priori vore sannolikast, att själva initiativet givits av någon av medic. fakultetens dåvarande medlemmar, Florman, Engelhart, Liljevalch och E. Z. Munck av Rosenschiöld, eller av lasarettsläkaren, adjunkten Sönnerberg, och mina försök gingo egentligen ut på att utforska, vilken av dessa det möjligen kunde vara. De bästa källorna fattades mig emellertid då, i det att i med. fakultetens protokollsamling fanns en större lucka för flera år just i början av 1800-talet. För några veckor sedan har på en vind här i staden funnits några buntar gamla papper, innehållande bland annat en del av de saknade fakultetsprotokollen, vilka sålunda

---

stitutet, hvaraf I gjort Eder den Underdåniga förhoppning, att jämväl större tillgång af samma fond må kunna påräknas, i händelse behofvet skulle det fordra, så finnen I så mycket mindre möta något hinder för dessa inrättningars Sammanslående, som genom den tillgång Cliniska Institutet gifver på flera läkare än tillförene, den utvidgade Lazarettsinrättningen kunde vinna en emot ett slikt behof svarande läkarevård, och således denna förening närmare befordra ändamålet med Lazarettet.

I anledning af hvad I sålunda underdånigt yttrat och hvarom Wi låta Wår Lunds Academis Cantzler Underrättelse meddela, vele Wi härmed hafva förklarat Eder Wårt nådiga välbehag; befallandes Eder Gud Allsmäktig Nådeligen. Stockholms Slott den 12 jan. 1814.

CARL.

Nils v. Rosenstein.»

efter flera decenniers bortovaro genom landsarkivarien Weibulls föranstaltande återkommit till sin rätta plats på biblioteket. I dessa finner man bestämda uppgifter om uppkomsten av Institutum clinicum, vilka visa, att både initiativ och genomförande uteslutande äro att anse som kanslern v. Engeströms verk, och att varken medicinska fakulteten som sådan eller någon av dess enskilda medlemmar kan göra anspråk på hedern av någon del däri.

Den 25 sept. 1811 avlät nämligen kanslern en skrivelse till med. fakultetens dekanus och professorer med anmodan »att vara betänkta på att författa ett förslag till inrättande av ett Institutum clinicum i Lund». På skrivelsen har kanslern under sin namnteckning egenhändigt tillagt följande: »Jag hyser det förtroende till Herrarnas stora kunskaper och kända nit, att jag vågar hoppas intet för länge få vänta på svar.» Den 7 okt. 1811 sammanträdde fakulteten och avgav sin svarsskrivelse, uppsatt av Florman [1]), som var dekanus. I denna uttalas först ett erkännande av att kliniska institut kunna vara av stor nytta vid universiteten, men att de äro förenade med dryga kostnader. Här i Lund funnes ett lasarett, men det hade endast 6—8 sjuksängar, vilka därtill voro så gott som uteslutande upptagna av veneriskt sjuke; ett kliniskt institut borde hava sjuka av olika slag för att vara lärorikt och borde vidare hava minst 12 sjuksängar ensamt för sitt behov. Rum funnes väl på lasarettet, men inga sängar och inga medel för underhåll av de sjuka. Lasarettets inkomster uppgingo till föga mer än 1,000 Rdr b:co årligen; för ett Institut. clinicum behövdes minst 3—4000 Rdr. b:co årligen. Kunde en så stor inkomst beredas, vore fakulteten visserligen villig att åtaga sig läkarevården vid institutet. v. Engeströms brev med anledning av denna skrivelse, avgivet den 30 dec. 1811, är ganska märkligt och anföres ordagrant. »Det betänkande Herr Decanus och Fak:n d. 9 okt. sistlidne till mig avlämnat, uppräknar med noggrannhet alla de svårigheter, som möta inrättningen av ett fullständigt Institum clinicum i Lund. Beklagligen äro tillgångarna icke

[1]) Flormans egenhändiga koncept ligger som bilaga i fak:sprotokollet.

sådana, att man kan räkna uppå något fullkomligt uti detta ämne, åtminstone icke i förstone. All början är svår, men igenom flit och nitälskan för det goda kunna med tiden alla svårigheter undanrödjas uti vad sak det vara må. Ändamålet med ett Institut. clinicum är att lämna ungdomen en praktisk undervisning så gott sig göra låter och denna kan bliva av vidsträckt nytta, ehuru den icke kan omfatta behandlandet av alla möjliga sjukdomar, i synnerhet sådana som sällan förekomma och vilkas botande kan läras genom läsande av goda böcker; — — — Sedan en sådan, ehuru otillräcklig inrättning börjar göra nytta, är att förmoda, det medel med tiden kunna givas till dess utvidgande, antingen av enskild givmildhet eller allmänt biträde, då däremot intet understöd kan väntas, så länge förslaget vilar utan verkställighet. På dessa anförda skäl, anhåller jag, att herr Decanus och Fak:n täcktes med inrättningen göra en början och bliver det mig en stor tillfredsställelse att inför konungen kunna avlämna berättelse om det hedrande steg Decanus och Fak:n velat taga vid Edert lärosäte till vinnande av detta för det allmänna så högst nödiga ändamål.»

Fakultetens yttrande med anledning av detta brev är avgivet den 20 jan. 1812 och uppsatt av Engelhart [1]). Fakulteten inser fullkomligt nyttan av ett Institut. clinicum och meddelar, att lasarettsläkaren, adjunkten d:r J. Sönnerberg erbjudit sig att låta medicinæ studiosi vara honom följaktiga på lasarettet och fak:s medlemmar skola nu lika litet som hittills försumma att medtaga studiosi till sina egna patienter ute i praxis.

I ett kanslersbrev av den 25 febr. 1812 överlämnar v. Engeström en summa av 165 Rdr. till Institut. clinicum och medsänder därjämte en avhandling innehållande upplysningar om Institut. clinicum i Greifswald. Den 26 juni 1812 utfärdar han, som redan sagts, fullständig instruktion för det nya Institut. clinicum i Lund. Det framgår icke ur här tillgängliga handlingar, var mönstret till denna instruktion tagits; möjligen är det från Greifswald.

---

[1]) Engelharts egenhändiga koncept ligger som bilaga i fak:sprotokollet.

Det kan nu ha sitt stora intresse att se, hur undervisningen var anordnad, och det framgår bäst av instruktionen, d. v. s. åtminstone huru meningen var, att den skulle anordnas, och vidare organisationen av institutet.

Instruktionen lyder:

Instruktion till iakttagande vid Institutum Clinicum i Lund; gifwit Örebro 26 juni 1812 af Lars von Engeström.

§ 1.

Som i Lund redan finnes ett Lazarett med tillräckliga rum, bör till vinnande af nödig besparing Cliniska Institutet dermed förenas och båda Inrättningarna äga en gemensam Hushållning samt styras af en gemensam Direction, i hvilken äldste Medicine Professoren och Decanus i Medicinska Faculteten böra wara ständiga Ledamöter, eller derest äldste Professoren skulle tillika wara Decanus, en annan af Medicine Professorerne.

§ 2.

Till en början böra fyra rum inredas och förses med ordentliga sjuksängar och särskildta kläder för hvarje sjuk, som antages, jemte tillräckligt linne till ombyte, och som i anseende till det ringa förråd af sängar, som således blifwer att tillgå, tillfället för ett widsträcktare antal sjukdomars behandlande inskränkes, bör med inrättningen den anstalt förenas, att utom sjukhuset flera fattiga Patienter i deras egna Boningar fritt erhålla skötsel och läkemedel.

§ 3.

Till winnande af nödig trygghet få till en början och innan Inrättningens tillgångar blifwit så ökade, att flera rum kunna inredas, icke antagas Patienter, som äro behäftade med Veneriska eller andra med stank beledsagade sjukdomar; och bör, när omständigheterna sådant framdeles medgifwa, de rum, som för sådana sjuka inredas, wara från de öfriga afsöndrade; äfwensom att särskildt rum bör wara att tillgå för sådana Patienter, som på egen bekostnad åstunda att betjena sig af Inrättningens sjukwård.

§ 4.

Mathållningen besörjes af en ordentlig och skicklig sjukhuswaktmästare, som till sin rättelse i afseende på mathållningen erhåller ett stadgadt Reglemente.

§ 5.

Närmaste tillsynen öfver Inrättningen uppdrages en Directeur, som bör wara Läkare och Chirurg. Är en sådan ej att tillgå, bör en skicklig chirurg förordnas Directeuren till biträde.

§ 6.

Ehuru det åligger Directeuren att på behörig ort redovisa förwaltningen af sitt Embete och anwändandet af de till Institutionen anslagna medel, bör han likwäl öfwer allt, som rörer sjelfwa inrättningen äga en oinskränkt makt, och honom ensam tillkommer uppsigten öfwer apoteket och rättigheten att tillsätta och entlediga Betjeningen wid Oeconomien och sjukanstalterna samt att anordna och antaga Elewer för Institutet.

§ 7.

Till biträde äger han wälja den skickligaste af Elewerne, hvilken om så ske kan bör bo i sjukhuset eller nära derintill och under Directeurens närvaro förrätta Under-Läkaretjenst, samt då han är frånvarande bestrida hans syssla.

§ 8.

I sjukhuset bör inrättas ett husapotek, i hvilket ett afpassadt förråd af wanligt brukliga så wäl enkla som sammansatta Läkemedel bör wara att tillgå, och därwid anställes en Prowisor, som är answarig, att de dagligen för Inrättningens sjuka föreskrifna Läkemedel riktigt utdelas, och låter de Elewer, hwilka Directeuren lemnar honom till biträde wid Apoteket, winna under sin ledning öfning uti sammansättande och Beredande af de förordnade Läkemedlen. Blott för de sjuka, som höra till Institutet, böra ifrån detta Apotek Läkemedel föreskrifwas och minst hvar tredje månad Directeuren genom recepternas jemförande med förrådet söka controllera Prowisoren. Tillåta icke omständigheterna inrättandet af ett husapotek, bör Contract afslutas med Apotekaren i Staden och därvid villkor för Elewerna betingas, att de i hans Apotek måga winna öfning i Läkemedlens tillredning och sammansättande.

§ 9.

Institutets Elewer böra delas i 2:ne Classer, den första utgöras af nybörjare, som endast kunna nyttjas wid arbetet på Apoteket, samt wid de mindre betydeliga förbindningars tillre-

dande och dylikt. Till den senare höra de, som gjort sådana framsteg, att de med nytta kunna bewista Praktiska undervisningen.

§ 10.

Dessa Elewer examineras och antagas af Directeuren, som öfwer dem upprättar en förteckning. Efter ordningen i densamma uppdragas dem deras göromål, så att de såsom lärlingar vid Apoteket minst 3:ne månader å rad derstädes förrätta tjenst, innan de av andra aflösas. Elewerna för sjukhuset och Cliniska inrättningen utom detsamma, taga efter den ordning, i hvilken de i förteckningen äro uppförda, Institutets sjuka, efter den ordning dessa äro antagna, under sin behandling.

§ 11.

En bestämd tid, helst eftermiddagen bör utsättas till de anmälta sjukas intagande i sjukhuset, äfwensom för deras anmälande, hvilka utom detsamma söka hjelp, dock med undantag af sådane, hwilka hastigt sjukna, eller genom yttre våldsamheter blifwit skadade, hwilka vid hwad tid som helst, om plats finnes i sjukhuset, böra der intagas och i annor händelse i deras hemwist erhålla skyndsam hjelp.

§ 12.

Wäl vore om Boningsrum funnes å sjukhuset för Under-Läkaren. I allt fall bör han vid nämnda bestämda tid wara på sjukhuset, äfvensom det åligger Elewerna af andra Classen derstädes sig infinna. Under-Läkaren besörjer då, att den sjuke badas eller twättas, samt att han förses med sjukhuskläder, och anvisas honom sitt rum och sin säng. Derefter öfwerlemnar han honom åt den Elewe, som enligt ordningen bör biträda, dock så att de förbigås, som försummat att i bestämd tid sig inställa. Elewen bör då i Under-Läkarens närwaro och med hans biträde examinera den sjuke, bestämma sjukdomens art och förskrifwa de läkemedel, som böra anwändas. Till de anmälta sjuka, hvilka icke kunnat intagas i sjukhuset, utan måste besökas i egna hemwist, begifwer sig under-Läkaren, sedan de i sjukhuset intagna blifvit tillbörligen skötta, med den Elew, till hwars wård, enligt ofvannämnda förteckning, de skola öfwerlemnas, och af denne senare examineras på samma sätt som i sjukhuset och föreskrifves läkemedel. Wid wiktigare tillfällen tillfrågas Directeuren, som då bör wara tillstädes så wäl wid intagandet som wid första besöket hos den sjuke.

§ 13.

Om morgonen å bestämd tid bör Directeuren besöka sjukhuset. Elewerne, som haft befattning med den sjuke och öfwer allt hwad dervid sig tilldragit böra hålla ordentliga annotationer, böra då wid sjuksängen för Directeuren uppläsa sin skriftligen författade sjukberättelse och uppgifwa de läkemedel, som de dels redan använt, dels anse för den sjuke ytterligare nödwändiga. Directeuren meddelar deröfwer sitt yttrande och tillägger de anmärkningar, som kan finnas nödigt, efter hvilka berättelsen sedan rättas. Så wäl de förändringar, som sjukdomen undergår, som de läkemedel, hvilka dervid användes, tilläggas berättelsen dag från dag af Eleven, — hvilken under sin uppsigt behåller den sjuke, så länge Eleven vid sjukhuset qvarblifver, och hvarje morgon bör Elewen vid sjuksängen afwagta besök af Directeuren, för hvilken han bör uppläsa fortsättningen af sin berättelse och bestämma hvad han i afseende på den sjukes behandlande anser widare vara af nöden.

§ 14.

Sedan på detta sätt de i sjukhuset intagna Patienter blifwit af Directeuren besökta och om deras skötsel förordnadt, böra Eleverna uppläsa sjukberättelserna om de förra dagen utom sjukhuset tillkomna Patienter och angående de öfriga, hvilka sedan längre tid i Institutet blifvit vårdade, aflägga rapport, hvilken äfwen af Directeuren bör öfverses och i enlighet med de anmärkningar, som han dervid anser nödiga, behörigen rättas. Alla svårt sjuka bör Directeuren besöka i sällskap med den till deras Läkare utsedde Eleven, hvilken i sådan händelse äfven bör ordentelig sjukberättelse författa, och bör det wara tillåtet äfven de Elever, till hvilka ordningen att behandla sjuka ännu icke är kommen, att åtfölja till den sjuke den Eleve, åt hvars vård den blifvit anförtrodd.

§ 15.

Wid här ofvan föreskrifna tid böra äfven sådana sjuka infinna sig, hvilkas tillstånd tillåter dem att begifva sig ut, för att i Institutet söka råd. Äfven dessa emottages efter ordningen af en Eleve, som om deras sjukdomar m. m. författat och på vanligt sätt fortsätter skriftlig berättelse.

§ 16.

Då fråga är om Chirurgiska operationers användande, böra de lättare så vidt ske kan förrättas af den Eleve, som sköter

Patienten. De öfriga verkställas af Directeuren sjelf eller den Eleve, som han anser dertill äga nog skicklighet, och böra vid alla viktigare operationer alla Eleverne vare närvarande, och förloppet vid operationen upptagas i sjukberättelsen och uppläsas dagen efter.

§ 17.

Under-Läkaren åligges, att författa en hufvudförteckning öfver alla så väl i Institutet, som utom detsamma behandlade sjuke.

§ 18.

Utgår ur anstalten en sjuk fullkomligt frisk eller lemnar han den oåterställd eller oåterställbar, bör Directeuren efter sjukberättelsen genomgå hela hans sjukdoms beskrifning, och göra Eleverne uppmärksamme på det wiktigaste, som deri förekommer, hvilket, om han så finner nödigt, bör tilläggas sjukberättelsen. Vid dödsfall bör genom Likets öppnande dödsorsaken utrönas och upplysning därom berättelsen vidfogas. Likets öppnande förrättas af den Eleve, som varit den dödes Läkare, i närvaro af Directeuren och samtelige Eleverne.

§ 19.

Som en fortsatt uppmärksamhet å förefallande sjukdomar endast kan leda till fullkomlig skicklighet i Läkare-Konsten, bör hvar och en, hvilken som Eleve önskar, att vid Institutet antagas, utan begagnande af de Academiska Ferierna, åtminstone Ett År oafbrutet vid Institutet uppvackta.

§ 20.

Directeuren åligger, att vid hvarje halft års slut författa och till Academiens Canzler insända berättelse om Institutets tillstånd, med förteckning på de sjuka, som der blifvit vårdade, samt underrättelse om dem af Eleverne, hvilka i synnerhet sig utmärkt.

Örebro den 26 Juni 1812.

LARS VON ENGESTRÖM.

Thomée.

Det är, som synes, icke blott klinisk utan även poliklinisk undervisning och t. o. m. en ambulatorisk poliklinik, som föreskrives i instruktionen.

Huru undervisningen i realiteten tillgick och vilka ämnen som avhandlades eller vilka fall företrädesvis demonstrerades, därom torde nog möta svårighet att erhålla någon upplysning, då vid denna tid säkerligen inga dagböcker fördes över undervisningen.

Ur med. fakultetens protokoll och ur kanslersbref finner man, att redan från början — så i Sönnerbergs berättelse för år 1814 — klagas över, att de studerande försummade att begagna sig av undervisningen vid institutet. I en svarsskrivelse till kanslern med anledning härav föreslår fakulteten den $^{7}/_{2}$ 1815, att två terminers tjänstgöring vid institutet göres obligatorisk för admission till examen practicum. I brev av den $^{28}/_{3}$ 1815 svarar kanslern härpå, att han finner, att med. studiosi »svårligen kunna till sådant — på sätt fakulteten föreslagit — förpliktas». Under de följande åren finner man ofta återkommande klagomål, att de studerande försummade att begagna sig av undervisningen. Alltså ungefär detsamma som vi känna från nutiden; undervisningen eller kurserna böra gärna vara obligatoriska för att åtnjuta respekt hos studiosi. I årsberättelsen för år 1818 angives, att med. kandidater förpliktats tjänstgöra vid institutet, innan de till praktiska examen admitterats.

Beträffande omfattningen av det kliniska material, som stod undervisningen till buds under de första åren, får man en ganska noggrann kännedom genom de berättelser över kliniska institutets verksamhet, som v. Engeström årligen avgav till kgl. Sundhetskollegium under första tiden och vilka finnas meddelade i Svenska läkaresällskapets handlingar B. 3—7 för åren 1813—19. Patientantalet var dessa år 231—286 pr år. Av olika sjukdomar intaga de veneriska sjukdomarna största rummet med 53—90 fall pr år. För övrigt vårdas där sjukdomar av växlande slag, medicinska såväl som kirurgiska sjukdomar och även sinnessjukdomar; ett antal operationer utfördes årligen. Bröstkräfta, botad med exstirpation, är en rubrik som årligen återkommer; även omtalas en egendomlig »kompressions»-behandling av scirrh i bröstet. Ansiktskräfta förekommer varje år med flera fall;

ett fall angives botat med arsenik (Cosmiska pulvret). Förtroendet till inrättningen angives i v. Engeströms berättelser vara i stigande och som bevis härför anföres, »att både ståndspersoner och den förmögnare allmogen anlita densamma.» »Cliniska undervisningen har heller icke varit utan framgång. De medicine kandidater, som mera flitigt bevistat sjukbesöken, hava i mån av sina Pathologiska kunskaper förvärvat sig färdighet att bedöma och behandla sjukdomar.»

Detta är ungefär det väsentliga av vad man kan ur här tillgängliga källor erfara om uppkomsten av Institutum clinicum i Lund samt om arten och omfattningen av dess verksamhet under de första åren.

Av icke mindre intresse vore nu att studera och följa dess utveckling jämsides med länslasarettets utveckling under de gångna 100 åren.

En fyllig och någorlunda fullständig framställning härav måste jag emellertid förbehålla mig till ett kommande tillfälle. För ögonblicket kan jag endast lämna en flyktig överblick över densamma.

Länslasarettets ekonomiska existens och utveckling tryggades dels, såsom redan angivits, genom förbindelsen med Institutum clinicum, dels genom den av riksdagen 1815 beslutade personliga sjukvårdsavgiften [1]), vilken under förra hälften av 1800-talet utgjorde lasarettens största och säkraste inkomst. Landstingens uppkomst på 1860-talet blev emellertid för detta som för andra lasarett i riket, den kraftigaste hjälpen för fortsatt utveckling, och Malmöhus läns landsting har frikostigt omhuldat Lunds lasarett, upprepade gånger lämnat stora anslag till utvidgningar och senast år 1913, som bekant, för sådant ändamål anslagit summor, som man för 100 år sedan väl knappast kunnat drömma om. Utvecklingen av själva lasarettet såsom sådant torde i det hela kunna betecknas som ett normalt och kraftigt framåtskridande, dels med tider av kraftigare uppsving, dels visserligen

[1]) Tidigare kallad: kurhusavgift.

också med tider, då lasarettet icke utan skäl kunnat betraktas som mindre tidsenligt och något efterblivet i utvecklingen. — Med avseende på storleken har det stadigt under de 100 åren varit ett av landets största och med avseende på patientsiffran för år under senare år det största.

Utvecklingen av den *kliniska institutionen* har ingalunda hållit jämna steg med själva lasarettets utveckling. Det förefintliga sjukmaterialet har naturligtvis vuxit med lasarettet, men på grund av egendomliga, inskränkande bestämmelser har detsamma under en lång tidsperiod endast delvis stått till den kliniska undervisningens förfogande.

Det är en ömtålig och grannlaga fråga att söka angiva orsakerna till att den kliniska institutionen råkade in i en dylik ogynnsam ställning, och icke mindre ömtåligt att angiva grunden till att det senare blev så svårt att komma ur densamma. Jag skall icke för närvarande giva mig vidare in på den frågan, endast angiva några fakta. Under de första åren gick allt lugnt och fredligt, men i början av 1820-talet uppkommo stridigheter mellan lasarettsläkaren Sönnerberg och lasarettsdirektionen, vilka ledde till att direktionen anklagade Sönnerberg för tjänstefel och att Sönnerberg i förargelse avgick från tjänsten år 1823. Vid tillsättningen av efterträdare kunde icke kanslern och lasarettsdirektionen enas om samma person, utan direktionen utsåg i jan. 1824 C. G. Schönbeck till lasarettsläkare, under det att v. Engeström den 28 juni 1824, just den sista dagen han fungerade som kansler, utsåg till kliniska institutets direktör prof. J. Rabbén, — med rätt för Rabbén »att för sina kliniska föreläsningar utvälja de patienter, han därför ansåg tjänligast». Denna rätt synes emellertid icke Rabbén hava kunnat begagna sig av, ty kliniska undervisningen upphörde alldeles och Rabbén sköt skulden på lasarettsdirektionen. Efter någon skriftväxling med lasarettsdirektionen fann sig den nye kanslern, kronprinsen Oscar, nödsakad att tillsvidare förordna Schönbeck att bestrida undervisningen vid institutet. I det kort därefter utfärdade reglementet av den 8 juni 1826 »för styrelsen över Lunds lasarett och därmed förenade inrättnin-

gar» bestämdes, att minst 12 sjuksängar skulle disponeras för den kliniska undervisningen av institutets direktör. Från denna tid daterar sig alltså första bestämmelsen om en särskild klinisk avdelning, varmed också realiter följde, att en del av sjukmaterialet undandrogs kliniken. Vid närmast därpå följande stadgeändring, d. v. s. vid uppgörande av förslag till stadgan av den 24 april 1868, försöktes energiskt, men utan framgång att få bort de inskränkande bestämmelserna. I denna stadga och genom ett kungabrev av den $^{24}/_{2}$ 1865, som föregick dess utfärdande, blev bestämmelsen den, att *minst* 40 sjuksängar (20 på invärtes, 20 på utvärtes avdeln.) och *högst* halva sjukantalet finge användas för klinisk undervisning. I tillämpningen blev det visserligen så, att maximum, d. v. s. halva sjukantalet, överläts.

Först genom stadgeändring av år 1901 den 5 maj lyckades det att få de inskränkande bestämmelserna borttagna och fastställt, att sjukhusets samtliga avdelningar skola vara i sin helhet upplåtna för klinisk undervisning och sålunda utan någon inskränkning av praktisk betydelse. Det må väl ock vara all anledning att hoppas, att så framgent skall förbliva. De sjuka hava av detta ingen skada och ringa obehag, om det hela, som sig bör, skötes med takt och urskiljning, men läkareutbildningen har därav ovärderlig nytta.

Vid sidan om dessa inskränkande bestämmelser i reglementena av 1826 och 1868 och oberoende av dem skedde visserligen en utveckling av den kliniska institutionen i riktning av uppkomsten av specialkliniker eller ansatser till dylika. Redan 1827 angiver föreläsningskatalogen, att prof. Liljevalch »demonstrerar puerperæ in nosocomio». Någon obstetrisk specialklinik blev detta visserligen ej, på en sådan fick man vänta till år 1900 [1]), men en ansats därtill betecknar det. Speciel medicinsk klinik begynner år 1849 genom Gellerstedt åtgörande. Speciel kirurgisk klinik kan räknas från 1861, då Ask efter åtskilliga svårigheter fick en liten klinisk avdelning.

---

[1]) År 1900 tillkom en särskild professur i obstetrik och gynekologi.

Av särskilt intresse är den tidiga uppkomsten av specialklinik för ögonsjuka genom Löwegrens initiativ. Kort efter år 1868 började Löwegren, som var lasarettsläkare vid den s. k. utvärtesavdelningen på lasarettet och adjunkt i medic. fakulteten, att med lasarettsdirektionens goda minne ordna åt sig en specialavdelning för ögonsjuka, där han även började undervisa i ögonsjukdomarnas diagnos och terapi. I början av 1880-talet byggdes en särskild ögonavdelning för Löwegren. Genom Löwegrens åtgörande uppkom på detta sätt här i Lund den första ögonkliniken i Sverige och mer än ett decennium tidigare än i Stockholm och Uppsala.

Poliklinisk undervisning i pediatrik infördes av Ribbing 1879 och har sedan fortgått.

Under en kortare tid på 1870-talet meddelades speciel klinisk undervisning på kurhuset, men denna specialklinik blev av kort varaktighet.

Detta är nu endast några antydningar om den kliniska institutionens historiska utveckling under de gångna 100 åren. Som redan sagts skulle det vara en uppgift av stort intresse att fylligt bearbeta densamma, och ett ganska rikligt och lätt tillgängligt material därför finnes bland annat i medic. fakultetens och lasarettsdirektionens protokoll.

För närvarande är det emellertid nödvändigt för mig att ägna mig åt mera aktuela frågor i min egen vetenskap, men jag hoppas att framdeles kunna återkomma till detta ämne.

Då åtskilliga rätt grannlaga personliga förhållanden måste beröras i en dyl. framställning, är det kanske även för den skull ej utan fördel att ytterligare något decennium får förflyta, innan historien skrives.

Jacques Borelius.

(Tryckt i februari 1914).

Historisk Litteratur.

Januari 1914.

— Lis Jacobsen har 1914 utgivit en handupplaga av »*Ludv. F. A. Wimmer, De danske Runemindesmærker*». Denna upplaga är tillkommen på initiativ av »Selskab for nordisk Filologi» och ger i ett mindre oktavband det huvudsakliga innehållet i Wimmers fyra folianter.

I handupplagan återfinnas, om ock i något olika följd, jämte en sammanfattning av Wimmers inledning och ordförteckningar, alla de i hans verk behandlade runinskrifterna med undantag av den i rent gottländskt språk avfattade å dopfunten i Aakirkeby på Bornholm; därtill ha även fogats de senare funna inskrifterna, av vilka tre härröra från Skåne (jmfr denna tidskrift III, 239, 252; Arkiv för nordisk filologi N. F. XXV, 183). Samtliga de av Magnus Petersen i samarbete med Wimmer utförda raderingarne äro därjämte i förminskad skala reproducerade; det nyfunna materialet återges efter fotografier med undantag av Håstads- och Skårbystenarne, vilka utförts efter de i denna tidskrift publicerade teckningarne.

I sitt sammandrag av Wimmer, vilket är lika noggrant i detaljen som väl avvägt till proportionerna, har Lis Jacobsen omsorgsfullt undvikit att låta vare sig egna eller andras avvikande uppfattningar komma till synes. Endast i avdelningen om runinskrifternas innehåll har hon framställt några egna synpunkter och i de fall, då stenarne flyttats efter avslutandet av Wimmers verk, angivit icke den av honom uppgivna platsen, utan den de för närvarande intaga. Förfaringssättet att i denna grad följa och begränsa sig till det grundläggande arbetet ingår visserligen i den plan, som utkastats av »Selskab for nordisk Filologi», men synes oss dock icke i ett fall som detta vara det lyckligaste. Ett tillfälle hade här, förefaller det, osökt erbjudit sig att åstadkomma en handbok om de danska runminnesmärkena, vilken i likhet med talrika tyska handböcker

De osignerade artiklarna av tidskriftens utgivare.

givit en exakt hållen översikt av forskningens äldre och nuvarande ståndpunkt. Detta hade varit så mycket mera påkallat, som Wimmers framställning, hur mästerlig den än är, i åtskilliga punkter redan måste anses tillhöra ett övervunnet stadium. Så exempelvis i fråga om det rent historiska, där han genomgående rör sig med en äldre tids kritiska metod och där också resultaten i de allra flesta avseenden äro antingen i hög grad omtvistliga eller oriktiga. I varje fall hade enligt vår mening i handupplagan lämpligen bort inflyta hänvisningar till den språkliga och historiska litteraturen i ämnet. Redan detta skulle väsentligen hava ökat bokens användbarhet och värde.

Vi göra till slut den detaljanteckningen, att så väl den nyfunna Håstadsstenen som de runstenar, vilka sedan 1874 haft sin plats i Marsvinsholms park — Hunestadsstenarne, Skårbystenen I och Bjeresjöstenen II — icke längre befinna sig å de i handboken angivna platserna, utan flyttats till Historiska muséet i Lund.

— Herman Lundström har utgivit första häftet av en uppsatserie: »Fynd och forskningar. Kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område», och öppnat denna med en uppsats: »*Vem har döpt Sveriges förste kristnade konung?*» Det ofta omskrivna ämnet saknar icke intresse, men det sätt, på vilket det här behandlats, är icke egnat föra forskningen framåt. Sena, ovederhäftiga uppteckningar, sagor och legender givas utan urskillning vitsord, och det samtida dokumentet till den svenske konungens och svearnes omvändelsehistoria, ett brev, som ärkebiskop Bruno av Querfurt cirka 1008 sände kejsar Henrik II, blir under framförande av företrädesvis rent subjektiva räsonnemang, vilkas värde redan annorstädes (Nils Höjer i Historisk tidskrift XXXIII, 224) belysts, ueliminerat. Enligt Lundström äro — och detta står som centralpunkten i avhandlingen — de i brevet omnämda »suigi», »suigii» istället för svearne de gamles sygier, siger, zyker eller sinker, våra dagars tscherkesser, vilka »sjelva lära kalla sig adigé's». Uttalandet göres under framläggande av en stor lärdomsapparat, och intet ger vid handen, att författaren sjelv icke är idéens upphovsman. Det är emellertid för kännare av denna tids historia icke obekant, att den uppfattning, Lundström här framställer som sin, redan 1884 framställts av Kolberg i hans biografi över Bruno (Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands VIII, 59), och att samma uppfattning diskuteras i det av Lundström använda arbetet av Voigt, Brun von Querfurt, s. 273, 287.

Den del av Brunos brev, som rör »suigi», är av Lund-

ström omtryckt och åtföljes bland annat av ett facsimil ur den älsta bevarade avskriften i Kassel. Det är anmärkningsvärt, att bland uppgifterna om de ställen, där brevet tidigare tryckts, saknas Monumenta Poloniæ historica, vars goda avtryck vilar just på Kasselhandskriften och även det är åtföljt av ett facsimil. Om upplagan icke varit författaren tillgänglig, hade en hänvisning till densamma kunnat gjorts efter Voigt.

— Vid Konrad Maurers död anträffades i hans litterära kvarlåtenskap ett flertal föreläsningar i manuskript, vilka ansetts av det värde, att de genom Videnskabsselskabet i Kristiania under åren 1907—1910 publicerats. Verkets titel är: »*Vorlesungen über altnordische Rechtsgeschichte*», en i så mån missvisande titel, som dessa föreläsningar nästan uteslutande behandla norska och isländska förhållanden. Det enda, som utförligare berör även de andra nordiska rikena, finnes i den i andra delen införda, från 1887 härrörande: »Die Geschichte der altnordischen Kirchenverfassung», särskilt i två av dess §§, den ena avhandlande ärkebiskopsdömet Hamburg intill Adalberts död 1072 (s. 58—63), den andra det nordiska ärkebiskopsdömets upprättande (s. 224—254). Båda §§ röja en hos Konrad Maurer icke sällsynt brist på förmåga av källkritisk värdesättning, om också här på grund av ämnets art mindre influerad än annars av hans blinda kolaretro på den norsk-isländska litteraturens tillförlitlighet. Endast i ett par punkter beteckna dessa §§ bestämt vetenskapligt framsteg; så exempelvis, ehuru med en kritiskt delvis svag motivering, framställningen av Erik Ejegods pilgrimsfärd till Bari. I andra punkter visar sig däremot Maurer icke blott stå på samma vacklande grund som sina föregångare, utan även intaga längesedan övergivna ståndpunkter, såsom då han på fullt allvar stöder sig på det fragment av en bulla rörande ärkebiskopsstolens i Lund upprättande, vilket anföres i ärkebiskop Nicolai Chronicon episcoporum Lundensium (S. R. D. VI, 623), men gång efter annan oigenkalleligen fastslagits såsom en förfalskning.

Utgivaren av Konrad Maurers Vorlesungen synes icke hava varit fullt förtrogen med litteraturen rörande den älsta nordiska kyrkan. Däri torde väl förklaringen vara att söka till sådana förbiseenden som att det hamburg-bremiska ärkestiftets berömde historieskrivare Dehio sida upp och sida ned fått sitt namn skrivet Dehis eller att den lundensiske kaniken Jon Turson, särskilt känd för sin skånska biskopskrönika, genomgående kallas Jon Tunsøn. Under sådana omständigheter är möjligen Somendius (Sommelius) icke att räkna som tryckfel.

— C. Knabe har utgivit: »*Einleitung zu einer neuen Ausgabe der dänischen Geschichte des Saxo*». Han framlägger i denna den textkritiska apparat, som står till buds för en Saxoupplaga, och de textändringar, vilka det är hans avsikt att genomföra i den nya editionen. Utom dessa är det Knabes mening att i denna genom spärrat tryck och hänvisningar utmärka de satser och fraser, vilka Saxo i stor utsträckning lånat från latinska författare, framför andra Valerius Maximus.

Utgivandet av en ny Saxoupplaga i denna anda skulle onekligen fylla ett länge känt behov, helst om till denna fogades det Saxolexikon, som Knabe enligt egen uppgift redan utarbetat. Men vissa icke obefogade erinringar torde dock kunna göras mot den projekterade Saxoeditionen. Knabes konjekturer äro stundom väl osäkra och vågade för att, med uteslutande i själva texten av vad editio princeps innehåller, förtjäna en plats i en ny upplaga. Den fraseologi Saxo lånat från sina stilistiska förebilder är ur innehållets synpunkt ofta betydelselös. Då den emellertid är avsedd att i upplagan noga utmärkas, borde icke Saxos lån ur och omskrivningar av de rent historiska källorna, Adam, Roskildekrönikan, Sven Ågesen, Ordinale s:ti Kanuti ducis och andra, lämnas oanmärkta. Först genom ett i möjligaste mån allsidigt noterande av hela den litteratur Saxo använt bleve den nya Saxoupplagan verkligen värdefull för historieforskningen.

I Knabes inledning saknas ett omnämnande av det stora arbete Abr. Gronovius utfört i noterna till sin Justinusupplaga genom sitt påvisande av Saxos fraseologiska beroende av Justinus.

C. W—ll.

— Under åren 1908—1912 har Jörgen Olrik fullbordat en ny Saxoöversättning: »*Sakses Danesaga I—IV*». Översättningen skiljer sig i mångt och mycket från sin närmaste föregångare, Winkel-Horns. Winkel-Horn har i sin översättning, tydligen i berättigad reaktion mot Grundtvigs fria, ofta godtyckliga fördanskning av Saxo, strävat att så ordagrant som möjligt återgiva Saxos text och på så sätt i översättningen bevara Saxos egendomliga stil och språkton; utan att alltid nå det senare målet har den goda och tillförlitliga översättningen härigenom kommit att få en stark smak av latindanska och verkar givetvis tröttande på en modern läsare genom sin långa och invecklade periodbyggnad och sin brist på friskhet och pregnans i stil och uttryck. Jörgen Olrik har sökt hålla medelvägen mellan Grundtvig och Winkel-Horn; med uppehållande av kravet på att giva en trogen översättning har han tillåtit sig större friheter gent-

emot texten än den senare; han har sålunda, när detta krävdes, omskrivit de latinska uttrycken och slagit sönder de långa perioderna, med andra ord låtit den moderna danskan komma till sin rätt gentemot latinet. Det kan vara fråga, om icke åtskilligt av det speciellt saxoniska härigenom gått förlorat; i första rummet saknar man något av Saxos retorik. Tvivelsutan har emellertid Jörgen Olrik åstadkommit en översättning, vilken i stort sett överträffar föregångarnas; samtidigt har han också, och det är icke hans minsta förtjänst, gjort Saxos verk njutbart för vidare kretsar än de historiska specialisternas.

Bland förbiseenden, vilka fallit i ögonen vid begagnandet av Olriks översättning, må nämnas, att punkten: »Iisdem religionis reos . . . puniendos permisit» (Müller-Velschow's Saxo-upplaga, 575), utfallit i översättningen III: 56. A samma sida låter Olrik Knut den helige »för första gången» tilldela biskoparne samma rang bland ädlingarne som jarlar; översättningen stämmer i varje fall icke med texten: ipsisque (pontificibus) primum inter proceres locum perinde ac ducibus assignavit. Saxos beskrivning av Landoras hamn (Müller-Velschow, 741): »Ab hujus littoris continenti longior arenæ tractus, brevibus abscissus, curvatis anfractibus portum navigiis facit, humilis ita, ut veniente æstu lateat, abscedente visatur. Nam vadosus ejus introitus diffusiore spatio opacæ altitudinis undas includit», översätter Olrik, IV: 12: »Her ligger der udfor Kysten en lang Sandrevle, skilt fra det faste land ved grundede Löb, og danner ved sin Rundning en Skibshavn. Revlen er saa lav, at den ved Flodtid er skjult, men ved Ebbetid synlig. Indsejlingen er flak, men længere inde vider Havnen sig ud og er rigelig dyb». Punkten torde böra översättas: »Utanför kusten breder sig här en lång sandsträckning, vilken, skild från »Grundarne», med sina buktiga rundningar bildar en hamn; sandsträckningen ligger så uppe i havsbrynet, att om den ock vid högt vattenstånd är dold, den vid lågvatten är synlig. Inloppet går mellan sandbankar, men innanför ligger den rymliga hamnen med mäkta djupt vatten.» Förstådd på detta sätt stämmer beskrivningen med hamnförhållandena vid Landskrona. Den visar otvetydigt, att Saxos Landora är samma plats som det nuvarande Landskrona, och att Saxo ägt en synnerligen god lokalkännedom om platsen. Jämte dylika förbiseenden, vilka aldrig kunna undvikas i ett så stort arbete som Jörgen Olriks, är det att beklaga, att han, III: 47, 49, 83, 85, låtit förleda sig till att vanställa Saxos text genom godtyckliga omflyttningar.

Betecknar Jörgen Olriks översättning en avgjord vinning

både för den vetenskapliga och populära litteraturen, låter detta sig icke sägas varken om hans inledning om Saxo och hans verk eller om de inledningar och noter, med vilka han försett olika partier av sin översättning. Vid sammanställningen av uppgifterna om Saxo och vid redogörelsen för tillkomsten av hans verk har han hemfallit åt ett långt drivet hypotesmakeri, vilket icke blir ursäktligare därför att det även träffas hos äldre forskare. I inledningarna till sägnerna i fornhistorien har Jörgen Olrik upptagit den ytterligt svagt grundade tvedelning av Saxos källor i danska och norsk-isländska, vilken Axel Olrik tidigast framställt; utan bevisföring har han själv fortsatt denna tvedelning även för början av den historiska tiden. I inledningarna och noterna till denna del förvånas läsaren dessutom av många andra Jörgen Olriks utan bevis framförda bestämningar av Saxos källor och av de tvärsäkra och kategoriska förklaringar han giver om vad som är »historiskt riktigt» och om de »historiska kärnor» sägnerna skola innehålla.

En och annan oriktig ortsbestämning har insmugit sig. Det kan framhållas, att slagplatsen Glumstorp (Müller-Velschow 669, övers. III: 171) säkerligen icke är att söka i Glostorp, Oxie härad, utan, såsom redan Suhm och P. Er. Müller gjort, i Gluggstorp nära den strategiskt viktiga övergången över Råån vid Tågarp; slagplatsen, »apud Thiutam amnem» (Müller-Velschow 671, övers. III: 175), där Skånekungen Olof Haraldsson föll i kamp mot Erik Lam, icke i Frosta härad utan vid Thjuteån, en biflod till Råån, som korsar stora landsvägen en god halv mil norr om Tågarp. I närheten av denna plats, om ock på större avstånd än nödigt, är det också som ett monument rests över slaget. *C. W—ll.*

— Johannes Lindbæk har i Danske Magazin VI: 1 (1913) meddelat och Ellen Jørgensen kommenterat »*To Bogfortegnelser fra det 16. Aarhundredes Begyndelse*». Båda äro av mindre vanligt värde. Den ena är en förteckning från 1519 över de böcker, som hörde till lektoratet i Slesvig, den andra, vilken i trycket rubricerats som Malmölistan, en förteckning över ett stort antal böcker, förvarade i kistor och tunnor, märkta med olika tecken, huvuddelen i Malmö, två tunnor i Lund. Den senare listan är ett original; ett par tillägg till den ursprungliga texten och samtida med denna ha avseende på den berömde Lundakaniken Christiern Pedersen (Item recepit de istis 30 [breviariis ad usum Lundensem ligatis] 1 dominus Cristiernus Malmogie commorans; dominus Cristiernus Malmogie commo-

rans recepit de istis [30 diurnaliis Lundensis diocesis bonden] 10 diurnalia) och ge enligt Ellen Jørgensen vid handen, att denne under sitt uppehåll i Malmö (1532—1541) mottagit de i anteckningarna omnämda böckerna. Därmed skulle den ungefärliga tiden för listans uppsättande vara fastslagen. Vad åter tryckåren för de i listan specificerade böckerna angår, visar en analys, att de 30 såsom de yngsta konstaterbara verken äro tryckta 1490—1520, 23 av dem 1510—1520 och av dessa 10 1518—1520. Med undantag av 6 äro samtliga dessa verk Parisertryck och icke mindre än 15 utgångna från Jodocus Badius' tryckeri. Dessa senare intaga en första plats bland de böcker, som finnas i många exemplar, en iakttagelse, uttalar Ellen Jørgensen, som leder till den uppfattning, att vår lista icke är en bibliotekskatalog, ej heller en förteckning över böcker, samlade samman från Skånes kloster och kyrkliga institutioner för att överföras till ett kungligt »liberi», utan en förteckning över ett bokhandelslager, böcker, sända från Paris till Danmark för att säljas. Hon framkastar i detta sammanhang tanken, att en av Jodocus Badius' betrodde män eller en man, utsänd av Jodocus Badius i förening med andra parisiska boktryckare, under 1520, i varje fall knappast mycket senare, rest till Danmark, medförande de nyaste verk, som utkommit i den franska huvudstaden, och därjämte en hel del andra böcker, som kunde väntas finna avsättning häruppe. Möjligen har denne bokhandlare, tillägges det, slagit sig ned i ärkebiskopsgården i Lund för någon tid och sedan kvarlämnat böckerna där för att säljas; under reformationens oro har så lagret blivit konfiskerat, med undantag av de två tunnorna i Lund (339 böcker) förts till Malmö och förteckningen uppsatts.

Malmölistan torde i första hand ega värde såsom vittnesbörd om den litteratur, som i början av 1500-talet ansågs kunna röna åtgång i Skåne. Den upptager, såsom Ellen Jørgensen anmärker, icke endast små lättfattliga traktater och uppbyggelseskrifter: den klassiska litteraturen och den medeltida skönlitteraturen och historien ha där en plats vid sidan av Laurentius Valla, Savanarola, Erasmus och Sebastian Brant. Av danska och skånska inkunabler upptagas 13, av vilka Breviarium Lundense från 1517 i icke mindre 199 exemplar och dess tillägg Historia s. Clementis i inemot 1000.

Det framgår otvetydigt av det här sagda, att det stora boklager, som i Malmölistan är förtecknat, om det också icke i sin helhet behöver hava förts till Skåne cirka 1520, i varje fall vid denna tid bör ha mottagit sitt sista tillskott. Men å andra sidan torde det vara föga troligt, att detta lager skulle

fått ligga utan nya tillskott av senare tryckta böcker, om det, såsom antages, först halvtannat årtionde senare i samband med reformationen konfiskerats. Uppfattningen, att en konfiskation egt rum, kan möjligen stödas därav, att å listans första blad finnes en anteckning av Mogens Gyldenstierne: »Om thend Romer handel», men konfiskationen lika litet som listan kan med stöd av uttrycket om Christiern Pedersen: commorans Malmogie, förläggas till tiden för reformationen. Detta uttryck kan lika väl tyda på ett mäster Christierns tillfälliga uppehåll i staden som på att han vid dess nedskrivande varit ständigt bosatt därstädes. Listan torde, efter allt att döma, tillhöra början av 1520-talet.

De tryck rörande Danmark, som listan upptager — och dessa äro icke få — äro icke blott så gott som alla tryckta i Paris, utan även till stor del därstädes redigerade av Christiern Pedersen, Jodocus Badius' personlige vän, den ende, om vilken det finnes antecknat, att han ur lagret utfått böcker. Det är knappast troligt, att denne man, som senare med boktryckarens yrke skulle komma att förena bokhandlarens, stått helt främmande för boklagrets förande till Skåne.

— För det norra Europas vidkommande utgöra räkenskaperna över uppbörden av Öresundstullen ett det säkraste och det mest omfattande källmaterial, som för handelns och sjöfartens historia finnes att tillgå. »Uppe på Helsingörs skeppsbro stod den danske tullaren och prejade vart skepp, som gick förbi »vesterpå» och »österpå», lät sig av skepparen uppgiva skeppets hemort och hans eget namn, dess storlek och avgångshamn, snart också dess last till mängd, art och värde, och uppnoterade allt detta, först på löst sammanhäftade ark, senare — från 1557 — i ståtliga läderinbundna band. Av uppteckningarne på de löst sammanhäftade arken äro naturligtvis endast få bevarade, de från 1497, från 1503, 1528, 1536—48, men med protokollerna från 1557 begynner en nästan oavbruten räcka, som varar genom tre århundraden till Öresundstullens avlösning 1857».

I en uppsats: »*Zur Orientierung über die Sundzollregister*», införd i Hansische Geschichtsblätter 1899 (s. 95—114), fäste Dietrich Schäfer uppmärksamheten på det icke minst ur hanseatisk synpunkt viktiga material, som Öresundstullräkenskaperna innehålla. På föranledande härav beslöt Hansische Geschichtsverein 1902 att försöksvis låta företaga en bearbetning åtminstone av en del av räkenskaperna. Arbetet, som avsåg uppgifterna rörande de vendiska städernas handel intill freden

i Brömsebro, tog sin början samma år, men avbröts redan våren därefter. Under tiden hade även NINA ELLINGER BANG, med Carlsbergsfondens stöd och under utnyttjande av materialet i dess helhet, igångsatt en bearbetning av räkenskaperna, och 1906 kunde hon publicera första bandet av »*Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497—1660*», behandlande skeppsfarten för denna tid. Bandet emottogs av DIETRICH SCHÄFER i uppsatsen »*Die Sundzoll-Listen*» (Hansische Geschichtsblätter 1908, s. 1—33), däri en första sammanställning av tabellernas tal även gjordes, med erkännandet, att det sätt, på vilket bearbetningen av stoffet egt rum, kunde tjena såsom mönster, och att uppgiften icke kunnat finna en bättre lösning; av ERIK ARUP (Nationaløkonomisk Tidsskrift 1909, s. 504—512), vilken kritiskt påvisade vissa oegentligheter, med full rätt mera betänksamt, om ock med uttalandet, att tabellernas tal torde få anses riktiga i den mening, att de överensstämma med räkenskapernas, och att det första och viktigaste kravet, kravet på överskådlighet och begränsning, på ett tillfredsställande sätt blivit fyllestgjort av utgivaren. Från engelsk sida har W. F. REDDAWAY, från holländsk G. W. KERNKAMP skänkt arbetet de amplaste lovord.

Det andra bandet av Tabellerna var från början avsett att innehålla varustatistiken till och med 1660, men på grund av materialets omfattning endast för vart tionde år. Denna plan har emellertid under bearbetningen ändrats, sedan det, såsom KR. ERSLEV anmärker i ett meddelande i dansk Historisk Tidsskrift VIII: 4, 248, visat sig, att man i varje fall för de viktigare varornas vidkommande måste följa dessa år för år och angiva både varifrån de kommo och var de skepp hörde hemma, som förde dem. Utgivandet har därigenom försenats och tryckningen först 1913 kunnat återupptagas.

Redan före denna tid var genom Dietrich Schäfers mellankomst verkets fortsättning, av allt döma, icke blott, såsom man först avsett, till 1800 utan ända till 1857 tryggad. Det har på internationell väg lyckats Schäfer att för ändamålet åstadkomma en summa av över 150,000 kronor. I Hansische Geschichtblätter 1913, s. 605, finner man förteckningen över bidragsgivarna. Det möter däri vid sidan av de belgiska, danska, preussiska, nederländska, norska och svenska staterna och de tre fria och hansestäderna i Tyskland även andra städer där och i Nederländerna, lärda sällskap, handelskamrar och köpmanssammanslutningar samt ett flertal enskilda personer, de senare i England och Nederländerna. Bidragen äro fördelade över en tidrymd av tio år och förvaltas av Carlsbergsfonden, som en-

sam bekostat verket till och med år 1660 och även har överinseendet över fortsättningen.

— I sitt verk »*Tro och Övertro i gångna tider*» har Bror Gadelius egnat uppmärksamhet bland annat åt trolldomsprocesserna i Skåne på 15- och 1600-talen. Handlingarna till den älsta av dessa processer, den från 1543, i vilken Gyde Spandemager från Malmö spelade främsta rollen, men i vilken även andra, såsom kyrkoherden i Harlösa mäster Joachim, voro invecklade, hava sedan länge varit tryckta: materialet till skildringen av de övriga är hemtat ur de innehållsrika bytingsprotokollen och stadsräkenskaperna för Malmö 1578—1606. Gadelius framhåller överensstämmelsen mellan dessa skånska hexprocesser och övriga danska, deras enkla och outvecklade typ och det i samband därmed i ransakningshandlingarna ständigt återkommande talet om förgörelse och försåt mot menniskors liv och helsa. Han sätter denna processernas art i förbindelse med den skånska naturen, vilken erbjudit en helt olika och mindre gynnsam jordmån för folkhysteriens företeelser än den svenska.

Trolldomsföreteelserna i Malmö mot slutet av 1500-talet hade en rent epidemisk karakter. Man kan i vissa av protokollen från bytinget steg för steg följa, hur smittan breder sig; från en ringa början inficierar den allt vidare kretsar i samhället. Synpunkten är knappast av Gadelius beaktad och utnyttjad.

— Av C. G. Platens stort anlagda verk »*Kungl. Skånska Dragonregementets historia*» har år 1911 utkommit andra delen bärande undertiteln »*organisation och krigshistoria 1676—1721*». Såväl i fråga om regementets organisationsförhållanden under detta tidevarv och livet hemma i fred som om de krigsrörelser, i vilka regementet deltog, bär C. G Platens arbete vittne om grundlig forskning, och i de ovan först nämnda båda avseendena meddelar det en mängd fakta, som tjäna till upplysning ej blott om förhållandena vid regementet utan ock om ställningen i det skånska landskapet överhuvud. I förbigående kan påpekas, att ytterligare material till belysande av ryttarnas förhållande till den civila befolkningen och om deras inbördes mellanhavanden ganska rikligt finnas i de skånska domböckerna och säkerligen skulle förtjäna bearbetas.

I fråga om det rent krigshistoriska momentet, framställningen av de fälttåg och strider, i vilka det södra skånska kavalleriregementet deltog, intager Platens arbete ett mycket fram-

stående rum bland svenska regementshistorier. Författaren förfaller aldrig till slentrianmässigt, osjälvständigt efterföljande av gamla framställningar; han har ganska noga tillgodogjort sig den nyare forskningens resultat och stödd på dessa är hans egen framställning självständig, klar och koncis. På ett lyckligt sätt har han träffat medelvägen och undvikit de faror, som ligga nära till hands för författare av regementshistorier, å ena sidan att offra allt för stort utrymme åt arméns eller fälttågets strategiska historia, å andra sidan att med undanskymmande av den nödvändiga strategiska bakgrunden offra allt för mycket åt detaljen i fråga om regementet självt. Här får man i stället ett ganska helgjutet intryck av regementets ställning och deltagande i tidevarvets stora händelser. Ett och annat moment, t. ex. i fråga om utrikespolitiska fakta, eller en och annan reflexion skall kanske icke utan vidare underskrivas av en var.

En mycket rik samling av bilagor, värdefull ej minst för personhistoriskt studium, är bifogad arbetet.

Slutligen måste de högsta lovord ägnas åt de kartor, som åtfölja verket. Det kan utan överdrift sägas, att denna samling är i sitt slag och i den svenska krigshistoriska litteraturen oöverträffad och gör sin upphovsman C. Bennedich den största heder. För de skånska fältslagens vidkommande må framhävas, att de många kartorna över Lunda- och Landskronaslagen förträffligt återgiva ställningen under de olika momenten av bataljerna. Det samma gäller om slagen vid Kliszow och Poltava, och överhuvud torde kartorna över de ryska och polska slagfälten vara alldeles enastående och för framtiden fullkomligt oumbärliga för varje forskare på ifrågavarande område. Poltavakartorna äro gjorda efter av Bennedich företagen vetenskaplig undersökning på själva platsen, en undersökning, som Platen själv bekostat. Beteckningen »oumbärlig för varje framtida forskning» måste särskilt användas om de stora översiktskartorna över de polska och ryska krigsskådeplatserna. De upptaga nämligen vägnätet, sådant detta efter noggranna forskningar kunnat konstateras, och äro därigenom ett ovärderligt hjälpmedel för varje forskare, som förstår, att fälttåg eller överhuvud strategiska rörelser ej kunna framställas utan ingående kännedom om vägnätets art och om de därpå grundade möjligheterna för framträngande och kommunikationer; denna sanning borde väl vara självklar, men hos åtskilliga s. k. krigshistoriska författare i både svensk och utländsk litteratur har förhållandet varit motsatt, och det bör ej minst därför kraftigt framhållas, vilken vinning för svensk historisk forskning Platens arbete även genom sina kartor utgör. *A. S.*

— I Dansk Historisk Tidsskrift, 8 Række, 4 Bind, har K. C. Rockstroh publicerat en uppsats: »*Vendepunktet i den Skaanske Krig (August—Sept. 1676)*». Det rör sig här i framträdande grad om den betydelse överbefälhavaren för den danska armén, hertig Hans Adolf av Holstein-Plön har haft för krigsoperationerna. Det har vanligtvis varit brukligt att sätta hertigens förtjänster mycket högt; man har tillskrivit honom äran för den danska arméns framgångar i början av kriget, och för att förklara motgångarna har man framställt satsen om intriger mot hertigen och mer eller mindre verksamt motstånd mot hans planer. Särskilt skarpt har N. P. Jensen i sitt arbete om det skånska kriget formulerat denna sats och med skärpa påstått, att generalerna Arenstorff och krigssekreteraren Mejer skulle intrigerat mot hertigen, varjämte konungen skulle på otillbörligt sätt ingripit i dennes befälsföring. Hertigens avskedstagande skulle så förklaras ur den härigenom uppkomna spänningen och hans eget missnöje med det sätt, varpå kriget fördes.

Under en ganska framträdande, men i formen hovsamt framställd polemik mot Jensen uppvisar nu Rockstroh med stöd av ovederläggliga källor — krigsrådsprotokoll m. m. — att saken i verkligheten har ett helt annat utseende än vad Jensen velat giva den. Det framgår nämligen, att i de krigsråd, som höllos i högkvarteret, rådde överhuvud enighet om vad som skulle göras, i det att de avgörande besluten fattades utan egentlig meningsskiljaktighet, och att alltså överbefälhavaren ej varit av annan mening än de övriga generalerna eller andra personer av inflytande. Något generande ingripande av konungen i krigsrådsöverläggningen eller för övrigt i befälsföringen har bevisligen icke ägt rum, och till några Arenstorffska intriger kunna inga spår påvisas. Långt ifrån att man skulle hava påtvingat överbefälhavaren åtgärder, som av honom ansågos skadliga och sedermera i verkligheten blevo olycksbringande för den danska saken, är det fastmer så, att enligt vad Rockstroh påvisar, det är hertigen af Plön själv, som efter det att man blivit enig om Duncans avsändande till Halland, i fråga om de närmare anordningarna vid expeditionen, mot de övriga krigsrådsledamöternas mening genomdrev, att kåren gjordes så stark, att den fick omkring fjärdedelen av härens hela infanteri, och att det också är Hans Adolf, som bär det egentliga ansvaret för att huvudarmén försvagades genom utsändande av ett detachement mot Blekinge.

Rockstroh ställer sig överhuvud i viss mån skeptisk gent emot tesen om hertig Hans Adolfs framstående duglighet som fältherre. I fråga om motiven till hertigens avgång från över-

befälet efter avslutandet av sommarfälttåget 1676 förklarar Rockstroh visserligen, att det är alldeles ovisst vad som har lett till detta uppseendeväckande steg, men han förklarar dock, att det knappast kan tänkas annan orsak till att konungen avskedar sin kommenderande general än den, som ligger i oenighet med hänsyn till krigföringen eller missnöje med den hittillsvarande ledningen och i sina slutord antyder han bl. a., att det skulle vara naturligt, om konungens missmod och missnöje efterhand, om än i det tysta, vänt sig emot den, som i första rummet var orsak till att de ursprungligen så utmärkta chancerna utnyttjats på ett rätt olyckligt sätt.

Det ligger alltså i Rockstrohs framställning en ganska utpräglad omvärdering av Hans Adolfs av Plön betydelse som fältherre, och det synes, som om författaren givit ganska goda skäl för sin mening; i varje fall har han uppvisat åtskilliga ohållbara moment i Jensens framställning av 1676 års händelser.

A. S.

— I »Karolinska krigares dagböcker jemte andra samtida skrifter VIII» har August Quennerstedt utgivit en den 16 november 1717 uppsatt »*Inkvarteringslista för Lund*» och i »Karolinska förbundets Årsbok» 1912 lemnat en populärt hållen teckning av »*Karl XII i Lund*». Den senare vilar huvudsakligen på tryckt material, men även otryckta källor, i första hand magistratens och rådstuvurättens i Lund domböcker, hava kommit till användning.

— Med anledning av stadsfullmäktigeinstitutionens femtioåriga tillvaro hava städerna Lund och Helsingborg utgivit »*Minnesskrifter*». Minnesskriften för Lund innehåller som inledning en översikt över därvarande stadsfullmäktigeinstitutions och övriga kommunala förvaltningsmyndigheters historia efter 1863, utarbetad av Carl Björling, och därjemte av Torsten Uggla samlade porträtt av och biografiska uppgifter om magistratens och stadsfullmäktiges ledamöter och sekreterare samt drätselkammarens ordförande och tjänstemän under det gångna halvseklet. Minnesskriften för Helsingborg är lagd efter en något bredare plan. Det möter här vid sidan av en »*Kortfattad återblick över stadens utveckling under halvseklet 1863—1912*», författad av Oscar Trapp och G. Schlyter, och en därmed nära samhörande utredning rörande stadens »*Befolkningsförhållanden*» av Carl Lindman även en serie spridda bidrag till stadens historia under äldre tid. Bland dessa märkas en uppsats av Oscar Malmström, »*Helsingborg under 1680-talet*», Yngve von

Schmidtens med ledning företrädesvis av teckningar och målningar gjorda skildring av »*Helsingborg genom seklerna*», en uppsats om »*Helsingborgs Mariakyrkas predikstol*» av Sigurd Wallin och en om »*Helsingborgs stads vapen*» av M. Schürer von Waldheim.

I sistnämda uppsats tages bestämt avstånd från det vapen utan »verkligt heraldisk uppfattning», med »klumpiga proportioner» och »en bit krenelerad mur» till krona, varmed riksheraldikern, med utmönstrande av den praktfulla medeltida vapenbilden, velat lyckliggöra Helsingborg, men vilken stadens myndigheter tigande avböjt.

— I samband med den jubileumsutställning staden Landskrona med anledning av sin 500-åriga tillvaro höll 1913 utgavs även en publikation: »*Landskrona och jubileumsutställningen 1913*». Denna publikation innehåller, jemte talrika uppgifter rörande bland annat stadens industri och dess kommunala institutioner och förhållanden samt en orienterande skildring av jordbruket i Landskronatrakten, även en av Carl Gustaf Weibull författad, till stor del på otryckta källor vilande framställning av »*Landskrona 1413—1913*».

— Det har fogat sig så, att bland de svenska trupper, som deltogo i vår sista strid på kontinenten, befrielsekriget mot Napoleon 1813—1814, två skånska regementen framför andra gjort insatser av betydelse. Hundraårsminnet av tilldragelserna hava nu frammanat två vackra minnesskrifter: »*Wendes Regemente 1813. Minnesskrift utgiven af Officerskåren 1913*» och »*Striden vid Bornhöft i Holstein 7 december 1813 af* Arthur Stille *jämte Kort översikt af Kronprinsens husarregementes historia af* Bror Cederström». Båda minnesskrifterna äro verkliga praktverk, synnerligen rikt och ståtligt illustrerade; och innehållet i båda ger mer, än vad titlarna antyda.

I Vendes regementes minnesskrift förekomma sålunda, utom rätt detaljerade redogörelser för dess bekanta deltagande i slagen vid Grossbeeren, Dennewitz och Leipzig, inledande översikter över det ridande artilleriets uppkomst och tidigare öden i vårt land, över Kristianstad såsom garnisonsort och artilleritjänsten vid 1800-talets början samt över krigsförberedelserna före fälttåget m. m. Även den, som icke är krigshistoriker till facket, men som haft att syssla med den dåtida historien, finner däri mycket av intresse; spörsmål, som även lekmannen kan hava haft anledning göra sig angående den dåtida militär-

organisationen, finna här svar, avgivna med den moderna svenska krigshistoriens sedvanliga saklighet och precision.

Skildringarna från fälttåget äro i detta arbete i huvudsak sammanfattningar av rapporter och liknande material, men bringa även utdrag ur en och annan enskild deltagares brevväxling. Någon mera kritisk undersökning av de tvistefrågor, som t. ex. i fråga särskilt om svenskarnes andel i slaget vid Dennewitz alltjämt och icke minst just nu debatteras i den tyska litteraturen, gives däremot icke. Det synes anmälaren antagligt, att vissa av dessa frågor borde kunna erhålla ökad belysning, om ytterligare material ur enskilda svenska brevsamlingar kunde bringas i dagen; och skulle någon, som läser detta, äga kännedom om sådant, skulle anmälaren stanna i stor tacksamhet för underrättelse därom.

I Kronprinsens husarregementes minnesteckning framträder däremot, såsom redan av titeln framgår, i främsta planet professor Stilles ingående kritiska skildring av frammarschen mot Bornhöft och striden därstädes. Den är gjord med författarens kända förmåga att intränga i och med klarhet behandla krigshistoriska spörsmål, och som vanligt bringar även denna uppsats av hans hand nya resultat. Här innebära de bland annat en kritik av general Skjöldebrands förhållande; och det visar sig på denna punkt som på så många andra, att man med en viss försiktighet får upptaga den älskvärde, men alltid rätt fantasirike generalens skildringar av sin tid och sina åtgöranden.

Även detta arbete meddelar detaljupplysningar rörande regementets ställning och förhållanden i olika hänseenden för hundra år sedan, däribland en av porträtt åtföljd förteckning över dess dåvarande officerskår. Bland minnesskrifternas övriga illustrationer märkas avbildningar av regementenas hedersstandar, av uniformer och utrustning från olika tider, troféer m. m. Båda regementena äro att lyckönska till sina publikationer; de hava i dem värdigt hugfäst sina vackra minnen.

Sam Clason.

— I december 1912 kunde Kungl. Lantbruksakademien fira sitt hundraårsjubileum och med anledning därav utgav H. Juhlin Dannfelt: »*Kunglig Lantbruksakademien 1813—1912 samt svenska lanthushållningen under nittonde århundradet*». Det stora arbetet, som är åtföljt av talrika bilagor, bland dem en förteckning över 1800-talets lantbrukslitteratur, vilar på en omfattande kännedom om de föreliggande tryckta källorna och ger en i många avseenden mycket god sammanfattning av dessa,

men synes samtidigt understundom röja någon brist på förmåga att exakt och väl avvägt värdesätta de olika utvecklingsmomenten och följaktligen att ge en historiskt fullt tillfredsställande bild av det svenska jordbrukets utvecklingsgång under ifrågavarande tidrymd. Vad skånska förhållanden angår, äro dessa icke blott delvis något oriktigt framställda, utan också — men detta kan givetvis icke vara princip — bra mycket skjutna i andra planet. Man undrar sålunda över, att i denna publikation om det svenska jordbruket under 1800-talet på över 800 sidor en förgrundsgestalt som Rutger Maclean icke erhåller mera än tre raders omnämnande, att den stora revolutionerande händelsen, enskiftet, avfärdas med sammanträngd knapphet, utan djupare förståelse av dess betydelse, och att det åt sockerbetsodlingen och sockerberedningen ej egnas större uppmärksamhet än åt silkesodlingen. Det fins de som mena, att Hjalmar Nathorst under årtionden betytt mera för det svenska jordbruket än Kungl. Lantbruksakademien under vissa perioder av dess tillvaro; detta hade väl icke behöft beröras i Akademiens egen jubileumsfestskrift, men den centrala ställning han intog på helt annat sätt än som skett både bort framhållas och erkännas.

— Nils Wohlin, »*Den svenska jordstyckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena*», utgör titeln på ett 1912 utkommet agrarhistoriskt arbete av imponerande omfattning och med sällsynt rikedom på detaljerade uppgifter om det svenska skiftesväsendets utveckling med hänsyn till jordstyckningen. Det vilar på arkivaliska rechercher, som noggrannt följa skiftesfrågornas behandling i skriftväxlingar mellan myndigheterna, enquêter och kommittébetänkanden samt i riksdagsförhandlingarna och lagstiftningen under 1700- och 1800-talen, och belysas medelst bykartor med åtföljande beskrivningar, statistiska tabeller över antalet mindre hemmansdelar (fjärdedels-, åttondedelshemman och därunder) 1810, 1840 och 1865 och brukningsdelarnas antal 1904, det hela ett betydande verk, som lyckligt kompletterar författarens tidigare arbeten »Torpare-, backstugu- och inhysesklasserna» (1908), »Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751—1900» (1909), »Bondeklassens undergräfvande» (1910) och »Jordstyckningen» (Tabellbilagor 1911). Arbetet omfattar »två huvudavdelningar. I den förra avdelningen behandlas åskådningarnas utveckling i jordstyckningsfrågan, ävensom utvecklingen av lagstiftningen på området. Den andra avdelningen innehåller en översikt av jordstyckningens faktiska utveckling och inverkan på bondeklassens besutenhetsförhållanden».

Skånelandskapens och särskilt Skånes agrarhistoriska ut-

veckling i jordstyckningshänseende beröres i olika sammanhang och viktiga bidrag lämnas till belysningen av ifrågavarande förhållanden i Sveriges sydligaste landskap, i den mån dessa påverkats av och påverkat rikspolitiken. Det skånska jordbrukets bärande faktorer och dess praktiska banbrytares avgörande betydelse för reformarbetets upptagande och dess erkännande i lagstiftningen samt utförande i länen har emellertid icke undgått att ställas bra mycket i skymundan vid den samlade framställningen av den svenska jordstyckningspolitiken i dess helhet. Anmärkningsvärd är sålunda framställningen av det stora genombrottet i 1800-talets början: »Inspirerad av händelserna på kontinenten och biträdd av Mathias Rosenblad och Erik af Wetterstedt hade Gustav IV Adolf lett arbetet på lanthushållningens upphjälpande in på nya banor» (sid. 172). Mathias Rosenblad får väl emellertid antagas endast ha varit yttersta länken i den långa kedjan av skåningar, som knöt det praktiska framstegsarbetet i provinsens jordbruk samman med dess administration (under Thott, v. Rosen och Toll) och med Rosenblad och andra nådde fram till den enväldige konungen, i vars rådskammare den möttes och sammanknöts med lantmäteridirektörens starka förbindelser. Drivkraften i den skånska jordpolitiken, som med enskiftesstadgan 1803 fick betydelse för hela landspolitiken, är otvivelaktigt att söka på de håll, som förf. antyder med orden: »inga andra yttranden inhämtades än några jordbrukskunniga personers ifrån Skåne» (sid. 339).

I detta sammanhang bör det måhända påpekas, att förf. utan tvivel i en huvudpunkt i den svenska jordstyckningspolitikens historia råkat ut för ett missförstånd, som kommer honom att finna rätten till jordavsöndring under äganderätt från enskiftade hemman (Enskiftesstadgan 1803, § 18) som en skäligen obegriplig nyhet, ett nytt jordstyckningsinstitut infört i Sverige på egendomligt sätt (sid. 341). Avsöndringsrätten öppnade en av de oumbärliga utvägarna att skaffa medel till enskiftade hemmans uppodling och bebyggande. Den hade, som förf. även iakttagit, praktiserats i årtionden. Dess första lagliga erkännande för riket måste sökas i en förordning, som författaren utförligt behandlat, men tolkat som en specialförfattning för Västernorrland, vartill titeln visserligen kan föranleda: »Kongl. Maj:ts förbud emot oloflig i Westernorrland brukelig lottkastning om hemman emellan barn under föräldrarnas livstid samt huru med hemmans delning och besittning efter föräldrarnas död förhållas skal. Den 18 Februari 1767». Författningen måste både ha förståtts och verkat som riksförordning. Ett missförhållande i en landsdel har i den tydligen gett anledning till en

lagändring för hela landet. Den ytterligare bekräftelsen och utsträckningen av avsöndringen som jordstyckningsinstitut i enskiftesförfattningarne är då intet annat än ett konsekvent steg vidare på en redan beträdd väg.

Förf:n har med utgångspunkt från jordstyckningspolitiken och dess förtjänstfullt påvisade samband med befolkningstillväxten föranletts att kalla yrkandena på möjligast fria jordstyckning och möjligast starka folkökning liberala, medan de riktningar, som hävdat försiktighet i jordstyckningen och befolkningstillväxtens stränga beroende av vidgade utkomstmöjligheter hänföras till de mera konservativa, en namnförbytning, som näppeligen kan undgå att verka förvirrande i den politiskt-historiska och ekonomiskt-historiska grupperingen av idéer och strömningar, vilken i allmänhet hittills genomförts efter linjerna merkantilism-konservatism och fysiokrati-liberalism.

Emil Sommarin.

— Hugo Winberg har under 1913 utgivit en framställning av »*Lantbruks- och mejeriinstitutet vid Alnarp samt Alnarps egendom under tiden 1862—1912*». Den utförliga och sakrika publikationen, i vilken även uppmärksamhet egnas åt den förutvarande sätesgården på platsen, avslutas med en ingående skildring av *Alnarpstraktens geologi*, författad av Lennart von Post.

— I december 1903 beslöt Malmöhus läns hushållningssällskap att i skrivelse till Rikets allmänna kartverk anhålla, att de *ekonomiska kartarbetena* måtte snarast möjligt förläggas till Malmöhus län; senare har sällskapet även förklarat sig villigt bekosta utgivandet av den ekonomiska kartan över länet, och från och med 1906 årligen för ändamålet avsatt 2000 kronor, ett belopp, som efter kartarbetenas början från och med 1912 ökats till 5,000 kronor årligen. Upprättandet av ett jordregister och den därmed i sammanhang stående frågan om ett till detta hörande kartverk kommo emellertid påbörjandet av de ekonomiska kartarbetena att uppskjutas. Men då jordregistret ej kunde förväntas bliva fullbordat under den tid, som åtginge för de ekonomiska kartarbetena inom Malmöhus län, beslöt Kungl. Maj:t, att jordredovisningen vid ekonomiska kartverket skulle äga rum efter innehavet inom varje by eller hemman. Plan fastställdes härför, och den 2 maj 1910 kunde fältarbetet taga sin början inom Luggude och Rönnebergs härad. För närvarande hava utgivits 31 kartblad och 58 sockenbeskrivningar, omfattande Luggude, Rönnebergs, det mesta av Onsjö, Harja-

gers, största delen av Torna samt delar av Frosta, Bara och Oxie härad.

Kartorna, alla synnerligen väl utförda, äro i skalan 1:20000. Samtliga egentliga jordbruksfastigheter äro å dem fullständigt utmärkta, de om mindre än 0,5 hektar dock icke till sina gränser; dessa senare redovisas i stället i den sockenvis utgivna, kartorna åtföljande beskrivningen. Fastigheterna äro numrerade i fortlöpande följd inom byar och hemman; jordeboksnummerna och även namnen på ägare och brukare återfinnas i beskrivningarna.

På kartorna upptagas även fasta fornlämningar. För fornminnesvården värdefullt hade emellertid varit, om detta skett med större noggrannhet. De på kartan upptagna ättehögarna utmärkas på grund av kartans stora skala även till sin form; ett R anger den utmärkta platsens karaktär av fast fornlämning. Men detta tecken är för otympligt att användas vid varje på kartan utmärkt ättehög, där flere sådana förekomma i varandras närhet; så exempelvis på Glumslöfs backe och vid Rönnebergagården. Tecknet saknas även vid många ensamt liggande högar: så vid de fem ättehögarna å fastigheten Hilleshög n:o 13 (bladet Kvistofta), så vid dösen sydost om Ålabodarna på fastigheten Nedre Glumslöv n:o 40. Ej heller äro ättehögarne fullständigt upptagna; så saknas den stora ättehögen i Herslöfs klockaregårds trädgård m. fl. Detta gäller också ett annat slag av fornlämningar: äldre skansar. Stenbocksskansarne vid Barsebäck äro utmärkta, men varken skansarne norr om Hildesborg eller vid Mölle. Möjligen hade de fasta fornlämningarne lämpligare kunnat utmärkas på samma sätt som t. ex. vattendammar, ehuru med annan färg. Resta stenar, stensättningar och runstenar hade då även lätt kunnat angivas genom en punkt i samma färg som de andra fornlämningarne. Slutligen synas alla fasta fornlämningar hava bort upptagas i beskrivningen.

Gustaf Clemensson.

(Tryckt i februari 1914).

Den skånska kyrkans älsta historia.

Den skånska kyrkans älsta historia, här förd fram till tiden efter 1100-talets mitt, är ett ämne av allmän nordisk betydelse.

Den skånska kyrkan, sådan den tidigast framträdde, var ett direkt resultat av den missionsverksamhet, som från hamburgskt och angelsachsiskt område utgått till Skåne. Den nådde redan strax efter mitten av det elfte århundradet den utveckling, att den i sin ordning blev utgångspunkten för en omfattande mission: under ledning av Egino, först biskop av Dalby, senare av Lund, spreds från Skåne kristen tro till bornholms- och blekingsfarare, götar och svear. Därigenom kom den skånska kyrkan att intaga en central ställning, och när några årtionden senare den plan Sven Estridsen förfäktat på ett danskt ärkebiskopsdöme braktes till fullbordan, kom detta ärkebiskopsdöme helt naturligt att fästas vid Skåne och Lund och att från ett danskt vidgas till ett nordiskt. Det allmänna världspolitiska läge Gregorius VII skapat har haft sin betydelse vid det lundensiska ärkebiskopsdömets tillkomst, men även sedan detta läge skiftat, lyckades det de store ärkebiskoparne Asker och Eskil att segerrikt hävda den nordiska kyrkoprovinsens sjelvständighet gentemot Hamburg och dess tidvis allierade påven och kejsaren. Utvecklingen förde väl redan strax efter mitten av 1100-talet med sig, att det ofantliga område, över vilket ärkebiskopen av Lund förde kräcklan, ett område, vilket sträckte sig från Grönland och Island i norr till Danevirke och de pommerska farvattnen i söder, föll sönder i nya ärkebiskopsdömen, tidigast ett norskt, några år

senare även ett svenskt. Men det lyckades icke desto mindre Eskil att bevara sambandet mellan ärkebiskopsstolen i Lund och Sverige. Den nye ärkebiskopen av Uppsala mottog konsekrationen av honom, och sjelv hade Eskil och hans efterträdare dessförinnan konstituerats såsom primates regni Suecie.

Jemsides med denna den skånska kyrkans yttre maktutveckling gick en ständigt fortskridande inre organisation. Det jemförelsevis rika källmaterialet sätter forskaren i stånd att följa denna tillbaka i senare hälften av 1000-talet. Klarast låter sig den kyrkliga förvaltningen, i första hand de ekonomiska förhållandena, konstateras, men vid sidan härav är det möjligt att i viss mån klarlägga även författningsutvecklingen och att följa de första spirande ansatserna till litterär alstring. Den allmänna betydelsen av denna den skånska kyrkans inre utveckling kan i betraktande av den ledande ställning, som denna kyrka intog särskilt i förhållande till det för den europeiska kulturutvecklingen ännu främmande Sverige, svårligen överskattas.

Den skånska kyrkans älsta historia har ofta både monografiskt och i större sammanhang behandlats. Det har skett såväl från tysk som dansk och svensk sida. Då ämnet här ånyo upptages, är det från nya synpunkter och under tillämpande av metodiska grundsatser, genom vilka stoffet på annat sätt än tidigare utnyttjas. I den urskog av antaganden och hypoteser, vilken här som på andra områden inom äldre nordisk historia skjutit frodig växt, har det måst rödjas väg; först sedan detta skett, ha utvecklingslinjerna kunnat uppdragas.

I. Från 900-talets mitt till 1000-talets slut.

De tidigaste uppgifterna om kyrkan i Skåne återfinnas hos Adam av Bremen. Denne berättar i nära anslutning till sin skildring av Otto den stores seger över Harald Gormsen och den senares dop, att ärkebiskop Adaldag av Hamburg uppdrog åt de biskopar han ordinerade för Danmark, Horit eller Hared i Slesvig, Liafdag i Ribe och Reginbrond i Århus, vården även om kyrkorna hinsidan havet, på Fyen, Sjælland, i Skåne och i Sverige. Tiden för dessa biskopars ordination uppger han till tolfte året av Adaldags archiepiscopat (937—948) [1], och sistnämda år den 7 januari närvoro också alla tre såsom biskopar på synoden i Ingelheim [2]. Under Erik Segersälls icke konstaterbara herravälde i Danmark [3]) skall enligt Adam den äldre Odinkar, som av Adaldag ordinerats till biskop i Sverige [4]), ha predikat och omvänt många till kristendomen där, på Fyen, Sjælland och i Skåne [5]). Sven Tjugeskägg åter skall, efter sin seger över Olav Tryggvesson i Öresund, hava satt den från England komne biskop Gotebald till lärare i Skåne, och denne ha predikat ordet understundom i Sverige, ofta i Norge [6]). Knut den store slutligen har efter Adams utsago, sedan han fullbordat erövringen av

[1]) Adam II, 4. Jmfr II, 23.

[2]) M. G. LL. II, 25; SS. III, 395, 603.

[3]) Lauritz Weibull, Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000, 91.

[4]) Adam II, 23.

[5]) Adam II, 34.

[6]) Adam II, 39.

England, låtit många biskopar komma därifrån till Danmark. Av dessa lät han Bernhard taga sitt säte i Skåne, Gerbrand på Sjælland, Reginbert på Fyen [1]). Sedermera skall Gerbrand på en gång hava haft ledningen av kyrkan på Sjælland och i Skåne [2]).

De få uppgifterna hos Adam hava förelegat såväl författaren av Roskildekrönikan som Saxo. Den förre gör emellertid den ändring, att han med uteslutande av Gotebald förflyttar Bernhard till Sven Tjugeskäggs tid, och berättar, att den senare, sedan Bernhard tillkallats från Norge, upprättade kyrkan i Skåne [3]). Upplysningen om att Bernhard kom från Norge är efter allt att döma beroende av en lös identifikation mellan denne och den Bernhard, om vilken Adam berättar, att Olav den helige förde honom med sig hem från England [4]). Saxo i sin ordning nöjer sig icke med att endast utesluta Gotebald och förflytta Bernhard till Sven Tjugeskäggs tid: han låter även de tre missionerande biskoparna Harik av Slesvig, Lefdag av Ribe och Gerbrand av Roskilde undergå samma öde som Bernhard. I fråga om denne accepterar han Roskildekrönikörens lokalisering av honom till Norge, men anknyter samtidigt den angelsachsiske biskopens historia icke till Olav den heliges utan Olav Tryggvessons, vilken senare han med utgångspunkt från Adam låter vara full av vidskeplighet och ligga i händerna på spåmän och teckentydare. Och icke nog med att Saxo låter sin Bernhard verka i Norge: liksom Adams norske Bernhard därifrån går till Svea- och Götaland, låter Saxo även sin gå till Sverige, men

1) Adam II, 53.

2) Adam IV, 8.

3) Scriptores Rerum Danicarum I, 376.

4) Adam II, 55: Habuitque secum multos episcopos et presbyteros ab Anglia ... Quorum clari doctrina et virtutibus erant Sigafrid, Grimkil, Rudolf et Bernhard. Hi etiam iussu regis ad Suediam et Gothiam et omnes insulas, quae trans Nortmanniam sunt, accesserunt euangelizantes barbaris verbum Dei et regnum Iesu Christi. På detta ställe hos Adam bygger otvetydigt Hungrvaka, 3: Enn þriðr biskup kom til Íslands Bjarnvarðr Vilrádsson, er kallaðr var enn bókvisi, ok sumir menn segia at af Englandi væri, ok hefði fylgt Óláfi enum helga, ok hafi siðan af hans ráði farit til Íslands.

med tillägget, att han där fick konung Olof (Skötkonung) att under namnet Jakob taga kristendomen. Saxos fullständiga brist på all kronologi framträder ytterligare, då han omedelbart därefter gör restriktionen, att han icke riktigt vet, om konungen mottog dop och undervisning av Bernhard eller av ärkebiskop Unni av Bremen — den senare hade avlidit redan på 930-talet. Slutligen låter han Lunds innevånare under Gerbrands episkopat bygga sig sin kyrka, och Bernhard finna sin grav i denna, det ena som det andra uppgifter, åt vilka givetvis intet vitsord kan skänkas[1]).

Det framgår av det här anförda, att den älsta av Adam omnämda och sålunda tidigast konstaterbara missionsverksamheten i Skåne haft sin utgångspunkt från Hamburg, men att denna missionsverksamhet trängts i skuggan av en angelsachsisk, och att de första biskoparne med säte i Skåne på föranledande av den danske konungen kommit från England, Gotebald i Sven Tjugeskäggs tid, Bernhard i Knut den

---

[1]) Saxo I, 500. Jmfr Adam II, 38, och nedan s. 115 not 4. — Tidigare historiska författare (P. A. Munch i Norsk Tidsskrift V, 34; Konrad Maurer, Die Bekehrung des norwegischen Stammes I, 593; A. D. Jörgensen, Den nordiske Kirkes Grundlæggelse, 449, 697, och Tillæg, 92; Taranger, Den angelsaksiske Kirkes Indflydelse paa den norske, 183; Hans Olrik, Konge og Præstestand I, 61; Knut Stjerna i Historisk tidskrift för Skåneland III, 196) ha i regel visat sig benägna att identifiera de av Adam omnämda biskoparne med namnet Bernhard; denne Bernhard ha de i sin ordning också identifierat med den Bjarnhard den bokvise, som Are, Íslendingabóc, 8, låter fem år vara biskop på Island, och som i Hungrvaka, 3, kallas Bjarnvard Vilrådsson. Typisk för denna harmoniserande riktning inom historieforskningen, mot vilken redan A. N. Hammar, Om kyrkan i Skåne under katholicismen, 5, av kronologiska skäl opponerat, är här som så ofta annars A. D. Jörgensen. Biskop Bernhard kommer enligt honom med Olav den helige från England till Norge; han tillbringar fem år på Island (1016—1021), vänder tillbaka till England och sändes av Knut den store till Lund, där han begraves i Saxos kyrka, vilken i sin ordning, med stöd av en uppgift från mitten av 1500-talet, identifieras med S:t Drottens (jmfr s. 249). För denna riktning betyder det intet, att Adam är lika okunnig som isländarne om att den norsk-isländske Bernhard är densamme som den lundensiske; det är nog, att Roskildekrönikan och Saxo låta den senare på grund av en enkel namnidentifikation komma från Norge, för att en ny identifikation på grund av Are och Hungrvaka skall kunna göras med Bjarnhard den bokvise och Bjarnvard Vilrådsson.

stores. Denna den angelsachsiska kyrkans inträngande på bekostnad av den hamburgska sammanfaller till tiden med den danska erövringen av England; den är ett led i den starka angelsachsiska kulturpåverkan, som blev en följd av denna. För Adam med hans starkt hamburgskt färgade uppfattning var den i grunden antipatisk. Han kunde icke förmå sig att erkänna vare sig Gotebald eller Bernhard som verkliga biskopar i Skåne, utan förklarar, att före den tid, då Gerbrand, vilken mottagit vigning även i Bremen, förenade Skåne med sitt sjælländska stift, ingen biskop blivit tillsatt därstädes, utan biskopar kommit från andra håll och tagit vård om den skånska diocesen [1]. Hans uppfattning vann icke efterföljd. I det lundensiska Memoriale fratrum är Gerbrand icke omnämd, men så väl Gotebald som Bernhard omtalade som biskopar och deras årsbegängelse införd under den 21 augusti [2].

Gerbrand fick till närmaste efterträdare Avoco; även denne förenade med sitt sjælländska stift Skåne. När han vid år 1060 avled [3], skedde ånyo en förändring i Skånes kyrkliga ställning. Denna förändring sammanhängde med den nya organisation av den danska kyrkan, vilken Sven Estridsen vid denna tid genomförde.

Under förra delen av Sven Estridsens regering hade Danmark varit delat på fyra stift: sydligast Slesvigs, norr därom Ribe, österut Fyens och Roskilde. När vid år 1060 både Avoco och biskop Vale i Ribe avledo, utstyckade Sven Estridsen stiften Roskilde och Ribe i nya. Jylland norr om Slesvig blev delat i fyra: Ribe, Vendle, Viborg och Arhus; Sven Estridsen utsåg sjelv de nya biskoparne och

[1]) Adam IV, 8. Jmfr II, 53. Hammar, 6, har i denna punkt, såsom ofta annars ledd av en riktigare uppfattning än sina efterföljare, redan framhållit den antiangelsachsiska tendensen hos Adam.

[2]) S. R. D. III, 454.

[3]) Adam IV, 8, 9; Hamburgisches Urkundenbuch I, 83, där i ett brev, utfärdat av ärkebiskop Adalbert av Hamburg den 21 april 1060, bland vittnena upptages Willehelmus, episcopus Roshaldensis ecclesiæ. Se vidare nedan s. 116 not 4.

dessa konsekrerades av ärkebiskop Adalbert av Hamburg [1]). Medan Fyen fortfarande utgjorde ett stift för sig [2]), utsöndrades från Roskilde stift Skåne; det fördelades på två stift, det ena med säte i Lund, det andra i Dalby [3]). Båda dessa orter, vilka först nu framträda såsom kyrkliga centralpunkter [4]), tillgodoságos av konung Sven; »han byggde först kyrkan i Dalby och gav», heter det i det lundensiska Memoriale fratrum, »åt denna vår kyrka 2 ½ bol, Arendala ett, Rörum

---

[1]) Adam III, 24, 70; IV, 2.

[2]) Adam III, 70; IV, 3, 9; Schol. 106.

[3]) Huitfeld, Bispekrøniken, N, uttalar, att Egino, vars biskopssäte han förlägger till Lund, »skulde paavare den vestre Part aff Skaane met Halland» och Henrik i Dalby »den østre Part oc det vnder Bleginde». Hammar, 7, tillägger, att man av Adam IV, 8, kan sluta, att till Dalby stift hörde Blekinge och Bornholm, enär Egino predikade där. Enligt A. D. Jörgensen, 654, var biskopssätet i Dalby rimligtvis bestämt för den sydliga och östliga delen av Skåne jemte Bleking och Bornholm. Helveg, Den danske Kirkes Historie indtil Reformationen I, 157, liksom Pontoppidan, Annales ecclesiæ Dan. I, 127, låter Dalby stift omfatta Skånes södra hälft med Blekinge och Bornholm, Lunds den norra med Halland. Allt detta är rena gissningar. Det torde överhuvud vara tvivelaktigt, om de båda skånska biskopssätena haft bestämt avgränsade områden.

[4]) Även Knut Stjerna, som tidigast tillintetgjort den gamla dogmen om staden Lunds uråldrighet, får i Historisk tidskrift för Skåneland III, 196, genom en sammanställning av Adams och Saxos uppgifter fram, att Knut den store insatt Bernhard som biskop i Lund. Denne »griper sig genast an med att uppföra en domkyrka, men dör snart. Det var mycket ont om någorlunda dugliga biskopsämnen denna tid (H. Olrik, Konge og Præstestand i den danske Middelalder I, sid. 198). Roskildebiskopen Gerbrand beger sig därför över till Lund och såväl han som hans efterträdare Avoco upprätthålla stiften, till dess det lundensiska, denna gång i duplicerad form, återuppstår med Henrik och Egino». Det metodiskt ohållbara i denna Stjernas sammanställning av Adams och Saxos uppgifter ligger i öppen dag. Det låter sig icke konstateras, att Saxo haft någon som helst källa utöver den av honom begagnade Adam, då han låter dennes skånska biskopsstift förvandlas till lundensiskt och sätter Bernhard och Gerbrand i förbindelse med Lund. För övrigt är Lund i detta tidiga sammanhang icke heller känt i Necrologium Lundense. Tvärtom heter det där i Memoriale fratrum under den 21 augusti (S. R. D. III, 454): Commemoratio Godeboldi et Bernhardi episcoporum et Henrici, qui fuit primus nostre ecclesie episcopus.

ett annat, Torn ett halft» [1]). Medan Adalbert till biskop i Roskilde vigde en av sina klerker Vilhelm [2]), vilken Saxo uppger hava varit angelsachsare samt handskrivare och prest hos Knut den store [3]), utsåg Sven Estridsen till biskop i Lund Henrik, till biskop i Dalby Egino. Den sistnämde vigdes av Adalbert och tillträdde sitt ämbete år 1060 [4]).

[1]) S. R. D. III, 444.

[2]) Adam III, 70; IV, 3.

[3]) Saxo II, 548. Jmfr angående Saxos historiskt obrukbara uppgift om Vilhelm A. D. Jörgensen 653, Tillæg, 91; Johannes Steenstrup, Normannerne III, 339; Kr. Erslev i Hist. Tidsskrift VI: 3, 607. — I Hist. Tidsskrift VIII: 1, 2, har Johannes Steenstrup försökt sammanjemka Adams och Saxos stridiga uppgifter om Vilhelm. Vilhelm, säger han, om han än var engelsman och hade tjent konung Knut, kunde dock vid en eller annan tidpunkt hava hört till klerkerna i Adalberts omgivning i Bremen. Möjligheten är givetvis icke utesluten, men den sent skrivande Saxo kan här icke tillerkännas något som helst vitsord vid sidan av Adam. För övrigt har det sannolikheten för sig, att Saxos ord om Vilhelm: Wilhelmus, quo Canutus Major et scriba et sacerdote usus fuerat, genere quidem Anglus, endast äro en omskrivning av Adams ord om Henrik av Lund: in Anglia sacellarius Chnud regis fuisse narratur, en upplysning om Henrik, som Saxo strukit.

[4]) Adam III, 70; IV, 8, 9. Det heter å senare stället: Itaque duodecim annis in sacerdotio nobiliter exactis, clarissimus vir Egino . . . migravit ad Christum. — Johannes Steenstrup har i Hist. Tidsskrift VIII: 1, 5, riktat sig mot Kr. Erslevs uttalande i Hist. Tidsskrift VI: 3, 606. om det oriktiga däri, att Saxo låter Avoco dö i början av Sven Estridsens regering, ehuru hans död först inträffade 1060. »Hertil maa bemærkes, at vi kun kunne naa til det nævnte Aarstal ved en Slutning fra Adams Ord om Avokos Efterfølgere. Efter hans Død deltes nemlig det østligste Bispedømme i tre; Sædet i Roskilde fik Vilhelm, det i Lund gaves til den tykke Henrik, medens Dalbybispedømmet tilfaldt Egino, der først efter Henriks Død fik samtlige skaanske Provinser under sig. Egino døde derpaa 1072 efter at have været 12 Aar »in sacerdotio». Dette skal maaske forstaas om hele det Tidsrum, da Egino var Bisp, men det kan dog ogsaa forstaas om 12 Aar efter Henriks Død og Forflyttelsen til Lund, og i saa Fald vilde vi komme til en længere Virketid for Egino og dermed tillige for Vilhelm, hvad der i og for sig vilde have Sandsynligheden for sig. Paa den sidste Maade er Adam bleven forstaaet ikke blot af Suhm, men i nyere Tid af Dehio og sidst af Meyer v. Knonau». Gentemot den uppfattning, för vilken Steenstrup här gör sig till målsman, kan sättas Adam IV, 9, enligt vilken Egino först efter den stora förföljelsen mot de kristna i Sverige, som inträffade c. 1066, blev biskop i Lund, ett förhållande, som i sin mån styrkes av Adalberts brev till Vilhelm av Roskilde, vilket bör härröra från tiden för

Av de båda skånska biskoparne hade Henrik enligt Adam varit biskop på Orkenöarne och, efter vad det sades, även kapellan hos Knut den store i England. Adam berättar, att han förde konungens skatter med sig till Danmark och där levde ett liderligt liv. Det säges, tillägger han, att Henrik fann sin lust i den pestilentska vanan att fylla sin våm, och att han omsider kvävdes och remnade [1]). Hans årsmot firades jämte Gotebalds och Bernhards i Lund den 21 augusti [2]). Den senare traditionen älskade icke hans minne. Saxo, som skildrar honom med utgångspunkt från Adam, förlorar sig i betraktelser över dryckenskapen och dess följder och går så vitt, att han befriar ärkebiskopssätet i Lund från denne dess förste biskop och i stället förflyttar honom till biskopsstolen i Dalby [3]).

förföljelsen i Sverige och däri Dalbogiensis episcopus omtalas (Adam III, 70). De 12 åren »in sacerdotio» måste alltså, då Egino dog 1072, omfatta hela hans biskopstid såväl i Dalby som i Lund. Men då Sven Estridsen i samband med Avocos död upprättade de skånska biskopsstiften, och Egino blev biskop över det ena (Adam IV, 8), är Saxos uppgift, att Avoco dött i början av Sven Estridsens tid konstaterad oriktig.

[1]) Adam IV, 8. — Enligt Konrad Maurer II, 586, och A. D. Jörgensen, 652, 701, samt Tillæg 92, 101, är Henrik av Lund identisk med den i Íslendingabóc, 8, och Hungrvaka, 3, omnämde Henrik, som två år var biskop på Island. Namnet är onekligen detsamma; detta är också enda stödet för identifikationen.

[2]) S. R. D. III, 454. Den hand, som inskrivit notisen om dessa biskopars årsmot i Memoriale fratrum, tillhör 1130-talets förra del.

[3]) Saxo II, 548: Lundia Dalbyaque protinus susceptum inter se sacrorum divisere primatum geminaque ejusdem dignitatis usurpatione certarunt. Nam alteri Henricus, Eginus alteri sacerdos accessit. Verum Henrico ob immoderatum potionis usum absumpto, pontificatus ejus universum jus omniaque honoris insignia ad Eginum, Lundensium præsulem, concesserunt, ac veluti in unum corpus utraque sacerdotii summa confluxit. — Johannes Steenstrup har gentemot Kr. Erslev i Hist. Tidsskrift VI: 3, 606, anfört sammastädes VIII: 1, 6, att när Erslev säger, att Saxo låter Henrik komma till Dalby och Egino till Lund i stället för omvänt, gör han Saxo orätt, »thi naar denne udtaler, at Lund og Dalby delte Landskabet mellem sig, og begge krævede samme Værdighed, samt at Henrik kom til det ene, Egino til det andet Embede, maa han efter Rækkefølgen, hvori de nævnes, lade Henrik komme til Lund, Egino til Dalby. Naar Saxo derpaa fortæller, at efter at Henrik havde drukket sig ihjel, tilfaldt Bispedømmet over det hele Landskab 'Egino, Biskop i Lund',

En man av helt annat kynne skall biskopen i Dalby Egino hava varit. Adam framställer honom såsom en boklärd man och betonar hans kyskhet; hela hans ävlan skall ha gått ut på att omvända hedningar. Till dessa hörde »de barbarer, som kallas Pleicani» (blekingar), och »den med götarne närbefryndade befolkningen på ön Hulmo» (Holmen, Bornholm). Egino drog sjelv till båda dessa stammar, och det berättas, att de, då han predikade för dem, föllo i gråt och lade en sådan ånger över sin villfarelse i dagen, att de ögonblickligen sönderslogo sina avgudabilder och ävlades om att låta sig döpa. Sina skatter och allt vad de egde skola de hava nedlagt för biskopens fötter och begärt, att han värdigades mottaga det. Men biskopen, säger Adam, »nekade att göra det; han lärde dem istället att för dessa medel bygga kyrkor, understödja behövande och lösköpa de många fångar, som finnas i dessa trakter» [1]). Från Blekinge och Bornholm utsträckte Egino många gånger sina färder till Sverige. Med den yngre Adalvard, som Adalbert vigde till biskop i Sigtuna och som där tog biskopssäte, avtalade han, att de skulle begiva sig till gudahovet i Uppsala, huvudplatsen för barbarernas vantro; de voro beredda att med glädje lida allt, endast templet bleve nedrivet eller bränt, och trodde, att därmed hela folkets omvändelse skulle följa. Men den fromme konung Stenkil, som förmärkte oro bland folket, skall enligt Adam ha föreställt dem den rakt motsatta verkan av deras plan: på samma gång de sjelva skulle komma att mista livet och han fördrivas såsom den, vilken fört missdådare in i

vil han aabenbart kun sige det samme, som Adam meddeler, at de to Bispedømmer ved Henriks Død forenedes til eet under Egino, der flyttede sit Sæde til Lund». I detta Johannes Steenstrups försvar för Saxo tillägges den senare en annan uppfattning än den han sjelv framlägger i omedelbar fortsättning på det nyss citerade uttalandet: Quanquam merito in ebriosi antistitis fato sobrius civium honos expirare non debuit. Sed in gregis perniciem sordida pastoris intemperantia redundavit, innoxiaque civitas poti pontificis temulentiam deponendi sacerdotii causam habuit. Ita alterum inimica bibendi cupiditas abstulit, alterum salutaris continentiæ disciplina provexit etc.

[1]) Adam IV, 8.

landet, skulle lätteligen alla, som nu trodde, falla tillbaka i hedendom. De båda biskoparna gåvo konungen rätt; de drogo i stället genom götarnes land, sönderslogo avgudabilderna och vunno tusentals hedningar för kristendomen [1]. När efter Stenkils död vid år 1066 stora tronstridigheter utbröto i Sverige och kristendomens ställning rubbades, blevo de biskopar Adalbert ordinerade dit av rädsla för de hotande förföljelserna sittande hemma i lugn och ro. I de dagarne skall Egino hava varit den ende, som tog sig av menigheterna hos götarne [2]. Han besökte gång efter annan församlingen i Skara och de andra kristtrogna, som saknade herde, tröstande dem som trodde på Kristus och predikande ordet för de otrogne. Vid ett sådant tillfälle skall han ha nedhuggit ett beläte av guden Frej [3].

Den skildring Adam här giver av Egino är en av de utförligare personskildringarne från Norden i hans verk och har hitintills alltid godtagits. Till vissa delar är den emellertid i hög grad schablonmessig i tankegång och uttryckssätt och står nära det schema, som konstaterats för helgonbiografien vid denna tid [4]. Egino är sanctissimus, sapiens in litteris, castitate insignis; hans hela håg står till att omvända hedningar. Med sin predikan rör han som andra helgon dessa till tårar; ånger, dop och angrepp på de hedniska gudabilderna följa, och då hedningarne nedlägga sina rikedomar för biskopens fötter, nekar han mottaga dem, men ger istället i hävdvunna fraser anvisning på hur de skola använda dem. När han, beredd att med glädje lida allt, vill tillintetgöra hedningarnes huvudtempel, ingriper i rätt tid en utanför stående och hindrar hans uppsåt. Vad som i skildringen kan konstateras som historiskt är, att Egino med framgång missionerat bland blekingsfararne och på Bornholm samt med konung Stenkils stöd jämte Adalvard i svearnes och ofta

[1] Adam IV, 29; III, 70.
[2] Adam III, 52.
[3] Adam IV, 9.
[4] Ludwig Zoepf, Das Heiligen-Leben im 10. Jahrhundert, 41, 49, 80, 166 m. fl. st.

i götarnes land; i det senare har han under närmare angivna omständigheter särskilt uppehållit sig i Skara vid tiden för den stora förföljelsen mot de kristna i Sverige efter Stenkils död.

Adams skildring av Egino är emellertid icke blott karakteristisk för en spirande helgonlegend i det elfte århundradets slut: den är också ställd i direkt kontrast till hans skildring av Henrik, typen i Adams verk för en liderlig sälle, drinkaren med biskopshuva och stav, om vilken det till slut heter, att han remnade (crepuit) — ett uttryck hemtat ur Apostlagerningarnes första kapitel och där applicerat på Judas Ischariot [1]. Lika litet som Adams Egino kan denne Henrik utan vidare tagas för historisk. Egino var, såsom redan omtalat, ordinerad av Adalbert; Henrik tillhörde den för Adam misshagliga angelsachsiska kyrkan och hade utan ordination i Bremen av Sven Estridsen mottagit sitt biskopsdöme [2].

Adam berättar om Egino, att han på grund av sina utmärkta förtjenster om missionen hölls i stor heder av den danske konungen, och att han efter Henriks död mottog styret över båda de skånska stiften. Han förlade därefter inom kort sitt biskopssäte till Lund och föreskrev, att i Dalby skulle upprättas ett reguliert brödrakonvent med en prost som förman. Stiftssammanslagningen förlägges av Adam till tiden efter den stora förföljelsen i Sverige vid år 1066. Men Egino förblev icke länge i besittningen av sitt nya stift. »Efter att ha med ära tillbringat tolv år i sacerdotiet», säger Adam, »och efter att just ha lyckligen vänt tillbaka hem från staden Rom, skiljdes den berömlige Egino hädan i Kristo». Året bestämmer han noggrannare till det, då Adalbert dog, alltså 1072 [3]; månadsdagen, den 19 oktober, framgår av dödsnotisen i Memoriale fratrum [4].

Den utveckling, till vilken den skånska kyrkan nått vid

[1]) Kohlmann, Adam von Bremen. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Textkritik und Kosmographie, 112.

[2]) Adam IV, 8. Jmfr III, 70.

[3]) Adam IV, 9.

[4]) S. R. D. III, 460. Denna dödsnotis nedskriven mellan 1123 och c. 1145.

tidpunkten för Eginos död, framgår av ett uttalande hos Adam. I sin skildring av Skåne, här fattat som det skånska stiftet i dess helhet, säger denne: »Skåne är nu fullt av kyrkor. Det har dubbelt så stort landområde som Sjælland, det är trehundra kyrkor, under det att Sjælland skall hava halvdelen, Fyen tredjedelen» [1]. Antalet kyrkor är här taget som måttenhet vid angivande av ländernas storlek; proportionen blir alltså enligt Adam som 300 × 150 × 100 [2]. Denna måttenhet är konstituerad med utgångspunkt från kyrkorna i Skåne, och det är betecknande, att medan uppgifterna om kyrkorna på de båda öarne endast anges såsom hörsägner, den om Skåne framföres såsom ett bestämt påstående. Den förtjenar också utan tvivel vitsord såsom approximativt riktig.

Den skånska kyrkan hade sålunda icke blott lösgjorts från beroendet av den sjælländska, och efter att till en början ha fördelats på två stift, konstituerats såsom ett med säte i Lund: jemsides därmed hade också gått en organisation ute på landsbygden av den art, att kyrkorna mot 1000-talets slut synas ha nått ett antal, som endast med något mer än 200 understiger en senare tids. Vad som på denna punkt i utvecklingen närmast förestod var ett utvecklande av de ännu primitiva kyrkliga förhållandena i den nya biskopsstaden. De första riktlinjerna för denna utveckling uppdrogos i Knut den heliges tid under Ricwalds episkopat (1072—1089).

Om denne Ricwalds tidigare öden och första biskopstid i Lund har hitintills intet varit känt; ett lyckligt fynd av ett brev från biskop Imad i Paderborn till Gregorius VII, skrivet mellan slutet av 1072 och februari 1076, skingrar dunklet [3].

---

[1]) Adam IV, 7.

[2]) Jmfr A. A. Bjørnbo i Aarb. for nordisk Oldkyndighed II: 24, 131.

[3]) Brevet under rubriken: Ein Brief Bischof Imads von Paderborn an Papst Gregor VII, publicerat av B. Schmeidler i Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde XXXVII, 804, men utan att utgivaren lyckats att identifiera den Rihcwalus, om vilken brevet handlar. — Brevet måste vara skrivet sedan Ricwald efter Eginos död den 19 oktober 1072 bestigit biskopsstolen i Lund; å andra sidan ligger det före februari 1076, då Imad avled. Möjligen härrör det, såsom Schmeidler sökt göra troligt, från

Enligt vad Imad här upplyser, har Ricwald ursprungligen varit kanik vid kyrkan i Paderborn och såsom sådan levat där under lång tid; hans namn möter också vid sidan av andra vittnens i ett odaterat diplom, utställt av Imad, väl även i ett diplom av honom från 1066 [1]). Ricwald undvek emellertid från Paderborn, och då han trots anmaningar genom brev och budskickningar att vända tillbaka icke gjorde detta, blev han av sin biskop — invitus satis et dolens — belagd med exkommunikation. Han hade flytt till danskarne. Men då deras land, säger Imad, »med gammal rätt ligger under den hamburgska kyrkan, skrev jag till salig i åminnelse ärkebiskop Adalbert, att han genom sina tillsägelser och sin myndighet skulle försöka att föra honom tillbaka till sin gamla moderkyrka. Denne gjorde som jag bad, men då han intet förmådde mot den ohörsamme och i sin fräckhet hårdnackat framhärdande, satte även han honom i bann och exkommunikation». Senare, ett tiotal år efter Ricwalds flykt, lemnade Imad på begäran till Liemar, Adalberts efterträdare, som stod resfärdig till Rom, en redogörelse för de mått och steg han sjelv och Adalbert tagit gentemot Ricwald; denna redogörelse blev tillställd påven. Några månader därefter skrev Imad en ny skrivelse i ämnet till Gregorius. Det är denna skrivelse, som återfunnits, och vars slutord lyda: »Nu äntligen efter så lång väntetid — jag tror han är rädd att mista biskopsnamn och biskopsvärdighet — lovar Ricwald att vända tillbaka och giva den heliga kyrkan satisfaktion».

Biskop Imads bref ger en egenartad inblick i den nordiska kyrkans förhållanden under senare hälften av 1000-talet. En vagabonderande kanik, som rymt från sin kyrka och sitt kloster i Paderborn, kommer till Danmark, och då Egino av Lund går ur tiden, sätter Sven Estridsen honom på den lediga platsen. Denne Ricwald, vilken sålunda kom att efter-

mitten av 1075, då efter all sannolikhet Liemar, i likhet med vad i brevet omtalas, företog en resa till Rom.

[1]) Regesta historiæ Westfaliæ etc., bearbeitet und herausgegeben von H. A. Erhard I. Codex dipl. 115 (Ricuual), 119 (Ricwald). Ställena redan påvisade av Schmeidler.

träda den främste mannen inom den dåtida danska kyrkan, är vid denna tidpunkt icke endast rymlingen från Paderborn: han är också bannlyst icke blott av sin egen biskop, utan även av de nordiska rikenas ärkebiskop i Hamburg. Men om dessa bannlysningar aktar han icke nödigt bekymra sig; först då Liemar för hans sak inför påvestolen, ger han sig tillkänna, och skall enligt Imad ha lovat att vända tillbaka och giva kyrkan satisfaktion. Det senare har han möjligen gjort; det förra icke. Han fortfar att sitta som biskop i Lund till sin död och blir här den man, som vid Knut den heliges sida leder organisationsarbetet vid den kyrka, vilken i en nära framtid skall taga arv efter Hamburg.

Grundlaget för kännedomen om detta organisationsarbete bildar Knut den heliges gåvobrev av år 1085.

Från det ögonblick Knut den helige mottog riket efter sin fader, egnade han sina gåvor åt kyrkan i Lund, och då han den 21 maj 1085 uppehöll sig där, lät han i närvaro av Ricwald samt biskoparne Sven av Roskilde och Sivard av Slesvig, jarlen Håkon, presbyterer och stallare i ett gåvobrev sammanfatta vad han givit. Detta diplom är det älsta i Norden utfärdade, vars ordalydelse är bevarad. Det framgår därav, att Knut den helige jemte en jord i Lund givit till kyrkan där, S:t Laurentii kyrka, icke mindre än 52 ½ bol, därav 30 ½ i Skåne, 14 på Sjælland och 8 på Amager. Av dessa gods bildade fem större komplex: i Lunds omedelbara närhet 4 ½ bol i Södra Uppåkra, lika många i Stora Uppåkra och 5 ½ bol i Flädie; i Herrestad 8 och i Vestre Sundby på Amager 5 bol. De övriga utgjordes av strögårdar, vexlande mellan ½ bol och 3. Men utom godsen skänkte Knut också till Laurentiikyrkan 3 mark av den årliga tomtskatten i Lomma by, lika många av den i Helsingborg och av den i Lund 21 mark. Han bestämde därjemte, att all kunglig rätt av den nämda jorden i Lund skulle tillfalla prosten och bröderna där, dock med undantag för fredköp, ledingsvite och hästar i redskud, för den händelse konungen sjelv komme [1]).

[1]) Diplomatarium Suecanum I, 42. Om gåvobrevet se vidare Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 265.

I samband med dessa Knut den heliges donationer är det, som den första klosterliga sammanslutningen i Lund framträder. Gåvobrevet nämner prepositus och de övriga bröderna [1]; Presbyter-, Diakon- och Subdiakonlisterna i Necrologium Lundense tala om de kaniker, som avlidit i S:t Laurentii kloster, så väl det nya som det gamla, alltifrån konung Knut den heliges tid, vilken först grundade kyrkan i Lund [2], och den senare traditionen, tidigast bevarad i Knut VI:s stadfästelsebrev av år 1186, tillägger, att Knut den helige åt Gud och S:t Laurentius stiftade klostret i Lund [3]. Vid ordnandet av förhållandena inom detta kloster träder Ricwald i förgrunden. Medan en del av godset antagligen bibehölls som kommungods, upprättade konung Knut på avkastningen av den andra »efter inrådan», heter det i Prebendelistan, »av sina trogna biskopar, i första hand herr Ricwald, biskopen av Lund, tio prebenden och 'beneficium prepositure'.» Riktigheten av denna anteckning, vilken härrör från tiden före den 30 juni 1123, kan icke betvivlas, men då i dess fortsättning en specificerad förteckning över de på de olika prebendena fördelade godsen följer, är det icke möjligt att i detalj avgöra, i vad mån denna fördelning är ursprunglig [4].

Till Laurentiibrödernas älsta kloster, »vetus monasterium» [5], slöt sig i Knut den heliges tid en egen kyrka, den nyssnämda åt S:t Laurentius helgade.

Det säges i Knut den heliges gåvobrev om den jord i Lund, som konungen gav till S:t Laurentii kyrka, att Æpe, Thorbjörns son, givit den i fredköp, och det tillägges längre fram, att prosten och bröderna på denna plats tjena Gud [6]. Man finner härav, att S:t Laurentii kyrka uppförts på den

[1]) D. S. I, 43.

[2]) S. R. D. III, 468, 469, 470. Om tiden för dessa listors tillkomst se Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 288.

[3]) D. S. I, 122.

[4]) S. R. D. III, 428. Om Prebendelistan se Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 271.

[5]) S. R. D. III, 468, 469, 470, 435.

[6]) D. S. I, 43.

av Knut givna jorden, och då denna jord givits efter hans tronbestigning 1080, alltså grundlagts efter denna. Redan konungens förste biograf, som mellan åren 1095 och c. 1101 skrev sin Passio sancti Kanuti regis et martiris, tillägger honom även sjelva byggnadens uppförande: han kallar honom icke blott S:t Laurentii kyrkas fader och befrämjare, utan också dess byggherre — ecclesie constructor, pater et cultor [1]). I överensstämmelse härmed heter det i de älsta anteckningarne i Necrologium Lundense, att Knut grundade eller först grundade denna eller vår kyrka, och i anteckningen från mitten av 1100-talet under den 10 juli i Liber daticus och senare på grundval av denna i Nekrologiet, att han lyfte kyrkan från grundvalarne [2]). Vid affattandet av gåvobrevet den 21 maj 1085 var emellertid kyrkan ännu icke färdig — nondum perfecta. Endast en sen, otillförlitlig tradition, vilken med utgångspunkt från Knut VI:s stadfästelsebrev 1186 återfinnes hos Saxo, sätter gåvobrevet i samband med sjelva dedikationen av kyrkan [3]).

Det heter om Knut den helige i den älsta helgonbiografien, att han icke blott älskade och stödde presterna och flitigt besökte kyrkor och kloster, utan att han också begåvade dem med kostbara skänker, och det anföres såsom exempel därpå vid sidan av Roskilde och Dalby S:t Laurentius i Lund [4]). I sjelva verket hade Knut med Ricwalds råd lagt grunden till den lundensiska kyrkans stora framtid. Den man, som efter Ricwald tog styret över diocesen, Asker, Sven Thorgunnasens son, vilken den 18 november 1089 mottog sin ordination [5]), förde, till en början med Erik Ejegods stöd, utvecklingen vidare.

[1]) Vitæ Sanctorvm Danorvm, ed. M. Cl. Gertz, 65.
[2]) S. R. D. III, 432, 451, 468, 469, 470, 430; Lunde Domkapitels Gaveboger, 172.
[3]) D. S. I, 122; Saxo II, 580.
[4]) Vitæ Sanctorvm Danorvm, 64. Jmfr M. Cl. Gertz, Knud den helliges Martyrhistorie. Univ. progr. 1907 § 10.
[5]) S. R. D. III, 463.

II. Sven Estridsen och Adalbert av Hamburg. Förhandlingarne om ett danskt ärkebiskopsdöme och ett hamburgskt patriarkat.

Det är i mycket hög grad sannolikt, att Knut den store, då han förde biskopar från England till Danmark och på egen hand genom upprättandet av nya stift organiserade den danska kyrkan, gjort detta i den bestämda avsikten att utsöndra sitt rike ur gemenskapen med den hamburgska kyrkoprovinsen. I varje fall har man i Bremen betraktat Knuts uppträdande som ett direkt ingrepp i hävdvunna och stadfästade rättigheter. Ärkebiskop Unwan bestämde sig för att upptaga striden. Då biskop Gerbrand av Roskilde, vilken ordinerats av Ælnoth av Canterbury, en gång återvände från England, lät han taga honom till fånga, tvang honom att avlägga suffraganed och begagnade sig av honom som mellanhand vid en följande underhandling med Knut. Enligt Adam skall denna underhandling ha utfallit så, att konungen därefter alltid föredragit att handla i överensstämmelse med ärkebiskopens vilja. Såsom sagesman anges Sven Estridsen [1]), men därmed är riktigheten av Adams framställning i denna punkt näppeligen till fullo bestyrkt.

Ett målmedvetet arbete på lösgörandet av den danska kyrkan från beroendet av Hamburg framträder under Sven Estridsens tid [2]).

---

[1]) Adam II, 53.

[2]) För de tidigare, från den här nedan givna framställningen starkt avvikande uppfattningarne av ärkebiskops- och patriarkatsspörsmålet se Dehio, Geschichte des Erzbistums Hamburg—Bremen I, 203, 242, 275; K. Dannenberg, Erzbischof Adalbert von Bremen und der Patriarchat des Nordens; Richard Müller, Erzbischof Adalbert von Hamburg—Bremen und die Idee des nordischen Patriarchats. Progr. Stade 1885. Jmfr bl. a. även C. Grünhagen, Adalbert, Erzbischof von Hamburg, und die Idee eines nordischen Patriarchats; Georg Waitz i Götting. gelehrte Anzeigen 1855, St. 86 och 87; A. D. Jörgensen, Historiske Afhandlinger I, 121; Den nordiske Kirkes Grundlæggelse. 655, 724; Hans Olrik, Konge og Præstestand I, 77; Albert Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands III, 658; Johannes Steenstrup i Danmarks Riges Historie I, 430.

»Vår metropolitan», berättar Adam om ärkebiskop Adalbert, »arbetade, under intrycket av den lycka, som följde hans förehavanden, och då han såg påve och kejsare foga sig efter hans vilja, med mycken iver på att upprätta ett patriarkat i Hamburg. Härtill nödgades han ursprungligen därav, att danskarnes konung, sedan nu kristendomen utbrett sig till jordens ände, önskade, att ett ärkebiskopsdöme skulle komma till stånd i hans rike. Upprättandet av ett sådant blev av den apostoliska stolen, under förbehåll av de kanoniska dekretens iakttagande, så gott som godkänt, och det avvaktades endast vår ärkebiskops utslag. Denne utlovade sitt samtycke, ehuru motvilligt och under förutsättning att värdigheten av ett patriarkat genom påvlig benådning tillfölle honom och hans kyrka. Han bestämde, att under patriarkatet, förutom de suffraganer, vilka vår kyrka har i Danmark och hos andra folk, skulle höra tolv episkopat, utsöndrade ur hans dioces, det första i Pahlen vid floden Eider, det andra i Heiligenstadt, det tredje i Ratzeburg, det fjerde i Oldenburg, det femte i Mecklenburg, det sjette i Stade, det sjunde i Lesum, det åttonde i Wildeshausen, det nionde i Bremen, det tionde i Verden, det elfte i Ramesloh, det tolfte i Friesland. Ty att han med lätthet skulle få biskopsdömet Verden under sig, prålade han gång på gång med. Emellertid drog det å ömse sidor ut på tiden med uppfyllandet av vad som erfordrades, och den helige påven Leo gick ur verlden» [1]).

---

[1]) Adam III, 32: Metropolitanus igitur his rerum successibus elatus, et quod papam vel cæsarem suæ voluntati pronos videret, multo studio laboravit in Hammaburg patriarchatum constituere. Ad quam intentionem primo ductus est ea necessitate, quoniam rex Danorum, christianitate iam in fines terræ dilatata, desideravit in regno suo fieri archiepiscopatum. Quod tamen ut perficeretur, ex auctoritate sedis apostolicæ, convenientibus canonum decretis, prope sancitum est, sola expectabatur sentencia nostri pontificis. Quam rem ille, si patriarchatus honor sibi et ecclesiæ suæ Romanis privilegiis concederetur, fore ut consentiret, promisit, quamlibet invitus. Disposuit vero patriarchatui subicere 12 episcopatus, quos ex sua divideret parrochia, præter eos suffraganeos, quos in Dania ceterisque gentibus nostra tenet ecclesia, ita ut primus esset in Palmis iuxta Egdorem fluvium, secundus in Helinganstade, tercius in Razzispurg, quartus in Aldinburg, quintus in Michilinburg, sextus

Det framgår av denna Adams skildring, att enligt honom Sven Estridsen först fört frågan om ett danskt ärkebiskopsdömes upprättande å bane, att påven vilkorligt godkänt förslaget, och att ärkebiskop Adalbert, vars konsens erfordrades, även samtyckt, men under förutsättning att ärkebiskopsdömet Hamburg förvandlades till patriarkat. Dessa grunddrag i utvecklingen äro tvivelsutan riktigt uppfattade och återgivna av Adam. Vad tiden för förhandlingarna angår, sträcker den sig enligt Adam fram till Leo IX:s död den 19 april 1054.

Grundläggande för Adalberts krav på ett patriarkat hava, såsom redan Dehio visat [1]), vissa stadganden i de Pseudo-Isidoriska dekretalerna varit. Såsom förutsättning för ett patriarkat eller — vad därmed är likbetydande [2]) — ett primat anger Aniceti dekret, att detta upprättats av apostlarne sjelva eller deras efterföljare, men medger även, att ett nytt patriarkat kan upprättas, om det sker över ett senare till tron omvänt folk och nödvändiggöres av biskoparnes stora antal. Ifall, heter det vidare, på grund av det alltför stora avståndet eller tidsutdräkten eller vägens besvärlighet svårighet möter att förebringa ett mål inför den heliga stolen, skall detta förebringas inför metropolitanens primas och inför honom med den heliga stolens myndighet avdömas [3]). Enligt Pelagius II skall var patriark hava omedelbart under sig minst tio eller elva, i regel — såsom även Adalbert avsåg — tolv suffraganer [4]).

När Adalbert på grundval av dessa Pseudo-Isidoriska stadganden framförde tanken på patriarkatet, har det visser-

in Stade, septimus in Lismona, octavus in Wildishusin, nonus in Bremis, decimus in Ferde, undecimus in Ramsola, duodecimus in Fresia. Nam Ferdensem episcopatum se facile posse adipisci, non semel gloriatus est. III, 33. Interea condicionibus utrimque protractis, sanctissimus papa Leo migravit.

[1]) Dehio I, 206.

[2]) Decretales Pseudo-Isidorianæ, ed. Hinschius, 79, 82, 121.

[3]) Decretales Pseudo-Isidorianæ, 121. Jmfr Weizsäcker i Zeitschrift für die historische Theologie XXVIII, 389.

[4]) Decretales Pseudo-Isidorianæ, 724. Jmfr Weizsäcker i Zeitschrift für die historische Theologie XXVIII, 391.

ligen icke, såsom man framkastat, varit av ärelystnad, fåfänga eller en fantastisk strävan att av Hamburg skapa ett nordiskt Rom. Det ärkebiskopsdöme Sven Estridsen begärde har Adalbert enligt Adam icke önskat, helt naturligt då det skulle medfört en mycket väsentlig minskning av hans makt; förhållandena krävde ett motdrag, och Adalbert har i likhet med Eskil av Lund, då denne ett århundrade senare såg sig försatt i en likartad belägenhet, funnit detta i patriarkatet. Genom detta motdrag, lika skickligt som oväntat, var i sjelva verket det danska ärkebiskopsdömet skjutet över i en obestämd framtid. Ty vilkoren för ett patriarkat i enlighet med dekretalernas stadganden saknades helt — Danmark var delat på fyra stift, Slesvigs, Ribe, Odense och Roskilde, och i Tyskland räknade ärkebiskopen sjelv två suffraganer. Adams ord om de tolv biskopsstiften under Hamburg ger tillkänna, att man där förstått, att frågan om patriarkatet måste lösas med utgångspunkt från dekretalerna; av hans ord: condicionibus utrimque protractis, sanctissimus papa Leo migravit, framgår lika tydligt, varpå det hela närmast och till en början strandat — omöjligheten att under förhanden varande förhållanden ens tillnärmelsevis uppfylla dekretalernas vilkor.

De förhandlingar, till vilka frågan om det danska ärkebiskopsdömet gav anledning, blevo emellertid icke utan positivt resultat. Leo IX uppehöll sig i Tyskland från hösten 1052 till februari 1053. Resultatet föreligger i den bulla han den 6 januari sistnämda år utfärdade för Hamburg [1]).

Denna bulla har för Nordens vidkommande en alldeles särskild betydelse. Den ställer under ärkebiskopsdömet Hamburg icke blott, såsom senast Clemens II:s (1047), biskoparne hos svearnes och danernas folk [2]), utan lägger därtill uttryckligen också biskoparne hos norrmännen, på Island, hos

[1]) Tryckt hos Curschmann, Die älteren Papsturkunden des Erzbistums Hamburg, 48. Jmfr 62. Ett av Curschmann, 9, förbisett referat av bullan hos Adam III, 70. Om bullan se i övrigt Paul Kehr i Festschrift für den Hansetag in Göttingen 1900, s. 73.

[2]) Bullan tryckt hos Curschmann, 47.

skridfinnarne, på Grönland och hos alla nordiska nationer. Därjemte tilldelar den Adalbert sjelv, såsom tidigare Gregorii IV:s och Nicolai I:s bullor Ansgarius och Ebo av Rheims [1]), värdigheten av påvlig legat över hela detta område, och denna värdighet stegras samtidigt till ett påvligt vikariat av samma art som det, vilket en gång kommit Bonifacius av Maintz till del. Under förutsättning av lydnad mot den heliga stolen tillägger Leo IX i detta sammanhang icke blott Adalbert sjelv utan genom honom även hans efterträdare till evig tid rätten att ordinera biskopar inom den egna diocesen eller provinsen och i hela norden, att på närmare angivna dagar begagna palliet, låta korset bäras framför sig och rida på naccum. Personligen får Adalbert en utsträckt rätt till palliets bärande ävensom den att smycka sitt huvud med mitran, »quod est insigne Romanorum».

Leo IX:s bulla låter sig icke med den bestämdhet inordnas i händelseförloppet, att det är möjligt konstatera, om den utverkats vid en tidpunkt, som ligger före eller efter den, då Adalberts plan på patriarkatet förelades kurian. Under sådana omständigheter kan icke med säkerhet Leo IX:s ställning till patriarkatet utläsas ur bullan. Men vad som med visshet låter sig konstatera är, att Adalbert, då han utverkade bullan, måste varit underkunnig om Sven Estridsens plan på ärkebiskopsdömet. Denna bullas utverkande är ett led i avvärjandet av denna. Vad Adalbert därigenom utöver tidigare förmåner vann var, att ordinationsrätten och palliet tillförsäkrades också åt hans efterträdare på den hamburgska ärkebiskopsstolen, samtidigt som ärkebiskopens välde uttryckligen bestämdes till hela den skandinaviska Norden upp till Ishavet. Därmed var den säkra, vidgade rättsgrund lagd, vilken ögonblicket krävde för upprätthållande av den hamburgska kyrkoprovinsens fortsatta integritet.

Man har påstått, att Adalbert för att möjliggöra tillkomsten av Leo IX:s bulla omedelbart förut låtit interpolera bullans förurkunder, Gregorii IV:s, Nicolai I:s och Agapiti

[1]) Bullorna hos Curschmann, 14, 21 (4 a).

II:s bullor, och givit dessa det innehåll, att palliet i dem tillförsäkrats icke blott — såsom i sjelva verket skett — enskilda av hans företrädare utan även, såsom man tolkat de båda förstnämda bullorna, hans kyrka för beständigt (quod tibi in diebus tuis uti et ecclesiæ tuæ perpetuo statu manentibus priuilegiis uti largimur i stället för: quod tibi in diebus tuis non aliter ecclesiæ tuæ in suo statu manentibus priuilegiis uti largimur) [1]. Påståendet, framställt av Hermann Joachim [2], kan icke vara riktigt: palliumförläningen är i Leo IX:s bulla omtalad icke såsom en gammal, utan som en ny hedersbetygelse och tolkningen av stället i Gregorii och Nicolai bullor helt svävande i luften.

Den ställning Adalbert med sin fordran på patriarkatet och med utverkandet av den påvliga bullan vunnit kom icke Sven Estridsen att uppgiva sin en gång framlagda plan. Med blick för den under alla omständigheter svaga punkten i sin ställning, då det gällde att åt Danmark förvärva ett eget ärkebiskopsdöme, grep han sig an med att nyorganisera sin kyrka. Medan Adalbert nöjde sig med att endast utkasta planen på de tolv biskopsdömena, begynte Sven Estridsen, så snart tillfälle erbjöd sig, utstyckningen av de danska stiften. Av de två biskopssätena i Ribe och Roskilde, vilka vid år 1060 blevo lediga, skapade han sex; med Slesvigs och Odense hade därmed stiften blivit åtta [3]. När denna organisation nått sin avslutning, såg man ånyo, fullkomligt följdriktigt, Sven Estridsen upptaga planen på ärkebiskopsdömet. Sagesmannen är här Gregorius VII. Han berättar i brev den 25

---

[1]) De citerade ställena hos Curschmann, 14, 23, 41. — Ännu Curschmann (1909), 72, antager Gregorii och Nicolai bullor i deras älsta avfattning för äkta; senare hava M. Tangl (Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde XXXV, 628) och A. Brackmann (Göttingische gelehrte Anzeigen 1911, 502, 508) gjort vägande invändningar mot bullornas äkthet och Hermann Joachim (1912) i sin uppsats: Zur Gründungsgeschichte des Erzbistums Hamburg (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXXIII, 236), fortsatt i deras spår.

[2]) Joachim, 245.

[3]) Se ovan s. 114.

januari 1075, att under Alexander II:s papat (1061—1073), då han sjelv var archidiakon, Sven Estridsen i Rom låtit göra framställning om upprättandet av ett metropolitansäte, och att i samband därmed å ömse håll vissa förpliktelser ingåtts [1]). Vid samma tid trädde helt naturligt patriarkatsfrågan ånyo i förgrunden för Adalbert. Från skilda håll har man antydningar, att den sysselsatt honom vid år 1065 [2]), och hans historieskrivare uppger, att han under de sista åren av sin levnad, efter år 1069, öppet arbetade på att förverkliga sin gamla plan [3]). Men även denna gång rann det hela ut i sanden. Sven Estridsens sändebud erhöllo icke något avgörande svar i Rom [4]), och om vad Adalbert kan ha åtgjort, försporjes intet.

[1]) Monumenta Gregoriana, ed. Ph. Jaffé, 168.

[2]) M. G. SS. XI, 439; S. R. D. I, 566.

[3]) Adam III, 58.

[4]) Monumenta Gregoriana, ed. Ph. Jaffé, 168. — Dehio I, 205, säger på tal om Sven Estridsens framläggande av ärkebiskopsplanen för Leo IX: »Den grös̄zten Einflusz auf den König hatte der Bischof Wilhelm von Seeland, wie er in der Erinnerung seiner Kirche fortlebte, eine energische zum Herrschen geborene Persönlichkeit (s. den Anon. Roskild. und Saxo Gramm.). Er war seiner Herkunft nach ein Angelsachse — ein vielsagender Umstand. Dasz auch in ihm das bei seinen Landsleuten traditionelle Oppositionsgelüst gegen Hamburg sich fest eingenistet hatte, dafür besitzen wir noch aus späteren Jahren die bestimmtesten Zeugnisse. Sodann war ohne Frage niemand anders als er der erkorene Erzbischof der Zukunft (so vermutet schon Suhm IV. 207)». I sin framställning av förhållandena i Norden under 1060-talet, enkannerligen av återupptagandet av ärkebiskopsplanen, återkommer Dehio till Vilhelm. Han skriver I, 241: »Eine Anzahl von Bischöfen lehnte den Besuch der Synode [in Schleswig 1063] ab; auf ihr Anstiften leistete auch der unter schwerer Anklage stehende Eadbert von Fühnen der dreimal wiederholten Ladung vor das Gericht des Erzbischofs keine Folge. Der Hauptagitator war, scheint es, wieder der Angelsachse Wilhelm von Roeskild. Seinem Einflusz ist es zuzuschreiben, dasz König Swein mit seiner Forderung nach einem dänischen Erzbistum auf's Neue hervortrat». Samtliga dessa Dehios uttalanden om Vilhelm såsom »en af de ivrigste Forkæmpere for Kong Svends Planer om at frigøre den danske Kirke for Afhængigheden af Bremen og skabe et eget nordisk Ærkedømme» (Steenstrup i Hist. Tidsskrift VIII: 1, 3) sakna varje stöd i källorna, de äldre som de yngre. Överhuvud har, att döma av Adam (III, 70; IV, 3; schol. 108), Vilhelm varit en föga framträdande person inom den danska kyrkan och på intet sätt jembördig med sin samtida Egino. Först

I sjelva verket var den tid förbi, om den någonsin funnits, då planen på ett patriarkat i Hamburg hade utsikt att vinna gehör i Rom; denna plan hörde icke hemma i Alexander II:s och Gregorius VII:s tid. Men utan beviljande av patriarkatet, i strid mot innehållet i Leo IX:s bulla, drog sig givetvis kurian, så länge Hamburg bevarade sin trohet mot påven, för att ge sitt samtycke till det danska ärkebiskopsdömet. En konflikt var tillskapad. Men lösningen var nära — den stora centrala striden i medeltidens historia, striden mellan påve- och kejsarmakt, återverkade även här. Redan innan utbrottet av denna strid klarnade ställningen. Då Gregorius VII:s legater efter påsken 1074 infunno sig i Tyskland och begärde sammankallandet av en tysk generalsynod under sitt presidium, mötte de hos Liemar, den nye ärkebiskopen av Hamburg, det starkaste motstånd; de sågo i detta olydnad mot den heliga stolen och stämde ärkebiskopen till Rom. Tiden sattes till S:t Andreas' dag 1074. Men Liemar uteblev. Svaret kom omedelbart: Gregorius suspenderade honom från hans embete och stämde honom ånyo till Rom. I samma veva lät han också sina legater avgå till Sven Estridsen: de hade att underhandla om det danska ärkebiskopsdömets upprättande. Oroligheter i Tyskland tvingade dem väl att vända, men Gregorius lät då i stället i brev den 25 januari 1075 uppmana Sven Estridsen att omedelbart sätta sig i förbindelse med Rom [1]). Det kan vara tvivelaktigt, om detta brev träffat konung Sven i livet; i varje fall kom lika litet han som Gregorius sjelv att under de stora förvecklingar, som följde, uppleva lösningen av problemet om ärkebiskopsdömet. Men den hårdnackade trohet ärkebiskoparne av Hamburg visade kejsaren, deras kamp för syften, som icke voro påvestolens, lade avgörandet helt hos den senare. Tanken på upprätthållandet av det hamburgska ärkebiskops-

den senare lokaltraditionen i Roskilde, vilken i den form den tagit hos Saxo visats vara historiskt fullständigt värdelös (Kr. Erslev i Hist. Tidsskrift VI: 3, 606, och Lauritz Weibull i Hist. tidskrift för Skåneland IV, 33; V, 116 not. 3), är det, som skjutit honom fram i främsta planet.

[1]) Monumenta Gregoriana, ed. Ph. Jaffé, 168.

dömet över Norden, liksom på dess ersättande med patriarkatet förflyktigades; det danska ärkebiskopsdömet, vidgat till ett nordiskt och knutet till Lund, blev till verklighet.

III. Ärkebiskopsdömets i Lund upprättande.

För kännedomen om ärkebiskopsdömets i Lund upprättande föreligga tre i det närmaste samtida källor: ett brev från ärkebiskop Anshelm av Canterbury till Asker av Lund, den isländske skalden Markus Skeggjassons Eriksdrapa och en notis i det lundensiska Memoriale fratrum.

Anshelms brev är odaterat, men tydligen skrivet kort efter ärkebiskopsdömets upprättande. Han förklarar däri, att han utfört vad Asker bett honom om med avseende på den romerske kardinalen Albericus och tackar Gud, som upphöjt brevmottagaren till ärkebiskop i Danmark. Anshelm har av kardinalen hört mycket gott om Asker. Han beder, att ärkebiskopen i sin heliga iver ville rensa riket från apostater, så att ingen utländing där må mottaga någon andlig grad; som det nu är, draga de som tillbakavisas av sina biskopar dit och erhålla vigning [1]).

Markus Skeggjassons drapa är författad kort efter Erik Ejegods död och riktad till Danmarks högsinte furste, med vilken konung Niels Svensen måste avses. Drapan tecknar Eriks krigståg i Österled, hans venderkrig, hans vallfärd till Italien och det pilgrimståg från Danmark till det heliga landet, som över Konstantinopel förde till Cypern, där konungen avled. Om färden till Italien heter det, att brodern till fem storkonungar över Venedigs »välbeskyddade fredland» tog vägen till Bari; han besökte här, på andra sidan Rom, de stora helgedomarne, prydde de kostbara skrinen med ringar och rödan gull och kom, dragande genom munkarnas välde

[1]) Anshelms brev senast tryckt i Hamburgisches Urkundenbuch I, 123. och D. S. I, 44.

på sin trötta fot för sin själs frälsning, till Rom. »Det lyckades Erik att flytta ärkebiskopsstolen utanför sachsarnes gränser; här i Norden uppnå vi, genom furstens ord, vad som bättrar vår ställning. Det är icke tal om, att någon annan furste utför något så stort till menighetens bästa; påven i söder tillstod konungen, som älskade Kristus, vad han åtrådde». På ett annat ställe i dikten heter det: »Den gäve fursten lät för menigheten invid Lund i Danmark sätta den ärkebiskopsstol, som allt folk av dansk tunga hyllar; konungen främjade det helga väldet; vi höra, att den i allo dugande Asker är vigd till biskop; männens prövare lärer honom vägen till himmelriket»[1]).

Notisen i Memoriale fratrum härrör i sin nuvarande nedskrift från omkring 1123, men är tydligen överförd från ett äldre nekrologium. Den innehåller, att konung Erik, Knut den heliges broder, genom sitt bemödande utverkade palliet åt kyrkan i Lund av påven Paschalis[2]).

De yngre uppgifterna om ärkebiskopsdömets i Lund upprättande, sådana de föreligga i Knut Lavards legend och hos Saxo, skilja sig väsentligen från de samtida.

Knut Lavards legend från 1170 låter Erik Ejegod företaga tre utländska resor. Under en av de två första, en pilgrimsfärd till ett fjerran land, skall han för egna medel hava inköpt ängar och åkrar och uppfört ett hospital för fattiga och vägfarande, under den tredje, som slutade med hans död — den andra omtalas icke närmare — ha kommit till Rom och där av omvårdnad för sitt fäderneslands frihet utverkat palliet av påven; detta senare blev därefter översänt till hans

---

[1]) Den norsk-islandske Skjaldedigtning udg. ved Finnur Jónsson A. 446, 450; B. 415, 418. — Markus' verslinjer: Eiríkr náði útan fœra erkistól of Saxa merki, äro tidigast begagnade av abbot Nikolás i hans resebeskrivning från mitten av 1150-talet (Alfræði Íslenzk, udg. ved Kr. Kålund, 21), där det heter om Erik Ejegod: Honum veitti Paschalis papa ath fera erchistól af Saxlandi i Danmork. Vad denna resebeskrivning i övrigt innehåller om Erik, hans död på Cypern, hans stiftelse av ett herberge i Lucca och av ett hospital i närheten av Piacenza återfinnes till stor del ordagrant i Knytlingasagan (Fms. XI, 317, 301) och härrör otvivelaktigt på båda ställena från nu förlorade delar av Markus Skeggjassons drapa.

[2]) S. R. D. III, 451.

rike [1]). Markus Skeggjassons två resor äro här blivna tre, och ärkebiskopsdömets upprättande, i strid mot det samtida vittnesbördet, förlagt till den sista av dem, pilgrimsfärden till det heliga landet. Hos Saxo gå legendens tre resor igen, men äro av helt annan art. Om den första får man veta, att den företogs till Rom för att Erik där skulle söka förekomma en bannlysning, med vilken ärkebiskopen av Hamburg på grund av intetsägande och falska misstankar hade beslutit att straffa konungen; sedan målet inför påven underkastats en noggrann undersökning, återvände Erik hem som segrare. Förhållandet är icke känt annorstädes ifrån. Till den andra resan förlägger Saxo underhandlingen om ärkebiskopsdömet. Erik, säger han, »drog ånyo till Rom och framställde där begäran om att han sjelv, hans land och dess kyrka skulle frigöras från det sachsiska överväldet, så att han icke längre i kyrkligt avseende bleve tvungen att hörsamma främlingar eller nödgades att se kyrkotukten upprätthållas av dem. Utan svårighet utverkade han kurians samtycke. Den biföll hans begäran, då den icke genom ett avslag ville såra en så stor herre, och leddes därvid både av hänsyn till dennes värdighet och de ansträngningar han lagt i dagen; påven gav konungen försäkran om att skänka glans åt hans rike genom upprättandet av ett eget ärkebiskopssäte och lät i detta glada hopp konungen draga vidare» [2]). Den tradition Saxo här representerar står tydligen i fråga om den kronologiska placeringen närmast Markus Skeggjassons, men spelar i övrigt på samma tema som Knut Lavardslegendens uppgift om den tredje resan: patrie sue consulens libertati [3]).

[1]) Vitæ sanctorvm Danorvm, 189. -- Det heter i legenden, lectio I: Rex [ɔ: Ericus] prouidus tandem Romam perueniens, patrie sue consulens libertati, a domino papa pallium impetrauit. Man jemföre med denna uppgift från 1170 anteckningen från c. 1123 i Memoriale fratrum (S. R. D. III, 451): Anniuersarium regis Erici, fratris eius [ɔ: Kanuti], qui sua industria a Paschali papa pallium impetrauit nostre ecclesie. — I Chron. Sialandiæ (S. R. D. II, 606) citeras Knut Lavardslegenden ordagrant.

[2]) Saxo II, 605.

[3]) Jmfr bl. a. Saxo II, 606: Patriam ac domestica sacra Saxonica præla-

Sjelva palliets överlemnande sätter Saxo efter legenden till tiden för Eriks sista resa. Då konungen lemnade sitt rike, skall han enligt honom ha skickat sändebud till Rom för att hemta palliet, och påven sänt en legat till Danmark, vilken omsider utsåg Lund till den nye ärkebiskopens residensstad, detta dels på grund av Askers personlighet, dels på grund av stadens från alla håll lättillgängliga läge [1]).

Det sätt, på vilket den historiska forskningen med stöd av dessa äldre och yngre källor i senare tid sökt lösa problemet om det lundensiska ärkebiskopsdömets tillkomst, är ytterligt karakteristiskt för densamma. Dehio tager utan vidare utgångspunkten från Saxo, den yngsta av källorna, men skyndar att inlägga sin reservation mot hans uppgift, att det varit på grund av intetsägande och falska misstankar, som Liemar upptagit striden mot Erik Ejegod. Från de äldre källorna medtager han Markus Skeggjassons uppgift, att Erik på sin Romresa besökte Bari. Det undgår emellertid Dehio, att Markus sjelv ser i uppehållet här ett pilgrimsbesök; det faller honom icke in, att Bari, där den kort förut dit translaterade Nicolaus av Myrrha vilade, just vid denna tid var vallfartsorten på modet; då han hör namnet på denna stad, kombinerar han det, liksom före honom Suhm [2]), Frederik Münter [3]), Dahlmann [4]), Maurer [5]) och Helveg [6]), med det kyrkomöte, som Urban II med Anshelm i sitt följe höll här i oktober 1098, och får därmed på en gång Eriks Romresa

---

tione liberari petivit; II, 610: eam [ↄ: Lundiam] Saxonica ditione eruit; Dania . . . libertatis jus . . . asseeuta est.

[1]) Saxo II, 609. — Uppgifterna om ärkebiskopsdömets upprättande i den äldre annallitteraturen falla i regel i två grupper: somliga innehålla under 1103, att Asker blev Danmarks förste ärkebiskop (M. G. SS. XVI, 401; S. R. D. II, 608; M. G. SS. XXIX, 223), andra under 1104, att palliet sändes till ärkebiskop Asker (M. G. SS. XXIX, 203, 223). Uppgiften i Knytlingasagan (Fms. XI, 319) återgår till den senare gruppen.

[2]) Suhm, Historie af Danmark V, 43.

[3]) Münter, Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen II: 1, 84.

[4]) Dahlmann, Geschichte von Dännemark I, 208.

[5]) Maurer II, 667.

[6]) Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen I, 216.

tidsatt och fastslaget, att den engelske ärkebiskopen, Askers, som han menar, intimt förtrogne, skolastikens fader och grundläggaren av papalherradömet i England, också måste anses ha stått fadder till den skandinaviska nationalkyrkan. I fortsättningen knyter Dehio an till en uppgift i Magnus Barfots saga, enligt vilken Erik Ejegod, återvänd hem, skall ha hållit möte med de andra nordiska konungarne vid Göta-elv, och tillägger: »säkerligen har här också blivit talat om den förestående kyrkoorganisationen» [1]. A. D. Jörgensen, som inskränker Erik Ejegods resor till två, skärper Dehios projekterade fakta: han låter Anshelm i Bari direkt taga sig av Eriks sak och omtalar, att vid mötet mellan de nordiska konungarne ärkebiskopssaken blev tagen under övervägande, och att de norska och svenska konungarne gåvo sitt samtycke till att Lund utvaldes till metropolis för den gemensamma kyrkan [2]. Med Sophus Larsens skrift: »Det lundske Ærkesæde og Biskop Herman», hävdas Saxos auktoritet såsom oangriplig grundtext starkare än förut, och några däri förekommande uttryck tolkas av honom i motsats till A. D. Jörgensen så, att Erik Ejegod inför påven endast fört ordet på sitt eget lands vägnar, men att, då icke desto mindre resultatet blev vad Larsen kallar ett nordiskt primat, sjelva initiativet därtill utan tvivel utgått från påvehovet sjelft [3]. Johannes Steenstrup godtager Erik Ejegods närvaro vid konciliet i Bari 1098; han omtalar, att konungen där träffade samman med många höga prelater, bland dem Anshelm, och att hans uppträdande väckte en så gynsam stämning, att påven Urban lovade att uppfylla hans böner; dock skulle saken ha sin lagliga gång genom kansliet och de nödiga aktstyckena utfärdas [4].

Det är givet, att om ett resultat skall kunna nås, ett annat tillvägagångssätt än det hittills följda måste komma till användning, de yngre källorna skjutas undan, och de

---

[1]) Dehio II, 21.

[2]) A. D. Jörgensen, 810, 814.

[3]) Sophus Larsen i Aarb. for nordisk Oldkyndighed II: 14, 84.

[4]) Steenstrup i Danmarks Riges Historie I, 498, 510. — Då ovanstående för något år sedan uppsattes, voro Maurers Vorlesungen II, 227, förf. obekanta.

älsta träda i förgrunden. Men därmed förändras väsentligen grundlinjerna i historien om ärkebiskopsdömets i Lund upprättande. Enligt Markus Skeggjassons drapa, vars grunddrag i denna punkt torde kunna godtagas, har Erik Ejegod gått på vallfärd till Bari; på återvägen kommer han till Rom, och det lyckas honom där att av påven utverka ett eget ärkebiskopssäte; detta förlägges till Lund och Asker blir dess förste innehavare. Erik Ejegods nästa resa är enligt drapan pilgrimsfärden till det heliga landet; han företager den hemifrån och dör under densamma, såvitt man kan se, 1103. Det följer därav, att ärkebiskopsdömets tillkomst ligger något år längre tillbaka i tiden -- enligt Memoriale fratrum likväl efter den 14 augusti 1099, påven Paschalis II:s invigningsdag. Anshelms brev, en historisk källa av första rang, visar dennes glädje över ärkebiskopsdömets tillkomst och Askers upphöjelse; det visar, att kardinal Albericus sammanträffat med Asker och senare för Anshelm prisat honom. Men tvivelsutan lyfter detta brev också en flik av den slöja, som täcker de djupare liggande förhållandena. Anshelm talar om Askers heliga iver — vestrum sanctum studium — och denne får en anmaning att uppträda mot apostaterna — i en tid, då den schismatiske ärkebiskopen av Hamburg utgjorde de antigregorianska strävandenas fasta stöd, synas dessa Anshelms ord glida som en blixt genom dunklet.

Det möter hos Saxo ett uttalande om att Lund genom ärkebiskopsdömets upprättande icke blott frigjordes från sachsiskt övervälde, utan också blev Sveriges och Norges kyrkliga metropol; Danmark, tillägger han, står i icke ringa tacksamhetsskuld till den romerska stolen, genom vilkens benägenhet det icke blott vann sin rätt till frihet, utan även herradömet över främmande land [1]). Huruvida detta uttalande eger tillämpning redan vid tiden för ärkebiskopsdömets tillkomst, kan icke avgöras, då någon stiftelsebulla icke finnes, och vad som utgivits för densamma blott är ett förfalskat

[1]) Saxo II, 610.

fragment[1]). Men att ärkebiskopsdömet i Lund kort efter dess upprättande verkligen omfattade Norden i dess helhet, icke endast Danmark, är otvivelaktigt. Redan Markus Skeggjasson säger om ärkebiskopsstolen i Lund, att allt folk av dansk tunga hyllar densamma[2]). Biskopar på Island vigdes tidigt av Asker, och omkring 1120 sattes kristenrätten där med hans råd[3]). Innocentii II:s bullor 1133 visa, att icke blott biskoparne i Danmark, utan även de svenska då vägrade ärkebiskopen av Hamburg lydnad[4]); Roskildekrönikan upplyser kort därefter om Asker, att han var den förste ärkebiskopen i Danmark, i Sverige och i Norge[5]).

Ärkebiskop Askers välde var emellertid icke endast inskränkt till den skandinaviska Norden: han förenade därmed också en missio in predicationem för Rügen. Ebo från Bamberg berättar härom, att då ärkebiskop Otto efter att ha kristnat Stettin lade planen på Rügens omvändelse (1127), det meddelades honom, att danskarnes ärkebiskop, vilken herskade över befolkningen där, genom ett påvligt edikt fått i uppdrag att predika ordet på ön. Med anledning därav skickade Otto en av sina förtrogne Ivan till ärkebiskopen att förhöra, om denne i enlighet med det påvliga mandatet hade för avsikt att sjelv predika för Rügenboarne, eller om han önskade, att Otto gjorde det å hans vägnar. Efter sex veckors bortovaro vände Ivan tillbaka; det svar han brakte var, att ärkebiskopen på nästkommande synod skulle förhandla med hövdingarne och stormännen i landet och därefter lemna

---

[1]) S. R. D. VI, 623. — Dehio II, 24, har uppfattningen, att överflyttandet av metropolitanhögheten från Hamburg till Lund endast berott på en muntlig anordning av kardinal Albericus, men att den urkundsmessiga påvliga stadfästelsen därpå, osäkert av vilken grund, uteblivit. De grunder Dehio anför äro emellertid icke bevisande: varken det förhållande, att bullan saknas, eller det, att Innocentius II år 1133 uttalar, att Asker på upprepade anmaningar att i rättsgiltig form ge skäl för sina anspråk, icke gjort det.

[2]) Den norsk-islandske Skjaldedigtning, A. 450, B. 418.

[3]) Källställena, mer och mindre säkra, hos Maurer II, 670, 596, 599.

[4]) Hamburgisches Urkundenbuch I, 134, 135; Sveriges traktater I, 68; Schlesw.-Holst.-Lauenb. Regesten und Urkunden I, 26.

[5]) S. R. D. I, 382.

besked. Otto inväntade emellertid icke utgången; han återvände inom kort till sitt ärkebiskopssäte i Bamberg, utan att ha satt sin fot på Rügen [1]). I stället gjordes början till det omvändelseverk, som påven anförtrott Asker, under dennes sista år, då Erik Emune intog Arkona och lät döpa befolkningen där. Men, tillägger Saxo, då han berättar härom, så snart Erik var borta, jagade folket i Arkona med presten där den kristna religionen igen på porten [2]).

IV. Striden mellan Hamburg och Lund.

Det ligger i sakens natur, att den centrala ställning inom den nordiska kyrkan, som Lund genom ärkebiskopsdömets tillkomst erhöll, skulle väcka det starkaste motstånd i Bremen: den hamburgska kyrkoprovinsen, tidigare verldsdelens största, var därmed reducerad till dess minsta. Det lider heller intet tvivel, att man i Bremen under den närmast följande tiden företagit kraftiga mått och steg för att bereda en möjlighet att, då tiden var inne, återvinna det förlorade. En huvudpart av de interpolationer och förfalskningar, vilka känneteckna de äldre dokumenten från det ärkebiskopliga arkivet i Bremen och som avsågo att stärka grunderna för den hamburgska kyrkans anspråk på Norden, har nu tillkommit [3]). Så länge schismen pågick och Paschalis II innehade påvestolen, kunde emellertid de hamburgska ärkebiskoparne icke gärna vänta sig någon framgång i Rom; för Paschalis var och förblev Asker ärkebiskopen och metropolitanen av Lund [4]). Men liksom striden mellan påve- och kejsar-

[1]) Monumenta Bambergensia, ed. Ph. Jaffé, 684. Jmfr sammastädes, 822.

[2]) Saxo II, 661; Knytlingasagan i Fms. XI, 344.

[3]) Jmfr bl. a. Dehio II, 25, ävensom Anhang, 38; Pflugk-Harttung i Forschungen zur deutschen Geschichte XXIII, 207; A. D. Jörgensen, 891; Curschmann, 127; Tangl i Neues Archiv XXXV, 629; Brackmann i Göttingische gelehrte Anzeigen 1911, s. 508.

[4]) Schlesw.-Holst.-Lauenb. Regesten und Urkunden, I, 23.

makt medverkat vid ärkebiskopsdömets i Lund upprättande, skulle avslutandet av denna strid genom det mellan Calixtus II och Henrik V år 1122 slutna konkordatet i Worms öppna nya utsikter för Hamburg. Skulle det också lyckas att utnyttja dessa?

Ärkebiskop Friedrich av Hamburg, Liemars andre efterträdare, avled i januari 1123, och följdes kort därefter på ärkebiskopsstolen av Adalbero, vilken, efter att hava förlänats med spiran av kejsaren, skyndade till Rom. Calixtus konsekrerade honom där till ärkebiskop av Hamburg och tillerkände honom palliet [1]). Det samtida urkundsmaterialet är inskränkt till bullan med tillkännagivande härav. Men enligt rådande uppfattning skall samtidigt Adalbero hava framlagt det förfalskade urkundsmaterial, över vilket ärkebiskopsstolen i Hamburg förfogade, och Calixtus på grundval härav hava tillerkänt ärkebiskopsdömet hela dess tidigare område [2]) eller i varje fall, såsom det från ett enstaka håll gjorts gällande, Sverige, Norge och Gottland [3]). Den förra meningen baserar sig på notiser i fortsättningen av Hildesheimerannalerna och hos Annalista Saxo under år 1123, den senare på en regest över ett påvebrev från något av åren 1122—1124. I vad mån kunna dessa uppgifter tillskrivas vitsord?

Notisen i den med händelsen samtida fortsättningen av Hildesheimerannalerna omtalar Adalberos konsekration och emottagande av palliet och är närmast grundad på bullan av år 1123, men har tillägget, att palliet genom försummelse av Adalberos tvenne företrädare förlorats och överflyttats till danskarna [4]. Detta tillägg är tydligen ett uttryck för annalistens

---

[1]) Schlesw.-Holst.-Lauenb. Regesten und Urkunden I, 24.

[2]) Maurer II, 673; Dehio II, 26; A. D. Jörgensen, 892; Curschmann, 128.

[3]) Sofus Larsen i Aarb. for nordisk Oldkyndighed II: 14, 92.

[4]) Bullan av 1123 (Schlesw.-Holst.-Lauenb. Regesten und Urkunden I, 24): Calixtus etc. Uenientem . . . ad nos dilectum fratrem nostrum Athelberonem, in cuius electionem uota uestra conuenerant, patrum ut confidimus canonicis regulis congruentem . . . benigne suscepimus. Quem . . . uobis in archiepiscopum . . . consecrauimus. Consecrato . . . palleum . . . contulimus . . .

Fortsättningen av Hildesheimerannalerna (Annales Patherbrunnenses wiederhergest. von Scheffer-Boichorst, 143): Athelbero Bremensis archiepiscopus

egen uppfattning och visar, att man i varje fall på sina håll efter palliets återvinnande även hävdat, att man återvunnit den forna ärkebiskopliga ställningen i Norden. Notisen i fortsättningen av Hildesheimerannalerna återfinnes ordagrant hos Annalista Saxo, som skrev omkring år 1150. Tankegången är emellertid här fortsatt. Det heter nemligen, att under den hamburgska kyrkans metropolitanvälde sedan gammalt hörde danskarne, svenskarne, norrmännen och skridfinnarne, och att påven år 1123 därjemte förlänade ärkebiskopen rätten att fritt förkunna ordet, så långt som det funnes jord vid Oceanen i dessa trakter. Efter att ha ordinerat en klerk, vilken med Adalbero kommit till Rom, såsom biskop över svenskarne, lät påven den återvändande ärkebiskopen åtföljas hem av en kardinal, vilken jemlikt ett påvligt dekret hade att tillhålla samtliga biskopar i Dacien lydnad mot ärkebiskopen i Hamburg såsom deras metropolitan [1].

För en värdesättning av Annalista Saxos uppgifter är det nödvändigt att sammanställa dem med de närmast följande dokumenten till historien om striden mellan Hamburg och Lund. Det visar sig då, att när Innocentius II i de bullor, som han den 27 maj 1133 utställde, refererar vad som förelupit i målet mellan Adalbero och hans motparter, Asker och de andra biskoparne i Dacien, detta referat icke

---

canonice electus pro reposcenda pallii dignitate Romam vadit. Ibi a domno apostolico Kalisto honorifice suscipitur, in archiepiscopum ab eo consecratur, habitaque sinodo, canonico et iudiciario ordine pallium obtinuit, negligentia duorum antecessorum suorum amissum et in Danos translatum.

[1]) Annales Patherbrunnenses, wiederhergest. von Scheffer-Boichorst, 143: Antiqua enim et nobilis illa Bremensis aecclesia iure metropolitano super Danos et Suethos et Norwegos et Scridevingos principatum habuit. Addidit quoque domnus apostolicus hanc auctoritatem, ut praedictae ecclesiae pontifex liberam praedicandi licentiam habeat, quousque terra ad Oceanum versus partes illas extenditur. His ita actis, in hoc quoque domnus papa honorem sibi adauxit, quod quendam bonae conversationis clericum, qui secum Romam venerat, Suethis episcopum ordinavit. Post ad patriam remeat addito sibi cardinale, viro religioso, qui ex decreto domni apostolici omnibus Datiae episcopis, ut ei sicut metropolitano obedirent, ediceret. Ab imperatore gloriose exceptus, Bremam venit, frequentissimis totius provinciae illius conventibus solempniter eum excipientibus.

innehåller något som helst om vad som med skäl måste anses såsom det viktigaste under ärendets hela handläggning, det påvliga avgörande, som skall ha egt rum tio år tidigare; vad som förelupit har enligt Innocentius endast varit, att Adalbero för Calixtus liksom senare för Honorius och Innocentius ofta anfört klagomål över att biskoparne i Dacien vägrat honom hörsamhet, och att de tre påvarna gång efter annan anbefallt dem att antingen återvända till lydnad eller, om de ansåge sig hava något rättsgiltigt skäl för sitt beteende, komma och framlägga detta inför den heliga stolen, men att de varken sjelva kommit eller skickat ombud [1]). Det följer av detta referat, om det är riktigt, att Annalista Saxos uppgifter under år 1123 äro oriktiga. Och de måste så vara. Detta framgår icke blott därav, att det är ett för Hamburg till alla delar tillfredsställande avgörande, träffat år 1123, som är för Innocentius, då han år 1133 dömer till Hamburgs förmån, obekant, utan torde också framgå därav, att detta avgörande redan efter mitten av 1120-talet, då Calixti efterträdare Honorius II utfärdade en till Adalbero ställd bulla av den 23 maj 1126—1129, ej var förhanden; tvärtom ger denna bulla tillkänna, att striden mellan Hamburg och Lund ännu fortgår, och att målet då handlägges på ett sätt, som är förenligt med Innocentii uttalanden. Såsom det måste förutsättas, då intet avgörande ännu träffats, kallar Honorius i denna bulla Asker för ärkebiskop av Lund; för att striden må få sitt tillbörliga slut, delegerar han enligt bullan en kardinal såsom legatus de latere till Norden och anförtror åt denne att ransaka och döma i ärendet; samtidigt befaller han ärkebiskopen av Bremen att på legatens bud infinna sig och förhandla i målet [2]). Innocentii bullor ge emellertid även vid handen, varifrån Annalista Saxo erhållit sina uppgifter under år 1123. Huvudinnehållet i Annalista Saxos berättelse är å ena sidan, att Adalbero insatts i metro-

[1]) Hamburgisches Urkundenbuch I, 132; D. S. I, 46; Sveriges traktater I, 66; Schlesw.-Holst.-, Lauenb. Regesten und Urkunden I, 25.

[2]) Schlesw.-Holst.-Lauenb. Regesten und Urkunden I, 24.

politanvärdigheten över danskarne, svenskarne, norrmännen, skridfinnarne och alla folk vid Oceanen i dessa trakter, å den andra att i överensstämmelse med ett påvligt dekret samtliga biskopar i Dacien tillhållits att lyda ärkebiskopen av Hamburg såsom sin metropolitan. Det egenartade inträffar nu, att detta i all huvudsak är just vad bullorna den 27 maj 1133 innehålla. I en av dem, ställd till Adalbero, tillförsäkrar Innocentius ärkebiskopen av Hamburg och hans metropolitankyrka biskopsdömena i Danmark, Sverige, Norge, på Färöarne, Grönland, i Helsingland, på Island, i skridfinnarnes land och hos slaverna, i två andra befallas Asker och biskoparne i Sverige att lyda ärkebiskopen såsom sin metropolitan, och i särskilda till konung Niels av Danmark och konungen av Sverige dessa att laga så, att biskoparne återgå till lydnad. Under år 1133 har Annalista Saxo intet om allt detta — det kan under sådana omständigheter icke gärna vara annorlunda än att han, fullföljande tankegången i fortsättningen av Hildesheimerannalerna, flyttat händelserna 1133 tio år tillbaka i tiden [1]).

[1]) Scheffer-Boichorst har givit Annalista Saxos uppgifter, inklusive den även i fortsättningen av Hildesheimerannalerna förekommande, om Bremen 1123, en plats i de av honom rekonstruerade Annales Patherbrunnenses och yttrar (s. 87): »Wenigstens an einer Stelle vermuthe ich eine Mittheilung Vicelins; dieser Bericht über die 'edle und alte Kirche von Bremen', die nun durch Erzbischof Adalbero ihre volle Würde zurück erhält, bekundet nicht bloss ein Interesse für Bremen, das ohne Vicelin unerklärlich wäre, sondern auch eine Sachkentniss, die wohl nur der bremer Scholastikus, unser Bruder von Abdinghof, vermittelt hat». Häremot har redan Waitz i Göttingische gelehrte Anzeigen 1870, s. 1788, icke utan grund anfört: »Dass der Verf. irgend einen Bezug dieser entfernten Gegenden mit Paderborn aufzufinden weiss, genügt doch nicht, um irgend welche, ich sage nicht Sicherheit, auch nur Wahrscheinlichkeit für diese Herkunft zu geben». Scheffer-Boichorst har i Forschungen zur deutschen Geschichte XI, 492, genmält, att början av berättelsen hos Annalista Saxo också finnes i fortsättningen av Hildesheimerannalerna och alltså otvivelaktigt tillhör Annales Patherbrunnenses; »wenn aber der Sachse und Hildesheimer nach gemeinsamer Quelle berichten, dass der Erzbischof das Pallium erhalten habe, ist es dann eine zweite Quelle, wonach der Sachse erzählt, dem Pallium seien andere Vorrechte hinzugefügt, der Erzbischof sei mit einem Kardinal nach Deutschland zurückgekehrt und

Efter utmönstrandet av Annalista Saxos berättelse återstår den nyss omtalade regesten över påvebrevet från 1122—1124, enligt vilken Calixtus II till kejsar Henrik V avgivit en stadfästelse å biskopsdömet över Suecia, Gotlandia, Norvegia [1]). Denna korta regest, vilken synes ge tillkänna en för Hamburg som för Lund säkerligen lika oacceptabel kompromiss, är varken till avfattningen fullt klar eller ifråga om det bakom liggande originalet, då det gäller ett sådant ur ärkebiskopens i Hamburg arkiv, dit brevet icke hör, utan grund till misstanke. Aktstycket står dessutom i strid mot bullorna av 1133 och har icke satt spår i det följande.

Den rådande uppfattningen av vad som skedde år 1123 i striden mellan Hamburg och Lund är sålunda icke historiskt hållbar. Ännu under Honorii II:s papat kan ingen förändring i förhållandena konstateras. Först de händelser, vilka följde på denne påves död, medförde en sådan.

Efter Honorii död i februari 1130 uppstod ett påvligt schisma: de båda romerska adelssläkterna Pierleoni och

---

vom Kaiser glänzend empfangen?» Detta är verkligen fallet. Och med konstaterandet av den första och en andra källa och dessas beskaffenhet måste icke blott Scheffer-Boichorsts förmodande om den roll, Vicelin spelat, anses sväva i luften, utan också hans hänförande till 1123 av de på bullorna från 1133 grundade uppgifterna hos Annalista Saxo vara oriktig. Skulle tilläventyrs dessa uppgifter tillhöra Annales Patherbrunnenses, måste de givetvis insättas under 1133.

[1]) Hamburgisches Urkundenbuch I, 125: Confirmatio Calixti (II.) pontificis ad Henricum (V.) cæsarem de episcopatu Sueciæ, Gotlandiæ, Norwegiæ.

Redan Lappenberg säger om denna regest, att den är »wegen der Erwähnung Gothlands beachtungswerth, dessen in den Urkunden der Hamburgischen Kirche und selbst in den Werken des Adam von Bremen nie besonders gedacht wird». Han fortsätter: »Da König Lothar die Gothländer in seinen Schutz nahm (s. Urkunde Heinrich des Löwen vom Jahre 1163 in der urkundlichen Geschichte der deutschen Hanse. Th. II. S. 5), so ist es nicht unwahrscheinlich, dass die Aufmerksamkeit seines Vorgängers bereits auf ihre Insel gelenkt war». Vida sannolikare synes vara, att med regestens Gotlandia avses Götaland, där efter Inge den yngres död vid just den tid, varom här är fråga, befolkningen enligt Saxo II, 628, skall hava valt Magnus Nielsen till konung.

Frangipani valde var sin påve, Anaclet och Innocentius. Adalbero befann sig vid tillfället i Rom; han slöt sig omedelbart till den förstnämde, den i ögonblicket mäktigaste av de två, och fick av denne löfte om att vederfaras full rättvisa och erhålla konfirmation å sin kyrkas privilegier [1]). Det skulle emellertid icke dröja alltför länge, förrän maktförhållandet mellan de båda påvarne ändrades. Ärkebiskop Norbert av Magdeburg och Bernhard av Clairvaux antogo sig Innocentii sak, Lothar av Tyskland förklarade sig för honom och beredde sig till ett tåg mot Rom. I tid upptäckte Adalbero sitt missgrepp; han ändrade hastigt ståndpunkt och slöt sig till Innocentius. Till en början nådde han emellertid icke längre med honom än han tidigare nått med Calixtus och Honorius — efter att ha åhört Adalberos klagomål över Asker och de andra biskoparne i Dacien lät Innocentius utgå befallning, att de antingen skulle återvända till lydnad under Hamburg eller infinna sig och lemna rättskraftiga bevis för den ståndpunkt de intogo. Resultatet blev detsamma som förut: Asker och hans biskopar hördes icke av [2]). Under tiden hade emellertid Lothar med Adalbero i sitt följe nått fram till Rom; åtta dagar före kejsarkröningen i Lateranen förmådde han som talman för Hamburg Innocentius till det avgörande steget.

Motiveringen för den dom, som Innocentius i sin konstitution av den 27 maj 1133 utfärdade, framgår av det däri givna referatet av processen mellan ärkebiskopen av Hamburg å den ena sidan, Asker och de övriga biskoparne i Dacien å den andra. Referatet innehåller, att de förständiganden, som med anledning av Adalberos klagomål inför påvestolen gång efter annan av Innocentius och hans båda närmaste företrädare förelagts Asker och hans medbiskopar och enligt vilka dessa hade att antingen återvända till lydnad under Hamburg eller lemna rättsgiltiga bevis för rätten till sjelvständighet, icke av dem i något avseende hörsammats.

[1]) Monumenta Bambergensia, ed. Ph. Jaffé, 423.

[2]) Hamburgisches Urkundenbuch I, 132; D. S. I, 46; Sveriges traktater I, 66; Schlesw.-Holst.-Lauenb. Regesten und Urkunden I, 25.

Fallet visade alltså med sina upprepade, men ohörsammade förständiganden ovillkorligen trots, kontumacia, och med kontumacia följde lagenligt processens avdömande i den citerade partens frånvaro och därmed på grundval av ensidig bevisföring [1]). I detta sammanhang har Adalbero för Innocentius framlagt en följd av urkunder, utgörande privilegier för ärkebiskopsdömet Hamburg och enligt egen ordalydelse alla utfärdade av påvar från det nionde århundradet: Gregorius IV, Sergius II, Leo IV, Benedikt III, Nicolaus I, Hadrianus II. Domen löd: »Då ingen bör draga förmån av sin kontumacia, återgiva vi dig, (Adalbero), efter samråd med våra bröder biskoparne och kardinalerna makten såväl över biskopen av Lund som över de övriga biskoparne i Dacien. Och i enlighet med ordalydelsen i Gregorii, Sergii, Leos, Benedikts, Nicolai och Hadriani privilegier stadfäste vi med närvarande skrift, därtill bevekte av vår käralskelige son, konung Lothars böner, dig och genom dig den hamburgska metropolitankyrkan i besittningen av biskopsdömena i Danmark, Sverige, Norge, på Färöarne, Grönland, i Helsingland, på Island, i skridfinnarnes land och hos slaverna» [2]).

Det är allmänt antaget, att de privilegier, som Adalbero år 1133 förelade Innocentius och på grundval av vilka denne efter konstaterandet av kontumacia avkunnade sin dom, varit

[1]) c. 1 C. III q. 8: Absens nemo judicetur, nisi ex contumacia absens fuerit. Jmfr c. 13 C. III q. 9. I fr. Absentem. 5. pr. D. de poenis (18. 19.) säger Ulpianus: Adversus contumaces vero, qui neque denunciationibus, neque edictis præsidum obtemperassent, etiam absentes pronuntiari oportet secundum morem privatorum judiciorum. Se i övrigt München, Das kanonische Gerichtsverfahren und Strafrecht I, 225, 320, 404.

[2]) Hamburgisches Urkundenbuch I, 132; D. S. I, 46; Sveriges traktater I, 66; Schlesw.-Holst.-Lauenb. Regesten und Urkunden I, 25: Quia igitur nemo lucrum debet de sua contumacia optinere, ex deliberato fratrum nostrorum episcoporum et cardinalium consilio tam Lundensem quam alios episcopos Dacie tibi restituimus. Ad formam itaque priuilegiorum Gregorii, Sergii, Leonis, Benedicti, Nicolai et Adriani episcopatus Dacie, Swedie, Noruecie, Farrie, Gronlondie, Halsingaldie, Islandie, Scrideuindie et Slauorum karissimi filii nostri Lotharii regis precibus inclinati tibi et per te Hammaburgensi ecclesie sue uidelicet metropoli presenti scripti pagina confirmamus.

falska. Något tvivel i detta avseende kan heller icke råda: redan det sätt, på vilket ärkebiskopsdömet Hamburgs område beskrives, utesluter möjligheten, att privilegierna kunna härröra från det nionde århundradet. Då man i detta sammanhang även allmänt antagit, att de i Innocentii konstitution anförda privilegierna äro identiska med just de bullor av de nämda påvarne, vilka, med undantag för Benedikt III:s, ännu äro i behåll [1]), ställer sig saken emellertid något annorlunda. Vad Gregorii IV:s privilegium angår, avses i konstitutionen tvivelsutan en av de ännu befintliga yngre redaktionerna därav, den tredje [2]), i vilken den starkt interpolerade beskrivningen på ärkebiskopsdömets område helt överensstämmer med den i konstitutionen införda. Ganska säkert är också det citerade privilegiet av Nicolaus I identiskt med den i Codex Vicelini bevarade redaktionen av detta [3]), trots det att i beskrivningen på området det temligen oväsentliga Halsingalondon här icke kommit med. Såväl i Sergii II:s som Leo IV:s och Hadriani II:s bevarade falska bullor [4]), alla med Incipit »Quoniam apostolice dignitatis est» och nära avhängiga av varandra, saknas emellertid helt den beskrivning på ärkebiskopsdömets område, vilken enligt Innocentii konstitution skall förefinnas i dem: det välde, som i dessa privilegier i enlighet med Gregorii och — för Hadriani bullas vidkommande — även Nicolai tillerkännes innehavarne av ärkebiskopsdömet Hamburg, omfattar wimodiernas, nordalbingernas, danskarnes, norrmännens och svenskarnes folk samt alla de nordiska nationer, vilka ärkebiskopen genom sin predikan lägger under trons ok. Då exempelvis Curschmann förklarar denna oöverensstämmelse så, att Innocentius

[1]) W. Schröder i Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg X, 299, 304; Dehio i Exkursen Ueber die auf die Hamburgische Legation bezüglichen falschen Urkunden, 41; Curschmann, 116, 128; Hermann Joachim i Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXXIII, 258.

[2]) Senast tryckt hos Curschmann, 15.

[3]) Senast tryckt hos Curschmann, 20.

[4]) Senast tryckta hos Curschmann, 17, 18, 27.

i fråga om områdesbeskrivningen endast följt Gregorii privilegium, strider detta icke blott mot sjelva ordalydelsen i konstitutionen (ad formam itaque priuilegiorum Gregorii, Sergii etc.), utan faller sålunda även därpå, att ingen av de tre bullorna, vad angår beskrivningen, kan tagas för en stadfästelse av de samtidigt i Rom uppvisade förurkunderna, Gregorii och Nicolai privilegier. Varken Sergii II:s, Leo IV:s eller Hadriani II:s bullor i den form de nu ega kunna hava förelagts Innocentius; icke dessa, utan andra nu förlorade redaktioner av dem hava blivit begagnade år 1133.

Innehållet i Innocentii konstitution braktes genom särskilda, i förbigående redan omnämda bullor till konung Niels' av Danmark och Askers kunskap. Av de bullor, som samtidigt utfärdades till svenskarnes konung och de svenska biskoparne, framgår, att ärkebiskopen av Hamburg endast framfört klagomål över de senares olydnad, men att de icke, såsom Asker och de danska biskoparne, instämts till kurian. Någon kontumacia, på grundval av vilken dom avkunnats, har således här icke förelegat; bullorna innehålla också endast ett påvligt mandat till mottagarne att lyda ärkebiskopen såsom sin metropolitan [1]). Den till de svenska biskoparne ställda bullan finnes ännu i original i det hamburgska ärkebiskopsarkivet; den har sålunda aldrig nått sin bestämmelseort.

Med utfärdandet av Innocentii konstitution och de med denna samhörande bullorna nådde frågan om det nordiska ärkebiskopsdömets vara eller icke-vara sin kritiska punkt. Tydligtvis kunde man i Lund icke i längden framhärda i sitt trots och i ro och lugn avvakta bättre tider. Det blev nödvändigt att gripa in. Skulle man trots allt också lyckas att vända förhållandena till sin förmån?

De händelser, som följde, kommo till en början att utspelas inom Danmarks gränser.

[1]) Egendomligt nog har den olika avfattningen av de jemsides konstitutionen 1133 utfärdade bullorna hittills undgått forskningen. Hasse, Schlesw.-Holst.-Lauenb. Regesten und Urkunden I, 26, säger rent ut, att de äro lika lydande.

I januari 1131 hade Knut Lavard nedgjorts, och med hans död signalen givits till ett inbördes krig, som ännu vid den tid, då underrättelsen om det påvliga avgörandet bör ha nått till Lund, rasade med oförminskad styrka. Å ena sidan konung Niels och hans son Magnus Nielsen, konungen av Götaland, Knut Lavards baneman, å den andra den sistnämdes broder Erik Emune. Denne hade enligt Colbazannalerna samma år, som Knut Lavard föll, utropats till konung i Skåne [1]). Men därav framgår icke den ställning, som ärkebiskop Asker och skåningarnes flertal från början intogo; vad som säkert kan konstateras är i varje fall, att då Erik Emune, i grund besegrad av konung Niels, år 1133 kom flyende till Skåne och begärde deras hjelp, de svarade med att driva honom ur landet. Han begav sig då till Norge; utsatt för försåt, flydde han även därifrån och kom med sin drottning ånyo till Skåne [2]). Ställningen var nu en helt annan än då han sist anlände. Lund var degraderat till ett biskopsdöme under Hamburg; bakom denna utveckling stod kejsar Lothar; denne hade efter ett blodbad, konung Niels år 1133 låtit anställa på de mot Erik välsinnade tyskarne i Roskilde, börjat rusta mot Danmark, och konung Niels hade liksom Magnus böjt sig för den mäktige fienden. Då Lothar i april 1134 firade påsken i Halberstadt, infann sig Magnus där; han lemnade ersättning i penningar för vad som skett i Roskilde och hyllade kejsaren som suverän. För Asker låg under dessa hotande förhållanden vägen klar; han vågade en kamp för sitt ärkebiskopsdöme och skänkte Erik Emune sitt stöd. Den samtida Roskildekrönikan karakteriserar honom i detta sammanhang som en man utan styrka i karakteren, vilken under rikets stora nöd icke ställde sig som en mur för Israels hus, utan som ett rö vajade hit och dit för vinden [3]), och omdömet har i regel blivit efterverldens. Men karakteristiken visar endast medeltidsmannens oförmåga eller bristande vilja att se djupare än till ytan. Skåningarne

[1]) M. G. SS. XXIX, 175. Jmfr Annales Lundenses sammastädes, 204.
[2]) S. R. D. I, 381.
[3]) S. R. D. I, 382.

förstodo och följde sin store ärkebiskop, Lund befästes, och den 6 juni 1134 stod det slag vid Fotevig, som flyttade Danmarks krona från Niels' huvud över på Erik Emunes [1]).

Med segern vid Fotevig vann Asker en ny och säker basis. Från denna gällde det nu att få den påvliga konstitutionen av år 1133 upphävd.

Den man, av vilken man begagnade sig för detta ändamål, Herman, var som så många av den tidens andlige i Norden en främling: han stammade från trakten av Aachen. Sin ungdom hade han tillbrakt där i klostret i Klosterrat, och år 1128 hade det lyckats honom att bliva vald till dess abbot. Men valet hade kasserats, Herman måst lemna klostret och, ehuru förgäves, sökt grunda ett nytt i Dünewald vid Rhen. När hans namn ånyo dyker upp, är han i Danmark; han uppträder där enligt ett diplom 1135 såsom kansler hos biskop Eskil i Roskilde, Askers brorson, den tidigare domprosten och blivande ärkebiskopen i Lund. Det är såsom sådan han erhåller förtroendet att föra den lundensiska kyrkans talan i Rom [2]).

Det resultat Herman vann i Rom uttryckes i den vid mitten av århundradet nedskrivna krönikan från Klosterrat med orden, att han, delegerad av sin biskop till påven i Rom, förde med sig därifrån till honom ärkebiskopsvärdighet och pallium för hela det område, som legat under den bremensiska kyrkan, ända till dess Herman genom sina ansträngningar frigjorde det därifrån [3]). Men om tillvägagångs-

[1]) A. D. Jörgensen säger i Hist. Afhandlingar I, 16, om Asker, att han, som det synes, hade fått sin värdighet mera genom andras än genom sin egen ansträngning (!), och att han näppeligen förstod att sätta tillbörligt värde på densamma (!) eller i varje fall icke att hävda den (!). »Det er derfor vistnok også med et sideblik til de kirkelige forhold (!), at den samtidige Roskildekrønike siger om ham, at 'han under rigets store nød ikke stillede sig som en mur for Israels hus, men bøjede sig som et siv for vejret'».

[2]) M. G. SS. XVI, 693, 705, 707, 708; Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 6.

[3]) M. G. SS. XVI, 708: Postremo recedens etiam ab eodem loco [ɔ: Dunewalt] Datiam est ingressus, et ibidem clientelæ cuiusdam episcopi associatus, a quo Romam ad domnum papam delegatus, reportauit ei inde dignitatem et pallium archiepiscopatus totius regionis illius, quæ hactenus subiecta

sättet nämner krönikan intet. Detta är också lika okänt som den allmänt gängse hypotesen obestyrkt, att Bernhard av Clairvaux vid detta tillfälle skulle i Rom ha ingripit till den lundensiska kyrkans förmån [1]). Det är historien om Anshelm i Bari på nytt.

Det framgår av krönikan från Klosterrat, att Herman delegerats av den danske biskop, i vars tjenst han stod, och att han förvärvat ärkebiskopsdömet åt denne; enligt krönikans fortsättning har han någon tid därefter blivit den danske konungens man och inom kort av denne erhållit biskopsdömet Slesvig [2]). De allmänna dragen i denna framställning torde vara riktiga: diplomet från 1135 och det diplom från omkring 1140, genom vilket Erik Lam tillerkänner den då från Slesvig fördrivne biskop Herman vissa egendomar och förläningar, »emedan han manligen stått vid hans sida under vidriga förhållanden» [3]), antyda detta. Man har emellertid icke nöjt sig härmed, utan genom en tolkning av krönikans ord strängt efter bokstaven och under hänvisning till diplomen fått fram, att Hermans mission egt rum först sedan Eskil, den delegerande biskopen, till vilken ärkebiskopsvärdigheten hemfördes, efter Askers död den 5 maj 1137 erhållit dennes embete [4]). Det är alltid möjligt, att Hermans mission egt rum först då, men omöjligt att konstatera på grundval av det föreliggande materialet: en krönika sådan som den från Klosterrat, nedskriven på avsevärt avstånd i tid och rum från händelserna, är i en kronologisk punkt som denna varken nog tydlig eller nog säker för en avgörande slutsats. Den enda fasta terminus ante quem, då det gäller att fastslå tiden

erat tota Bremensi æcclesiæ, donec absoluit eam inde suo labore idem Heremannus.

[1]) Sofus Larsen i Aarb. for nordisk Oldkyndighed II: 14, 109; v. Schubert. Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins I, 124. Jmfr Dehio II, 34.

[2]) M. G. SS. XVI, 708: Procedente aliquo tempore contulit se etiam regis illius obsequio, a quo post paululum coadonatus est episcopali fastigio, cuius sedis est vulgo Sleswich nuncupatio.

[3]) Codex Esromensis, 91.

[4]) Bl. a. Dehio II, 33; Sofus Larsen i Aarb. for nordisk Oldkyndighed II: 14, 106; v. Schubert, Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins I, 124.

för ärkebiskopsdömets återförvärvande i Rom, är det diplom, som Eskil den 8 augusti 1139 utfärdade i Lund. Han kallar sig i detta sancte Lundensis ecclesie archiepiscopus, archiepiscopus Lundensis, och i spetsen för de biskopar från alla Nordens länder, vilka underskriva, möter Innocentii II:s och den apostoliska stolens legat Theodignus [1]).

Med det avgörande, som träffades i slutet av 1130-talet, hade den långa striden mellan Hamburg och Lund äntligen fått sin definitiva lösning. Men ännu länge fortforo försöken från Hamburg att återförvärva det förlorade [2]).

Dessa försök falla till huvudsaklig del under Hartvig I:s archiepiskopat (1148—1168). Helmold sammanfattar dem så, att Hartvig gjorde stora ansträngningar för att återvinna suffraganbiskoparne i Danmark, Norge och Sverige, men att han trots sina underdånighetsbetygelser och sin på olika sätt ådagalagda rundhänthet intet förmådde hos kejsare och påve [3]). Andra berättelser och urkunder komplettera detta uttalande. Man finner därav, att ärkebiskopen i början av 1150-talet understödde Knut Magnusen med penningar och hjelptrupper, då denne gjorde sitt misslyckade försök att sätta sig i besittning av Jylland [4]), och att samtidigt underhandlingar voro beramade att ega rum vid kurian »för bevarandet av den bremensiska kyrkans värdighet» [5]). Sannolikt har det understöd ärkebiskop Hartvig några år senare skänkte Sven Grathe, då denne ryckte upp i Jylland för att återvinna sitt förlorade rike, ävenledes avsett att främja de hamburgska planerna på Norden [6]). De förvecklingar, till vilka ärkebiskop Eskils tillfångatagande i Burgund år 1157 gav anledning, syntes äntligen skola medföra en vändning i förhållandena: den

[1]) Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 245.

[2]) Framställningar av Hamburgs förhållande till Lund och den skandinaviska Norden under denna tid bl. a. hos Maurer II, 674; A. D. Jörgensen, Hist. Afhandlinger I, 21; Dehio II, 58.

[3]) Helmold I, 69.

[4]) Saxo II, 684.

[5]) Hamburgisches Urkundenbuch I, 183.

[6]) Saxo II, 713.

16 mars 1158 lyckades det ärkebiskop Hartvig att av kejsar Fredrik Barbarossa utverka ett stadfästelsebrev å ärkebiskopsdömet Hamburgs metropolitanvälde över kyrkorna i danskarnes, svenskarnes, norrmännens, färöboarnes, grönländarnes, helsinglandsboarnes, isländarnes och skridfinnarnes land samt över alla nordliga trakter [1]. Framgången stannade emellertid på pergamentet. Då Valdemar I slöt sig till kejsaren som dennes vasall och erkände icke Alexander III, utan den kejserlige motpåven Viktor IV, var lika litet den senare som kejsaren benägen att genom en fortsatt politik till Hamburgs förmån riskera den danske konungens vänskap. I sin stadfästelsebulla för Hamburg av år 1160 nämner Viktor endast de tre slaviska biskopsdömena i Altenburg, Mecklenburg och Ratzeburg [2], och när Hartvig under mötet vid Saonefloden år 1162 återkom med sina fordringar på Norden, vunno de varken från kejsarens eller hans påves sida beaktande [3].

Ett tjugotal år senare gjorde ärkebiskop Hartvig II (1185—1207) det sista försöket. Han lät strax efter sitt tillträde till ärkebiskopsdömet anhålla hos Lucius III, att denne ville instämma biskoparne i Danmark, Sverige och Norge att stå till svars för sin olydnad mot ärkebiskopen av Hamburg. Det var vid tiden för Absalons segrar över Bogislav av Pommern. Påven lät svara, att han och hans kardinaler icke ansågo sig under den stora oro, som enligt ryktet herskade i de nordiska rikena, och därjemte så omedelbart efter Hartvigs tillträde till ärkebiskopsdömet böra gå med på hans begäran. Han tillade tröstande, att vad som uppskjutes icke därför är förlorat [4].

(Forts).

[1] Hamburgisches Urkundenbuch I, 190; D. S. I, 59.
[2] Hamburgisches Urkundenbuch I, 206.
[3] M. G. SS. VI, 344.
[4] Hamburgisches Urkundenbuch I, 238.

(Tryckt i februari—mars 1914).

INNEHÅLL.

I likhet med Historisk tidskrift för Skåneland utdelas även övriga skrifter, vilka av De Skånska landskapens historiska förening utgivas, kostnadsfritt till föreningens medlemmar. Årsavgiften är 3 kronor. Ständig medlemsavgift: en summa ej understigande 50 kronor.

De trenne äldre serierna av föreningens tidskrift kunna hos föreningens sekreterare, landsarkivarien L. Weibull, Lund, erhållas till ett pris av 22 kronor, därav serie 1 och 2 till resp. 8, serie 3 till 6 kronor. Enstaka häften (utom av årg. 1868—1869) till komplettering: 1 krona.

Av de till den av Föreningen utgivna boksamlingen hörande arbetena är priset å Lunds och Lundagårds minnen av Martin Weibull och å Sthen Jacobsen, Den nordiske kriigs kronike, för föreningens medlemmar nedsatt till 2: 50.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

SKÅNELAND

UTGIVEN AV

LAURITZ WEIBULL

BAND 5. HÄFTE 4—5.
(Årg. 1916).

LUND
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
1917

16 mars 1158 lyckades det ärkebiskop Hartvig att av kejsar Fredrik Barbarossa utverka ett stadfästelsebrev å ärkebiskopsdömet Hamburgs metropolitanvälde över kyrkorna i danskarnes, svenskarnes, norrmännens, färöboarnes, grönländarnes, helsinglandsboarnes, isländarnes och skridfinnarnes land samt över alla nordliga trakter [1]). Framgången stannade emellertid på pergamentet. Då Valdemar I slöt sig till kejsaren som dennes vasall och erkände icke Alexander III, utan den kejserlige motpåven Viktor IV, var lika litet den senare som kejsaren benägen att genom en fortsatt politik till Hamburgs förmån riskera den danske konungens vänskap. I sin stadfästelsebulla för Hamburg av år 1160 nämner Viktor endast de tre slaviska biskopsdömena i Altenburg, Mecklenburg och Ratzeburg [2]), och när Hartvig under mötet vid Saonefloden år 1162 återkom med sina fordringar på Norden, vunno de varken från kejsarens eller hans påves sida beaktande [3]).

Ett tjugotal år senare gjorde ärkebiskop Hartvig II (1185—1207) det sista försöket. Han lät strax efter sitt tillträde till ärkebiskopsdömet anhålla hos Lucius III, att denne ville instämma biskoparne i Danmark, Sverige och Norge att stå till svars för sin olydnad mot ärkebiskopen av Hamburg. Det var vid tiden för Absalons segrar över Bogislav av Pommern. Påven lät svara, att han och hans kardinaler icke ansågo sig under den stora oro, som enligt ryktet herskade i de nordiska rikena, och därjemte så omedelbart efter Hartvigs tillträde till ärkebiskopsdömet böra gå med på hans begäran. Han tillade tröstande, att vad som uppskjutes icke därför är förlorat [4]).

[1]) Hamburgisches Urkundenbuch I, 190; D. S. I, 59.
[2]) Hamburgisches Urkundenbuch I. 206.
[3]) M. G. SS. VI, 344.
[4]) Hamburgisches Urkundenbuch I, 238.

V. Det lundensiska archiepiskopatets och kaniksamfundets inre utveckling under Asker.

Det är i det föregående betonat, att Knut den helige genom sitt gåvobrev den 21 maj 1085 lade den ekonomiska grundvalen för S:t Laurentius i Lund och att samtidigt med att en ny biskopskyrka uppfördes, kaniksamfundet vid denna under biskop Ricwalds ledning mottog sin första organisation. S:t Laurentius i Askers tid är emellertid något helt annat än S:t Laurentius i Knut den heliges och Ricwalds. Under elfte århundradet ett ringa biskopsdöme under Hamburg, hade Lund vid början av det tolfte tagit arv efter den främmande metropolitankyrkan vid Elbe och archiepiskopatet för den skandinaviska norden knutits till biskopsstolen där. Nya krav voro därmed ställda på ärkebiskopen av Lund och hans kyrka; det gällde att mitt under kampen mot Hamburg för värnandet av det nyvunna archiepiskopatet, så vitt görligt, förverkliga dessa.

Redan under Knut den heliges tid har den vid S:t Laurentius i Lund samlade förmögenheten varit fördelad å de två institutionerna vid denna: episkopatet och kaniksamfundet [1]). I första hand gingo nu strävandena ut på att stärka och trygga episkopatets ekonomiska ställning och genom ökning av kaniksamfundets förmögenhet och ekonomiska företrädesrättigheter bereda möjligheter att föra utvecklingen inom detta vidare.

Den grundval, på vilken episkopatet från början ekonomiskt vilade, utgjordes till stor del av det till biskopsstolen — ad sedem episcopatus — hörande bordgodset; dess förekomst redan vid Askers tillträde till biskopsdömet 1089 har han sjelv intygat [2]). Vid sidan härav spelade de olikartade avgifter, som från skilda håll kommo biskopen till del, en avgörande roll. Kyrkornas avgifter möta under

---

[1]) S. R. D. III, 428; D. S. I, 45.
[2]) D. S. I, 45.

namnet servitium episcopale [1]); om avgifterna från församlingarne har Adam av Bremen några belysande uppgifter. »Dopet och konfirmationen, vigningen av altaren och benediktionen av de heliga embetena», säger denne, »köpas allt dyrt hos norrmän och daner». Enligt honom låg grunden därtill i vad han kallar »presterskapets snikenhet»; då befolkningen varken hade förstånd eller vilja att giva tionde, tog man i stället så mycket mera betalt för vad som borde lemnas utan vederlag [2]). Dessa primitiva förhållanden fortlevde länge; sin första reglering erhöllo de i Eskils skånska kyrkolag.

En ökning av bordgodset låter sig under Askers tid i viss mån konstatera. Före mitten av år 1123 hade ärkebiskopsbordet i gåva mottagit av lekmannen Ingemar gården Väsum, av nunnan Thora gården Frierup, av Guthserk gården Verpinge med dess mölla, den senare belägen vid Höjeå, omedelbart utanför staden Lund [3]). Gällande arvsbestämmelser hindrade under rådande förhållanden dessa gårdars övergång till kyrkan; de inlöstes då av ärkebiskopen genom köp från givarnes arvingar [4]). Av övriga gods, som Asker före samma tidpunkt lade till ärkebiskopsbordet, nämner han gården Åby om 6 1/2 bol, en gård i Hammar om 1 1/2, gården Hjortshög om 4, Herrestads gård, belägen bland Laurentiibrödernas bol, 4 1/2 i bol i byn Råby, 1 i Arrie eller Skegrie, 1 i Eskilstorp, 1 i Isie, 3 i Borgeby och 2 i Simris med en avgäld av 40 örtugar. Så stor var ökningen av bordgodset, att Asker, efter att 1123 igen hava bortdonerat de här uppförda gårdarne, 1133 kunde uttala, att han trots detta

[1]) D. S. I, 50. Jmfr Eskils uttalande i diplom av 1135 (Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 6): ecclesiam in Næstweth et eam, que est in Thiærbu, nec non et eam, que est in Haslewæ, et omnia eis attinentia Deo sanctoque Petro in eodem loco unacum predictis fratribus manumisi. Et ut servi Dei libera hec quiete possideant, omne exhinc episcopale seruitium eis, quod moris est ecclesiarum, remisi.

[2]) Adam IV, 30.

[3]) S. R. D. III, 449, 453, 455; D. S. I, 45.

[4]) D. S. I, 45.

lemnade efter sig åt sina efterträdare många flera gods än han sjelv mottagit [1]).

Redan Gregorius VII har i sin skrivelse till de svenske konungarne Inge och Hallsten av år 1080 uppmanat till att giva tionde [2]). Man eger icke i behåll någon likartad uppmaning till den danske konungen, men egendomligt nog sammanfalla de första ansträngningarna för tiondens genomförande i Danmark med tiden för Gregorii skrivelse. Knut den helige är den som här tager första steget. Tiondens allmänna erkännande måste i Skåne liksom i det övriga Danmark tillhöra de närmast följande årtiondena, om den också icke, såsom skett, kan sättas i något som helst samband med ärkebiskopsdömets inrättande [3]), och otvivelaktigt har samtidigt med prest- och kyrkotiondena även biskopstionden blivit genomförd. Men medan de förra uttogos in natura, tillhör den senares uttagande på detta sätt en långt senare tid; det enda man i fråga om biskopstionden från början kunnat genomdriva har varit en avlösningssumma för densamma, en redemptio decimarum av samma art som den, mot vilken Gratianus och Rolandus vid mitten av århundradet så starkt skulle gå i härnad [4]). Säkra uppgifter angående biskopstionden föreligga icke från Askers tid för Skåne, men för det närmast intill liggande stiftet, Roskilde stift, finnes denna tiondes utgörande skriftligen belagt i Eskils fundationsbrev för benediktinerklostret i Næstved av 1135; Eskil skänker däri till detta kloster den honom tillkommande tionden i en av Tybjerg härads fjerdingar [5]). Avlösningen för denna biskopstionde var fastsatt i penningar, num-

---

[1]) D. S. I, 45. — För bolet i Arrie eller Skegrie se Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 273.

[2]) Monumenta Gregoriana, ed. Ph. Jaffé, 448; D. S. I, 42.

[3]) I. Oskar Andersen i Kirkehistoriske Samlinger V: 2, 639. Jmfr Ellen Jörgensen, Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling, 25.

[4]) c. 6—7 C. XVI q. 7; Stroma Rolandi ad c. 7 C. XVI q. 7. Jmfr Ludvig Holberg, Kirke og Len under Valdemarerne, 80.

[5]) Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 6.

mi [1]); dess regelrätta erläggande i säd kom först till stånd genom den själländska kyrkolagen.

Utöver ökningen av bordgodset och den biskopstiondeavlösning, som efter all sannolikhet kommit till stånd, låta sig för archiepiskopatet i Askers tid tvenne nya inkomsttitlar fastslå. Den ena, skatten av Bornholm, har ärkebiskopen innehaft i varje fall 1123 [2]); den andra, fjerdedelen av staden Lund, erhöll han enligt en anteckning i Liber daticus från omkring 1145 av Erik Ejegod [3]). Uppgifter om den närmare beskaffenheten av öskatten vid denna tid saknas. Vad som inbegreps i fjerdedelen av staden — quarta pars ciuitatis Lundensis — har å ena sidan varit fjerdedelen av stadsskatten, den s. k. midsommargälden, å den andra fjerdedelen av vad den kungliga domsrätten på platsen inbrakte [4]). Om

---

[1]) Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 277.

[2]) D. S. I, 45; S. R. D. III, 429.

[3]) Lunde Domkapitels Gavebøger, 173: Eodem die [ɔ: 10 julii] obiit rex Danorum Ericus, vir prudens et strenuus, qui sua industria a Pascale papa palleum impetrauit nostre ecclesie et quartam partem ciuitatis sancto Laurencio dedit. Det är att märka, att medan förra delen av denna anteckning avskrivits efter Memoriale fratrum (S. R. D. III, 451), den senare delen om fjerdedelsdonationen icke förekommer därstädes. Jmfr Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 276.

[4]) Enligt Saxo II, 580, skall redan Knut den helige ha tillerkänt biskopen av Lund, jemte fjerdedelen av myntet, fjerdedelen av sakfallet och fjerdedelen av midsommargälden (quartam regii numismatis, quartam suæ in cives exactionis, quartam æstivi census portionem ei, qui pro tempore loci antistes extiterit, muneris loco perpetuo jure possidendam concessit). Man har tidigare sökt sammanjämka denna uppgift med den i Liber daticus förefintliga om Erik Ejegod på så sätt, att Knut den helige skulle ha gjort donationen, Erik Ejegod endast bekräftat den (Lauritz Weibull, Studier i Lunds domkyrkas historia, 15); sammanjämkningen är ohållbar. Utgångspunkten för Saxos framställning ligger i orden i det av honom begagnade stadfästelsebrevet å Knut den heliges donation — Knut VI:s eller Valdemar II:s stadfästelsebrev av 1186 eller 1203 (D. S. I, 121, 149; jmfr Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 268) — där det heter: Item de annuali censu eiusdem ciuitatis [ɔ: Lund], qui ex antiqua consuetudine pro areis dari solet viginti septem marcas in dotem et desponsale ecclesie prememorate singulis annis perdonauit et in die dedicationis coram multis etc. ratum esse deo preside eternaliter stabiliuit. Det har icke varit Saxo obekant, att ärkebiskopen av Lund innehaft fjerdedelen av staden; med hans genomgående ringa kännedom om de

denna fjerdedel av staden varit topografiskt avgränsad, låter sig icke avgöra; ärkebiskop Birger påstod 1501, att den »begynte från det sträte vid Mickel Bultmakares dörr och sedan all den östra delen neder intill Röde port», men då och senare visade sig meningarna delade och förhållandet omöjligt att utreda [1]. Vad midsommargälden angår, utgick

kyrkliga förhållandena synes han emellertid ha sammanblandat ärkebiskopens fjerdedel av stadsskatten med de här nämda 27 marken, kanikernas andel av samma skatt, och kompletterat uppgiften med vad han i övrigt visste ingick i fjerdedelsinnehavet: quartam suæ in cives exactionis portionem. Hans bristfälliga kunskap i denna punkt framlyser i sin fulla klarhet, då han därtill dessutom fogar fjerdedelen av myntet: quartam regii numismatis portionem. Jmfr nedan s. 199.

[1]) Top. Saml. Perg. Lund. Danska Rigsarkivet. Enligt här förvarade bytingsvittne av den 1 febr. 1501 äskade denna dag riddaren Sten Bille på konung Hans' vägnar »en gransken, som war taghen her aff tinghet, at granske och wdledhe om en fierde parth aff Lunde by, som werdugeste fadher met gud erchebiscop Byriæ sigher ath skulle høre till Lunde domkircke, och sigher, ath skulle bygndes fran thet stredhe wet Mickel Bwltmageres dør och sidhen all then østre deel nedhen jnd till Rødhe poorth. Thaa framginge j dag thee som till tagne wore j thenne gransken, som war Hemming Perssøn, radman, Per Nielssøn, Jacob Weffweres maw, Hans Kremere, Kaspar, Morthen Skomagere, Lasse Anderssøn, Niels Smædh, Niels Perssøn Skomager, Mickel Anderssøn, Knud Christiernsøn, Mattes Smeidh och Anders Nielssøn, borgere i for:ne Lundh, och alle endregtelige witnedhe och sagdhe paa theress godhe troo och sandhedh, ath thee haffue wel hørth, ath Lunde domkircke skulle haffue hafffth en fierdhe paarth vthij Lundh, hwar han skulle ligge, østher, westher, syndher eller noor eller paa hwath gadhe, thet wiisthe thee icke, meen aall skath, byskath och gæstninge skath eller andhre konglige retzleer thæ haffue altiid aff æreldhe ganghet samfelth till krvnen, wthen then stændh, ther erchebiscoperne thee haffue hafffth byen samfælth j forleningh aff krvnen. Och haffuer her icke wareth heller mere wthen en byfoghet vthij Lundh och icke heller mere en j bytingh».

I en i Skånebrevsförteckningen: Domkapitlets i Lund brev och skrifter n:o 149 (Svenska riksarkivet), införd regest av en »wittnesskrift», utfärdad av väpnaren Anders Galen, föreståndaren för Heliggeisthuset Anders Roberts och rådmannen Jon Guldsmed i Lund och daterad den 1 november 1515, lemnas en annan framställning ifråga om ärkebiskopens fjerdedelsinnehav av Lund. Det heter här, att den tid Per Nielsen, landsdomare i Skåne, var i livet, hade ärkebiskoparne fjerde parten av Lunds stad. Här omnämnde Peder Nielsen (Thott) är omtalad som landsdomare 1476 $^{26}/_{9}$—1483 $^{23}/_{5}$ (William Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede, 695). Jmfr i övrigt

den av tomterna i staden; av dess avkastning hade, såsom tidigare nämnt, redan Knut den helige anvisat 21 mark till S:t Laurentii kyrka, ett belopp, som kom kanikerna i Lund till del och efter indragning av de jemväl anvisade 6 marken av midsommargälden i Lomma och Helsingborg höjdes till 27 [1]). Dessa 27 mark jemte konungens resterande andel av skatten — tillsammans de tre fjerdedelarne — utgjorde enligt Huvudstycket i Kung Valdemars jordebok för året 1232 sammanlagt 60 mark penningar [2]); får man antaga, att skatten, såsom ofta var fallet i Tyskland och vad beloppets ringhet i förhållande till penningvärdet på 1230-talet synes sätta utom tvivel, utgått med fast belopp, har ärkebiskopens andel därav utgjort 20 mark. Vad den kungliga domsrätten inbrakte har givetvis varit vexlande och någon uppgift därom föreligger icke. Men att den förmån, som här tillflöt ärkebiskopen, var betydande, framgår av det förhållande, att ärkebiskop Eskil den 1 september 1145 kunde på grundval av denna upprätta en av de nya digniteter vid domkyrkan, som han då stiftade, archidiakonatet [3]).

Samtliga de här anförda godsen och förmånerna, som i Askers tid tillkommo ärkebiskopen av Lund, har denne åtnjutit i sin egenskap av ärkebiskop. Men Asker lika litet som hans närmaste efterträdare intogo ännu den från kaniksamfundet i deras omgivning skilda ställning, som de senare ärkebiskoparne skulle göra, och även från detta håll har, såsom senare skall visas, betydande inkomster kommit archiepiskopatet till del.

Vänder man sig från archiepiskopatet till kaniksamfundet

ifråga om tvisten rörande fjerdedelen av Lund De ældste danske Archivregistraturer IV, 10, 362, och V, 23.

[1]) D. S. I, 43, 122, 149; S. R. D. III, 424; Liber census Daniæ. Kong Valdemars jordebog, udg. af O. Nielsen, 40. Jmfr ovan s. 123.

[2]) Liber census Daniæ. Kong Valdemars Jordebog, udg. af O. Nielsen, 40: Item de mytsummærsgyald 60ª mr. den. De illis percipiunt canonici Lundenses annuatim 27 mr. den.

[3]) D. S. I, 50: archidiaconatum de causis et justicia episcopali memorate ciuitatis instituit et perpetue dignitatis munere eidem ecclesie inuiolabili auctoritate stabiliuit.

vid S:t Laurentius, spåras även här en fortgående ökning i gods och förmåner. På den grundval Knut den helige lagt bygges oavlåtligt vidare, och även här är det Erik Ejegod, »den rättrogne konungen, som i allt sökte efterlikna sin broder» [1]), vilken går i spetsen.

Staden Lund var ursprungligen en marknadsplats och hade omkring år 1000 uppstått vid den punkt inom Torna härad, där traktens viktigaste samfärdsleder möttes. Dess älsta kyrka härrörde från denna tid: capella sancte Marie in foro [2]). Över denna kyrka, som var belägen på östra sidan om huvudgatan, där denna från söder vidgade sig till torg, utövade grundherren på platsen, konungen, eganderätten [3]), och kyrkan utgjorde, så vitt man kan se, under hela 1000-talet församlingskyrka för köpstaden. Sedan biskopskyrkan tillkommit, möter sålunda det även annorstädes icke osedvanliga förhållandet: en biskopskyrka, som icke är parrochialkyrka för köpstaden, och vid sidan därav en annan med denna funktion, en ecclesia forensis [4]). Ur åtskilliga synpunkter, icke minst ekonomiska, måste denna ordning varit otillfredsställande för prästerskapet vid S:t Laurentius. Strävandet att med domkyrkan inkorporera denna ecclesia och därmed även erhålla den andliga makten över köpstaden kröntes under Erik Ejegod med framgång. Konungen lade, väl i nära samband med ärkebiskopsdömets upprättande, capella sancte Marie under prepondituran. Med kyrkan följde dess icke oansenliga jordbesittningar: 4 mark i byn Svalöv, 3 bol i Borgeby, 3 i Grevie, 2 i Arlöv, 1 i Görslöv och ½ i Åkarp [5]).

---

[1]) S. R. D. III, 428.

[2]) Ekhoff, Svenska stavkyrkor jämte iakttagelser över de norska samt redogörelse för i Danmark och England kända lemningar av stavkonstruktioner, 148.

[3]) Konunglevslistan i Liber census. Kong Valdemars Jordebog, udg. av O. Nielsen, 47, upptager ännu Lund såsom konunglev. Jmfr D. S. I, 43.

[4]) Siegfried Rietschel, Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis, 171. Jmfr Hinschius, System des katolischen Kirchenrechts II, 278, och Rietschel, Die Civitas auf deutschem Boden bis zum Ausgange der Karolingerzeit, 90.

[5]) S. R. D. III, 428: Rex Ericus, vir catholicus, fratrem in omnibus

Till de båda kungliga välgörarne mot kaniksamfundet vid S:t Laurentius i dess älsta tid, Knut den helige och Erik Ejegod, sällade sig redan tidigt andra. De älsta anteckningarne i Memoriale fratrum bevara namnen på de fromma givarne, i ett flertal fall även erinringen om sjelva gåvorna. Till stor del voro dessa gåvor i guld, silver eller penningar, någon gång med den uttryckliga bestämmelsen, att de skulle användas för anskaffande av en kalk eller messhake; andra utgjordes av för gudstjenstens upprätthållande nödiga ting, böcker, bägare, kåpor, dalmatikor, kalkar, bland de senare en av guld, besatt med bernsten och ädla stenar och skänkt till S:t Laurentius av den danska drottningen Margareta [1]). Mest betydande voro gåvorna i jordagods. Munken Tove gav ¼ bol i Oxie [2]), Önder ½ i Markie [3]), lekmannen Clacka 1 i Tullstorp [4]), nunnan Gertrud 1 jord i »Scullakiærrum» på Sjælland med en ränta av 8 örtugar [5]), diakonen Sven ½ bol i Hyllie [6]), domprosten Asser, som dog 1134, ½ väl odlat bol i byn Vittskövle och hälften av en mölla till brödernas uppehälle [7]), dekanen Bernhard utom 1 jord i Lund, som han skänkte till domkyrkan, i lika avsikt 1 bol i Skegrie [8]), diakonen Ulf med tillnamnet Björn kapellan, död 1124, 1 bol i Strö med en avkastning av 12 uncier till den årliga tjensten vid hans anniversarium [9]). Dessa gåvor, såväl de i jordagods som de andra, ställdes emellertid i skuggan av tvenne större, härrörande från ärkebiskop Asker och Erik Emune.

---

emulari studens, inter cetera, que huic ecclesie contulit, etiam capellam sancte Marie in foro, cum omnibus attinentiis preposito pertinere fecit. In uilla Swalleve IIII marce, Burgaby III mansi, Grafhogi III mansi, Arleve II mansi, Göterslef mansus, Acathorpi mansus dimidius.

[1]) S. R. D. III, 462 och 434—465 passim. Om bokgåvorna se Lauritz Weibull, Bibliotek och arkiv i Skåne under medeltiden, 4.

[2]) S. R. D. III, 434.

[3]) S. R. D. III, 435.

[4]) S. R. D. III, 437.

[5]) S. R. D. III, 437.

[6]) S. R. D. III, 446.

[7]) S. R. D. III, 448.

[8]) S. R. D. III, 452.

[9]) S. R. D. III, 458.

Askers donationer voro tvenne. Den första, som ligger någon tid före den 30 juni 1123, utgjorde 7 1/2 bol, av vilka 4 1/2 i Stora Råby; genom den andra tillade han, den 30 juni 1123, bröderna ytterligare 22. Samtliga bolen hade han dels köpt av släktingar och underhavande, dels förvärvat i utbyte mot honom tillhöriga jordar, dels genom köp ånyo förvärvat av arvingarne till personer, som donerat dem till S:t Laurentius för sina och sina närmastes själar. Till gods av senare slaget hörde de redan tidigare omnämnda gårdarne Väsum, Frierup och Verpinge med dess mölla. Därjemte anslog ärkebiskopen till bröderna 2 mark av skatten från Lund, 1 mark av skatten från Bornholm. Båda donationerna blevo den 7 januari 1133 på inrådan och anmaning av dåvarande domprosten, Askers brorson Eskil, förda i pennan [1]).

Erik Emunes donation är gjord på bakgrund av slaget vid Fotevig. I detta slag hade Asker avgjort striden mellan konung Niels och Erik Emune till den senares förmån. När året efter, den 6 januari, den nye konungen med sin gemål, drottning Malfrid, och sin son Sven befann sig i Lund, brakte han, »befriad ur svåra motgångar och trångmål», Gud sin tacksamhet, såsom det heter i det ännu bevarade donationsbrevet, därför att denne befriat sitt folk, återställt honom rike och arv och insatt honom på hans fäders tron. Den gåva, vilken han vid detta tillfälle skänkte kyrkan i Lund, bestod av 7 bol på olika ställen i Skåne och på Amager. Konungen föreskrev, att innehavaren skulle tjena Gud och hans helgon för hans frälsning, och tillade, att godsen skulle njuta immunitet och fullständig frihet från all konungen tillkommande rätt i likhet med de gods hans företrädare, salige i åminnelse, Sven Magnus och Knut, de rättrogne konungarne, givit. Drottningen gav sitt samtycke till donationen, ärkebiskopen och biskop Ottar av Bergen bevittnade densamma [2]).

Betydelsen av denna Erik Emunes gåva ligger icke en-

---

[1]) D. S. I, 45; jmfr ovan 157; Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 274.

[2]) Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1882, s. 223; D. S. I, 48.

dast i sjelva godsdonationen, utan även och fastmera i den immunitet, som därmed tillerkändes de donerade godsen, och även erkändes ha tillkommit och tillkomma de av Sven Estridsen och Knut den helige givna. Enligt den senares gåvobrev var det emellertid den kungliga rätten endast av en donerad jord i Lund, som tillkom prosten och bröderna där, och detta med undantag för fredköp, ledingsvite och hästar i redskud, för den händelse konungen sjelv komme; om de donerade godsen i övrigt nämndes intet [1]). Erik Emune visar sig sålunda ha haft en mot gåvobrevet stridande uppfattning av dess innehåll; han har, utan att känna detta, på ett eller annat sätt blivit förd bakom ljuset. Den kupp, som här lyckats Laurentiibröderna, var av största ekonomiska betydelse. Med den nya, i donationsbrevet av 1135 fastslagna uppfattningen hade en revolution i eganderätten till kaniksamfundets hela godsbestånd åvägabrakts och den immunitet, som därmed var skapad för detta, förstodo bröderna att för framtiden bevara [2]).

Grundlinierna för det lundensiska archiepiskopatets och kaniksamfundets ekonomiska utveckling under Askers tid äro med det här sagda dragna. Denna utveckling, sådan den kan avläsas i godsens och de ekonomiska företrädesrättigheternas tillväxt, har varit grundläggande för utvecklingen i övrigt. Den utgör betingelsen för det nydanings- och organisationsarbete, som i Askers tid möter vid S:t Laurentius i Lund.

Ett framträdande spår av detta arbete ligger i de nybyggnader, som nu reste sig där.

Det kloster och den Laurentiikyrka, som under Knut den helige och Ricwald uppfördes i Lund, kunde efter ärkebiskopsdömets upprättande icke längre göra tillfyllest. Ett nytt kloster — nouum monasterium — och en ny Laurentiikyrka tillkommo. Klostret har vid mitten av 1130-talet stått färdigt; det nämnes då uttryckligen såsom efterträdare till

[1]) Jmfr ovan s. 123.
[2]) Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 266.

det äldre, i Knut den heliges tid existerande [1]). Laurentiikyrkan har icke varit en kyrka uppförd på grundvalarne av Knut den heliges: altaret i den gamla »münstern» omtalas 1131 och kyrkan sjelv, capella infra monasterium, ännu mot slutet av Eskils archiepiskopat. Kyrkan var från grunden ny och dess grundläggare, fundator, Asker [2]).

Askers Laurentiikyrka är uppförd efter en plan och med en konstnärlig utsmyckning, som hänvisa till dômerna vid Rhen som de närmaste förebilderna och otvetydigt ge vid handen, att den redan från början avsetts såsom metropolitankyrka för Norden. Memoriale fratrum har bevarat byggmästarens namn, Donatus architectus [3]). Byggnadsverket har i enlighet med tidens bruk tagit sin början med de östra delarne och den 30 juni 1123 varit så tillvida fullfört, att Asker denna dag kunde viga kyrkans underjordiska del, dess krypta. Han helgade därvid denna och högaltaret åt Johannes döparen, alla patriarker och profeter. Ett flertal reliker, alla uppräknade i Memoriale fratrum, inlades samtidigt i altaret, somliga av den kostbarhet, att de hänförde sig till Kristus sjelv, andra till Willehadus, Ansgarius och Rimbert. I samband med vigningen gav Asker menigheten del av de donationer han gjort [4]). Tre år senare var ett nytt altare rest i kryptkyrkan, det venstra; det vigdes av ärkebiskopen den 22 juli 1126 åt aposteln och evangelisten Johannes, Jakob den äldre, martyrerna Gereon och Georgius, Martinus av Tours, ärkebiskop Nicolaus och Maria Magdalena; av dem alla nedlades reliker [5]). Ett tredje altare, det högra, vigdes av Asker den 11 januari 1131 åt den helige Blasius och Egidius. Det fick emottaga reliker av den helige Vitus, de elvatusen jungfrurna och många andra, heter det, »vilkas

[1]) S. R. D. III, 468, 469, 470.

[2]) Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland VI, 426, där källställena om Knut den heliges och Askers Laurentiikyrkor äro samlade; D. S. I, 51: capelle infra monasterium III marcas addidit [ɔ: Eskillus] de manu episcopi singulis annis.

[3]) S. R. D. III, 461.

[4]) S. R. D. III, 450; D. S. I, 45.

[5]) S. R. D. III, 452.

namn äro kända för Gud allena», de senare härrörande från »altaret i den gamla münstern» [1]).

Jemsides med uppförandet av Laurentiiklostrets byggnader och den med dem samhörande Laurentiikyrkan fortskred med anlitande av de växande tillgångarna organisationen av kaniksamfundet.

De gods, som genom de olika donationerna tillkommo bröderna i S:t Laurentius, sammanhöllos i Askers tid, såsom väl redan i Ricwalds, till någon del såsom kommungods, vars avkastning användes till brödernas gemensamma bästa, in commune seruitium [2]). Huvudparten var fördelad på prebenden. Dessa senare utgjorde vid början av 1120-talet ett antal av tio. Å dessa voro samtliga de av Knut den helige givna godsen med undantag av 9 ½ bol utskiftade; de 2 ½ bol Sven Estridsen givit, S:ta Marias kapell på torget med dess tilliggande och 12 bol av obekant härkomst ingingo ävenledes i prebendegodset [3]). Prebendena ökades av Asker med två, av Erik Emune med ett [4]).

Uppdelningen av kaniksamfundets gods på prebenden visar detta samfund som en sekulär sammanslutning. Inom denna möta i Askers tid bärare av skilda ordines: presbyterer, diakoner, subdiakoner, akolyter. Bland dessa voro två dignitetsinnehavare: prosten, prepositus, och dekanen. Medan den förre är nämnd redan i gåvobrevet 1085, nämnes den senare först vid början av 1120-talet. Han tillhörde, enligt vad som framgår av Memoriale fratrum och Kaniklistorna i slutet av Nekrologiet, regelbundet sacerdotiet [5]);

---

[1]) S. R. D. III, 435.

[2]) D. S. I, 45, 52.

[3]) Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 276.

[4]) D. S. I, 45, 48; Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1882, s. 223.

[5]) Den älste kände dekanen i Lund är den i Prebendelistan något före mitten av 1123 uppförde Conradus (S. R. D. III, 428); i Memoriale fratrum, där han nämnes presbiter et decanus, är han antecknad såsom död med en av de allra älsta händerna under den 7 december (S. R. D. III, 464). Två andra presbyteri et decani äro kända från Askers tid: Bernhardus, införd i Memoriale fratrum under den 4 augusti (S. R. D. III, 452), och Helbodo, kallad magister Christianus, införd under den 12 januari (S. R. D. III, 435).

prosten däremot endast någon gång detta, i vanliga fall ministeriet [1]).

De till presbytererna anslagna prebendena utgjorde vid början av 1120-talet sex; det förnämsta av dem, prepposituran, omfattade icke mindre än 22 ½ bol, de andra 6 ½, 6 och 5 ½. Diakonprebendena voro två, vardera å 5 bol, subdiakonprebendena två, vardera å 4. Båda de av Asker vid år 1123 stiftade prebendena, det ena om 7 ½, det andra om 5 bol jemte 3 mark i skattemedel, voro presbyterpreebenden; till samma klass har tvivelsutan även Erik Emunes prebende med dess 7 bol hänförts [2]).

Storleken av de domäner, som tillhörde prepposituran, är egnad väcka någon uppmärksamhet — varje proportion mellan dem och de till de övriga prebendena hörande godsen saknas. I sjelva verket belyser förhållandet en centralpunkt i kaniksamfundets organisation, dess ställning till ärkebiskopen, och lemnar upplysning om den inkomst han, såsom redan antytt, åtnjöt från detta. Under prepositus hade Erik Ejegod lagt S:ta Marias kapell på torget i Lund med samtliga därtill hörande bol, men egendomligt nog, är i Prebendelistan icke desto mindre kaniksamfundets prost Bertoldus icke antecknad vid prepposituran, utan vid ett annat av presbyterprebendena [3]). Förhållandet belyses därav, att 3 av de

Båda äro under titeln magistri såsom prebendeinnehavare antecknade i Prebendelistan (S. R. D. III, 428, 429). — S. R. D. III, 468.

[1]) De älsta kända prepositi vid S:t Laurentius äro de i Memoriale fratrum under den 15 januari och 1 februari (S. R. D. III, 435, 437) inskrivne Brungerus och Obertus. Vid avfattandet av Prebendelistan något före mitten av 1123 var Bertoldus prepositus (S. R. D. III, 429); han uppföres i Memoriale fratrum under den 25 oktober av en av de allra älsta händerna i handskriften såsom död under titeln: presbyter et prepositus (S. R. D. III, 461). Hans efterträdare i embetet Azer, diaconus et prepositus, avled den 4 juni 1131 (S. R. D. III, 448). Den ende därefter från Askers tid kände prepositus i Lund är Eskil, på vars råd och anmaning Asker utfärdade dokumentet den 7 januari 1133; efter Fotevigslaget den 4 juni följande år blev han biskop i Roskilde (S. R. D. I, 383). — S. R. D. III, 468, 469.

[2]) S. R. D. III, 428; D. S. I, 45, 48; Aarb. for nordisk Oldkyndighed 1882, s. 223.

[3]) S. R. D. III, 428, 429.

till S:ta Maria hörande bolen av Asker, 6 $^1/_2$ av Eskil omtalas såsom tillhörande icke prepositus, utan ärkebiskopen [1]. Under allt detta har emellertid S:ta Marias kapell räknats tillhöra kaniksamfundet, men icke desto mindre har det ansetts påkallat, att detta — capella in nundinis — ensamt av alla kaniksamfundets tillhörigheter mot slutet av Eskils archiepiskopat av denne blev sanktionerat såsom tillhörande kanikerna [2]. Förklaringen synes knappast kunna vara mera än en. Biskopen har från början varit kaniksamfundets prost; då han upphörde därmed och i denna punkt delegerade sin makt på en ny prost, har han fortfarande och ännu långt in i Eskils tid kvarstått såsom innehavare av kaniksamfundets indräktigaste prebende, preposituran.

Utformningen av det lundensiska kaniksamfundets organisation i dess grövre linjer är emellertid icke det enda, till vilket man är i stånd att nå. Det är också möjligt att tränga djupare och få en inblick i hur biskop och tjensteinnehavare skulle tillsättas, deras funktioner och verksamhet och hur det gemensamma livet under Askers tid gestaltade sig i Laurentiibrödernas krets.

För kännedomen om dessa förhållanden föreligger utöver det redan förut begagnade materialet ett ytterligt viktigt sådant i kaniksamfundets ännu bevarade ståtuter. Dessa statuter äro inskrivna i Laurentiibrödernas huvudkodex från denna tid, Necrologium Lundense, och bära där namnet Consuetudines canonice [3]. Man har tidigare uttalat den mening, att deras avfattning i huvudsak synes böra sättas till tiden emellan 1085 och 1103, då de icke omtala någon archiepiscopus, endast en episcopus, och att i sjelva verket intet hindrar att anse dem lika gamla som det kapitel, för vilket de skulle lända till efterrättelse [4]. Tidsättningen är

[1] Jmfr D. S. I, 45, 52.

[2] D. S. I, 51: Capellam eciam in nundinis, nostris ex antiquo redditibus adiacentem, perpetuo iure adherere sanciuit.

[3] Tryckta av Arnold Nathanael Hammar i Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning 1868—69, s. 1.

[4] Arnold Nathanael Hammar, Bidrag till Lunds domkapitels äldsta historia, 6.

icke riktig; innehållet gör, att de, helst titulaturen ej är avgörande, måste hänföras till en senare tid. Vad som säkert kan sägas är, att de härröra från tiden före december 1136. De äro nemligen begagnade i de brödraskapsbestämmelser, som tillhöra Brödraskapslistan [1]) i

[1]) *Consuetudines canonice.*	*Brödraskapslistan.* S. R. D. III, 471.
XXXV (s. 27). Sunt nonnulle congregationes non solum canonicorum sed etiam monachorum que habent societatem et fraternitatem nostram, ut cum breuis defuncti illorum ad nos uenerit uel ad illos nostra, officium et missa geratur etc.	Hi omnes habent societatem et fraternitatem nostram, ut, cum breve defuncti nostri ad illos vel illorum ad nos venerit, communis pro eo fiat oratio et missa celebretur cum reliquo defunctorum officio.
XXXII (s. 26). Faciant fratres pro eo septenarium et trjcenarium ita, ut ab ipso obitus sui die usque ad finem septenarij generaliter a conuentu totum officium defunctorum, missa, matutina, uespera cotidie pro eo agatur, nisi festiuitas nouem lectionum euenerit. Qua finita quod propter eam pretermissum fuerat congruo post tempore persoluatur. Tricenarium uero ita, ut ab eodem ipso obitus die usque ad finitum tricenarium nulla umquam intermittatur dies, quin ei missa celebretur exceptis per annum sex diebus etc.	Faciant etiam pro eo fratres septenarium et tricenarium. Septenarium ita, ut ab ipso obitus sui die usqve ad finem septenarii generaliter a conventu totum officium defunctorum, missa, matutina, vespera cotidie pro eo agatur. Tricenarium vero ita, ut ab eodem ipso obitus die usque ad finitum tricenarium nulla unquam intermittatur dies, quin ei missa celebretur, nisi festivitas novem lectionum evenerit. Qua finita quod propter eam pretermissum fuerat congruo post tempore persolvatur.
XXXIIII (s. 27). Armarius defunctj nomen scribat in Memoriali fratrum.	Nomen ejus in Memoriali fratrum scribatur.
XXXIII (s. 27). Et missa in eorum anniuersario similiter ut in morientium tricenarjo, si fieri potest, numquam pretermittatur.	Et missa in ipsius anniversario nunquam pretermittatur.

Här meddelade parallelställen ge vid handen, att Consuetudines canonice icke blott varit av teoretiskt intresse för medlemmarne i kaniksamfundet i Lund, utan verkligen tjenat dem till rättesnöre. Ett andra bevis härför lemnar avfattningen av Consuetudines canonice kap. V (s. 6); jmfr nedan s. 185. Ännu ett, om det är behövligt, återfinnes i kap. II (s. 3). Det heter här: Quia igitur ad canonicam dignus quisque qualiter ueniat ostendimus, nunc is qui ad illam digne peruenerit, in ea qualiter uiuere deberet, de-

Necrologium Lundense, en lista, som tillkommit mellan juni 1134 och december 1136 [1]).

Consuetudines canonice äro i sin art enastående i Norden, de enda bevarade statuterna för ett klosterligt samfund här under den tidigare medeltiden. I likhet med flertalet consuetudines äro de emellertid icke i den mening originala, att deras bestämmelser vare sig i sin helhet eller ens i huvudsak avfattats enbart för det samfund, till vilket de hörde. Bestämmelserna för de stora kloster- och kaniksamfunden upptogos utan vidare, mer eller mindre omformade, av de smärre, och i bakgrunden för Consuetudines canonice skymta bestämmelserna för Cluny, i första hand de av Udalricus avfattade [2]). Men närmast vila de icke på dessa, om också en och annan punkt direkt kan ha influtit därifrån, utan på de därav beroende, som gällt i augustinerklostret i Marbach i Elsass, Manegolds stiftelse [3]). Det mesta är i regel verbalt hemtat från dessa, men ofta sammanställt på fri hand, mer eller mindre självständigt omformat och lämpat efter förhållandena i Lund. En och annan bestämmelse saknar motsvarighet i nu kända consuetudines.

I kapitel XVI och följande behandla Consuetudines canonice tillsättandet av biskop och tjensteinnehavare inom kaniksamfundet, deras funktioner och verksamhet. Det första av dessa kapitel är det viktigaste; det avhandlar biskopsvalet och saknar påvisbar källa.

monstrandum esset; sed quia satis indictum est, sicut in superioribus hujus libelli capitulis continetur, nunc aliquid dicere supersedj. Memoratas itaque sanctorum patrum sententias, quibus clericalis ordo ad bene uiuendum instruitur, sedule perlegat et diligenter pertractet. Detta ställe, vilket avslutas med ett stycke ur Aachenerkonstitutionerna kap. 113, hänsyftar otvetydigt på de i Nekrologiet föregående traktaterna.

[1]) Jmfr Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 287.

[2]) Consuetudines antiquiores collectore Udalrico tryckta hos d'Achery, Spicilegium I, 641. Omtryckta hos Migne CXLIX, 635.

[3]) Consuetudines canonicorum regularium subjunctæ regulæ s:ti Augustini nunc primum editæ ex Ms. Morbacensi i De antiquis ecclesiæ ritibus ed. Edm. Martène, III, 843. — Marbachsstatuterna såsom källa för Consuetudines canonice är påvisad av Ellen Jörgensen i Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling, 26, 59.

Efter biskopens död, stadgas det här, ha kaniksamfundets medlemmar att sammankalla prelaterna i samtliga med dem förbundna kongregationer och med deras råd förrätta valet. Det hela inledes med en tre dagars fasta; de utvälja därefter en delegation på tolv och förbinda sig att godkänna den person, som av denna väljes. Natten före valet tillbringa de tolv under psalmsång och böner; tidigt på morgonen låta de celebrera messan för sig och begiva sig med de övriga till kapitelsalen. Efter en lectio ur Pauli brev till Thimoteus frågas ånyo, om någon ärnar ogilla delegationens val. Då alla neka därtill, bege sig de tolv till överläggning; de återvända inom kort, förrätta valet, gripa den valde och föra honom med eller mot hans vilja under Te deum till kyrkan. Inför altaret iklädes han där kåpan, tager med egen hand pontifikalierna, ring och stav, från altaret och sättes därpå i den biskopliga katedran. Abboter och prostar framträda; de böja knä för den nye biskopen, kyssa honom en för en, lägga händerna i hans och lova honom lydnad [1]).

Den här givna bestämmelsen för biskopsval är väl den märkligaste kyrkorättsliga bestämmelse, som bevarats från Norden i Askers tid; den visar som intet annat, hur långt avancerad Laurentiibrödernas ståndpunkt redan var i tidens mest omstridda spörsmål. Endast några få år voro förflutna sedan konkordatet i Worms, men icke blott är den däri stipulerade præsentia regis här uteliminerad, även lekmännen äro försvunna från valhandlingen. Ståndpunkten är närmast den av Konrad av Salzburg och Gerhoh von Reichersberg förfäktade, densamma som två år efter Askers död fick ett uttryck i Laterankonciliets 28:de kanon. De i denna kanon omförmälda »religiosi viri», vilka kanikerna vid biskopssätet icke egde utan risk av bannlysning utesluta från valhandlingen, svara direkt till prelaterna i de med Laurentiibröderna förbundna kongregationerna, men dessa prelaters ställning till valet är i grund och botten lika obestämt formulerad som rätten för »religiosi viri» att avgörande ingripa i detta.

[1]) Consuetudines canonice kap. XVI (s. 14).

I de älsta för kaniksamfunden avsedda reglorna, Chrodegangs av Metz och Aachenerregeln, utövade ännu biskopen, själv eller genom sin ställföreträdare, archidiaconus eller prepositus, det bestämmande inflytandet; han ensam avgjorde om upptagande av nya medlemmar och tillsatte samfundets dignitetsinnehavare. Consuetudines canonice representera helt naturligt en vida senare ståndpunkt. Biskopen står redan halft utanför samfundet och hans makt inom detta är kringskuren; han eger lika litet att ensam upptaga nya medlemmar [1]) som att tillsätta prosten.

Kapitlet om prosten i Consuetudines canonice synes liksom kapitlet om biskopsvalet, i den mån det rör sjelva tillsättandet av embetet, vara originalt. Enligt detta kapitel, kapitel XVII, är biskopens makt vid tillsättandet i den grad inskränkt, att han endast har att efter rådslag med seniores sätta tre eller flera bröder på förslag; valet sker därefter communi omnium consensu et uoto. För den händelse oenighet uppstår, eger biskopen, i avsikt att förekomma ytterligare skism, som prost konfirmera den som av den förnuftigare delen, sanior pars, av kongregationen blivit kanoniskt utsedd [2]).

Prosten är enligt Consuetudines canonice, som här nära ansluta sig till Marbachsstatuterna, den egentlige och tämligen enväldige förmannen i kaniksamfundet, dess prelatus. Var han visar sig, skall han mötas med enastående vördnad. Sitta bröderna vid capitulum eller collatio, när han träder in, skola de alla resa sig. Tvekas om någon bestämmelse, skall vad han beslutar för framtiden gälla som lag, och även om bestämmelsen föreligger i skrift, viker den för hans auktoritet; allt tillkommer det honom att lämpa efter person, tid, sak och behov. Juldagen, palmsöndagen, påsk- och pingstdagarne ävensom alla de stora festdagarna förrättar

[1]) Consuetudines canonice kap. 1 (s. 3); jmfr Marbachsstatuterna kap. 1 (kol. 847) och 55 (kol. 865). — Ellen Jörgensens uppfattning i Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling, 26, att kap. I efter orden: possit esse idoneus, skulle vara sjelvständigt format, är icke riktig.

[2]) Consuetudines canonice kap. XVII (s. 14).

han sjelv, om han är sacerdos, den offentliga gudstjensten; varom icke, har dekanen att i allt vad han sjelv icke utför vara hans ställföreträdare. I visst fall är emellertid prostens myndighet något begränsad. Gäller det ett viktigare mål inom klostret, har han att sammankalla hela kongregationen och höra brödernas mening, i mindre mål seniorernas. Men de tillkallades röst är i ena som andra fallet endast rådgivande; prosten beslutar sjelv [1]).

Det framgår av det här anförda, att prosten enligt Consuetudines canonice icke nödvändigt behövde vara sacerdos, men att dekanen alltid var det. Förhållandet samstämmer med vad som tidigare visats framgå av Necrologium Lundense [2]).

Vid utseendet av dekanen hade biskopen ännu icke såsom vid valet av prost förlorat avgörandet. Det tillkom honom i Lund som i Marbach visserligen att före ordinationen överlägga med prosten och seniorerna i kongregationen, men när han i kapitlet föredrog sin mening, skulle alla instämma i denna. Från det ögonblick dekanen mottagit sin ordination, stodo under honom alla som icke hade någon obedientia [3]); i viktigare förehavanden fingo dessa icke handla utan hans råd och samtycke. Consuetudines canonice formulera i övrigt dekanens embetsplikt så, att han näst efter prosten hade att taga del i allt som rörde klostersamfundet, i verldsligt som i andligt hänseende. Det ligger redan däri,

---

[1]) Consuetudines canonice kap. XVII (s. 16); jmfr Marbachsstatuterna kap. 68—69 (kol. 868).

[2]) Jmfr ovan s. 167.

[3]) Hammar, Bidrag till Lunds domkapitels äldsta historia, 46, stannar i tvekan, huruvida med obedientia här avses de övriga embetena i klostret, prepondituran undantagen, eller prebendena (!), antingen vanliga eller sådana, som icke bestodo i jordagods. För den senare åsikten talar enligt honom, att stadgandet synes förutsätta, att de som hade obedientia voro många; för den förra orden: si tale quid præcipuum acturi sunt, och att bruket av ordet obedientia åtminstone i den sista bemärkelsen synes hava varit jemförelsevis mera sällsynt. Förhållandet ligger givetvis på helt annat sätt. De som icke hade någon obedientia voro personer, som uppehöllo sig inom kaniksamfundet, men icke lovat biskopen och prosten obedientiam secundum regulam canonicam. Till dessa hörde exempelvis hospites.

att hans verksamhetsområde i regel icke var starkt avgränsat från prostens; lika väl som han kunde och i visst avseende skulle övertaga de gudstjenstliga funktionerna för denne, likaväl kunde han i disciplinära mål taga avgörandet i hans ställe. Det tillhörde honom eller prosten att om bröderna inför lekmän eller utanför stående skymfade eller i gerning förorättade varandra, hålla förhör med den skyldige, skilja honom från brödernas bord och helt avstänga honom från gudstjensten. Dekanen eller prosten ha, när de så finna för gott, att sammanträda med seniorerna och i kapitlet bedja om förlåtelse för den felande, en förlåtelse, som dock endast får givas med samtliga bröders samtycke. Är förseelsen av beskaffenhet att böra offentligen bestraffas, har någon av de båda prelaterna att efter omständigheterna lindra eller skärpa straffet. I venstra koret skulle dekanen stå överst, i refektoriet sitta överst vid översta bordet på högra sidan om prosten och om denne var frånvarande, på hans plats [1]).

Av övriga tjensteinnehavare i kaniksamfundet framträda i Consuetudines canonice kantorn och kustos, källarmästaren, gästvårdaren och sjukhusföreståndaren; i förbigående nämnas bl. a. kämnären, camerarius, och allmosegivaren, elemosinarius.

Det låter sig icke med bestämdhet avgöra, huruvida bestämmelserna om kantorn härröra från Marbachsstatuterna eller icke; på denna punkt är i de senare en lucka. Till hans embete hörde enligt Consuetudines canonice att bestraffa och rätta försummelser i kyrkans kor, anordna läsning och sång vid de dagliga gudstjensterna och att på de största festdagarna, iklädd purpurkåpa och med stav och tabulæ i händerna, leda korsången. Hans vikarier voro på söndagarne

[1]) Consuetudines canonice kap. XVIII—XIX (s. 17); jmfr Marbachsstatuterna kap. 79—80 (kol. 871), kap. 71—73, 76 (kol. 869, 870). — Marbachsstatuternas kap. 76 bär rubriken: Qualiter laici tractentur, och gäller lekmän inter canonicos regulares sine proprio viventes. De här givna bestämmelserna ha i Consuetudines canonice kap. XIX utan vidare överförts på bröderna i kaniksamfundet.

och festdagar med nio lectiones cantores hebdomadarii, på någon jungfrus festdag två gossar ur kaniksamfundets skola. Under kantorns vård stod biblioteket, armarium librorum. »Bör han alltså», heter det, »känna titlarne på böckerna och göra anteckning om dem som äro utanför biblioteket, så att ingen av oaktsamhet går förlorad» [1]. Kustoden hade enligt Consuetudines canonice som enligt Marbachsstatuterna nycklarne till kyrkan; han skulle i rätt tid stänga och öppna dörrarne. Han förestod även klockringningen, hade vården över armariolum med dess för messorna avsedda kalkar, patener och kärl och förenade såsom vårdare även av den egentliga skattkammaren med sitt embete sakristanens, den senare thesaurariens. Därjemte ombesörjde han hostiernas tillredning. Tillvägagångssättet därvid var lånat från Cluny [2].

De för källarmästaren, cellerarius, gästvårdaren, hospitalarius, och sjukhusföreståndaren, infirmarius, gällande bestämmelserna i Consuetudines canonice äro i allmänhet icke egenartat utformade, utan sluta sig nära till motsvarande i Marbachsstatuterna. Den förstnämnde hade ledningen av den materiella förplägnaden, för vars tillredande en kock stod till hans förfogande; det tillkom honom att med urskiljning och omvårdnad betjena bröderna i refektoriet liksom även dem som voro ur stånd att deltaga i de gemensamma måltiderna [3]. För gästvårdarens vidkommande betonas starkt den rent humanitära sidan av hans verksamhet: han hade att alltid vara vänlig, villig och omtänksam om sina skyddslingar och visa dem en glad och strålande uppsyn; vägfarande och främlingar skulle han bemöta med större förekommande och glättighet än vore de hans egna anförvanter [4]. Sjuk-

[1]) Consuetudines canonice kap. XX (s. 18).

[2]) Consuetudines canonice kap. XXI, IX (s. 18, 9); jmfr Marbachsstatuterna kap. 83—84, 63—64 (kol. 872, 867) samt Consuetudines antiquiores collectore Udalrico III: 13 (Migne CXLIX, kol. 757).

[3]) Consuetudines canonice kap. XXII, XXVII, XXVIII (s. 19, 22); jmfr Marbachsstatuterna kap. 86, 119, 120 (kol. 873, 884, 885).

[4]) Consuetudines canonice kap. XXIII—XXIV (s. 19); jmfr Marbachsstatuterna kap. 117 (kol. 883). — Av de tre arter mandatum, fottvagning, som Consuetudines canonice känna: mandatum cotidianum, mandatum pau-

vårdaren stod så till vida under källarmästaren, att han av denne hade att utbedja sig och med honom överlägga om vad som erfordrades för de sjuke, men källarmästaren var i sin ordning skyldig bidraga till att vad som behövdes bleve färdigt i tide. Efter kompletorium hade han att hemta vigvatten och därmed bestänka de sjukes sängar [1].

Det gemensamma liv, den vita communis, som levdes inom det gamla lundensiska samfund, för vars tjensteinnehavare här redogjorts, vilade helt och hållet på klosterlig grund. Ingen upptogs i samfundet utan efter föregående noga prövning och med brödernas samtycke; sin plats i koret fick novitien sig anvisad först efter avläggande av trohets- och lydnadslöfte och efter att ha knäfallit för biskopen, prosten, dekanen och de andra bröderna och mottagit fredskyssen av dem [2]. Livet inom klostermurarne var in i enskildheterna på det noggrannaste reglerat. Bröderna hade att sova tillsammans i dormitoriet och äta i refektoriet; endast för de sjuka och ålderstigna gjordes undantag [3]. Sträng tukt och ordning var rådande i alla förhållanden, och de gudstjenstliga och fromma övningar, som fyllde brödernas liv, voro lika regelbundet återkommande som timmarne i dygnet. Consuetudines canonice, kapitel III, lemnar upplysningar om hur bröderna hade att uppträda vid de kanoniska tiderna; kapitlet är typiskt i det hänseende, att det med starka förkortningar sammanförts från icke mindre än sex kapitel i Marbachsstatuterna och i visst avseende originalt utformats [4]. Bestämmelser om hur presten och ministran-

perum in cena domini och mandatum generale, var den förstnämda till skillnad från vad fallet var i Marbach uppdragen åt gästvårdaren; denne hade emellertid att med sig adjungera två eller tre av bröderna, och erbjöd sig någon frivilligt, borde även han godtagas. I Marbach gällde samma mandatum endast tre fattiga, i Lund alla gästerna i herberget. Consuetudines canonice kap. XXIII—XXIV (s. 20); jmfr Marbachsstatuterna kap. 113 (kol. 881).

[1]) Consuetudines canonice XXVII, XXVIII (s. 22); jmfr Marbachsstatuterna kap. 119, 120 (kol. 884, 885).

[2]) Jmfr ovan s. 173 not. 1.

[3]) Consuetudines canonice XII—XIII (s. 11); jmfr Marbachsstatuterna kap. 38, 40, 41, 46, 51, 53 (kol. 860, 861, 862, 863, 865).

[4]) Jmfr Marbachsstatuterna 10, 14, 15, 11, 13, 36 (kol. 851, 852, 859).

ten hade att föra sig under messan möta i kapitlen VIII—XI[1]; av ritualet förekommer här endast confessio. Två gånger om dagen, första gången efter prima, andra gången efter vespern, då det ringde till kompletorium, möttes bröderna enligt Consuetudines canonice i kapitelsalen — Capitolium, kallade de den[2]). Med särskild omsorg och under utvecklande av en mångfald ceremonier, noga avhandlade kapitel efter kapitel, hade bröderna att vårda de sjuka och döende, ge dem sista smörjelsen och till slut föra dem till jorden. Det hela var, som det på ett ställe heter, tänkt som ett heligt samfund, sammanhållet i endräkt genom fridens och kärlekens band.

Ett betydande rum i de dagliga gudstjenstövningarne inom Laurentiibrödernas samfund var förbehållet gudstjensterna för de döda. Det är så mycket större anledning att egna särskild uppmärksamhet åt dessa som ett rikt material även utanför Consuetudines canonice här är bevarat; i dessa gudstjenster ligger dessutom sjelva utgångspunkten för de uppteckningar av historisk art, som framkommo i brödernas krets.

Gudstjensterna för de döda fyllde i första hand brödraskapets plikter mellan bröderna i S:t Laurentius inbördes. Den ordning, som därvid iakttogs, var i stort sett överallt i verlden densamma, men med många modifikationer. När en broder vid S:t Laurentius avlidit, skulle de efterlevande bröderna för honom hålla septenarium och tricenarium. Septenarium så, att från sjelva dödsdagen till septenariets slut av konventet i gemen dagligen skulle utföras hela officium defunctorum, messa, matutina och vespera; endast om en festdag med nio lectiones inträffade, uppsköts gudstjensten till annat lägligt tillfälle. Tricenarium så, att från dödsdagen till tricenariets slut ingen dag fick gå förbi, utan att messa celebrerades; undantag gjordes här endast för jul- och påskdag, de tre dagarne före den senare och pingsten. Under

[1]) Lucka i Marbachsstatuterna.

[2]) Consuetudines canonice kap. V—VII, XIII (s. 6, 12); jmfr Marbachsstatuterna kap. 24—25, 30, 29, 51 (kol. 855, 858, 863).

tricenariet skulle dagligen för den avlidne givas de fattige en broders matportion. Men utöver generale officium skulle varje broder för sig, olika om han var sacerdos eller ej, göra orationes för den döde. På årsdagen av hans död skulle därjämte högtidligen officium defunctorum celebreras och bröderna efter dödsmessan i procession vandra ut till hans grav [1]).

Brödraskapets förpliktelser ifråga om gudstjensten för de döda var emellertid icke inskränkt endast till bröderna vid S:t Laurentius: det sträckte sig också utanför klostermurarne och förband kaniksamfundet därinnanför såväl med andra kongregationer som med enskilda personer, klerker som lekmän.

Brödraskapslistan i Necrologium Lundense och de därtill fogade brödraskapsakterna lemna jemte Memoriale fratrum närmare upplysning om de kongregationer, som under Askers archiepiskopat stodo i brödraskapsförbindelse med S:t Laurentius. De kloster och kaniksamfund utanför Skåne, med vilka detta var fallet voro i Danmark de i Roskilde, Odense, Viborg, Slesvig och Vestervig, i utlandet klostret i Ravensberg i Pfaltz och möjligen redan nu klostret Helmershausen i biskopsstiftet Paderborn [2]). I Skåne existerade vid denna tid utanför kaniksamfundet i Lund endast tvenne kloster: Heligkors i Dalby och Allhelgona vid Lund. Det förra tillkom, såsom tidigare framhållet, redan under Eginos tid, då kaniksamfundet i Dalby vid biskopsstolens förflyttning till Lund förvandlades till ett reguliert augustinerkonvent med i varje fall tvenne digniteter, prosteri och dekanat [3]); det senares grundläggning har tidigare med orätt hänförts till Eskil, senare otvivelaktigt riktigt till tiden före Askers till-

[1]) Consuetudines canonice XXXII—XXXIV (s. 26); jmfr Marbachsstatuterna kap. 121, 124 (s. 886).

[2]) S. R. D. III, 470. Jmfr Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 288.

[3]) Se ovan s. 120; S. R. D. III, 457: Anniuers. Lothens Dalbyensis ecclesie canonici et decani. Notisen med älsta handen i Memoriale fratrum.

träde till episkopatet 1089 [1]). Brödraskapsförbindelsen mellan dessa båda kloster och kaniksamfundet i Lund var urgammal; bröderna i Lund uttrycka det vid ett möte i december 1136 på så sätt, att de hört av dem som varit före dem, att de tre kongregationerna alltid varit i ett förbund och brödraskap — sicut tradiderunt nobis, qui ante nos fuerunt, iste tres congregationes, sancti Laurentii, sancte Crucis et Omnium sanctorum, in una societate semper et fraternitate fuerunt [2]).

De bestämmelser, som reglerade brödraskapsförbindelsen

[1]) Sven Bring, De templis Lundensibus, 21; Daugaard, Om de danske Klostre i Middelalderen, 138; P. Wieselgren, De claustris Svio-Gothicis II, 8; Reuterdahl, Den svenska kyrkans historia I, 391, 463; Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen I, 313; Hans Olrik, Konge og Præstestand i den danske Middelalder I[1], 154.

Sistnämnde författare förklarar, I[2], 64, att intet är i vägen för att hänföra Allhelgonaklostrets grundläggning till Knut den stores tid. Han framhåller, att gåvoböckerna från Lund visa, att många munkar i klostret haft tyska namn, och att om klostret är från en så avlägsen tid som Knuts, dess moderkloster måste sökas i Rhenlanden. Enligt Olrik kan man möjligen härvid peka på ett bestämt kloster. I Vita Wolfhelmi (M. G. SS. XII, 195) omtalas, att munken Heribert från Brauweiler efter Wolfhelms död 1091 drog till Danmark, men att han på grund av sjörövare icke strax kunde nå sin bestämmelseort där. Nio dagar väntade han i hopp att komma över havet; då såg han i drömmar Wolfhelm, som sade honom, att nu låg havet klart. Heribert drog vidare och efter hemkomsten meddelade han Wolfhelms levnadstecknare sin dröm. Den ensamme munken Heribert, säger Olrik, måste ha gästat Danmark i ordensangelägenheter; Brauweiler var grundat på Clunys regel, och Allhelgonaklostret, det enda östdanska cluniacenserklostret, har varit munkens mål. Men Brauweiler var ett furstligt kloster, och dess grundläggning 1024 leddes av Poppo från Stablo och ärkebiskop Piligrim av Köln, med vilken Knut den store stod i kyrklig förbindelse. »Det kan derfor meget vel tænkes, at Knud fra Brauweiler har hentet Cluniacensermunke til Danmark».

Det är icke alltid man möter en så i sitt slag fulländad historisk deduktion. Skada blott, att de älsta namnen i Memoriale fratrum, summa åtta från tiden före 1140-talets början — Brawith, Saccrus, Wichinc, Ör, Conradus, Berengarius, Godwinus och Thorkil — icke särskilt hänvisa till Tyskland, att Allhelgonaklostret först 1241 är omtalat som cluniacenserkloster, att Vita Wolfhelmi icke nämner detsamma och att om det också som så mycket annat kan tänkas, att Knut den store från Brauweiler hemtat cluniacensermunkar till Danmark, det icke finnes ringaste antydan om att Allhelgonaklostret tillhör hans tid.

[2]) S. R. D. III, 471.

mellan S:t Laurentius och de därmed förbundna kongregationerna voro för S:t Laurentius' vidkommande avfattade i nära överensstämmelse med föreskrifterna i Consuetudines canonice och skilde sig i fråga om generale officium icke från dem som gällde vid dödsfall i kaniksamfundet sjelv [1]). Det var emellertid tydligt, att de stora gudstjenster, som kunde hållas i Lund, icke med samma lätthet kunde hållas i de smärre klostren och kaniksamfunden. Man finner också av det ännu bevarade brödraskapsbrev, som utställts av priorn Villo och bröderna i Viborg, att dessa visserligen med glädje mottagit den erbjudna brödraskapsförbindelsen med Lund, men att de samtidigt framhållit sitt ringa fåtal och som orden falla, endast velat lova vad de hoppas kunna hålla. De erbjuda att hålla sju officier gemensamt och att varje sacerdos därutöver skall celebrera tre messor, varje diakon och subdiakon sjunga en psaltare. Till gengäld begära de icke heller mera av bröderna i Lund [2]).

Bestämmelserna för brödraskapet mellan S:t Laurentius och klostret i Dalby och Allhelgonaklostret blevo i Askers sista levnadsår reviderade och tillökta. Vid det nyss omtalade mötet i Lund i december 1136 hade från Dalby infunnit sig prosten Findor och presbytern Huglek, från Allhelgona presbytern Sven och diakonen Ketil; de instämde samtliga i den nya brödraskapsakt, som bröderna vid S:t Laurentius då uppsatte. Doge en broder i kongregationen, skulle enligt denna akt underrättelse om hans bortgång omedelbart tillställas de andra klosterna, så att bröderna genast kunde göra sig beredda att möta vid hans jordafärd. Endast ålder eller sjukdom berättigade en medlem av S:t Laurentius att vid ett sådant tillfälle icke infinna sig i Allhelgona och tvärtom; vad kaniksamfundet i Dalby angick, ansågs tillräckligt, att två av bröderna, likgiltigt av vad ålder och ordo, avsändes från de båda andra klosterna och vice versa. Ett uteblivande på grund av försumlighet eller syssel-

[1]) S. R. D. III, 471. Jmfr Consuetudines antiquiores collectore Udalrico III, 33, hos Migne CXLIX, 777.

[2]) S. R. D. III, 472.

sättning på annat håll straffades med 10 penningar till en allmosa; giltigt förfall var endast, om begravningen fölle på vissa angivna helg- och högtidsdagar eller om en broder i den egna kongregationen avlede på begravningsdagen. Den gudstjenst bröderna förbinda sig att hålla över den döde bestämdes så, att från dödsdagen trettio dagar framåt varje dag av konventet skulle utföras hela officium defunctorum, messa, matutina och vespera. Under tiden skulle sju »prebende» utdelas till de fattige, och varje broder på trettionde dagen vid messan ävensom vid årsmotet giva ett bröd. Sacerdotes skulle vid de privata orationes celebrera sju messor, de övriga bröderna läsa två psalteria och 50 psalmer, allt före anniversariet. Hindrades någon av sjukdom, resa eller annan sysselsättning, skulle han så många gånger mätta en fattig som han bort säga messan eller de 50 psalmerna. »Allt detta», heter det till slut i den nya Brödraskapsakten, »skall den vara ovärdig, som på grund av ärelystnad eller böjelse för ett vekligt liv lemnat sin prebenda. Men för var och en, som fattigdomens tryck eller stormäns vrede, som ske plägar, drivit från sin post eller som valt ett strängare livs vägar eller till äventyrs valts och samtyckt till en högre värdighet, skall vad här omförmält är utan åtskillnad vara gällande [1].»

För Laurentiibrödernas brödraskapsförbindelser med enskilda personer föreskriver Consuetudines canonice, att då någon önskar erhålla brödraskap med kanikerna och inneslutas i deras böner, brödraskapet skall givas honom skriftligen i kapitlet, under det att dekanen uttalar orden: »Till eder anhållan om brödraskap med oss lemna vi av god vilja vårt samtycke. I Guds faderns, sonens och den helige andes namn giva vi eder brödraskap med oss och delaktighet i allt det goda, som sker hos oss i messor och andra böner, fastor, vigilier och allmosor.» De församlade skola därefter kasta sig till jorden och dekanen upptaga psalmsången och nedkalla välsignelsen över brödraskapet [2]).

Det framgår av vad här anförts, att de ingångna brödra-

[1]) S. R. D. III, 471.
[2]) Consuetudines canonice kap. XXV (s. 28).

skapen medförde förpliktelse för kaniksamfundet vid S:t Laurentius att hålla gudstjenster icke endast för de i sjelva samfundet avlidna, utan även för medlemmar i andra kongregationer och för enskilda. Dessa gudstjenster, som utanför tricenariet för varje avliden broder eller syster voro knutna till bestämda dagar i året, i regel de avlidnes dödsdagar, ha redan från början tvingat bröderna att föra skriftliga uppteckningar. När en broder i S:t Laurentius gick bort, lemnade armarius i särskild skrivelse, breve, meddelande därom till de andra, i brödraskap förbundna klosterna och mottog på lika sätt liknande meddelanden från dem. På grundval av dessa brevia, vilka föredrogos i kapitlet, muntliga uppgifter och någon gång även med anlitande av ett eller annat dokument i Laurentiibrödernas brevkista införde han därefter den dödes namn i ett därför särskilt upplagt kalendarium. Detta senare bar i Lund under Askers tid namnet Memoriale fratrum, brödernas minnesbok [1]).

Från Askers tid låta sig tvenne dödböcker, obituarii, av denna art påvisa. Den älsta är nu förlorad, men kan i sina huvuddrag rekonstrueras. Vid uppläggandet av den andra överfördes nemligen, såsom helt naturligt i regel var fallet, då en obituarius avlöste en annan, mer eller mindre fullständigt den förutvarandes notiser i den senare. Dessa notiser äro nedskrivna med en och samma älsta hand, och på grundval av de daterade och daterbara bland dem låter sig denna första obituarius hänföra ungefär till tiden för stiftelsen av kaniksamfundet i Lund och tillkomsten av dess älsta kyrka [2]). Den andra och älsta bevarade dödboken,

[1]) Consuetudines canonice kap. XXXIV, XXXV (s. 27); VII (s. 7); jmfr Marbachsstatuterna kap. 124, 30 (kol. 887, 858) och Consuetudines antiquiores collectore Udalrico III: 33, hos Migne CXLIX, 777; S. R. D. III, 471. — Det heter i Erik Emunes gåvobrev 1135 6/1 (D. S. I, 48): Ericus . . . jn reddenda igitur graciarum accione ei, cuius sanctis meritis victores nos esse confidimus, offeremus . . . et Lundensi ecclesie . . . contradimus quantum ad prebendam vnius clerici sufficiat. I Memoriale fratrum under den 18/9 (S. R. D. III, 457): Ericus . . . pro gratiarum accione deo et sancto Laurentio unam prebendam constituit.

[2]) Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 280, 290.

Memoriale fratrum, är upplagd 1123, och har utan tvivel legat färdig att tagas i bruk den 23 juni detta år, den dag, då kryptkyrkan invigdes av Asker. Till sin grundstomme utgöres denna bok av ett enkelt kalendarium, upptagande endast dagsbokstav, den romerska dags- och månadsbeteckningen och det kristna helgonnamnet för dagen; å det tomrum, merendels fem rader, som därefter lemnats för varje dag, äro anteckningarne om dödsfall och anniversarier gjorda. Den älsta handen kan senast konstateras i en notis om kryptkyrkans vigning; en serie nya händer vidtaga därefter, tills omkring 1140 en enda hand övertager förandet av Memoriale fratrum; denna hand upphör vid mitten av 1160-talet. Senare anteckningar, till antalet endast några få, äro rent sporadiskt införda [1]).

Obituarierna voro liksom en senare tids kyrkoböcker i första hand avsedda för rent praktiskt bruk, och det föll sig också helt naturligt att med dessa i regel sammanfördes i ett band även andra uppteckningar, vilka kunde vara av vikt vid sammankomsterna inom kapitel och klostersamfund: mestadels klosterregler, uppbyggliga skrifter och traktater. I samma band som Memoriale fratrum finner man också en serie skrifter av detta slag. Bandet inledes med en avskrift av det för kaniksamfundet vid S:t Laurentius grundläggande brevet, Knut den heliges gåvobrev av 1085, och en förteckning från tiden något före år 1123 över de på grundval av detta och Askers första donation upprättade prebendena, vilken sedermera fullföljts inemot slutet av Eskils archiepiskopat, den ofta omnämnda s. k. Prebendelistan. Mellan denna och Memoriale fratrum äro inhäftade ett flertal avskrifter av teologiska traktater, avsedda för uppbygglig läsning, och jemte de för de sekulära kaniksamfunden grundläggande Aachenerkonstitutionerna de specielt för Laurentiibröderna avfattade Consuetudines canonice. På den första omslagssidan till Memoriale fratrum har dettas rubrikator, vilken skrivit efter den första handen, mot slutet av

[1]) Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 279.

konung Niels' tid infört början av en lista över avlidna danska konungar från och med Sven Estridsen, vilka i kaniksamfundet i Lund räknades såsom kyrkans välgörare; efter Memoriale fratrum någon gång mellan juni 1134 och december 1136 tillagt en serie listor över de lundensiska biskoparne, över tidigare kaniker i Lund, som å andra orter beklätt biskopsembeten, presbyterer, diakoner och subdiakoner vid S:t Laurentius och över de kyrkor, med vilka bröderna i Lund stodo i brödraskap. Listorna, till vilka sluta sig avskrifter av brödraskapsakterna mellan Lund, Dalby och Allhelgona samt Viborg, äro fortsatta till olika tider, Biskopslistan längst — ända till Birger Gunnersens död 1519 [1]).

Den ordning, i vilken de här omförmälda skrifterna blivit sammanförda i ett band, det s. k. Necrologium Lundense, är icke en tillfällighet. Bandet är närmast att betrakta som en liggare. När Laurentiibröderna efter prima under klockringning begivit sig från kortjensten i domkyrkan till Capitolium och där höllo capitulum, var det ur Nekrologiet, som lektorn dag efter dag år ut och år in föredrog, och ordningen i boken är betingad av föredragsordningen. I Marbach var ordningen den, att lektorn i capitulum begynte med kalendariet, och omtalade, vilken dag i månaden som var inne och vilket helgon den var egnad; därefter läste något ur regeln eller ur traktater och ur skrifter om det gemensamma livet eller en homelia; sist utan avbrott i rösten vilka anniversarier för de döde, som inföllo den dagen. I Lund var ordningen icke överensstämmande med den i Marbach praktiserade, och då Consuetudines canonice redigerades, omredigerades bestämmelserna så, att man begynte med regeln eller traktaterna och efter det regeln var läst, fortsatte med kalendariet och anniversarierna [2]). I denna ordningsföljd är det, som skrifterna i Nekrologiet sammanförts.

---

[1]) Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 259.

[2]) *Marbachsstatuterna kap. 24* (kol. 855).

Diei primam cum VII. psalmis et letania dicant; moxque defunctorum

Consuetudines canonice kap. V (s. 6).

Solent religiosi clericj post primam VII. psalmos penjtenciales dicere

De Memoriale fratrum vidfogade listorna över avlidne konungar, biskopar och kaniker ha icke för kaniksamfundet

missam celebrent. Hunc ordinem a pascha domini usque ad idus septembris observent. Sed VII. psalmi cum letania et missa pro defunctis in festivis diebus per totum annum solent prætermitti. Finita missa, statim signum pulsetur, et omnes, qui foris claustrum sunt, ad capitulum conveniant; et interim cantetur prima S. Mariæ et familiares psalmi pro defunctis. His peractis et fratribus in capitulo convenientibus, lector sine Jube domne calendarium cum luna et natalitiis sanctorum cunctis adhuc stantibus pronunciet. A sacerdote hebdomadario subinferatur sic: Pretiosa in conspectu domini mors sanctorum ejus. Isti et omnes sancti dei intercedant pro nobis peccatoribus ad dominum deum nostrum, ut mereamur cum illis vitam æternam possidere. Respondeatur Amen et cetera, quæ secundum ordinem ecclesiasticum dicenda sunt. Tunc lector, si est privata dies, aliquid de regula vel sermonibus vel de communi vita scriptis; si vero festum est, de homelia evangelii quod nocte illa lectum est incepturus Iube domne dicat. Et hanc benedictionem accipiat: Regularibus disciplinis instruat nos omnipotens et misericors dominus. Resp. Amen. Tunc omnes dimisso capite sedeant et quod legitur intendant. Finita vero lectione, qui tunc capitulo præsederit, hoc jubente, idem lector statim sub una continuatione vocis recitet anniversarios mortuorum, si qui die illa fuerint, pro quibus, vel qui loco ejus præsederit, exoret, ut requiescant in pace. R. Amen. Mox breviarius vel idem lector indicet in

cum letania et orationibus, sed hoc in ebdomada pasce et pentecostes et a natale domini vsque in octavam epiphanie et in festis novem lectionum pretermittendum est. His peractis signum pulsetur ad capitulum. Fratribus in capitolio conuenientibus lector aliquid de regula uel sermonibus de communi uita scriptis incepturus Iube deus dicat et hanc benedictionem accipiat: Regularibus disciplinis instruat nos omnipotens et misericors dominus. Amen. Finita uero lectione de regula, statim sub una continuatione uocis kalendarium cum luna et nataljtijs sanctorum pronuntiet. Tunc hec oratio a sacerdote ebdomadario subinferatur: Preciosa est. Istj et omnes sancti dei intercedant pro nobis peccatoribus ad dominum deum nostrum, ut mereamur cum illis uitam eternam possidere. Amen. Statim tu autem deo gratias. Mox breuiarjus uel idem lector indicet in tabula, qui fratres in sequentj matutina uel legere uel cantare debeant. Postea anniuersarios mortuorum recitet, si qui die illa fuerint, pro quibus totus conuentus studiose decantet hunc psalmum: De profundis. Pater noster. Responsorium. Oremus. Deus indulgentiarum. Deus uenie largitor. Deus in cuius miseratione. Deus in adiutorium ter et cetera que secundum ordinem ecclesiasticum dicenda sunt. His finitis, de diuinis officijs, si opus est, tractent. Deinde qui aliquod dicere habuerint aut de se aut de alijs loquantur.

vid S:t Laurentius kunna ega någon direkt praktisk betydelse. Men å andra sidan äro de knappast heller dikterade av ett rent historiskt intresse; de äro att betrakta som sena avläggare från en tid, då de å diptycha och i sakramentarier erinrade levande och avlidna varje dag nämndes under messan vid en collecta super diptycha, en memoria defunctorum. Något annorlunda är förhållandet med vissa anteckningar i Memoriale fratrum. När det här exempelvis under den 28 april säges om Sven Estridsen, att genom hans försorg Danmark delades i åtta biskopsdömen och att han först byggde kyrkan i Dalby, hör detta strängt taget icke hemma där det står; sak samma med en notis under den 18 november om Askers ordination 1089 och med anteckningarne under den 1 och 2 juni med dessas skildring av ett blodigt uppträde i Lund och dess följder [1]). I sjelva verket är här obituariets trånga ram sprängd, den annalistiska litteratur, som kort därefter skulle framträda i annalerna från Lund, redan i flor.

---

tabula, qui fratres in sequenti nocte in matutina vel legere vel cantare debeant; quo facto, item præsidens quasi pro salutatione dicat Benedicite. R. Deus; et prælatus: Benedicat et custodiat nos omnipotens et misericors dominus. R. Amen, videlicet orantes, ut dominus incrementum et augmentum omnium bonorum et virtutum eis tribuat. Et sic dum sunt in capitulo solvitur silentium. Tunc prælatus vel prior cui mittit librum sermonem faciat, sed tamen non quotidie, sed certis diebus, id est festivis et in quadragesima et IX lectionum fieri solet: finito sermone, statim de divinis officiis, si opus est, tractent. Deinde qui aliquid dicere habuerint aut de se aut de ordine jussi loquantur.

[1]) S. R. D. III, 444, 463, 447.

VI. Valet efter Asker. Eskil och konungarne Erik Lam och Olof Haraldsen. Hans verksamhet för S:t Laurentius i Lund och för klosterväsendet.

Efter att i fyrtioåtta år hava intagit biskopsstolen i Lund, därav inemot fyrtio såsom ärkebiskop, avled Asker den 5 maj 1137. En broder i S:t Laurentius skrev i Memoriale fratrum: Ipso die obiit dompnus Ascerus, huius ecclesie fundator et primus in hac sede archiepiscopus — denna dag dog herr Asker, denna kyrkas grundläggare och detta sätes förste ärkebiskop [1]). Sin grav erhöll han i sin domkyrka, in basilica sancti Laurentii [2]).

Man eger ett par karakteristiker av Asker från hans egen samtid. Energisk och hätsk, klok men utan fasthet i karakteren, ett rö vajande hit och dit för vinden, falla i stridens hetta, på tal om ärkebiskopens ingripande i kampen mot konung Niels och hans son, en motståndares, Roskildemannens, ord om honom [3]). Den andra karakteristiken härrör från den bambergske munken Herbord och återfinnes i dennes skildring av den legation, som ärkebiskop Otto av Bamberg, Pommerns apostel, 1127 lät avgå till Asker. »En god och rättfram man», är hans omdöme, »en ivrig lyssnare, då talet gick om Gudi behagliga ting, kunnig och gudfruktig, men i sitt yttre framträdande bondsk som en vender». Herbord tecknar menniskorna i hans omgivning som i mat och klädedräkt orena och osnygga; i jemförelse med dem, tillägger han, voro legationens medlemmar, hur oansenliga de än voro, storståtlige män och deras ledare, presten Ivan, till synes förnämligare än ärkebiskopen sjelv. Asker mottog dem med utsökt vänlighet och lät sig berätta ett otal ting om Ottos ställning, hans lärdom och verk; de förstodo, att han icke kunde höra nog om honom och att han var »full av stolthet och glädje över att hos sig ha de vördiga och ansedda sändebuden från en man, om vars

[1]) S. R. D. III, 446.
[2]) S. R. D. I, 385.
[3]) S. R. D. I, 382. Jmfr ovan s. 151.

stora och glänsande bedrifter han förut på skilda håll hade allmänt hört berättas». Legationens syfte var, som i det föregående berörts, att av Asker utverka medgivande för Otto av Bamberg att utsträcka sin missionsverksamhet till Rügen. I veckotal höll Asker sändebuden tillbaka; när de till slut bröto upp, gav han dem en skuta smör med till Otto av Bamberg som ett tecken på sin hängivenhet och vänskap för denne, men i det ärende, för vilket de kommit, ett så formulerat svar, att de stodo undrande, om han verkligen menade vad han sade eller sade det endast för att vilseleda [1]).

De här givna karakteristikerna tränga, sammanställda med varandra, vida djupare än de flesta samtida: bakom dem skymta dragen av en prelat av bondestam, vilken ännu under mitra och pallium bevarade bondens instinkter, anpassade sig efter förhållandena med den slughet, att det föreföll verlden som obeständighet, och som utan att vara för nogräknad om medlen eller rädd att skyla tankarna bakom orden förstod att långsamt och säkert lotsa sig fram mot målet. Man har i dessa egenskaper förklaringen till hur Asker trots allt kunde hävda den nordiska kyrkans oberoende av Hamburg och samtidigt för den inre utvecklingen åstadkomma vad han gjorde.

Vid ärkebiskopstillsättningen efter Asker uppträdde tvenne pretendenter, båda tidigare knutna till S:t Laurentius i Lund, nu biskopar: Eskil av Roskilde, Askers brorson, ännu vid mitten av 1134 domprost i Lund [2]), och Rig av Slesvig, förut kanik vid Lunds domkyrka [3]). Såvitt man känner, hade alltsedan missionstidens slut vid biskopstillsättningar i Danmark konungen varit den ende bestämmande: Sven Tjugeskägg, Knut den store och Sven Estridsen likaväl som Svenssönerna och Erik Emune hade utan vidare introniserat de av dem utsedda [4]). Men en ny vind hade även i Danmark

[1]) Monumenta Bambergensia, ed. Ph. Jaffé, 822; 684. Jmfr ovan s. 140.

[2]) D. S. I, 45; S. R. D. III, 448; I, 383.

[3]) S. R. D. III, 467.

[4]) Curt Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland VI, 269. Jmfr ovan s. 111, 112, 114.

börjat blåsa, och vad man i denna punkt tänkte i kaniksamfundet i Lund har framgått av Consuetudines canonice [1]. Skulle förhållandena från äldre tider även nu upprepas?

Tvenne berättelser föreligga om ärkebiskopstillsättningen efter Asker. Den samtida Roskildekrönikan berättar, att vid tiden för Erik Lams tronbestigning en häftig strid uppstod mellan Eskil och Rig om ärkebiskopsstolen. Ett val förrättades av klerus och menighet i Skåne — a Scaniensi clero et populo — och Rig blev vald. Men med kloka råd, säger krönikan, förståndigt och fintligt, gjorde Peder Bodilsen slut på denna strid och åvägabrakte en försoning mellan parterna, enligt vilken Eskil erhöll archiepiskopatet; Rig i sin ordning begagnade sig även av samme Peders råd och satte sig med undvikande av orolighet och strid under klerkernas och lekmännens protester i besittning av biskopsdömet i Roskilde [2]. Helt annorlunda framställer Saxo förhållandena. Valet förrättades enligt honom av skåningarne — scanienses —; på grund av Askers lysande förtjenster valde de, för att ärkebiskopsdömet icke skulle gå ur släkten, hans nära anhörig Eskil. Erik Emune, till vilkens regeringstid valet förlägges, hade emellertid kort förut under ett uppror på Sjælland måst fly för denne; han föredrog nu, säger Saxo, Rig av Slesvig, vars stöd han erhållit, då han satte sig i besittning av riket. Skåningarne skola i denna belägenhet av fruktan ha dolt utgången av valet, och detta, då Erik (i september 1137) braktes om livet, ännu icke ha lett till öppen brytning. Men Eskil hade icke väl fått kännedom om konungens död, förrän han omedelbart skyndade över till Skåne; skåningarne, om vilka Saxo säger, att de hellre ville lida sjelva

[1]) Jmfr ovan s. 172.

[2]) S. R. D. I, 386: Eo tempore non mediocris lis inter Rukonem. Slesvicensem episcopum, et Eskillum, Roskildensem antistitem, de Lundensi archiepiscopatu orta est. Quod tamen certamen venerabilis Petrus, filius Botildis, suo sapienti consilio et solerti discretione sedavit, et eos hoc modo pacificavit, qvatinus Eskillus archiepiscopatum obtineret; Ruko, quamvis electus a Scaniensi clero et populo, tamen utens consilio predicti Petri et disturbationem et guerram devitans, Roskildensem sibi episcopatum, clericis et laicis reclamantibus, usurpavit.

döden än att ärkebiskopsdömet skulle övergå till en ny släkt, skola ha bestämt sig för strid mot den nye konungen, och denne, Erik Lam, som ursprungligen önskat att driva sin företrädares vilja igenom, »för att icke i sin tillgivenhet för en enda skaffa sig de mångas fiendskap», ha fallit undan. Eskil erhöll tillstånd att skifta biskopssäte och konungen utsåg med stöd av klerus' val Rig till biskop över Sjælland [1]).

Av de båda här föreliggande berättelserna har man utan vidare godtagit Saxos eller har man sökt förena båda [2]). Senast har sålunda en författare gjort den kompromissen, att skåningarne ursprungligen skulle ha givit Eskil sina röster, men att Erik Emune insatt Rig; därefter skulle skåningarne, mot sin önskan, genom en formel valhandling, den i Roskildekrönikan avsedda, ha tagit honom till ärkebiskop. Då Erik Emunes dråp emellertid inom kort blev känt, menar han, att klerkerna i Lund helt enkelt gjort om valet, Eskil blivit ärkebiskop och Rig på Peder Bodilsens råd dragit sig tillbaka [3]). Det ena som det andra tillvägagångssättet vid

---

[1]) Saxo II, 664: Per eadem tempora, decedente Ascero Lundensi, de novi antistitis suffectione dividuum regis ac populi suffragium fuit. Siquidem Scanienses ob egregia Asceri merita Eskillum, arctissima ei consangvinitate junctum, ne pontificium a familia discederet, suffragiis amplectuntur. Rex vero, rubore fugationis ammonitus neque suorum in Eskillo dedecorum oblitus, Rikonem Slesvicensem, qui nuper Albero successerat, quod in potiendo regno familiari ejus opera usus fuerat, eorum arbitrio præferebat. Nec tamen hæc vota palam ad litem et controversiam progressa fuerant, Scanis metu sententiam occultantibus.

II, 667: Eskillus, cognito regem apud Jutiam decessisse, repente in Scaniam majoris sacerdotii affectatione pervehitur. Ericus vero, infectum antecessoris propositum circa Rikonem explere cupiens, pontificalis ei dignitatis incrementa tribuere gestiebat. Scanienses autem, ultima quæque perpeti quam pontificium in novam transferre familiam præoptantes, bellum adversum regem decernunt. Quo ille cognito, ne multorum inimicitias unius viri familiaritate contraheret, proposito suo cupide cessit, Eskilloque sedem mutare permisso, Rikonem Sialandiæ præsulem, mediantibus cleri suffragiis, creat.

[2]) Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen I, 338; Hammar, 56 (jmfr dock s. 57); Sofus Larsen i Aarb. for nordisk Oldkyndighed II: 14, 104; Johannes Steenstrup i Danmarks Riges Historie I, 555; Ambrosiani i Kyrkohistorisk Årsskrift 1902, s. 51.

[3]) Hans Olrik, Konge og Præstestand i den danske Middelalder I², 124.

källornas värdesättning och utnyttjande är karakteristiskt för en äldre tids historiska kritik. Två berättelser föreligga, inbördes oförenliga — den ena, Roskildekrönikans, samtida och skriven av en klerk på en af de platser, där händelserna utspelats, den andra, Saxos, tvenne generationer yngre och röjande en så bristfällig kännedom om förhållandena, att den exempelvis låter Peder Bodilsen, vilken veterligen levde ännu 1142 [1]), vara död redan i Erik Emunes tid, alltså före den tilldragelse, i vilken samtidan tillerkänner honom den avgörande rollen. Valet mellan de båda berättelserna synes icke kunna vara tvivelaktigt: lika litet som den yngre källan kan tillerkännas vitsord på den äldres bekostnad, lika litet kunna båda förenas genom att hänföra dem till två skeden i ett annars okänt händelseförlopp med två olika ärkebiskopsval, till vilka på fri hand lägges ännu ett tredje.

Det framgår av Roskildekrönikan, att vid ärkebiskopsvalet efter Asker konungen icke längre varit den avgörande. En ny maktfaktor framträdde: klerus och menighet. Så vitt man känner, är det första gången, som en dylik ordning gjort sig gällande inom den danska kyrkan [2]), och det visar sig också, att denna nya maktfaktor icke, såsom Saxo påstår, lyckats hävda sin ursprungliga ståndpunkt. Man eger icke anledning förmoda, att avgörandet träffats annat än i fred och sämja [3]), men det föll stick i stäv mot den nya valkorporationens första votum och det åstadkoms, förmodligen vid en tidpunkt, då konungavalet efter Erik Emune ännu var svävande, genom ingripande från en av landets verldsliga stormän. Grundtanken i den ordning, som föresvävat författaren av Consuetudines canonice, ett ärkebiskopsval, där klerus ensamt hade avgörandet, låg ännu långt i framtidens fjerran.

Saxo har uttrycket, att Eskil erhöll tillstånd att skifta biskopssäte [4]). Uttrycket torde avse påvligt tillstånd. Enligt

[1]) Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 248. Jmfr S. R. D. I, 274.

[2]) Curt Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland VI, 269.

[3]) Jmfr ovan s. 190 och nedan s. 193 om Eskils förhållande till Rig och hans uppfattning av formerna för ett biskopsval.

[4]) Saxo II, 667: Eskillo sedem mutare permisso.

kanonisk rätt var en biskops förbindelse med sitt biskopsstift att likna vid ett äktenskap; translationen från ett stift till ett annat kunde endast ske necessitatis vel utilitatis causa, och i de Pseudo-Isidoriska dekretalerna hade noga inskärpts, att för en dylik translation erfordrades påvligt medgivande. Det kyrkliga reformpartiet underströk i Gregorius VII:s och hans efterträdares tid denna fordran och den nådde med Anselm av Canterbury och Ive de Chartres ett ganska allmänt erkännande. Att Eskil i detta avseende känt sig bunden av gällande rätt, låter sig med kännedom om hans allmänna åskådning icke gärna betvivlas.

Tiden för Eskils tillträde till archiepiskopatet kan ganska noga bestämmas. I det privilegiebrev Eskil utfärdade för S:t Knut i Odense den 8 augusti 1139 uppgives brevets datum falla i det första året av hans archiepiskopat [1]), men i den under den 1 september 1145 vid S:t Laurentius uppsatta notitian sistnämnda datum i det åttonde [2]). Det följer härav, att tillträdet egt rum efter den 8 augusti, före den 1 september 1138 [3]).

Början av Eskils archiepiskopat tecknade sig lugn, och ankomsten av en påvlig legat, Theodignus, till Danmark gav den nye ärkebiskopen inom kort tillfälle att framträda i glansen av sin makt. Första gången, såvitt känt, samlades i augusti 1139 biskopar från alla Nordens länder till synod i Lund: utom biskopar från Danmark — bland dem även Rig från Roskilde — Gislo av Linköping, Sigvard av Bergen och Orm från Färöarne. Om synodens arbeten är föga känt; ett tillfälligt bevarat referat av det nyss citerade, av ärkebiskopen utfärdade privilegiebrevet för S:t Knut i Odense är det enda dokument, som återstår. Brevet saknar icke allmännare intresse. Eskil får i detta tillfälle att beröra formerna för ett biskopsval och sin ställning till frågan. Han stadgar däri, att bröderna i Odense jemlikt såväl de kanoniska lagarne som apostoliska

[1]) Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 246.

[2]) D. S. I, 53.

[3]) Om annalernas uppgifter rörande Eskils tillträde till archiepiskopatet se Lauritz Weibull i [Dansk] Historisk Tidsskrift VIII: 2, 176.

skrivelserna ega fri valrätt i den egna kyrkan och närmare bestämt att de som egna katedralkyrkan sin tjenst ha första rösten vid val av biskop — primam uidelicet uocem in electione proprii episcopi [1]). Uttrycket är icke fullt klart, men det är, hur också ett omsättande i praxis av detta stadgande kan ha gestaltat sig, utan tvivel att se mot bakgrunden av Consuetudines canonice kapitel XVI och den uppfattning, som samma år 1139 gjordes gällande i det andra lateran-konciliets tjugoåttonde kanon [2]).

Den ro och det lugn Eskil ännu i augusti 1139 åtnjöt i utövandet av sitt archiepiskopat, blev av kort varaktighet. En tronstrid utbröt, som slog det danska riket i två delar. Eskil blev inblandad, hans tillvaro som ärkebiskop satt på spel. Om de händelser, som slag i slag följde varandra, har Saxo en utförlig skildring.

Omedelbart efter det att Saxo omtalat Erik Lams val till konung efter Erik Emune och Eskils förflyttning till Lund, berättar han, att Olof, son av Harald Kesia, framställde krav först på sitt fädernearv, sedan på riket; med ett nattligt överfall på Erik Lam, då denne uppehöll sig på gästeri å Arvelunda i Ingelstads härad, inledde han striden. Överfallet misslyckades, men då Olof kort därefter mötte den skånska allmogen vid Arendala utanför Lund och förespeglade den större friheter än tidigare, slöt den sig till honom och gav honom konunganamn. Eskil ingrep omedelbart. I spetsen för borgarbeväpningen i Lund anföll han Olof, men mera ivrig än lycklig, säger Saxo, blev han först slagen, därefter belägrad i sin ärkebiskopsstad; till slut måste han, tvingad av nöden, försäkra sig om liv och fred genom att lemna gisslan och heligt och dyrt svärja trohet. »Men om någon tid, då Olof drog sina färde, fann han ett lägligt

[1]) Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 245. Jmfr det sammastädes I, 253, införda, av Eskil utfärdade privilegiebrevet för S:t Knut i Odense av 1171: Secundum canonicam ecclesie legem et apostolica precepta liberam electionem habeatis in ecclesia vestra primam videlicet et precipuam vocem in electione vestri pontificis, utpote qui cathedrali ecclesie inservitis.

[2]) Jmfr ovan s. 172.

tillfälle att fly; han hade den sällsamma djärvheten att sätta sin kärlek till Erik före både sina gisslans välfärd och helgden av en given förbindelse, och fann ingen orätt i att för vänskapen till en sjelvvald vän bryta bojan av en avtvungen ed. För denna hängivenhet och ståndaktighet gav konungen honom i belöning vidsträckta jordagods och många byar, då han kom till honom på Sjælland.»

I fortsättningen av sin skildring framhåller Saxo, huru skåningarne med stor iver sällade sig till Olof och att Erik Lam, som i ärkebiskopens flykt såg sitt eget nederlag, med en talrik flotta för att vinna bot för sot styrde till Landora. Platsen hade emellertid dåligt rykte om sig: man sade, att den konung, som där gick i land, icke levde året ut. Konungen gick icke heller sjelv i land, utan satte Eskil i spetsen för sina trupper. »Men mera förfaren i en biskops heliga kall än i krigarens värv», säger Saxo, »prövade han i konungens åsyn ett lika sorgligt öde som förra gången». »Och utan hänsyn för kyrkan indrog Olof nu ärkebiskopens besittningar lika väl som konungens och gav, för att rätt håna Eskil, om vilken han väl mindes, att han två gånger utmanat honom till kamp, ärkebiskopsvärdigheten åt en prest med samma namn». Kort därefter lyckades det emellertid Erik Lam att i Olofs frånvaro taga Lund; den falske ärkebiskopen avkläddes insignierna på det sanna prestadömet och fick sluta i galgen; Olof sjelv slogs på flykt vid Gluggstorp.

Stridsskådeplatserna skifta i Saxos följande berättelse: de förläggas omvexlande till Blekinge, Sjælland, Halland ochSkåne. På Sjælland koncentrerar sig berättelsen kring Olofs nederlag vid Bydinge å och biskop Rigs kort därefter följande död i Ramlöse by. I arla morgonstunden, berättar Saxo, fann Olof genom att lyssna till ottesången väg till biskopens herberge; de tillskyndande kammarsvennerna föllo på tröskeln; biskopen, som fann livet mera värt än en messa, satte skölden för nacken och höll manligen dörren, medan klerkerna, som annars ordnade med hans brev och signet, stapplade hög på hög av dynor för att hindra den att slås in. Olof stack då eld på huset; men biskopen, som hellre ville falla för svärd än eld, bad om lejd. Olof

lovade det; Rig stack huvudet ut genom dörren och blev nedhuggen. Enligt Saxo skall detta ha föranlett ett ingripande av påven i Rom. Denne skall ha lyst Olof i bann och uppdragit särskilt åt biskoparne i Jylland att sörja för att helgerånarens brott erhöll sitt straff. Omsider, enligt Saxo först sedan Erik Lam firat bröllop med en syster till Hartvig av Bremen (1144), lyckades det Erik att i en strid vid Tjuteån i Skåne bringa sin medtävlare och största delen av hans här om livet [1]).

Den framställning Saxo lemnar av Olof Haraldsens upprorsrörelse har in i minsta detaljer godtagits av forskningen [2]). Inför Saxos auktoritet har här som annorstädes kritiken förstummats. Redan tidsavståndet mellan Saxo och de händelser han här skildrar manar emellertid till försiktighet; en jemförelse med andra källor är egnad att klarlägga, hur landet ligger.

Sjelva grundfaktum, Olofs upprorsrörelse, är säkert nog. En uppteckning från cirka 1170 i Konungalistan i Necrologium Lundense [3]), vilken går igen i en följd av annaler, i dessa tydligen genom en enkel addition förd till 1140 [4]), upplyser, att på tredje året av Erik Lams regering Olof reste sig mot honom. Samma hand, som infört denna notis, har i sjelva konungaräckan efter Erik Lam insatt: Olauus rex 1139, med tillägget, att denne var konung två år. Visar redan detta den framgång, med vilken upproret kröntes. föreligger därom ett andra intyg i ett ännu bevarat mynt. Detta framställer å adversen bilden en face av en man med krona och spira samt med omskriften: Olvpiv, å reversen, så vitt man kan se av den otydliga framställningen, ett öppet flygelaltare. Myntet är slaget i Lund [5]). Olofs ställning till Eskil framgår av en i Annales Lundenses och annorstädes

[1]) Saxo II, 667.
[2]) Senast av Steenstrup i Danmarks Riges Historie I, 557.
[3]) S. R. D. III, 433.
[4]) M. G. SS. XVI, 401; XXIX, 204, 224; S. R. D, I, 252; II, 435; IV, 225.
[5]) Hauberg, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, s. 60; Tab. XIII.

förekommande, av Saxo oberoende notis; under 1141 heter det här, att ärkebiskop Eskil ställde Olof gisslan [1]). För följande år har Vitskölårboken en temligen korrumperad notis, som även annorstädes, mer eller mindre förändrad, återfinnes: »tre gånger under vintern var strid vid Dystlig(!), och under ett år kämpades det åtta gånger och ständigt flydde Olof för Erik» [2]). Om Olofs nedhuggande av Rig berättas tidigast i Rydårboken, otvivelaktigt efter Saxo [3]); om Olofs död i de flesta annalverk så gott som likordigt under år 1143 [4]).

Anteckningarne i Nekrologiets Konungalista och myntet från Olofs tid visa, att Olof icke kan ha varit någon hastigt kommen och hastigt gången tronkrävare; han har, vad i belysning av myntslagningen säkrare och tydligare framgår än av Saxo, lyckats sätta sig verkligen fast i Lund, ärkebiskopens residens och huvudmyntorten i Danmark, och där hållits för konung. Enligt Saxo har Olof rest upprorsfanan vid tiden för Erik Lams val och Eskils ärkebiskopstillträde; uppgiften i Nekrologiets Konungalista, som eger vitsord före Saxo, visar, att det skett först i Erik Lams tredje regeringsår. Detta regeringsår kan icke ha räknats börja förrän den 18 september 1139 — först denna dag två år tidigare braktes Erik Emune om livet [5]) — och i Eskils brev den 8 augusti 1139 hänföres också datum för brevet till Erik Lams andra regeringsår [6]). Men å andra sidan måste det tredje regeringsåret och Olofs uppror, förutsatt riktigheten av Saxos uppgift om att Olof var den som dödade Rig, ha ansetts vara börjat före den 18 oktober 1139, då enligt den samtida notisen i Memoriale fratrum Rig denna

[1]) M. G. SS. XVI, 401; XXIX, 204; S. R. D. II, 435; IV, 225.

[2]) S. R. D. I, 252; II, 435, 613; IV, 226; M. G. SS. XVI, 401; XXIX 224. Jmfr Curt Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland VI, 180.

[3]) M. G. SS. XVI, 401; S. R. D. I, 252.

[4]) S. R. D. I, 369; II, 166, 435, 613; III, 260; IV, 226, 287; M. G. SS. XVI, 401; XXIX, 204, 224.

[5]) S. R. D. III, 457; Pommersches Urkundenbuch I, 495. Jmfr Lauritz Weibull i [Dansk] Historisk Tidsskrift VIII: 2, 182, 183.

[6]) Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 246.

dag blev dödad [1]). Rigs död och striderna på Sjælland förläggas emellertid av Saxo icke till början av kampen mellan Erik Lam och Olof, utan inemot slutet; även i denna punkt är sålunda Saxos kronologi oriktig. Därmed är hela händelsesammanhanget, sådant det framträder hos honom, rubbat.

Vad särskilt Saxos skildring av Eskil angår, är denna liksom allt vad han skrivit om honom, genomandad av en omisskänlig antipati. Den store ärkebiskopen sviker de gisslan han satt och bryter hänsynslöst sina löften; han går från nederlag till nederlag och saknar varje förutsättning för krigarens värv. Ytterligare ett förhållande undgår i detta sammanhang icke: likheten i händelseförloppet, då det gäller Eskil och Olof och då det senare gäller Eskil och Sven Grathe [2]). Man misstänker en dubblering. Liksom Eskil sviker Olof för Erik Lam, låter Saxo honom några år senare svika Sven för Knut Magnusen; Erik och Knut komma båda seglande över till Skåne med sina flottor, ingendera går i land, och vid båda tillfällena blir Eskil besegrad på stranden av dem, till vilka han brutit sin ed, Olof och Sven.

Den upplösning av förhållandena i det danska riket, som Olof Haraldsens uppträdande mot Erik Lam förde med sig, har varit djupt ingripande, och Roskildemannen, som skrev de avslutande raderna i sin krönika under intrycket därav, ser också i Erik Lams regering »tillintetgörelsen på en gång av riket och sacerdotiet» — adnichilatio regni et sacerdotii. Men upplösningen har varit snart övergående;

[1]) S. R. D. III, 460. — Rydårboken (M. G. SS. XVI, 401), Essenbækårboken (M. G. SS. XXIX, 224), Den dansk-svenska krönikan 826—1415 (S. R. D. I, 388) och Visbyårboken (S. R. D. I, 252) hänföra, tydligen på grundval ytterst av Saxo, Rigs död till samma år som Olofs eller 1143. — En äldre tids historici såsom Huitfeld och Langebek i S. R. D. III, 460, och ännu Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen I, 345, följa den samtida uppgiften i Memoriale fratrum; en senare tids historiska författare, såsom Steenstrup i Danmarks Riges Historie I, 559, och Hans Olrik, Konge og Præstestand i den danske Middelalder II, 27, ge i denna punkt utan vidare vitsord åt Saxos kronologi.

[2]) Saxo II, 674.

den man, som fortsatte krönikan, talar om att vid Erik Lams död ett stadigt lugn var åvägabrakt[1]; för kyrkan, särskilt den skånska, har i varje fall utvecklingslinien ånyo snart varit i stigande.

De tjenster och den trohet ärkebiskop Eskil visade Erik Lam lemnades icke obelönade av denne: de resulterade å ena sidan i en ökning av hans eget patrimonium, å den andra av ärkebiskopsstolens rättigheter. Det är möjligt, att Saxo kronologiskt oriktigt placerar den godsdonation han låter Erik Lam skänka Eskil, efter det att denne begivit sig från Olof till konungen på Sjælland: sjelva donationen, som tillkom ärkebiskopens patrimonium, är i varje fall säker. Donationen var, som så vanligt i denna tid, av prekarisk art; den utgjordes av det betydande krongodset Esrom i Nordsjælland, ett gods, säger ärkebiskopen, som senare lade det till en av sina stora klosterstiftelser, »rikt på förmåner av många slag, åkrar, skogar, vattendrag och fisken, ängar och betesmarker»[2]. Ärkebiskopsstolens vinst var än mera betydande än Eskils egen; den skulle redan från början komma att utgöra en af de säkraste ekonomiska grundvalarne för det lundensiska archiepiskopatet.

Man har i fråga om tiden för tillkomsten av den lundensiske ärkebiskopens mynträtt sedan gammalt utgått från den tidigare behandlade uppgiften i Liber daticus, enligt vilken Erik Ejegod gav till S:t Laurentius fjerdedelen av staden[3], och i denna fjerdedel ansett även fjerdedelen av

---

[1]) S. R. D. I, 386.

[2]) Codex Esromensis, 135, 86. — I sitt stadfästelsebrev å Erik Lams donation av Esrom säger Sven Grathe, att Eskil villam prefatam ab antecessore meo Herico rege precariando acquisiuit, och att stadfästelsen sker, quamlibet regalis maiestas talem donacionem legittime quidem datam uix ferre posset. Hos Hans Olrik, Konge og Præstestand i den danske Middelalder II, 28, erhåller detta den uttolkning, att Erik Lam genom mageskifte överlät till Eskil krongodset Esrom och att det här mera rörde sig om en gåva än ett byte. Till institutet precarium är här icke hänsyn tagen; att det skulle kunna vara fråga om ett mageskifte är uteslutet.

[3]) Jmfr ovan s. 159.

myntet ingå [1]). Uppfattningen hävdas ännu av Hauberg [2]) och går utan tvivel ytterst tillbaka till Saxo: då denne i samband med fjerdedelen av sakfallet och midsommargälden omtalar även fjerdedelen av det kungliga myntet såsom tillkommande ärkebiskoparne, har man temligen fritt tolkat detta såsom avseende vad Liber daticus kallar fjerdedelen av staden Lund [3]). Uppfattningen kan emellertid icke vara hållbar. Utmyntningen var visserligen förlagd till Lund, men den var en allmän, konungen tillkommande, icke en till lokaliteten såsom sakfallet och midsommargälden knuten rättighet, och man finner också i Valdemar II:s privilegiebrev för ärkebiskopsstolen den 13 maj 1213 såsom olika privilegietitlar upptagna å ena sidan fjerdedelen av Lund, å den andra fjerdedelen av myntet därstädes [4]).

En fingervisning om den tidpunkt, då en privilegierad mynträtt tidigast kan konstateras för ärkebiskopen av Lund, giver det här anförda privilegiebrevet: enligt detta har ärkebiskopen i Eskils tid innehaft fjerdedelen av myntet i Lund. Tidpunkten låter sig närmare bestämmas på grundval av sjelva myntmaterialet. Å de talrika mynten från Lund före Erik Lam söker man förgäves någon antydan om biskopen såsom myntherre; i varje fall är detta förhållandet under hela den föregående delen av 1100-talet. Men med Erik Lams utmyntning inträder plötsligt en förändring. Konungens

[1]) Hammar, 50; Weeke i Lunde Domkapitels Gavebøger, 173; Hans Olrik, Konge og Præstestand i den danske Middelalder I², 132.

[2]) Hauberg, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, s. 62; Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241, s. 5. — Johannes Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog, sluter sig, s. 144, närmast till Hammar, men säger s. 223: »Endelig havde Bispen i Lund af Knud den Hellige eller af Erik Ejegod faaet en Fjerdedel af Mønten i Lund».

[3]) Saxo II, 580: quartam regii numismatis, quartam suæ in cives exactionis, quartam æstivi census portionem ei, qui pro tempore loci antistes exstiterit, muneris loco perpetuo jure possidendam [Canutus] concessit.

[4]) Rep. dipl., 17: Largitiones, quas ecclesia b. Laurentii temporibus dn. E. archiepiscopi et dn. Absolonis archiepiscopi obtinuit, inconcusse possedit, videl. quartam partem civitatis Lundensis et quartam partem monete et Liuffnes H. cum omni integritate juris regii eidem ecclesie presidenti necnon et ejus successoribus dn. Andree archiepiscopo confirmamus.

bild kvarstår visserligen å adversen; å reversen insättes däremot en bild av ärkebiskopen eller där denne någon gång saknas, bilden av ett S:t Laurentius betecknande föremål, under de närmast följande hundra åren ett altare, en kräckla med tillskrivet ärkebiskopsnamn, en kyrkofasad [1]). Förhållandet har väl icke undgått en myntkännare som Hauberg, men han ser det i belysning av anteckningen i Liber daticus om Erik Ejegods gåva till S:t Laurentius av fjerdedelen av staden Lund och finner däri endast ett karakteristiskt vittnesbörd om de andliges växande makt vid sidan av svagheten hos en oduglig konung; anbringandet av dessa framställningar å reversen står för honom såsom en personlig inrymmelse, en sorts utvidgning av en redan existerande mynträtt [2]). Men denna s. k. utvidgning av mynträtten är i sjelva verket icke endast för ärkebiskopssätet i Lund, utan även för två av de tre andra biskopssätena i Danmark, vilka haft del i utmyntningarne, Roskilde och Ribe, det första säkra intyget om deras andel däri [3]); för det tredje, Slesvig, visar sig utvidgningen direkt sammanhänga med sjelva myntprivilegiets utfärdande [4]), och

[1]) Hauberg, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. Tab. XIII; Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241. Tab. I—V.

[2]) Hauberg, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, s. 60, 64; Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241, s. 4.

[3]) Enligt Hauberg, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, s. 62, och Danmarks Myntvæsen 1146—1241, s. 5, ha även biskoparne i Roskilde och Ribe långt före den tid, då deras bilder eller symboler framträda å mynten, haft andel i utmyntningarne. För biskopssätets i Roskilde vidkommande anser han denna andel härröra från slutet av 1000-talet; stödet är emellertid endast det, att i biskopssätets jordebok från slutet av det fjortonde århundradet läses, att biskopen från gammal tid har en fjerdedel av staden med all kunglig rätt och att tredjedelen av Sjællands mynt tillhör honom (Item quarta pars ciuitatis Roskildensis cum omni integritate juris regii est episcopi ex antiquo. Item tercia pars monete Selendensis attinet episcopo Roskildensi). Vid samma tid antager han, att kronan till biskopssätet i Ribe avstått sin halva myntinkomst; varje annan bevisgrund saknas emellertid här än att vid denna tid kronan skall ha överdragit mynträtten till de andra biskopssätena. — Enligt Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog, 222, förskrev sig biskopens av Ribe rätt till hälften av myntet i Ribe från Knut den stores tid. Jmfr Kinch, Ribe Bys Historie I, 11, 51.

[4]) I sitt gåvobrev till S:t Peter i Slesvig 1175 giver Valdemar I till

det lärer under sådana omständigheter icke kunna betvivlas, att även för Roskilde, Ribe och Lund de biskopliga mynträttigheternas tillkomst indiceras av de biskopliga framställningarnes första förekomst å mynten. Medan för Roskildes vidkommande den biskopliga mynträtten härrör från Valdemar I:s tid [1]), för Ribes som det synes, redan från kung Niels' [2]), har ärkebiskopen erhållit privilegiet å sin fjerdedel av myntet i Lund i Erik Lams.

denna kyrka och biskopsstolens bruk halvdelen av myntet i samma stad (Slesw.-Holst.-Lauenburg. Regesten und Urkunden I, 70: Ecclesiæ beati Petri Slesvicensi in usus videlicet episcopales dimidium fabricæ monetariæ eiusdem civitatis . . . in perpetuum conferimus). I betraktande av Valdemars regeringstid (1157—1182) och de sex mynttyper för Slesvig, som bevarats från denna, är det i full överensstämmelse med vad man har att vänta, att endast å reversen till en av dem förekommer en framställning hänförande sig till biskopen som myntherre (Hauberg, Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241. Tab. III n:o 58—63).

[1]) Hauberg, Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241. Tab. II n:o 5—16.

[2]) Hauberg, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. Tab. XIII n:o 14. — I året 1151 överlät Sven Grathe till biskopen i Ribe, liksom det också varit överlåtet till hans företrädare, hälften av all kunglig rätt, som i staden Ribe tillkomme konungen, dessa tre undantagna: »forban», strandvrak och 40 marks böter (Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapittel og Bispestol, udg. af O. Nielsen, 28: Tradimus quoque decretum, quod posteritatem latere nolumus, quomodo episcopo ecclesie predicte concedimus, sicut et suis ante concessum est predecessoribus, dimidium cuiuslibet iuris regii, quod in ciuitate Ripensi asscriptum est regie potestati, tribus hiis exceptis: forban, strandwræch, jus xl marcharum). Mynträtten är väl här icke uttryckligen nämnd, men den måste givetvis innefattas i vad som i brevet kallas all kunglig rätt, tillkommande konungen i staden Ribe; till yttermera visso är uttryckssättet detsamma i de påvliga och kungliga stadfästelsebreven å biskopens i Ribe privilegier 1193, 1196 och 1229 (Samling af Adkomster etc., 3, 1, 4), alltså vid tidpunkter, då biskopen veterligen hade andel i myntet. Å Ribemynten finnes nu biskopens bild eller symbol utom å myntet från kung Niels' tid — från Erik Emunes, Erik Lams och Knut V:s är intet mynt bevarat — å mynten från Sven Grathes tid, Valdemar I:s och Knut VI:s och å de tre av de sju typerna från Valdemar II:s tid — mynträtten frångick genom mageskifte biskopsstolen 1234 (Hauberg, Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241, s. 7; Tab. I n:o 14—15; III. n:o 52—57; IV n:o 19—23; VI n:o 36—42, där den kronologiskt riktiga ord-

Källorna lemna inga uppgifter om storleken av den vinst, vilken ärkebiskopens av Lund mynträtt under Eskils tid kan ha inbrakt, och de beräkningar, som i detta samman-

ningen i betraktande av upphörandet av Ribebiskopens mynträtt 1234 bör vara 39—40, 37—38, 41—42).

Hauberg, Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241, s. 10, uttalar att det synes, som om det stundom under Valdemar II:s tid varit myntpreglarne tillåtet att såsom namnbeteckning anbringa deras bokstavsmärken å mynten, och anför, att sedan Valdemar II år 1234 blivit ensam herre över inkomsten av myntet i Ribe, det å reversen till vissa ansenliga, där utmyntade penningar med ensartad, från de tidigare mynten ganska skild pregel ses i mitten ett bokstavsmärke, A, Ɛ, O, eller II (Tab. VI n:r 41—42). »Disse Bogstaver kunne vanskelig forstaas anderledes end som Myntprægernes Navnemærker. De kunne ikke have betegnet Myntmesternavne, da der er for mange af dem. Ejendommeligt er det, at Bogstavet Ɛ ikke er stillet opret, men er liggende. ო. Det kunde tænkes, at det er gjort af Hensyn til den udvalgte Kong Erik (Plovpenning), for at ikke Myntprægerens Bogstavmærke skulde kunne forvexles med hans.» Hauberg slutar med att uttala, att de två I'en efter hans förmenande beteckna ett dubbelnamn.

Det ligger nära att sammanställa den tolkning Hauberg här ger av de å Valdemar II:s Ribemynt anbrakta bokstavsmärkena med den tolkning han i Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, s. 51, lemnar av den å vissa mynttyper från Sven Estridsens tid förekommande bokstaven Ɛ, vilken än uppträder »spredt i Præget» (Tab. VIII n:o 13; X n:o 47), än i två rader, vardera innehållande 4—8 efter varandra ställda Ɛ (Tab. VIII n:o 11—14). Sistnämda typ är enligt Hauberg sjelvständig; den ger ingen symbolisk framställning, hemtad från utländska mynt. »Bogstavet Ɛ findes saa hyppig anvendt, at det nodvendigvis maa indeholde en bestemt Hentydning, og denne har formentlig været til Svend Estridsens kongelige Moders Navn.»

Ingendera av de här berörda tolkningarne av bokstavstecknen å Valdemar II:s och Sven Estridsens mynt kan vara riktig. De å dessa mynt förekommande bokstavstecknen äro inga Ɛ, utan typiska omegatyper, sådana dessa i vexlande utformning möta å medeltida mynt (jmfr F. Friedensburg, Die Symbolik der Mittelaltermünzen I, 61), och antingen de å mynten förekomma ensamma, i grekisk eller latinsk bokstavsskrift, eller tillsammans med A, avse de överallt detsamma, att i anslutning till Uppenbarelsebokens kap. 1 vers 8 vara beteckningar för gudomen, i första hand återlösaren, »begynnelsen och änden, som är, som var och som komma skall, den allsmäktige.» Vad de s. k. I'en å Valdemar II:s Ribemynt angår, äro de icke heller några I. Så vanlig dessa teckens sakramentala karakter än är icke minst å de äldre danska mynten, beteckna de här tvivelsutan två romerska ettor och Valdemars ordningsföljd bland konungarne av detta namn. Jmfr Liber census Daniæ. Kong Valdemars Jordebog, udg. af O. Nielsen, 44.

hang anställts på grundval av de i Kung Valdemars jordebok uppförda myntposterna [1]), avse en allt för sen tid för att här, även om de vore riktiga, kunna komma i betraktande. Lund var emellertid den förnämsta myntorten i det danska riket, väl i Norden; det säger sig sjelv, att den vinst, som i slagskatt och vexelavgifter och på grundval av eventuella myntförsämringar influtit ur fjerdedelen av dess mynt, måste ha varit utomordentligt betydande. De ekonomiska förmåner ärkebiskopen redan tidigare innehade och till vilka i första hand hörde fjerdedelen av staden Lund, skatten av Bornholm och ett vidsträckt godskomplex, ha varit ansenliga nog, men först nu stego inkomsterna vida över de dagliga behoven. Ett särskilt verk för den ärkebiskopliga drätseln omtalas, den ärkebiskopliga kameran, camera pontificalis [2]). Tillgångarne voro sådana, att Eskil på en enda resa till Clairvaux — uppgiften härrör ur hans egen mun — kunde använda över 600 mark silver, en summa, som även i S:t Bernhards stiftelse verkade imponerande [3]); på ett sätt, som även ute i den stora katolska kristenheten skulle kallats storslaget, blev det honom möjligt att med de ansenliga tillgångar, som stodo till buds, frikostigt sörja för sin kyrkas utveckling.

Det är särskilt två linjer, som i detta hänseende låta sig följa: Eskils verksamhet för S:t Laurentius i Lund och hans verksamhet för klosterväsendets utbredning.

Om Eskils verksamhet för S:t Laurentius yttra bröderna i kaniksamfundet där redan 1145 och upprepa orden ännu mot slutet av hans archiepiskopat: »Denne vördade Guds hus' föreståndare, vilken i sin faders och farbroders ställe från en kyrkans son blivit dess fader, gjorde allt för att på ett lysande sätt bevara och fullända vad hans lysande företrädare satt i verket; han var icke blott den utmärkte mannens närmaste efterträdare i regementet, utan också den närmaste efterföljaren i att efterlikna hans dygder. [4])»

[1]) Hammar, 50.
[2]) D. S. I, 50.
[3]) Bernardi vita lib. IV cap. 4 n:o 25.
[4]) D. S. I, 49, 52.

Kaniksamfundet i Lund hade, såsom tidigare framhållet, före Eskils tillträde till archiepiskopatet endast två digniteter: prepossituran och dekanatet [1]. Av dessa var den förstnämnda sedan länge väl tillgodosedd; till den senare hörde endast 6 1/2 bol. Eskil beredde i Erik Lams tid denna dignitet en trygg ekonomisk grundval: han lade till densamma utöver vad den förut innehade Skårby kyrka med dennas tre bol i sjelva kyrkobyn ävensom det till kyrkan hörande Guthers kapell, jämte tionder, inkomster och biskoplig ränta; därtill all tionde av kyrkans gård i Skårby. Två digniteter gjorde emellertid icke längre tillfyllest vid ärkebiskopskyrkan för Norden. Eskil lade till dem ännu två: archidiakonatet och skattmästareembetet, thesaurariet. Det förra upprättade han på de av ärkebiskopens domsrätt i Lund härflytande inkomsterna — de causis et justicia episcopali memorate ciuitatis; till det senare, som utsöndrades från kustodens embete, anslog han Strö kyrka med tionder, inkomster och biskoplig ränta jemte hela tionden av kyrkans gård [2].

Vid sidan av de nya digniteterna inrättade Eskil under början av sitt archiepiskopat även trenne nya prebenden på grundval av inkomster tillkommande ärkebiskopsbordet: ett diakonprebende om 5 1/2 bol och 2 mark av öskatten, ett subdiakonprebende om 2 bol, 3 delar av ett annat samt 2 mark av öskatten, och ett sacerdotalprebende om 4 bol, 25 örtugar jord och 3 mark av samma skatt. Till ett förut stiftat sacerdotalprebende gav ärkebiskopen dessutom 2 mark av stads- och 1 mark av öskatten [3], egentligen endast en stadfästelse på Askers tidigare donation, till koret 3 mark, till ett subdiakonprebende 1, till ett annat 2 mark av stads- och 1 av öskatten. För Laurentiibrödernas samfällda behov sörjde han samtidigt genom att till gemensamt bruk skänka

[1] Jmfr ovan s. 167.

[2] D. S. I, 50.

[3] Detta presbyterprebende, prebenda presbiteralis de cripta, är ännu i Midsommargäldslistan tilldelat de ovan upptagna marken av stads- och öskatterna. S. R. D. III, 424.

dem de två gårdarne Alnarp och Balingslöv med alla deras tilligganden; han gjorde det, heter det, för att bröderna på årsdagen av hans begravning skulle njuta en kärleksgåva och hans minne leva i fred och evig välsignelse. I samband med en ny bestämmelse, enligt vilken kantorerna på vissa högtidsdagar med festprydda stavar i händerna skulle leda koret och två av bröderna i ärkebiskopens ställe säga litanian Christus vincit, gav Eskil föreskriften, att innehavarna av officierna på dessa dagar ur ärkebiskopens hand skulle emottaga en närmare angiven, ej oansenlig kärleksgåva; 3 mark skulle därjämte årligen utdelas inom klostret. Till det beneficium scolarum, som av gammalt funnits, men om vilket endast är känt, att 2 mark voro anslagna därtill, gav han ytterligare 9 mark årligen av den ärkebiskopliga kammaren, de 6 att utgå av ärkebiskopens skatt i Lund, de 3 av ön Bornholm. Givarens sinnelag röjer sig i de ord, med vilka donationen gjordes: det var för att till hans minne och själabot tillträde till skolan skulle stå öppet för alla och envar; ingenting, föreskrev han, finge i detta stycke ytterligare krävas av fattige och främlingar [1]).

De här avhandlade anordningarne vid S:t Laurentius voro av Eskil slutförda den 1 september 1145. Därmed var, redan vid början av hans archiepiskopat, den organisation av kaniksamfundet, som grundlagts under Ricwald och vidare utvecklats under Asker, förd fram mot den »fulländning», om vilken Laurentiibröderna tala. Men den frikostighet de ökade tillgångarne satte Eskil i stånd att utöva mot kaniksamfundet i sin närmaste omgivning var därmed icke uttömd. Under den följande tiden av sitt archiepiskopat har han upprättat två nya subdiakonprebenden med talrika därtill hörande godsbesittningar, till brödernas gemensamma bruk anslagit ännu en gård, Nevitshögs gård, och »i from frikostighet» tillerkänt dem tionden icke endast av de gårdar han sjelv givit utan även av de tidigare erhållna. [2]) Den del av stads-

[1]) D. S. I, 50, 52; S. R. D. III, 429. Jmfr Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 275.

[2]) D. S. I, 50, 58.

och öskatten, som tillkom bröderna, var därmed vuxen till 26 mark årligen [1]); prebendenas antal genom hans försorg stiget från tretton till tjugo [2]). Det hela gav bilden av en organisation, som i vissa avseenden var jemförlig med motsvarande vid de stora dômerna i Tyskland; i Norden har den varit enastående och belyses bäst av det förhållande, att ännu år 1248 kapitel flerstädes helt saknades vid stiftskyrkorna i Sverige och att den påvlige legaten Vilhelm av Sabina av denna anledning kunde föreskriva, att sådana skulle inrättas och bestå åtminstone av en prelat och fem vid kyrkan residerande kaniker [3]).

Med den utveckling prebendeväsendet i Lund genom dessa Eskils dispositioner tog visade det sig redan tidigt nödigt att träffa en ordning ifråga om sättet för kanikernas erhållande av de med så olika förmåner, som fallet var, utrustade prebendena. Det kan icke vara tvivel om att ärkebiskopen i regel var och allt fortfarande förblev i besittning av kollationsrätten till sjelva kanonikaten; men han upphävde förbindelsen mellan dessa och bestämda prebenden och tillerkände kanikerna — ett steg i deras emancipation — optionsrätt efter senium, det älsta stadgande av detta slag, som överhuvud är känt [4]).

Samma dag, då efter utfärdandet av denna bestämmelse organisationen vid kaniksamfundet i det väsentliga var avslutad, den 1 september 1145, hade även genom Eskils försorg ett annat stort verk förts till sin fullbordan: ärkebiskopens

[1]) D. S. I, 51.

[2]) Såsom i Historisk tidskrift för Skåneland IV, 275, redan framställt, äro de i Prebendelistan uppförda prebendena 13—14 (S. R. D. III, 430), stiftade av Eskil den 1 september 1145 (D. S. I, 52), med ändrat godsbestånd, identiska med de i notitian från ärkebiskopens senare tid omnämnda, efter sacerdotalprebendet Björkeberga upptagna diakon- och subdiakonprebendena (D. S. I, 50). Med de i samma notitia med orden: due prebende in ciuitate iuxta claustrum, noterade avses tydligen de omedelbart därefter närmare specificerade två av Eskil stiftade subdiakonprebendena.

[3]) D. S. I, 348, 349.

[4]) D. S. I, 53. Jmfr Hinschius, System des katholischen Kirchenrechts II, 615; Schneider, Die Entwicklung der bischöflichen Domkapitel, 112.

och kaniksamfundets kyrka i Lund. Över Askers krypta och vidare vesterut stod nu en övre kyrka, och »i sitt hjertas glädje», efter att dessförinnan ha tillkännagivit de donationer och anordningar han gjort, vigde Eskil denna dag byggnaden »åt den heliga och obefläckade jungfru Maria och den helige martyren och leviten Laurentius.» »Ett stort antal biskopar, furstar, adelige, klerus och menighet» hade infunnit sig. Från Sverige hade mött Gislo av Östergötland och Ötgrim av Vestergötland, den svenske jarlen Erik och hans söner Karl och Knut, Knut den heliges dottersöner, av vilka Karl med tiden måg till ärkebiskop Eskil. Episkopatet i Danmark var representerat av Asser av Sjælland och Herman av Slesvig, konungasläkten av Sven Eriksen (Grathe) och Knut Magnusen. Sjelv vigde Eskil högaltaret; han visade för de församlade de klenoder och klädnader han skänkte till prydandet av kyrkan och altaret, nedlade dem på det senare och inlade däri en kostbar samling av reliker. Det högra altaret i kyrkan blev av Gislo vigt till den helige Vincentius och Albanus; det mottog reliker av dessa ävensom av andra helgon. När årsdagen efter Eskil hade vigt det venstra altaret till martyrerna Stephanus och Mauritius och i detsamma inlagt reliker av dessa och andra helgon, voro de grundläggande sakramentala handlingarne brakta till avslutning [1]).

Den domkyrka Eskil vigde var i första hand hans företrädares, ärkebiskop Askers verk, men dess fullförande hade tagit även sju år av hans eget archiepiskopat. Sådan denna kyrka, en skapelse av den då redan bortgångne Donatus [2]), tedde sig på invigningsdagen, var den med sin rika, ur lombardisk konst ytterst härflytande skulpturverld och sin imposanta formgivning [3]) icke blott den praktfullaste, utan också den största byggnad, man ditintills sett i Norden; först på

[1]) D. S. I, 52; S. R. D. III, 455.

[2]) Lauritz Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland VI, 429.

[3]) Jmfr för domkyrkans skulptur och arkitektur särskilt Brunius, Lunds domkyrka; Wrangel i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed II: 25; Rydbeck, Studier i Lunds domkyrkas byggnadshistoria.

andra sidan det breda landbälte utmed Östersjöns sydkust, som venderna innehade, erbjödo sig motstycken. Byggnaden svarade icke längre till den beskrivning på kyrkorna i Skåne, som Herbord ger i sin skildring av Otto av Bamberg: humiles et vili scemate — låga och av oansenlig skapnad [1]). Den dominerade land och stad; den var det yttre tecknet på den makt, som rymdes inom dess murar: den nordiske ärkebiskopens och hans kyrkas.

Den verksamhet Eskil, med anlitande av de rika hjälpkällor, över vilka han förfogade, utövade till fromma för kaniksamfundet och domkyrkan i Lund, var trots dess storslagenhet icke den som i första hand fäste samtidens uppmärksamhet vid hans person. I vida högre grad var detta fallet med hans verksamhet för klosterväsendets utbredning. Hans strävanden buros här på helt annat sätt upp av en dominerande tidsströmning, och framför allt bröderna i Clairvaux och Prémontré och de talrika klostersamfund, som utgått från dessa orter, sörjde för att vad han här uträttade kom till verldens kännedom.

Det berättas i Exordium magnum ordinis Cisterciensis, möjligen efter uppgifter av Eskil sjelv, att då han i sin första ungdom studerade i Hildesheim, han en gång föll i en svår sjukdom och uppgiven av läkarna, redan hade mottagit den sista smörjelsen. I andanom tyckte han sig då förd genom en brinnande byggnad och plötsligen stå inför ett kungligt palats; inkommen i detta, såg han framför sig himladrottningen sittande i strålglansen på sin tron och omkring henne bland andra tre män, i vilka han igenkände biskopen av Hildesheim, dekanen och en annan kyrkans tjenare där. Under tårar bad han dem om deras förböner hos himladrottningen, och då han till slut vunnit hennes öra och lovat att utföra vad helst hon befallde, blott hon icke skickade honom tillbaka i eldslågorna, bjöd hon honom att i lösen giva sig fem skeppor av olika slags säd. Då han återkommit till sig sjelv och äntligen var i stånd

[1]) Monumenta Bambergensia, ed. Ph. Jaffé, 822.

att berätta vad som hänt honom, tolkade en drömkunnig klerk hans syn så, att han, då han engång nått en av kyrkans högsta värdigheter, hade att till Guds och den heliga jungfruns ära grunda fem kloster av skilda ordnar, vart och ett med minst tolv medlemmar [1]).

Redan såsom biskop i Roskilde har Eskil gjort en första början till den verksamhet, som i denna legendariska uppteckning säges ha förebådats honom. Peder Bodilsen, hans bröder och moder hade 1135 stiftat benediktinerklostret S:t Peder i Næstved; på samma gång Eskil stadfäste fundationen, tillerkände han klostret kyrkorna i Næstved, Tjæreby och Haslev med tilligganden och biskoplig ränta, biskopstionden av en del av Tybjerg härad och tionden av alla brödernas egendomar i Roskilde stift [2]). Med de nya möjligheter Eskil såsom ärkebiskop erhöll kunde han på helt annat sätt följa sin kallelse och övergå till grundandet av egna klosterstiftelser.

Av alla de klosterordnar, som förra delen av det tolfte århundradet såg uppstå, voro inga av den betydelse och kunde inga glädja sig åt en så hastig och vidsträckt utbredning som cistercienserna och premonstratenserna. Från det ögonblick den helige Bernhard 1113 inträtt såsom medlem i Hugo av Champagnes kloster i Citeaux var den förra ordens stora framtid given; redan följande år anlades dotterklostret i Clairvaux, vars abbot Bernhard blev, och trots den rigoristiska tillämpning cistercienserna gåvo åt benediktinerregeln, gick ordens utbredning därefter med den rivande fart, att generalkapitlet redan tjugo år senare nödgades påbjuda, att endast de kloster, som hade sextio munkar, finge anlägga dotterkloster. När vid Bernhards död 1153 kongregationen sedan länge var bliven en faktor i verldshändelserna och dess gregorianska, under klosterlivets tukt utformade idealer nått en dominerande ställning, hade de till denna anslutna stiftelserna vuxit till ett antal av 343.

[1]) Exordium magnum ordinis Cisterciensis. Dist. III, cap. 25.
[2]) Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 5.

Premonstratenserorden, grundad av Norbert av Xanten, den senare ärkebiskopen av Magdeburg, följde i motsats till cistercienserorden augustinerregeln; men dess stiftare och hans korherrar voro i sjelva verket icke mindre besjälade av munklivets idéer än någonsin S:t Bernhard, och den enorma utbredning orden vann under de närmaste trettio åren efter sin stadfästelse 1120 förvärvade åt henne ett inflytande, som stiftaren i de tider, då han ännu var en vandrande tiggareapostel, aldrig ens i sina djervaste drömmar kunnat förutse.

Med Norbert har Eskil näppeligen trätt i personlig förbindelse; premonstratenserordens stiftare var död redan 1134. Men så mycket närmare har det förhållande varit, i vilket Eskil stått till den helige Bernhard. »Den storsinte mannen, danernas utomordentligt ansedde ärkebiskop Eskil», säger Gaufridus vid mitten av 1150-talet i sin biografi över Bernhard, »vördade vår helige fader med en enastående kärlek och egnade honom en varmt beundrande hängivenhet. Han nöjde sig icke med att se honom i hans söner, det heliga brödrakonvent, han åstundat och om vilket han fått löfte för ett nytt kloster, som han uppfört; en häftig längtan efter att personligen råka honom tog överhand, och den mäktige mannen, som i det danska öriket i andliga som verldsliga ting hade en makt som ingen, utsatte sig med prisgivande av allt sitt för en mångfald av faror och mödor; från jordskivans gräns kom han till Clairvaux så ödmjuk och upphöjd som endast den kan vara, för vilken icke endast begäret efter visdom, utan trons iver och hängivenhetens fullhet är det dragande». Gaufridus berömmer i fortsättningen Eskil för det sätt, på vilket han i Clairvaux uppträdde icke endast mot Bernhard, »till vilken han på ett enastående sätt såg upp, utan även mot de minsta av bröderna» [1]; han kom, säger han på ett annat ställe, icke blott för att höra visdomens ord ur denne nye Salomons mun, utan också för att vinna hans råd och hjelp [2]. Tidigare hade Bernhard sjelv ut-

[1]) Bernardi vita lib. VI, cap. IV n:o 25.
[2]) Stephani Baluzii Miscellanea V, 454.

talat, att han var stolt över den vänskap Eskil skänkte honom [1]); efter besöket i Clairvaux — det föll i Bernhards sista levnadsår — kallade bröderna där den helige Bernhard för Eskils vän [2]).

Det är svårt att säga, vilken av de båda ordnarne, cistercienser- eller premonstratenserorden, som stod ärkebiskop Eskil närmast. Men början av sin verksamhet såsom klostergrundläggare egnade han i varje fall åt den förra. Tvenne kloster, det ena i Skåne, det andra på Sjælland, bära vittnesbörd därom.

Det skånska klostret förlades av Eskil, i överensstämmelse med de av Bernhard uttalade principerna, till en avskild och bördig dalgång, till Herresvad i Rönneådalen. Det grundlades, så vitt man kan se, år 1144, väl samtidigt med de båda, säkerligen icke utan Eskils bistånd tillkomna svenska klostren i Alvastra och Nydala [3]). Men medan de senare voro döttrar av Clairvaux, var det förra en dotter av dettas moderkloster Citeaux. Frånsett Eginos stiftelse, augustinerklostret i Dalby, var klostret i Herresvad vid sin grundläggning det enda på den skånska landsbygden och det vann också hastigt betydande uppsving. Ordensregeln föreskrev, att vid grundläggande av nya kloster den koloni, som utgick

[1]) Bernardi epist. 390.

[2]) Stephani Baluzii Miscellanea V, 453.

[3]) De hos Janauschek, Origines Cistercienses, 74, uppförda källorna angiva omvexlande åren 1142, 1143 och 1144 såsom grundläggningsår för Alvastra och Nydala. Reuterdahl, Svenska kyrkans historia I, 490, synes närmast vara av den mening, att 1144 bör väljas; senare författare såsom Janauschek och med stöd av honom Hall, Bidrag till kännedomen om cistercienserorden i Sverige, 52, 62, och Westman, Svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s, 47, ange året till 1143. De hittills begagnade källorna, som företrädesvis vila på cistercienserordens, efter vexlande principer uppgjorda grundläggningslistor, äro emellertid allt för osäkra för att någon visshet på grundval av dem kan vinnas. Sannolikheten talar för att de till Sverige och Danmark mot mitten av 1140-talet avgångna kolonierna från Clairvaux och Citeaux avgått samtidigt; förhållandet synes vinna stöd vid en sammanställning av tidsuppgifterna i Bernardi vita lib. IV cap. IV n:o 24—25 med uppgiften om tiden för Eskils första vistelse i Clairvaux i Gaufridi brev till ärkebiskopen (Stephani Baluzii Miscellanea V, 454).

från moderklostret, borde bestå av en abbot och tolv munkar; icke mindre än tre kolonier kunde under senare delen av Eskils archiepiskopat utgå från Herresvad. I början av 1160-talet, då Robertus, omtalad första gång 1158, var abbot, utsändes den första; den hamnade i Ribe stift och grundlade där under abbot Peder Tvis kloster, Tuta vallis. De två andra kolonierna tillhöra början av nästa årtionde; den ena under abbot Thomas ryckte in i Holme kloster, Insula dei, på Fyen, den andra under abbot Peder i Lögum kloster, Locus dei, i Slesvig. Som stiftare av det senare räknades biskop Stephan av Ribe, tidigare abbot i Herresvad [1]).

Det sjælländska cistercienserklostret grundades av Eskil på det av Erik Lam förvärvade krongodset Esrom [2]). Dess grundläggning tillhör otvivelaktigt tiden omkring eller strax efter mitten av 1140-talet; dess förste abbot Folmar har fråntr{att sitt embete senast 1151 [3]). Klostrets älsta förhållanden stå icke fullt klara; vad man tydligen kan se är emellertid, att det tidigast året 1152 emottagit sin franska brödrakoloni. Abbot var då Guillelmus, på en gång den helige Bernhards och Eskils förtrogne; efter att vid kurian ha utverkat ett första påvligt privilegium för klostret av den 29 december 1151, har han vistats i Clairvaux och därifrån muntligen hemfört förtroliga meddelanden till ärkebiskopen. Brödrakolonien hade denne sjelv med sig till Danmark vid återkomsten från besöket hos Bernhard [4]).

Redan tidigt kommo betydande besittningar och företrädesrättigheter klostret i Esrom till del. I dess älsta tid har Eskil tillagt det bland annat byn Villingeröd, vilken av Erik Lam förlänats till den från Slesvig fördrivne biskop Herman och som av ärkebiskopen inköpts av dennes

---

[1]) Källorna till Herresvads och dess dotterklosters älsta historia hos Janauschek, Origines Cistercienses, 80, 146, 166, 168. I Memoriale fratrum och Liber daticus inemot ett kvarts hundrade dödsanteckningar från 1100-talet om bröder från Herresvad.

[2]) Jmfr ovan s. 199.

[3]) S. R. D. III, 443; Codex Esromensis, 3.

[4]) Codex Esromensis, 3, 86; Bernardi epist. 390.

arvinge dekanen Johannes i Lund; på samma gång Sven Grathe stadfäste klostret i besittning härav och av dess övriga egendom, gav han brödernas lantbor befrielse från alla avgifter till konungen och ändrade därmed i grund naturen av Erik Lams donation [1]). Vid sidan av Eskil och Sven Grathe framträda såsom klostrets välgörare i dess älsta tid Eskils frände greve Niels och Valdemar I [2]); genom den senare och Absalon erhöll klostret även vidsträckta besittningar i Halland [3]).

De premonstratenserkloster, som hade Eskil att tacka för sin tillkomst eller vid vars grundläggning han på ett avgörande sätt bidrog, voro till antalet icke färre än fyra, tre på den skånska landsbygden, ett i Lund.

Av premonstratenserklostren på den skånska landsbygden var klostret i Tommarp älst. Klostret var ett dotterkloster till Prémontré [4]) och erhöll sitt första privilegium av Hadrianus IV den 22 november 1155. Besittningarne voro då ännu ringa: brevet, ställt till klostrets abbot Patricius och hans kanoniskt utsedda efterträdare, upptager endast de två kyrkorna på platsen, vilka Eskil såsom stiftare lagt till klostret [5]). Redan 1161, då Valdemar I utfärdade skydds- och privilegiebrev för detsamma, hade besittningarne emellertid ansenligt vuxit: klostret innehade då, utom de två till jungfru Maria och aposteln Petrus helgade kyrkorna, även S:t Nicolai kyrka i Simrishamn och icke mindre än fem möllor i Tommarpsån, Valkemölla, Vippemölla, Kubbemölla, Bromölla och »Övarstamölla». Valdemar vidgade därjemte i sitt brev klosterrättigheterna. Det bestämdes, att troende, liggande på sitt yttersta, finge, med iakttagande av dansk rätt gällande, donera till bröderna ena hälften av all sin egendom, och konungen förklarade sig samtidigt godtaga, om någon köpman, vare sig ännu vid helsa eller nära döden, till son-

[1]) Codex Esromensis, 3, 91, 135, 88, 89, 90.
[2]) Codex Esromensis, 123, 94, 96, 88, 92.
[3]) Codex Esromensis, 228, 230, 229.
[4]) S. R. D. VIII, 316.
[5]) Rep. dipl. I, 4.

ande av sina brott, gåve bröderna av vad han egde. De sekulära bröder, som givit sig och sitt under klostrets lydnad, liksom dettas lantbor befriades dessutom från leding till konungen [1].

Det andra av Eskil på den skånska landsbygden stiftade premonstratenserklostret var Trefaldighetsklostret i Öved vid Vombsjön, mot slutet av 1100-talet gärna benämnt Insula S:te Trinitatis [2]. Klostret, även det en dotter av Prémontré [3], var från början rikt doterat. Sjelva fundationsurkunden är icke i behåll, men förhållandena vid grundläggningen framgå av ett senare påvligt brev, i vilket en av bröderna i Öved framställd anhållan refereras. Det heter i detta brev, säkerligen på grundval av sjelva fundationsurkunden, att ärkebiskop Eskil traktade efter att med goda gärningar bereda sig till den yttersta dagen och att utså över land och rike av de egodelar, som han av Gud mottagit, för att dymedelst i himlen kunna skörda mångfaldigad frukt av dem. Med användande av sådana egodelar stiftade han klostret i Öved, och i hemgift skänkte och tillade han det därjemte, med kapitlets i Lund samtycke, den till ärkebiskopsbordet hörande tionden av Skytts och Bara härad [4]. Klostret stod i äldre tid liksom det i Tommarp endast i ringa förbindelse med S:t Lauren-

[1]) Rep. dipl. I, 5. — I Liber daticus äro av medlemmar i Tommarps kloster under 1100-talet endast fem upptagna: två abboter, Hugo omtalad 1180 (Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 266), och Asser, två kaniker Gotzvin och Åge samt en konvers Torkil. Lunde Domkapitels Gaveboger, udg. ved C. Weeke, 259, 175, 73, 281, 154.

[2]) Lunde Domkapitels Gaveboger, udg. ved C. Weeke, 100, 134, 218.

[3]) S. R. D. VIII, 316.

[4]) Lunds ärkestifts urkundsbok, utgiven av Lauritz Weibull, III, 2. — I det den 5 februari 1421 daterade, här citerade påvebrevet uppföras de båda härad, av vilka klostret uppbar biskopstionden, såsom »Skogheret et Baraheret». Det förstnämnda häradsnamnet är tydligen att härleda ur en felläsning vid brevets uppsättande i Rom, därvid det strukna o:et i Skøzheret, såsom namnet vanligen skrevs, lästs som o och det långa z:tat som g.

En äldre tids lösa eller oriktiga uppgifter rörande klostrets i Öved stiftelse hos Daugaard, Om de danske Klostre i Middelalderen, 167. Enligt Reuterdahl, Svenska kyrkans historia I, 466, hade klostret otvivelaktigt sin uppkomst i tolfte seklet, »om icke just i Eskils tid»; enligt Helveg, Den danske

tius i Lund: för hela 1100-talet upptager Liber daticus blott tre kaniker och en konvers från Öved [1]).

Till premonstratenserorden hörde även klostret i Vä. Dess stiftelsebrev, ännu bevarat i regestform, är utfärdat av biskop Simon i Odense, tidigare domprost i Lund. Denne hade, heter det, länge önskat att till den heliga jungfruns ära förlägga ett brödrakonvent till kyrkan i Vä; sedan konungen, drottningen och ärkebiskopen givit sitt samtycke därtill, överlemnade han platsen för klostret, vilken han fritt innehade, såsom en besittning av samma natur till premonstratenserorden. Brevet har varit underskrivet av ärkebiskop Eskil och »biskop» Stephan av Uppsala [2]). Eskil har emellertid även på ett mera verksamt sätt än med sin underskrift bidragit till upprättandet av det nya klostret: vid stiftelsen tillerkände han nemligen Gilbert, säkerligen den förste abboten, samt klosterbröderna Mariakyrkan i Vä och Kiaby kyrka under vilkor, att de alla dagar i året sade en messa [3]). Till Kiaby kyrka hörde kapellet i Kjuge; båda blevo senare av Absalon, då Tobias var abbot i Vä, utbytta mot Skepparslövs kyrka [4]).

Premonstratenserklostret i Lund var helgat åt frälsaren och den heliga trefaldigheten och nämnes ömsom med det ena, ömsom det andra namnet [5]). Klostret stiftades före mitten av 1160-talet [6]); dess älsta historia är endast känd genom

---

Kirkes Historie til Reformationen I, 359, var det ungefär samtidigt med klostret i Tommarp, ett förhållande, till vilket förf. sluter av ett påvebrev, som han förmodar vara av Eugenius III, men som i sjelva verket är av Alexander III och icke hänför sig till S:t Trinitatis i Öved, utan till det likbenämnda klostret i Lund. Hans Hildebrand, Sveriges medeltid III, 953, sätter på måfå, men säkerligen riktigt, klostrets anläggning till mitten av 1100-talet.

[1]) Lunde Domkapitels Gaveboger, udg. ved C. Weeke, 4, 100, 134, 218.

[2]) Rep. dipl. I, 389; S. R. D. III, 467; Lunde Domkapitels Gaveboger, udg. ved C. Weeke, 120.

[3]) Rep. dipl. I, 385.

[4]) D. S. I, 103.

[5]) Andreas Stobæus, De antiqua urbe Lund I § 7; Bring, De templis Lundensibus, 12. Jmfr Rep. dipl. II, 409, 426; Testamenter fra Danmarks Middelalder, udg. af Kr. Erslev, 191; dessutom Ellen Jörgensen, Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling, 77.

[6]) I Memoriale fratrum tre dödsanteckningar med den hand, som skrivit

några dödsanteckningar i de lundensiska minnesböckerna och genom tvenne brev. Av Alexander III erhöllo bröderna där rätt att i mål rörande den egna kyrkan uppträda såsom vittnen, då en eller två av dem förordnats att kära eller stå till svars, men borde sådana icke få vittna, som förordnats till actores eller responsales [1]). Klostrets förste abbot var Huglek, antecknad död senast vid mitten av 1160-talet [2]); längre fram i århundradet bekläddes posten av Johannes, enligt Vilhelm av Ebelholt, en rättfram och rättskaffens man, fri från allt ont, ofta identifierad med den för sin läkekonst ryktbare Johannes, som tillkallades till Valdemar I:s dödsbädd. »Illvilliga element» satte i denne Johannes' tid »klostret i vanrykte, förspillde dess förmögenhet och brakte förvirring i orden». Det ges menniskor, skriver abbot Vilhelm till sin förman Hugo i Prémontré, »som ha sken av att vara eder ordens och kyrkas stödjepelare, men icke upphöra, såsom även vi någon gång av dem fått erfara, att förfölja och som hundar söndergnaga den utmärkte mannen och med honom hela hans hus» [3]).

Cisterciensernas och premonstratensernas ordnar voro genom Eskil införda i den danska kyrkoprovinsen; de hade där, såsom abbot Peter av Celle, den senare abboten av S:t Remy i Rheims, vid år 1160 i tidens bildrika språk skriver till ärkebiskopen, vid denna tidpunkt »icke blott gått i strå, utan även satt ax» [4]). Men Eskils verksamhet som klostergrundare var icke inskränkt endast till dessa ordnar. Han gick vidare på den väg han beträtt, och på samma gång han gav åt

intill mitten av 1160-talet (S. R. D. III, 438, 543, 441). Ingen af dessa anteckningar överförd i Liber daticus vid dess uppläggande vid mitten av 1140-talet.

1) Decr. Greg. IX. l. II, t. XX de test. et attest. c. VI.

2) S. R. D. III, 438; Lunde Domkapitels Gavebøger, udg. ved C. Weeke, 40.

3) Codex Esromensis, 89, 90, 91; Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 266; Saxo II, 956; D. S. I, 114; Lunde Domkapitels Gavebøger, udg. ved C. Weeke, 294.

4) D. S. I, 55.

benediktinerna deras första nunnekloster i Norden [1]), införde han där även Johanniterna och kartusianerna.

Nunneklostret förlades till ärkebiskopsstaden; det och dess kyrka helgades åt jungfru Maria och S:t Peder. Grundläggningen faller något av åren närmast efter 1145. Om de älsta medlemmarnes antal ge anteckningarne i de vid S:t Laurentius förda minnesböckerna någon föreställning: före mitten av 1160-talet äro sjutton uppförda däri såsom döda, vid århundradets slut sextiofem [2]). Själavården i klostret synes ha utövats av munkar [3]); den yttre administrationen låg såsom ännu vid medeltidens slut i händerna på en prior, vilken såsom sådan hade konventets sigill och beseglade därmed [4]). I spetsen för nunnorna sjelva stod en priorissa; som den första nämnes Christina [5]).

Om Eskils verksamhet för Johanniterordens införande i Norden är ytterst obetydligt känt: det hela inskränker sig till en uppgift i ett brev av Innocentius III, enligt vilket ärkebiskopen åt dem upplät en dopkyrka i Lunds stift [6]). Kartusianernas orden blev införd genom förmedling av abbot Peter i Celle. Omkring år 1160 tillskrev Eskil denne med anhållan, att han ville av kartusianerkonventet söka utverka, att munken Rogerius finge avresa till Norden och i den lundensiska kyrkoprovinsen utsöka och iordningsställa en plats för orden. Peter utförde uppdraget och kartusianerkon-

[1]) För orden jmfr ett dokument av 1508 7/12 i Kirkehistoriske Samlinger IV: 1, 65.

[2]) Samtliga namn från S:t Marias och S:t Peders kloster i Memoriale fratrum införda med den hand, som skrivit intill mitten av 1160-talet, och intet av dem överfört i Liber daticus vid dess uppläggning c. 1145; på grundval härav och i belysning av anteckningarnes antal i Memoriale fratrum terminus a quo för grundläggningen av klostret. En fullständigt oriktig datering och en lika oriktig kombination mellan Capella in foro i Lund och nunneklostret hos Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen I, 313.

[3]) S. R. D. III, 442, 449, 450; Lunde Domkapitels Gaveboger, udg. ved C. Weeke, 100, 136.

[4]) Codex Esromensis, 90; Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 266; Lunde Domkapitels Gaveboger, udg. ved C. Weeke, 238.

[5]) S. R. D. III, 449; Lunde Domkapitels Gaveboger, 53, 155, 314.

[6]) D. S. I, 137.

ventet beviljade Eskils anhållan [1]). Planens förverkligande har emellertid varit förbunden med vissa svårigheter; först efter en ny budsändning från Eskil och en förnyad påminnelse av abbot Peter [2]) kommo kartusianerna till Norden. Deras kloster blev emellertid icke förlagt till Skåne utan till Sjælland, där byn Asserbo, vilken tidigare av Eskil donerats till Esrom kloster [3]), genom Absalons försorg uppläts åt dem. Men framgången med denna klosterstiftelse blev mindre än med de andra. »Sedan bröderna nogare utforskat platsens beskaffenhet», heter det i Sorö gåvobok, »funno de, då denna deras besittning icke i något avseende passade dem att bebo, sig föranlåtna att lemna den och begåvo sig ånyo till sitt hemland» [4]).

Bristfälligheten i det material, som föreligger rörande Eskils verksamhet för klosterväsendets utbredning, har endast gjort det möjligt att i några fattiga konturer följa vad han här utfört; mer än tillbörligt har också mången gång denna sida av hans verk kommit att skjutas i skuggan för andra. Uttalanden av samtida och den närmaste efterverlden äro emellertid egnade att ytterligare ge någon relief åt bilden. Sjelv har Eskil en gång jemfört sig med såningsmannen, som då han utsådde sina klosterkolonier över landet nedlade frön, ur vilka i en framtid det kunde spira en skörd av troende själar [5]). För abbot Peter av Celle är en sådan liknelse icke nog träffande. »Jag skulle», skriver han till ärkebiskopen på tal om hans klosterstiftelser, »vilja säga, att I uti eder frikostighet snarare gån fram som regnet. Den som sår sår i hoppet att sjelv skörda frukt; han öser icke ut, utan strör sparsamt och han anförtror sitt frö endast åt den od-

[1]) D. S. I, 54.

[2]) Petri Cellensis epist. lib. II n:o 144. Hos Migne CCII, 588.

[3]) Codex Esromensis, 87.

[4]) S. R. D. IV, 469. — En äldre bristfällig och oriktig framställning av kartusianerna i Danmark hos Daugaard, Om de danske Klostre i Middelalderen, 236. Enligt Reuterdahl, Svenska kyrkans historia I, 468, är det obekant, om kartusianerkonventets beslut att sända en koloni till Danmark iverksatts.

[5]) Codex Esromensis, 86.

lade marken. Men allt detta har intet inflytande på regnet: det förlorar sig, så att säga, i jordens innanmäten för att återuppstå i ymnig gröda och bära frukt trettio-, sextio- och hundradefalt . . . Utan att välja, vattnar det fruktbara och ofruktbara sträckor, den bördiga och den sterila åkern, det utvalda kornet och den dåliga brodden [1])». Bröderna i Clairvaux skriva om Eskil, att han icke inskränkte sig till att grunda de fem kloster, som han engång i sin första ungdom lovat den heliga jungfrun; han hade i Frankrike funnit den kristna religionens källsprång och han förde därifrån ännu flera klostersamfund, grundande nya och åter nya stiftelser på egna och andra troendes gåvor [2]). I Danmark, säger Arnold av Lübeck, »står religionen i rikt flor, ty Eskil, ärkebiskopen av Lund, en man av stor fromhet, . . . grundade många kloster av alla ordnar, såväl munk- som nunnekloster, i de trakterna. Mångtaliga som cederträden på Libanon utsträckte de sina grenar ända ned till havet, ja, på andra sidan detta och uppfyllde, som vore det en Herren Sebaoths vingård, icke endast Danmark utan även slavernas land [3])».

Med dessa sista ord häntyder Arnold till den betydelse Eskils verksamhet för klosterväsendet erhöll även för länderna söder om Östersjön. Från Esrom stiftades icke blott dotterklosterna i Vitsköl, Sorö och Ryd, de förstnämnda moderkloster till Øm, Ås och Knardrup, utan också de trenne klosterna i Venden Dargun, Colbaz och Eldena, av vilka Colbaz blev moderkloster till Oliva, Marienwalde och Himmelstædt.

VII. Eskil och Sven Grathe. Upprättandet av ärkebiskopsdömena i Trondhjem och Uppsala. Primatet över Sverige. Legationen.

Den i det föregående skildrade utveckling, som den skånska kyrkan under Eskils ledning undergick, hade allt-

[1]) D. S. I, 54.
[2]) Exordium magnum ordinis Cisterciensis. Dist. III cap. XXV.
[3]) Arnoldi Chronica Slavorum III, 5.

sedan Erik Lams död 1146 egt rum under ständigt oroliga yttre förhållanden. Ärkebiskop och konungamakt hade stått i harnesk emot varandra och under den tid striderna dem emellan pågingo hade den gamla ramen för archiepiskopatets maktställning i den skandinaviska Norden blivit sprängd, men samtidigt i andra avseenden denna maktställning stärkts och vidgats.

Efter Erik Lams död den 27 augusti 1146 uppträdde två pretendenter till den danska konungatronen, Sven Grathe, Erik Emunes son, och Knut, son av Magnus Nielsen. För Eskil, i allt sitt handlande och låtande en representant för kyrkan, gällde det att träffa ett ur dennas synpunkt lämpat val; för Sven och Knut att försäkra sig om stöd hos ärkebiskopen, i sjelva verket konungen av Skåne, den ledande hövdingen i den tidens Danmark. Eskil bestämde sig för Sven, och denne blev även erkänd av skåningarne. För Knut hjelpte det föga, att han av jylländarne togs till konung; vid Slangerup på Sjælland blev han slagen av sin medtävlare [1]).

Det syntes under någon tid, som om det val Eskil träffat skulle bli till gagn för kyrkan. Sven Grathe stadfäste ärkebiskopens stora stiftelse, Esrom kloster, i besittningen av dess egendomar och ökade samtidigt dess privilegier [2]). Och snart yppade sig utsikten icke endast att försona Sven Grathe och Knut Magnusen utan även att förena dem i gemensam handling till kyrkans fromma.

Början av Sven Grathes regering är tiden för det andra korståget. Efter Edessas fall 1144 hade Eugenius III, då han lät budet om ett korståg utgå till den vesterländska kristenheten, i första hand haft den franska nationen i tankarne. Bernhard av Clairvaux blev rörelsens ledare; hans energi och vältalighet ryckte emellertid icke endast Frankrike utan även Tyskland med; liksom Ludvig VII tog Konrad III korset. Men ju mera rörelsen bredde sig, desto starkare växte tan-

---

[1]) Knytlingasagan kap. 107; Saxo II, 673; Udvalg af Kildesteder ved Kr. Erslev, 76, 77, 78, 79, 80.

[2]) Codex Esromensis, 135, 88. Jmfr ovan s. 214.

ken, att korståget icke blott borde rikta sig mot kristenhetens fiender i Österlandet, utan även mot de hedniska venderna söder om Östersjön. På riksdagen i Frankfurt i mars 1147 blev denna tanke framförd; i ett flammande upprop till alla troende — ad universos fideles — gav Bernhard den sitt stöd, och i en bulla av den 11 april samma år lovade Eugenius III korsfararne mot venderna samma indulgens som dem, vilka drogo till Jerusalem.

Det heter i Bernhards upprop, att de i Frankfurt församlade beslutat, att uppropet skulle spridas överallt och biskoparne och presterna kungöra dess innehåll och korsteckna och väpna folken mot korsets fiender på andra sidan Elbe [1]). I motiveringen till korståget synas de härjningar slaverna åstadkommit i Danmark särskilt ha framhållits [2]), och det kan icke gärna vara tvivel om att uppropet nått även det danska rikets ärkebiskop i Lund. En senare källa berättar, att ett möte hölls därstädes och att ärkebiskopen och konungen under detta mottogo biskop Ketil av Viborg med fredsbud från Knut [3]). En försoning mellan denne och Sven blev i varje fall åvägabrakt och på sommaren 1147 syntes kyrkans triumf fullständig: båda de stridande förde då tillsammans sina flottor mot Venden [4]).

Det utfall korståget fick svarade icke till förväntningarne; liksom korståget till det heliga landet slutade det utan synbart resultat. Den fred, som ingåtts mellan Sven och Knut, blev ånyo bruten, och i den nya inbördes fejd, som nu följde, blev även Eskil på ett eller annat sätt inblandad.

De älsta källorna till historien om denna strid äro några annaluppgifter, Saxo och Knytlingasagan. Annalerna och Knytlingasagan fatta sig kort. De förra upplysa under 1149, att ärkebiskop Eskil togs till fånga av Sven [5]). Efter återkomsten från korståget till Venden, berättar den sist-

---

1) Bernhardi epist. 457.
2) Helmold I, 62; M. G. SS. XVI, 82.
3) Vitæ sanctorum Danorum, 266.
4) Knytlingasagan kap. 108; Saxo II, 675.
5) Udvalg af Kildesteder ved Kr. Erslev, 77, 79; M. G. SS. XXIX, 224.

nämnda, befann sig Sven i Skåne; under vistelsen där tog han Eskil med våld till fånga och hade honom någon tid såsom gisslan [1]). I motsats till dessa källor förlägger Saxo händelsen till tiden strax efter Svens val, alltså till 1146 eller början av följande år, och låter mellanhavandet sluta till ärkebiskopens förmån. Det har enligt honom lyckats Knut Magnusen att med lönliga löften locka ärkebiskopen till avfall från Sven, till vilken han tidigare slutit sig; Eskil har sänt bud till Knut och utlovat, att om denne med sin flotta satte över till Skåne, han skulle bistå honom i kampen. Ärkebiskopen skall ha låtsat, som om Sven gjort honom orätt, och medan han i Lund, omgiven av sina krigare, för syns skull förhandlade om försoning med honom, ha fått bud, att Knut var kommen. Eskil bröt genast förhandlingen; fanstängerna lyftes, och hals över huvud red han med de sina ned till stranden. Men då han hann fram, var Knut redan borta; han trodde, att Eskil svikit sitt löfte, och hade återvänt till Sjælland. »Sven», säger Saxo, »hade emellertid följt ärkebiskopen i hälarne, då han skyndade från staden; han övervann honom nu i en strid på hemvägen och tog honom till fånga. Och då det vanliga fängelset icke gjorde till fyllest, satte han Eskil i förvar högt uppe i Laurentiikyrkan och gjorde så ett häkte av templet. Men då han av denna anledning fruktade en bannlysning, biskoparnes förnämsta hämndemedel, gav han honom icke endast lös, utan skänkte honom även en ort på landet och en stor del av ön Bornholm, allt för att desto säkrare vinna hans ynnest» [2]).

Två yngre källor berätta ytterligare om dessa händelser: Sjællandskrönikan och den från senare hälften av 1300-talet härrörande Ärkebiskopskrönikan från Lund. Båda bygga verbalt på annalerna och Saxo. I den förra utskjutes emellertid orten på landet och förvandlas den stora delen av Bornholm till halva denna ö; den senare låter Eskil upphängas i en korg under valvet i sin egen kyrka i Lund,

---

[1]) Knytlingasagan kap. 108.

[2]) Saxo II, 674.

identifierar orten på landet med Åhus slott och stad och insätter i Bornholms ställe Ljunits härad i Skåne [1]).

Vid utnyttjandet av det här föreliggande materialet har Suhm lagt annalerna till grund för kronologien, men lyckas i övrigt sammansmälta de olika uppgifterna i en harmonisk enhet och bestämmer den del av Bornholm, vilken ärkebiskopen erhöll, till de tre härader, av vilka han senare var i besittning [2]). Övriga författare följa med en och annan avvikelse honom i spåren, men förlägga gerna händelsen till samma tid som Saxo [3]). Hammar undantager emellertid i anslutning till Ärkebiskopskrönikan Bornholm från det gods, vilket kom S:t Laurentius till del; krönikans författare, ärkebiskop Niels, har i följd av sin ställning, säger han, utan tvivel haft bäst reda på förhållandena, och dessutom kan det urkundligen bevisas, att ärkebiskopen av Lund redan under Erik Lams tid haft betydande inkomster av Bornholm [4]).

Vid en kritisk sovring av det föreliggande källmaterialet måste tydligen de båda yngsta källorna, Själlandskrönikan och Ärkebiskopskrönikan, utan vidare utsöndras: deras sena tillkomst och det förhållande, i vilket de stå till de äldre källorna, påkalla detta. Yngre förhållanden ha här projicierats bakåt i tiden, och vad särskilt det i Ärkebiskopskrönikan insatta Ljunits härad angår (Liugnitz herrit cum suis pertinentiis perpetuo possidendum et jure etiam regio donavit), är det icke uteslutet, att denna förändring i den sena källan konstruerats med ledning av Valdemar II:s till ärkebiskopsarkivet hörande privilegiebrev den 13 maj 1213, i vilket det utan närmare tidsättning heter, att S:t Laurentius i Eskils och Absalons tid bland annat innehade detta härad med

---

[1]) S. R. D. II, 615; VI, 624. — Hos Thomas Gheysmer (S. R. D. II, 371) blir Saxos in excelsam Laurentianæ ædis partem attolit till posuit in turri sancti Laurencii Lundis.

[2]) Suhm, Historie af Danmark VI, 38.

[3]) Brunius, Lunds domkyrka, 29; Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen I, 371; Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog, 172; Hans Olrik, Konge og Præstestand i den danske Middelalder II, 32, 196; Steenstrup i Danmarks Riges Historie I, 566.

[4]) Hammar, 58.

all kunglig rätt (Liuffnes herrit cum omni integritate juris regii)[1].

Av de övriga källorna ega annalerna och Knytlingasagan, i den mån de sinsemellan överensstämma, vitsord. Båda återgå till den nu förlorade historiska källskrift, som med tillhjelp av annalerna från denna tid, Saxo och Knytlingasagan låter sig rekonstrueras[2]; de ge oförtydbart vid handen, att Eskil tillfångatagits av Sven Grathe och att tidpunkten därför ligger efter slaget vid Slangerup, före det nya slag, slaget vid Tosterup, i vilket Knut Magnusen ånyo blev besegrad av Sven. Vad åter Saxos vidlyftiga skildring av mellanhavandet mellan konung och ärkebiskop angår, bär den vittne om hans vanliga oförståelse för Eskil; dess klena motivering för Svens plötsliga givmildhet mot sin fånge, dess redan framhållna likhetspunkter med den berättelse han annorstädes meddelar om ärkebiskopen i samband med Olof Haraldsens uppror[3]) och de likhetspunkter, som ävenledes förefinnas med ett annat, av Saxo skildrat senare uppträde mellan Eskil och Sven[4], äro icke egnade öka dess trovärdighet. Om den ort på landet, som Eskil skall ha inhöstat som vinst av sitt nederlag och sin fångenskap, är intet känt ur äldre källor. Med den stora delen av Bornholm, som konungen skall ha skänkt, kan givetvis endast avses den kungliga rätten, i första hand skatten, av denna del[5]. Men såsom tidigare framhållet, var

---

[1]) Rep. dipl. I, 17. — I Huvudstycket av Kung Valdemars jordebok är ingen till konungen ingående avgäld av Ljunits härad uppförd. Jmfr Lauritz Weibull, Liber census Daniæ. Kung Valdemars jordebok, 101.

[2]) Jmfr för denna källskrift, i den mån den framgår av Saxo och Knytlingasagan, Curt Weibull i Historisk tidskrift för Skåneland VI, 179.

[3]) Jmfr ovan s. 198.

[4]) Jmfr nedan s. 227.

[5]) Hans Olrik, Konge og Præstestand i den danske Middelalder II, 197, talar endast om gods och besittningar på Bornholm och anför såsom bevis för att ärkebiskopssätet innehaft sådana där före 1146 något som han kallar Prebendelistan (S. R. D. III, 424). Den åsyftade listan är icke Prebende-, utan Midsommargäldslistan; den tillhör icke tiden före 1146, utan först nästa århundrade.

ärkebiskopen redan i början av 1120-talet i besittning av denna skatt, census insule [1]).

Det låter sig sålunda icke konstatera, att striden mellan ärkebiskopen och Sven Grathe lett till en för S:t Laurentius i Lund gynsam utgång, endast att ärkebiskopen sjelv under denna strid hamnat i fångenskap hos sin motståndare. Har en försoning, såsom Saxo påstår, verkligen kommit till stånd, har denna i varje fall endast varit temporär. Intressekonflikten mellan den andliga och verldsliga makten var efter vad som passerat för stark, och Saxo har också uppgiften, att konungen under den följande tiden titt och ofta hade stridigheter med ärkebiskopen, stridigheter, tillägger han, vilka i det hela voro konungen mera till gagn än skada [2]). Detta sista kan möjligen delvis vara riktigt, men den slutliga utgången blev i alla händelser ogynsam för konung Sven. I maj 1152 hyllade Sven i Merseburg kejsar Fredrik Barbarossa såsom sin och Danmarks länsherre [3]); han vann därigenom och genom sina framgångar i övrigt, säger Helmold, styrka i regementet, men missbrukade också groft sin makt mot det egna folket och träffades till sist av Guds hämnande arm. Knut återvände ur en långvarig landsflykt, förband sig med Valdemar, Knut Lavards son, konungens forna stöd, och upptog striden mot honom. Sven i sin ordning kallade skåningarna till sin hjelp [4]). Förhållandet framgår av Urknytlinga, men utöver vad denna berättar låter Saxo här Eskil, skåningarnes ledare, sjelv uppträda. De fientliga härarne ligga inför varandra vid Roskilde, berättar han; dyrtid har inbrutit och konungen förslösar kronegendomen för att kunna skaffa medel till inköp av livsförnödenheter åt hären. För fjerde gången låter Saxo på denna punkt av sin berättelse

---

[1]) Jmfr ovan s. 159.

[2]) Saxo II, 696: Crebræ quoque ei cum Lundensi pontifice simultates, majore fructu quam jactura, fuere.

[3]) Regesta historiæ Westfaliæ etc. bearbeitet und herausgegeben von H. A. Erhard II. Codex dipl. 66; Helmold I, 73; Otto Frisingensis II, 5; M. G. SS. XVI, 86, 501; XXIII, 149; XIV, 417; XXX, 367.

[4]) Helmold I, 85; Knytlingasagan kap. 110; Saxo II, 710.

Eskil svika en konung. Händelserna från ärkebiskopens förra strid med Sven repeteras. I lönlighet betingar Eskil sig nu som då stora förmåner av Svens motståndare för ett avfall; han håller därefter möte och förhandling under vapen med konungen och lemnar honom plötsligen med sina trupper [1]. Övergiven av de sina, måste Sven övergiva land och rike; han tog flykten först till Saxland, sedan till Venden [2].

Med Svens flykt, som inträffade år 1155, var ärkebiskop Eskils strid med konungamakten för ögonblicket brakt ur verlden. Men medan den ännu pågick, hade även från tvenne andra håll angrepp riktats mot den lundensiska kyrkan. Det ena av dessa hade utgått från ärkebiskop Hartvig av Bremen och avsåg ett återvinnande åt Hamburg av de förlorade suffraganbiskoparne i Danmark, Norge och Sverige; dess utgång är redan tidigare berörd [3]. Det andra, av vida allvarligare natur, gällde, även det, det lundensiska ärkebiskops-

---

[1]) Saxo II, 711.

[2]) Knytlingasagan kap. 110, 111; Saxo II, 711; Udvalg av Kildesteder ved Kr. Erslev, 76, 77, 79, 80; Helmold I, 85.

[3]) Jfr ovan s. 154. — Bernhard av Clairvaux upplyser i sitt brev från försommaren 1152 till Eskil (Bernhardi epist. 390; jmfr Vacandard, Vie de S:t Bernard II, 405), att denne låtit honom höra om de svårigheter — tribulationes —, i vilka han blivit försatt; Bernhard har icke blott gjort dem till sina, utan också erfarit dem som sådana; »då du lider, kan jag icke annat än lida, käräIskelige fader, och icke annat än bekymrad och bedrövad höra om dina bekymmer och bedrövelser. Mitt hjerta röres och ängslas av vad som upprör ditt, och vad helst det är, som åstadkommer förföljelse mot dig, förföljer det icke blott dig, utan mig med dig». Det ligger nära, att de svårigheter, som här beröras, varit av kyrkopolitisk art, och brevet innehåller också antydningar i denna riktning. »Vi ha», fortsätter Bernhard, »med stor hänförelse mottagit din budbärare och så myckat det stod i vår makt anbefallt ditt ärende hos påven». I ett tidigare till denne, Eugenius III, avsänt brev säger Bernhard: »Vi föra eder i erinring biskopens i Lund ärende. Sedan nu orsaken till uppskovet röjts av verlden, bör ingenting annat ske än det som var att göra» (Bernhardi epist. 280: De negotio domini Lundensis reducimus vobis ad memoriam. Causa dilationis sublata de medio, non est nisi vt fiat quod faciendum erat). Det träffar sig så egendomligt, att man har i behåll ett brev från konung Konrad III till Eugenius, skrivet efter den 15 september 1151, i vilket brevskrivaren anhåller om uppskov för ärkebiskop Hartvig av Bremen med att infinna sig i Rom i ett ärende gällande bevarandet av den

dömets bestånd och hade just vid mitten av 1150-talet lett till en situation, som ovillkorligen krävde sin lösning.

Det vidsträckta lundensiska ärkebiskopsdömet hade redan från början haft det bestämda företrädet framför sin föregångare, det hamburg-bremiska, att en i stort sett ensartad kultur var rådande i detsamma: språket i de tre nordiska rikena, Danmark, Norge och Sverige, var ett, om också splittrat i dialekter, sed och föreställningsverld i grunddragen desamma, statsorganisationerna på talrika punkter berörande varandra. Denna gemensamhet i kultur satte en ärkebiskop av Lund i tillfälle att på helt annat sätt än en ärkebiskop av Hamburg göra sitt inflytande gällande. Men även den lundensiske ärkebiskopen tillhörde, så snart det gällde Norge och Sverige, en främmande stat, och ju tyngre hans hand vilade, desto kraftigare måste, under den fortskridande utvecklingens gång, sjelfständighetskänslan i Norge och Sverige tillväxa, desto mera motvilligt de ledande underordna sig beroendet av honom. Behovet av särskilda kyrkliga ledare inom de olika, alltmera nationellt utpreglade rikena kunde samtidigt icke undgå att kännbart framträda. Materiella och andliga intressen korsade här varandra, och redan tidigt var det tydligt, att de förr eller senare skulle framtvinga en sprängning av den enhet, som åstadkommits från Lund och som där hade sitt centrum.

De separatistiska strävandena i Norge och Sverige vunno ett säkert stöd hos påvestolen. Nationellt, icke endast hie-

bremensiska kyrkans värdighet (Monumenta Corbeiensia, ed. Ph. Jaffé, 480: Rogamus, ut diem et terminum pro conservanda Bremensis æcclesiæ dignitate sibi constitutum benigne illi remittatis, et causam ipsius usque ad nostrum adventum differatis). Denna konung Konrads anhållan om uppskov beviljade Eugenius den 9 januari 1152 (Monumenta Corbeiensia, ed. Ph. Jaffé, 483); kort därefter, den 15 februari, skildes Konrad III hädan. Är sammanställningen riktig, ha de svårigheter, vilka Eskil anförtrott Bernhard, stått i sammanhang med Hartvigs tidigare berörda planer på återupprättandet av det bremensiska ärkebiskopsdömet över Skandinavien, planer, för vilka Sven Grathe, som vid denna tid var nära förbunden med ärkebiskopen av Bremen (Monumenta Corbeiensia, ed. Ph. Jaffé, 467; Helmold I, 73), icke behöver ha stått främmande.

rarkiskt under en metropolitan samlade kyrkoprovinser tillhörde sedan gammalt de ideal, som föresvävade innehavarne av S:t Petri stol; vid konstituerandet av dessa nationalkyrkor kunde påvarna ställa sina vilkor och endast med utgångspunkt därifrån syntes en organisation i nära anslutning till Rom och kanonisk rätt kunna förverkligas.

Av de nordiska rikena utanför Danmark var Norge obetingat det i kultur längst framskridna; tidigast, vid mitten av 1100-talet, nådde också här separationstanken till mognad.

Sannolikheten talar för att initiativet utgått från Norge, men de mått och steg, som här tagits, låta sig på grund av det historiska materialets ringhet icke konstatera [1]. Påvestolens initiativ faller i början av 1152. Eugenius III uppdrog då åt kardinalbiskopen av Albano, den tidigare priorn av S:t Rufus vid Valence, Nicholas Breakspear, en legation till Norge, legatio Norveie, och föreskrev honom att där upprätta ett ärkebiskopsdöme [2]. Valet av legat var det för ändamålet lämpligaste. Årslånga studier hade fört Nicholaus till höjden av sin tids kanoniska bildning; vältalig, van att underhandla, var han därjemte till börden engelsman och, såsom redan Münter anmärkt, i denna egenskap säkerligen mera förtrogen med de nordiska folkens karaktär och statsväsende än en sydländing skulle varit [3]. Den 30 mars

---

[1]) Alexander Bugge, Kirke og Stat i Norge 1152—1164 (Historisk Tidsskrift utg. av den norske historiske Forening V: 3, 173), är benägen föra tanken på ett norskt ärkebiskopsdöme tillbaka ända till Harald Hårdråde, men tydligen utan något som helst stöd i källorna. Han anför även uppgiften i Ágrip, att Sigurd Jorsalafar i Jerusalem skall ha lovat upprätta en egen ärkestol för Norge, om han kunde. Man måste med Ludvig Daae, En Krønike om Erkebiskopperne i Nidaros, 5, anse uppgiften i hög grad problematisk.

Lika problematiskt synes så gott som allt vara vad Alexander Bugge i här ifrågavarande avhandling anför om de mått och steg, som från norsk sida i och för upprättande av ett norskt ärkebiskopssäte skola ha företagits före Nicolaus' av Albano ankomst till Norge.

[2]) Diplomatarium Norvegicum VIII, 1, 1; Diplomatarium Arna-Magnæanum II, 3; Göttinger Nachrichten 1902, s. 186 n:o 1, s. 187 n:o 2.

[3]) Den engelska litteraturen om Nicholaus av Albano hos Horace K. Mann, Nicholas Breakspear (Hadrian IV.) A. D. 1154—1159, s. 3. Se för

var han på sin färd norrut hunnen till Luni i Etrurien [1]); på sommaren anlände han till Norge. Han slöt sig här, som det synes, närmast till Inge Haraldsson, den ene av de rivaliserande sönerna till Harald Gille, och gick efter att ha försonat Inge och hans bröder Sigurd och Eystein till det värv, som anförtrotts honom [2]).

De norsk-isländska källorna ha ett flertal uppgifter om den i dem som »den gode kardinalen» karakteriserade Nicholaus av Albano; några påvebrev komplettera på säkrare grundlag bilden av honom i Norge. I samband med upprättandet av domkapitel vid katedralkyrkorna har han, i den ringa mån det var honom möjligt, sökt trygga deras kanoniska rätt till val av de norska biskoparne och synes vid domkyrkan i Trondhjem ha inrättat tre archidiakonat för genomförandet av den andliga domsrätten; han har ökat kleri inkomster, och utan tvivel är det också han, som genomdrivit peterspenningens införande i Norge [3]). Det viktigaste ledet i hans verksamhet var emellertid ärkebiskopsdömets upprättande. Nicholaus tillerkände palliet åt den norske biskop Jon och träffade bestämmelsen, att Trondhjem för all framtid skulle vara den nya kyrkoprovinsens metropol. Ärkebiskopens suffraganer fastsattes till biskoparne i Oslo, Hammar, Bergen, Stavanger, på Orken-, Fär- och Suderöarne, Island och Grönland [4]). Därmed var, genom ett ingrepp från Rom, bandet mellan Lund och Norge överskuret.

övrigt särskilt Münter, Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen II, 94; Reuter, Geschichte Alexanders des Dritten II, 143; Breyer, Die Legation des Kardinalbischofs Nikolaus von Albano in Skandinavien; Simonsfeld, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Friedrich I, Bd I, 268; Bachmann, Die päpstlichen Legaten in Deutschland und Skandinavien (1125—1159), 113; Westman, Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s, 29, 33, 58.

[1]) Göttinger Nachrichten 1902, s. 186 n:o 1.

[2]) Heimskringla: Saga Inga ok brœdra hans, kap. 23; Fagrskinna kap. 260; Islandske Annaler, udg. ved Gustav Storm, 115, 322.

[3]) Speculum regale, udg. ved Keyser, Munch og Unger, 186; Diplomatarium Norvegicum I, 1; Norges gamle Love I, 153, 447. I övrigt Breyer, Die Legation des Kardinalbischofs Nicolaus von Albano in Skandinavien, 9.

[4]) Diplomatarium Norvegicum VIII, 1, 1; Diplomatarium Arna-Magnæa-

Återvägen från Norge tog kardinalbiskopen över Sverige. Man har, särskilt i senare tid, sökt framställa den svenska kyrkans historia under 1100-talet i nära sammanhang med den allmänna europeiska utvecklingen och låtit den ena andliga verldsrörelsen efter den andra ge genljud och noga återspeglas i händelserna i Sverige [1]). Bilden är tvivelsutan feltecknad. Mot slutet av 1000-talet var ännu det hedniska templet i Uppsala svearnes religiösa centralpunkt [2]); Egino av Lund missionerade vid samma tid icke endast i svearnes, utan även i götarnas nästan helt hedniska land [3]), och när in i följande århundrade Ælnot beskriver förhållandena, talar han om hur svear och götar reste sig mot de kristna, så snart olyckor bröto in över landet, och sökte driva dem från sina gränser [4]). Då kardinalbiskopen av Albano nådde till denna del av det lundensiska ärkebiskopsstiftet, blev han väl, som

num II, 3. — Konrad Maurer uttalar i Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthume II, 679, att sjelva den påvliga bulla, genom vilken ärkebiskopsdömet i Trondhjem upprättades, icke är bevarad; Anastasius IV:s här ovan begagnade bulla av den 30 november 1154 är enligt honom endast en senare »Bestätigungsurkunde». Påståendet går igen i hans Vorlesungen über altnordische Rechtsgeschichte II, 258, där det heter, att redan påven Eugenius III måste ha stadfäst upprättandet av det nya ärkebiskopsdömet, men att de av denne påve och kardinal Nicolaus av Albano utfärdade, nu förlorade bestämmelserna till ansenlig del återfinnas i den bevarade stadfästelseurkunden. Uppfattningen saknar stöd i källorna. Anastasius IV:s bulla upplyser sjelv, att den är den första i ärendet utfärdade, med orden: Ne igitur ad violationem constitutionis istius [ɔ: Nicolai Albanensis episcopi] ulli umqvam liceat aspirare, nos eam auctoritate apostolica confirmamus et præsenti privilegio communimus. I övrigt inträffade Nicolaus' av Albano återkomst till Rom först långt efter Eugenii III:s död. Jmfr nedan s. 237.

[1]) Westman, Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s.

[2]) Adam I, 62; II, 56; IV, 26—29.

[3]) Jmfr ovan s. 118.

[4]) Vitæ sanctorvm Danorvm, 83. — I en romersk stiftsförteckning från något yngre tid (jmfr S. Tunberg, En romersk källa om Norden vid 1100-talets början, i Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala förhandlingar 1910—12) upptagas såsom biskopssäten i Sverige: Skara, Linköping, Eskilstuna, Strengnäs, Sigtuna och Vesterås. Det kan i betraktande av ställningen i övrigt här givetvis icke vara tal om biskopssäten i europeisk mening, endast om kyrkliga huvudorter i ett missionsområde.

det heter, mottagen av biskoparne och även av befolkningen med den vördnad, undergivenhet och hörsamhet, som anstode en den apostoliska stolens legat. Men om kristendomens ställning i landet har han icke fått någon hög tanke. I bullor till den svenske konung Sverker sjelv, hans hövdingar och biskopar kunde påven Anastasius IV, efter kardinalbiskopens återkomst till Rom, framställa det svenska folket som ett folk, vilket nyss övergivit hedningarnes sedvänjor och av den sanne Noak och hans tjenare församlats ur syndaflodens översvämmelse i kyrkans ark. »Av allt», säger Anastasius, »med vilket den gudomliga nåden värdigas hedra det embete inom den heliga romerska kyrkan, som vi med Guds tillskyndelse förestå, är intet som mera stämmer vårt sinne till tack och skaparens lov än om denne genom oss eller våra bröder låter sin kyrkas gränser vidgas och det gudomliga ordets frö genom den apostoliska stolens försorg bära en Gudi täckelig frukt. Det är detta vi med vår vördade broders, biskop Nicolaus' av Albano ankomst till eder genom den allsmäktige Gudens nåd sett gå i fullbordan; vi bringa därför all god gåvas givare vår tacksamhet och prisa på allt vis hans välgerning mot oss och eder, ty han har nu kallat eder ur mörker och dödens skugga in i sitt underbara ljus och gjort Eder levande i Kristus, då I voren döde i synden» [1]). Orden äro som skrivna om en missionär, efter väl förrättat värv återvänd från ett folk av hedningar och halvkristne.

Den närmaste uppgift, vilken i ett land som detta förelåg Nicolaus av Albano var tydligen att predika ordet. Nicolaus har gjort detta. Men därjemte har han under sin vistelse i Sverige utfärdat vissa föreskrifter, avsedda att knyta den unga kyrkan närmare till påvestolen. Rubrikerna å vissa av dessa äro bevarade; de ha, betecknande nog, gällt kyrkornas fri- och rättigheter ävensom äktenskapet [2]) och

[1]) Sveriges traktater I, 72; D. S. I, 679.

[2]) De matrimonio. Rubriken, vilken i likhet med de övriga förekommer i påven Anastasii IV:s bulla till konung Sverker och Sveriges hövdingar, har i senare tid givit anledning till en hel liten serie olikartade ut-

innefattat förbud mot bärande av vapen. Påvestolens ekonomiska krav tillgodosåg kardinalbiskopen samtidigt genom att även i Sverige genomdriva peterspenningens utgivande. »Vi begära den», uttalar Anastasius, »förvisso icke så mycket till vår egen nytta som för edra själars frälsning; vad vi önska är, att I genom edra hjertans hängivenhet och lydnad måtten vinna den helige Petri beskydd» [1]).

Anastasius IV:s bullor den 28 november 1154 innehålla icke något om upprättandet av ett svenskt ärkebiskopsdöme; så mycket mera mångordig är i denna punkt Saxo. »I Sverige», säger denne, »ville den romerske kardinalen Nicolaus göra bruk av sin myndighet som legat på samma sätt som i Norge, men svear och götar kunde icke komma överens om stad och person, lämpade för ett så högt embete, och till följd därav förvägrade han dem under pågående tvist den äran och förmenade, att dessa ännu halvkristna barbarer icke

---

läggningar. Breyer, Die Legation des Kardinalbischofs Nicolaus von Albano in Skandinavien, 18, anför, att bestämmelsen de matrimonio icke kan ha avseende på de andliges cœlibat, ehuru detta tidigare alltid ansetts. En bestämmelse härom kan enligt honom aldrig komma under denna rubrik. Rubriken måste istället ha avseende på lekmannaäktenskapet, och han gör i detta sammanhang gällande, att stadgan de matrimonio måste ha avsett en förändring i enlighet med de kanoniska bestämmelserna av den laxa moral vid skillsmessor, omgiften och äktenskap mellan anhöriga, som rådde i Sverige. De andliges cœlibat infördes där först genom synoden i Skenninge 1248. K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s, 62, sluter sig helt till Breyer och ser, s. 153, i Alexander III:s stadganden om äktenskapet i hans brev av den 11 september 1171 (D. S. I, 84) en »fortsättning på Nicolaus Breakspears arbete för äktenskapets helgd». Hans Hildebrand, Sveriges medeltid III, 815, förklarar, att med de matrimonio antagligen menas presternas äktenskap; i Sveriges historia intill tjugonde seklet I, 118, är han hunnen såvitt, att han med utgångspunkt från uttrycket de matrimonio låter Nicolaus av Albano få av konung och rikets store antaget, »att frånskild make icke fick gifta sig, medan den andre levde, och att man ej efter makens död fick träda i äktenskap med någon nära släkting till denne».

[1]) Sveriges traktater I, 72; D. S. I, 679. Jmfr Ellen Jörgensen, Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling, 54; Brilioth, Den påfliga beskattningen af Sverige, 34.

voro värdiga en högsta kyrklig utmärkelse.» Legaten lade återvägen över Danmark; det var hans avsikt att med tjuskraften i en ny andlig förmån bryta udden av den harm Norges upphöjelse där kunde ha väckt. »Han vände sig därför», fortsätter Saxo, »skriftligen till Eskil och lovade honom en ny värdighet, som vore förmer än den gamla han förlorat; den förlust han lidit genom att Norge ryckts ifrån honom ville han gottgöra genom att tilldela honom primatet över Sverige. Eskil tog begärligt fasta på löftet och bad enständigt legaten om ett möte. Denne anlände och deponerade hos honom det blivande insigniet på det svenska sacerdotiet, för att ärkebiskopen skulle lemna det åt den, på vilken svearnas och götarnes val fölle. Därjämte bestämde legaten, att alla, som i en framtid valdes till svenskarnes ärkebiskopar, skulle smyckas med det från kurian överlemnade palliet av ärkebiskopen av Lund och städse vörda och lyda ärkebiskopssätet där. På detta privilegium lovade han att utverka kurians konfirmation. Och i sjelva verket föll sig detta ganska lätt, ty återvänd till Rom, blev Nicholaus efter Eugenii frånfälle utsedd till påve och som den allmänneliga kyrkans förste uppfyllde han nu vad han som legat medgivit. Privilegiet, som vunnit stadfästelse genom efterkommandes praxis, efterleves ännu den dag i dag i sin gamla avfattning» [1]).

Den skildring Saxo här lemnar om ett avsett svenskt ärkebiskopsdöme och upprättandet av primatet i Lund har alltid i grunddragen tagits för riktig. Däremot har man på sina håll uttalat tvivelsmål om att grunderna till att planerna strandat verkligen rätt uppfattats av Saxo. Svenskarnes religiösa barbari, säger sålunda Breyer, har säkerligen icke utgjort något hinder. Han uppkastar frågan, i vems intresse det kunde ligga, att ett svenskt ärkebiskopsdöme icke kom till stånd, och han svarar: i ärkebiskop Eskils. Denne har enligt honom fått underrättelse om vad som hotade honom i Sverige och begagnat den tid, då Nicholaus ännu befann sig i Norge, till att motarbeta hans planer i Sverige. Det är sannolikt,

[1]) Saxo II, 697.

menar han, att oenigheterna mellan svear och götar, om de verkligen i detta sammanhang trätt i dagen, varit en frukt av den lundensiske ärkebiskopens intriger, och han finner denna uppfattning bestyrkt därav, att Nicholaus, enligt vad Saxo upplyser, från Sverige omedelbart begav sig till Eskil för att genom medgivanden lugna den över inskränkningen i hans makt upprörde kyrkofursten och göra honom böjd för upprättandet av en svensk metropolis [1]. För Westman är Saxos berättelse »grundad i faktiska förhållanden»; den force majeure, för vilken planen på ärkebiskopsdömet måst vika, har emellertid enligt honom icke varit endast ett gräl på ett möte i frågan om ärkebiskopsdömet, utan ett inbördeskrig, under vilket ett upprorsparti i Svealand rest sig mot konung Sverker och uppsatt en annan konung, Erik den helige. Detta parti har icke varit gynsamt stämt mot kyrkans krav, tilllägger han något fritt, och kyrkomännen från de delar av landet, där det herskade, kanske med eller mot sin vilja uteblivit från mötet [2]. Schück ser i Saxos uppgift om svear och götar ett utslag av Saxos vanliga tendens att hänföra alla svenska tvister till en oenighet mellan dessa; frånser man emellertid från tendensen, kan uppgiften, säger han, nog vara riktig. Han utlägger förhållandena så, att biskoparne i Skara och Linköping, de båda älsta stiften, icke velat underordna sig biskopen i ett nykristnat landskap som Uppland och i en stiftsstad, vilken såsom sådan var föga mer än tio år gammal [3].

Om man med övergivande av dessa mer eller mindre subjektiva betraktelser söker klarlägga, vilka källor, som kunna ha stått Saxo till buds vid hans skildring av Nicolaus' av Albano verksamhet för upprättandet av ett svenskt ärkebiskopsdöme och primatet i Lund, faller det genast i ögonen,

---

[1]) Breyer, Die Legation des Kardinalbischofs Nikolaus von Albano in Skandinavien, 16.

[2]) Westman, Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s, 29, 58. Jmfr Lauritz Weibull i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1917 s. 103.

[3]) Schück, Svenska folkets historia I: 1, 359.

att denna skildring saknar underlag i den källskrift, som Saxo för denna del av sin historia annars huvudsakligen följt: Urknytlinga. Skildringen utgör ett annorstädes ifrån hemtat tillskott till denna. Källan till detta tillskott kan, vad angår skildringens centrala del, kardinalbiskopens verksamhet under vistelsen hos Eskil och resultatet därav, påvisas. Den framgår av följande parallelställen:

Innocentius III:s stadfästelsebrev 1198 23/11 (jmfr 1201 23/11, 1217 16/11) *å Hadriani IV:s bulla om primatet.*

Constituit, quod Lundensis archiepiscopus, qui pro tempore fuerit, super regnum illud primatum semper obtineat et ordine, quo subsequitur, debeat ei præesse... Pallium antecessori tuo [ɔ: Absalonis] tribuit, ut archiepiscopum in regno Suetiæ, quam citius opportunitas occureret, ordinaret et pallium nostra ei vice conferret, eo quidem ordine observato, ut videlicet is qui per Lundensem archiepiscopum metropolitanus ibi fuerit institutus gratiam consecrationis per manum archiepiscopi Lundensis adeptus, ipsi et Lundensi ecclesiæ, salva fidelitate Romanæ ecclesiæ, fidelitatem et obedientiam iuramento promittat... Quoniam igitur hoc, sicut a prenominato Adriano, antecessore nostro, statutum est, ita sub te et antecessore tuo effectum accepit, nos . . . firmum et illibatum perpetuis temporibus decernimus permanere [1].

Saxo.

Plus novæ dignitatis, quam veteris amiserit, recepturum promittit, definiens, se ereptæ Norvagiæ damna Svetici primatus munere pensaturum . . . Qui veniens apud ipsum [ɔ: Eskillum] futurum Svetici sacerdotii insigne deposuit, dandum ei, in quem concors Sveonum Gothorumque suffragium convenisset.

Statuit quoque, ut, quicunque maximi Sveonum pontifices creandi essent, pallio a curia dato per Lundensem insignirentur antistitem, eamque sedem perpetuo venerarentur obsequio...

Qui mos, usurpatione posterorum firmatus, sub hoc usque tempus antiqui tenoris observatione perfruitur [2].

---

[1]) Sveriges traktater I, 112, 116, 132; jfr D. S. I, 194.

[2]) Saxo II, 697.

Här anförda paralellställen visa, att till grund för Saxos framställning i förevarande fall ligger ettdera av de påvliga stadfästelsebreven å det lundensiska primatet av 1198, 1201 eller 1217. Men paralellställena visa också, att sammanhanget helt förvanskats hos Saxo. Hadrianus IV tilldelar från Rom Eskil primatet över Sverige och palliet för dess blivande ärkebiskop; Saxo flyttar utan vidare Hadrianus under namn av Nicolaus av Albano till Danmark och låter honom där egenhändigt utföra vad han först senare utför såsom påve. Detta åstadkommer i sin ordning nya fakta i Saxos framställning. Det framgår icke av någon annan källa, att Nicolaus sänts såsom påvlig legat till Sverige med uppdrag i ärkebiskopsfrågan; Sverige har överhuvudtaget i hans legation intagit en mera undanskjuten ställning och legationen både före och efter dess utförande stått för honom själv som en legation till Norge [1]). Enligt Saxo blir hans uppträdande i Danmark utan vidare betingat av den myndighet såsom legat han erhållit i och för upprättandet av ett svenskt ärkebiskopsdöme; då, såsom Saxo mycket väl vet, ett sådant i detta sammanhang icke blev verklighet, griper han å ena sidan till sin temligen stereotypa framställning om stridigheterna mellan svear och götar och förvandlar å den andra de anordningar, som enligt bullan träffas i fråga om Sverige, till anordningar av rent preliminär art utan gällande rättsverkan.

Kardinalbiskopens av Albano återkomst till Rom egde rum mot slutet av år 1154: i juni månad detta år befann han sig ännu i Lothringen och först den 25 november återfinnes hans namn i en påvlig urkund [2]). De anordningar

---

[1]) Göttinger Nachrichten 1902 s. 186 n:o 1, 187 n:o 2.

[2]) Jaffé-Löwenfeld 10190; Acta inedita, herausg. v. Pflugk-Harttung I, 221; Göttinger Nachrichten 1901, s. 256 n:o 4; M. G. SS. XXVII, 229. — Sedan gammalt har man trott sig kunna kronologiskt fastslå Nicolaus' av Albano itinerarium i Norden. Breyer, Die Legation des Kardinalbischofs Nikolaus von Albano in Skandinavien. 15, 20, 22, uttalar sålunda, att legaten redan under hösten 1152 ankommit till Sverige, i början av 1153 till Danmark och att han inträffat i Rom kort efter Anastasius IV:s ordination den 12 juli sistnämnda år. Enligt S. Samuelsson, Dateringen av påfvebrefven om Nicolaus' av Albano legation, 8, 9, har legatens vistelse i Norden räckt ett år, men kan

han vidtagit i Sverige sanktionerades redan tre dagar senare i en bulla [1]; två dagar därefter upprättandet av ärkebiskopsdömet i Trondhjem [2].

När som i här förevarande fall under äldre tid ett nytt biskopsdöme upprättades genom delning av ett redan förefintligt, var det genomgående regel, att den biskop, som till följd därav kunde anses lida inskränkning i sin makt, tillspordes och att hans konsens erfordrades. Från Ottonernas tid och ännu senare har man ett flertal exempel därpå, och denna biskopens rätt att giva eller vägra konsens bildar i det älsta nordiska archiepiskopatets historia själva bakgrunden för Adalberts patriarkatsplaner. Gregorius VII och Urban II gjorde emellertid även i detta avseende sin apostoliska maktfullkomlighet gällande; Bernhard av Clairvaux stödde densamma och uttalade, att det tillkomme påven ensam, om han ansåge det gagneligt, att upprätta nya episkopat, där tidigare inga funnits, och att av dem som redan funnes förnedra somliga, upphöja andra, allt efter som ändamålsenligheten syntes honom göra detta erforderligt [3]. Den tid, i

det icke med visshet avgöras, om detta varit 1152—1153 eller sannolikast 1153—1154. Westman, Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s, 34, 58, låter Nicolaus anlända till Norge på sommaren 1152, till Sverige troligen vintern 1152—1153, till Danmark troligen på vintern sistnämnda år, medan Bachmann, Die päpstlichen Legaten in Deutschland und Skandinavien (1125—1159), s. 114, 117, uppgör itinerariet så, att legaten vistats i Norge från den 20 juli 1152 till början av 1153, i Sverige till hösten sistnämnda år och brutit upp från Danmark våren 1154. Till grund för alla dessa dateringar ligga ytterst påvebreven med Nicolai underskrift, Saxo och Anastasius IV:s bullor till Sverige. Varje exakt datering utöver den här ovan i texten gjorda torde emellertid vara utesluten.

Rydberg, Sveriges traktater I, 72, och S. Samuelsson i nyssnämnda avhandling antaga året 1154 såsom det, då den tidigare till 1153 hänförda Anastasius IV:s bulla till konungen av Sverige utfärdades. Riktigheten av detta antagande torde definitivt vara fastslagen genom uppvisandet av Nicolaus' av Albano vistelse i Lothringen i juni 1154, quando legationis officio fungebamur.

[1]) Sveriges traktater I, 72; jmfr D. S. I, 679.

[2]) Diplomatarium Norvegicum VIII, 1, 1; Diplomatarium Arna-Magnæanum II, 3.

[3]) Källställena hos Hinschius, System des katholischen Kirchenrechts II, 382, 383; Phillips, Kirchenrecht V, 341. Jfr ovan s. 128.

vilken frågan om en delning av det lundensiska ärkebiskopsstiftet föll, har sålunda bildat en vändpunkt ifråga om biskoparnes konsensrätt vid en sådan delning, men helt avskaffad var denna rätt ännu icke, och i varje fall krävdes då som senare en förhandling med den genom förändringen i sin maktställning angripne.

Det är av det här anförda tydligt, att vid den »divisio» av det lundensiska ärkebiskopsstiftet, som den påvliga stolen sanktionerade i bullan av den 30 november 1154 rörande upprättandet av ärkebiskopsdömet i Trondhjem, ärkebiskop Eskil icke kunnat hållas utanför förhandlingarnes gång. Problemet om ett fullföljande av denna divisio även för Sveriges vidkommande har med de åskådningar, som voro rådande vid påvestolen, givetvis icke kunnat vara denna främmande [1]), men det kan varken på grundval av Saxo eller någon annan källa konstateras och det synes väl knappast förenligt med tystlåtenheten i de påvliga bullorna till Sverige, att det i samband med Nicolaus' av Albano legation blivit ställt och erhållit en lösning. Det senare skedde, sedan kardinalbiskopen under namn av Hadrianus IV i december 1154 bestigit påvestolen. På vida mera tvingande grunder än ifråga om det norska ärkebiskopsdömet har det här kräfts en förhandling med ärkebiskopen av Lund. Det var icke endast ett tomt ord, då Saxo talade om svenskarne som några »halvkristna barbarer, ovärdiga en högsta kyrklig utmärkelse»; Nicolaus av Albano hade sjelv, som nyss berört, under sin vistelse i Sverige haft tillfälle göra en liknande erfarenhet i fråga om den kyrkliga ståndpunkt, på vilken de stodo, och han har näppeligen kunnat undgå att inse, att tiden ännu icke var mogen för en sjelvständig ärkebiskop av Sverige i likhet med ärkebiskopen av Norge. Lösningen av problemet låg tydligen i ett lundensiskt primat.

Suhm har framställt antagandet, att förhandlingarne om

---

[1]) Jmfr uttrycket i Alexander III:s bulla den 5 augusti 1164 om upprättandet av ärkebiskopsdömet i Uppsala: iuxta quod a predecessoribus nostris ab anteactis temporibus dispositum fuerat ac statutum. Sveriges traktater I, 81.

det svenska ärkebiskopsdömet äro att hänföra till tiden för det besök, som ärkebiskop Eskil under Hadriani papat avlade vid kurian [1]). Hadriani papat faller mellan december 1154 och september 1159; då ordnandet av ärkebiskopsfrågan för Sverige bevisligen tillhör denna tid, har antagandet, i belysning av de konsekvenser, till vilka Eskils resa i övrigt ledde, en till visshet gränsande sannolikhet för sig.

Eskil tog vägen till kurian över Clairvaux. Tre år voro förflutna sedan hans förra besök därstädes; under mellantiden hade han fått mottaga underrättelsen om Bernhards död och från dennes sekreterare och biograf Gaufridus en utförlig, sig tillegnad, ännu bevarad skildring av hans sista stunder [2]). Eskil besökte nu hans grav och fick liksom de andlige i sitt följe tillfälle att lemna bidrag till det stora biografiska verk över Bernhard, som just vid denna tid undergick sin slutliga redaktion [3]). Vid kurian har ärkebiskopen tidigast inträffat inemot årsskiftet 1155—1156, förmodligen först in i sistnämnda år.

De närmare omständigheterna vid förhandlingarne mellan påvestolen och Eskil äro icke kända. Resultatet blev ett fastslående i princip av den svenska kyrkan såsom ett eget ärkebiskopsdöme. Men samtidigt konstituerade Hadrianus ett lundensiskt primat över detta och uttalade, att ärkebiskopen av Lund så mycket beständigare och gagneligare skall vara i stånd att leda administrationen av vad som hör till de troendes frälsning i Sverige, som han ur sitt nära grannskap så mycket bättre kan erfara befolkningens behov och brist. Såsom primas mottog Eskil palliet av påven; han hade att, så snart tillfälle erbjöds, ordinera en ärkebiskop för Sverige och å påvens vägnar tilldela palliet åt denne. Sedan den svenske metropoliten sålunda insatts i sitt embete av ärkebiskopen av Lund och ur hans hand emottagit konse-

[1]) Suhm, Historie af Danmark VI, 209.

[2]) Bernardi vita lib. IV, cap. IV n:o 25; Stephani Baluzii Miscellanea V, 453.

[3]) Bernardi vita lib. IV, cap. IV n:o 25—27.

krationen, skulle han, med bevarande av troheten till den romerska kyrkan, edligen lova ärkebiskopen och den lundensiska kyrkan trohet och lydnad. För framtiden stadgades det, att ett ombud för kyrkan i Lund hade att jemte ett för den svenska bege sig till Rom för att utverka palliet, och sedan de utverkat det av påven, föra det till Lund; ärkebiskopen där hade att överlemna det till ärkebiskopen av Sverige och denne att edligen lova den romerska kyrkan trohet och lydnad. Men i all framtid skulle ärkebiskopen av Lund, såsom innehavare av primatvärdigheten, vara hans förman och den svenske ärkebiskopen draga omsorg om att i ödmjukhet visa honom den vördnad och lydnad, som tillkommer en primas [1]).

Efterverlden ser lätt en händelse som upprättandet av det svenska ärkebiskopsdömet och det lundensiska primatet över Sverige i belysning av en senare tids utveckling. För samtiden betecknade denna händelse en betydande framgång för det lundensiska archiepiskopatet. Hade också en utsöndring från det lundensiska ärkebiskopsdömet av ett nytt sådant i princip fastslagits, hade denna utsöndring icke därför tagit makten från den lundensiske ärkebiskopen; denne var alltfortfarande den svenska kyrkans högste ledare och hade nått den höga kyrkliga värdighet, det primat eller patriarkat, efter vilket ett århundrade tidigare Adalbert av Hamburg förgäves gripit. En nära efterverlds uppfattning möter hon Saxo, då denne låter Nicolaus av Albano uttala till Eskils att primatet över Sverige var en förmån, som uppvägde förlusten av Norge [2]).

Den politik Eskil i hemlandet representerat gentemot konungamakten hade med Sven Grathes flykt förts till seger; det stora kyrkopolitiska problemet ifråga om Sverige hade nu vid kurian erhållit en ur den lundensiska kyrkans synpunkt tillfredsställande lösning. Men med det ena som det andra hade mäktiga intressen korsats. Konflikten belyses av

---

[1]) Sveriges traktater I, 112, 116, 132, 141; D. S. I, 194.

[2]) Saxo II, 697.

en händelse, som träffade Eskil omedelbart efter besöket vid kurian.

Eskil hade på återvägen passerat Alperna och befann sig på kejserligt område, i Burgund. Han och hans följe, till vilket också slutit sig en annan biskop, blevo där överfallna; med dragna svärd gingo rövarne dem på livet, berövade dem all deras egendom och kastade ärkebiskopen efter en ovärdig behandling i fängelse [1]). Otto av S:t Blasien har uppgiften, att det skedde för slem vinnings skull [2]), och man finner också av det brev Eskil ur fängelset tillställde konungar och hövdingar, biskopar, abboter, klerus och menighet i Danmark, att det för honom begärdes en lösepenning. Han motsätter sig i brevet, att någon dylik utgöres; därmed skulle det vara slut med kyrkans frihet; dess lemmar bli trälar, om dess överhuvud vanärades genom ett köp [3]). Illgärningens förövare stodo emellertid icke ensamma: även kejsar Fredrik Barbarossa har haft sin hand med i spelet. Han påbördade Eskil »att svårt ha förbrutit sig mot honom» och beskylde ärkebiskopen »att ha förorsakat hans rike och krona en minskning. Vi ha i dessa punkter», säger ärkebiskopen, »ransakat vårt samvete; det är oss omöjligt att finna, var eller när vi gjort detta. Anklagade, men Gudilov icke överbevisade, fördömas vi, och oskyldige äro vi räknade bland ogärningsmän. Men detta är vår ära, detta är vår triumf. Ty till den grad går min traktan ut på det danska rikets anseende och den danska kyrkans upphöjelse, att det är mig kärare lida för denna kyrka än att regera i henne» [4]).

[1]) M. G. LL. IV: 1, 229; SS. XX, 420. — Uppgiften i Annales Bartholiniani (S. R. D. I, 340): 1156 Eschillus cum alio episcopo Roma rediens capitur, är tydligen hemtad ur Ottos av S:t Blasien krönika (M. G. SS. XX, 307), där det heter: Anno dom. inc. 1156 episcopus Lundoniensis cum quodam alio episcopo collega sua a Romana curia recedens ac per Burgundiam repatriando iter faciens a quibusdam capitur.

[2]) M. G. SS. XX, 307.

[3]) Planctus E. archiepiscopi captiuati ab imperatore, hos Magnus Matthiæ, Episcoporum ecclesiæ Lundensis series, 78. Omtryckt hos Münter, Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen II, 314.

[4]) Dominus imperator Romanus nos apud eum graviter peccasse imponit, et nos sui regni et suæ coronæ diminutionem fecisse causatur. Nos

Man har med utgångspunkt från Eskils ord om hans traktan efter »den danska kyrkans upphöjelse» sedan gammalt satt Fredrik Barbarossas uppträdande i förbindelse med vad ärkebiskopen kort förut uppnått hos kurian. Vad Eskil svårt förbrutit sig emot har varit den bremensiska kyrkans intressen; dess restitutionsplaner hade med upprättandet av primatet allvarligare än någonsin satts på avskrivning. Men med den bremensiska kyrkans intressen voro medelbart också dess överherres, kejsarens, korsade, och man har funnit den senares uppträdande så mycket förklarligare, som ärkebiskop Hartvig av Bremen vid denna tid hade Fredrik Barbarossas öra [1]). Utan tvivel äro dessa synpunkter riktiga, men de ge säkerligen icke hela sanningen. Alltsedan riksdagen i Merseburg i maj 1152 hade Sven Grathe varit länsman under den tyske kejsaren, hans rike ett län av denne; när Eskil icke endast bröt med den kejserlige vasallen, utan föranledde hans flykt och avsättning, var därmed — vad näppeligen skedde enbart genom hans rent kyrkliga politik — en verklig minskning för Fredrik Barbarossas rike och krona inträdd [2]). Ett lyckligt tillfälle hade nu brakt den farlige motståndaren inom lås och bom i Burgund; Fredrik har, trots det betänkliga i ett uppträdande av denna art mot en av kyrkans högsta dignitärer, icke kunnat motstå att syna hans politiska gärning i sömmarne och utkräva den hämnd han förmådde.

---

autem super his conscientiam nostram recolentes, ubi aut quando hæc fecerimus, nequaquam reperire valemus. Hinc est, quod Deo gratias accusati non convicti damnamur et innocentes inter iniquos reputati sumus. Sed hæc est gloria nostra, hic est triumphus noster. In tantum enim Danici regni honorem et Danicæ ecclesiæ exaltationem desidero, ut gratius sit mihi pati pro ea quam regnare in ea.

[1]) Jmfr för ovanstående av senare författare särskilt Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen I, 379; Dehio II, 59; Giesebrecht, Geschichte der deutschen Kaiserzeit V:1, 121; Ribbeck, Friedrich I. und die römische Kurie, 21; Jastrow-Winter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Hohenstaufen I, 456; Simonsfeld, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Friedrich I, Bd I, 497; Simonsfeld i Historische Vierteljahrschrift XV, 372.

[2]) Jmfr Schambach i Historische Vierteljahrschrift XIII, 510. — Lika otillfredställande Giesebrechts uppfattning, att Eskil begivit sig till kurian för

Eskils tillfångatagande faller i året 1156 [1]). Ryktet om det brott, som förövats mot honom gick vida — ad longinquas et remotissimas regiones, säger Hadrianus IV — och denne senare dröjde icke att ingripa. Han tillskrev Fredrik Barbarossa, utmålade i starka ord den illgärning, som förövats, och uttalade sin bestörtning över att denna ännu lemnats obestraffad. Då svaret dröjde och Eskil fortfarande hölls fången, grep påven till en exceptionell åtgärd: han uppdrog åt tvenne kardinaler, »två av de yppersta», säger han, »och honom käraste i hans omgivning», den ene av dem Roland, mera känd under det ryktbara namnet Alexander III, att såsom legati de latere begiva sig till kejsaren. De träffade denne, då han i oktober höll riksdag i Besançon. I den nya påvliga skrivelse, daterad Anagni den 20 september, som de överbrakte till Fredrik Barbarossa, heter det: »Du hade såsom den, vilken vi tro har behag i det goda, misshag i det onda, bort kraftigt resa dig till hämnd mot den förfärande förbrytelsen och låtit det svärd, som givits dig av den gudomliga försynen till illgärningsmäns straff och de godas pris, träffa de gudlösas nacke och i grund tillintetgöra de förhärdade. Men man säger, att du i stället till den grad låtsat dig icke känna vad som skett eller lemnat det obeak-

---

att Hadrianus »als Papst zu begrüssen», och Simonsfelds, att det skett för att av påven »auch in dessen neuer höheren Würde eine Bestätigung seines Primates zu erhalten», lika otillfredsställande är Schambachs uppfattning om orsaken till resan. Enligt honom har denna företagits av Eskil vid en tidpunkt, då Henrik Lejonet rustade sig att återuppsätta Sven Grathe, den fördrivne tyske vasallen, på den danska tronen; har Eskil redan känt sig starkt hotad i sin ställning på grund av de mått och steg ärkebiskopen av Hamburg förehade, var det än mera fallet av den grund, att han efter Svens eventuella restitution kunde frukta att erhålla sitt straff för det förräderi han övat mot denne vid hans fördrivande. »Daher», säger Schambach, »machte er sich zu dem ihm persönlich bekannten und wohlgesinnten Papste auf, um sich zum mindesten dessen Rückhalt für seine eigene Person und seine Kirche zu sichern, wenn nicht gar zu versuchen, ihn zu einem unmittelbaren Eintreten für Knud, den bedrohten Gegner Svens, zu bewegen». Denna fantastiska motivering för Eskils färd till kurian är tillbakavisad av Simonsfeld i Historische Vierteljahrschrift XV, 375.

[1]) M. G. SS. XX, 307.

tat, att illgärningsmännen icke ha grund att ångra sitt brott, eftersom de redan förstå sig ha ernått straffrihet för det sakrilegium de utfört». För Hadrianus var grunden härtill okänd; han erinrade kejsaren om det sätt, på vilket den romerska kyrkan emottagit honom vid hans romaretåg, de hedersbetygelser den hopat på honom, den kejsarkrona han mottagit. Det ångrade icke påven; han skulle tvärtom känna glädje, om kejsaren ur hans händer till gagn för påvestolen och kyrkan mottagit än större beneficier. Men att han nu syntes låtsa sig icke känna och lemna obeaktat det ofantliga brott, som till hån för den allmänneliga kyrkan och kejsardömet sjelv förövats, misstänkte påven ha sin grund i inflytandet från en man, som sådde ogräs och ingivit kejsaren motvilja och hat till den romerska kyrkan och påvestolen [1]).

Det ligger utanför ramen för denna undersökning att närmare ingå på den upphetsning, som bemäktigade sig riksförsamlingen i Besançon, då Rainald von Dassel, den i slutet av påvens skrivelse åsyftade, kejsarens ledande man liksom Roland var kurians, tolkade uttrycket om de påvliga beneficierna så, som skulle kejsarkronan vara ett beneficium, ett län, av påvestolen; hur legaterna, ett ögonblick i livsfara, utvisades ur riket och hur ur händelsen i Besançon så småningom utvecklade sig en ny fas i den avbrutna striden mellan påve- och kejsarmakt. För en gångs skull hade en ärkebiskop av Lund förts i centrum av verldshändelserna, hans politik ställts som led i ett större sammanhang; under deras vidare utveckling gled han ånyo ut ur sagan; och varje upplysning om följden av de anklagelser, som riktades mot honom i fångenskapen, och om hans frigivning ur denna saknas.

Eskils återkomst till Danmark faller före den 18 april 1158 [2]). När han återvände, förde han med sig icke endast

[1]) M. G. LL. IV: 1, 229.

[2]) Diplomatarium Arna-Magnæanum I, 15. — Det här tryckta Valdemar I:s fundationsbrev för Vitsköl kloster, utfärdat i Roskilde efter slaget å Gratheheden den 23 oktober 1157, anger Eskil och biskop Asser av Roskilde såsom närvarande; då Asser enligt Memoriale fratrum (S. R. D. III, 443)

primatet åt sin kyrka: Hadrianus hade svarat på kejsarens angrepp mot honom med att förläna honom även värdigheten av legatus apostolice sedis [1]).

Det var och det kunde, sådana förhållandena lågo, icke bliva något annat än ett slag i luften, då Fredrik Barbarossa vid samma tid utfärdade det stadfästelsebrev för rivalen i Bremen, som åt denne återgav väldet över den skandinaviska Norden [2]).

---

och Liber daticus (Lunde Domkapitels Gavebøger, udg. ved C. Weeke, 91) dog en 18 april och var avliden, då Eskils privilegiebrev för Esrom (Codex Esromensis, 87), vilket är skrivet före den 8 augusti 1158 (jmfr Codex Esromensis, 123), utfärdades, måste denna 18 april, terminus ante quem för Eskils hemkomst, falla i året 1158.

I en av Hans Olrik i [Dansk] Historisk Tidsskrift publicerad avhandling: Hvornaar blef Absalon valgt til Biskop? äro dessa kronologiska fakta icke beaktade; Absalons val har icke, såsom Olrik menar, egt rum 1157, utan 1158.

[1]) Titulaturen i Eskils brev ur fångenskapen: Lundensis archiepiscopus; i Valdemars fundationsbrev för Vitsköl kloster: archiepiscopus, apostolice sedis legatus.

[2]) Jmfr ovan s. 155.

(Tryckt i augusti 1917.)

INNEHÅLL.

I likhet med Historisk tidskrift för Skåneland utdelas även övriga skrifter, vilka av De skånska landskapens historiska förening utgivas, kostnadsfritt till föreningens medlemmar. Årsavgiften är 3 kronor. Ständig medlemsavgift: en summa ej understigande 50 kronor.

De trenne äldre serierna av föreningens tidskrift kunna hos föreningens sekreterare, landsarkivarien L. Weibull, Lund, erhållas till ett pris av 22 kronor, därav serie 1 och 2 till resp. 8, serie 3 till 6 kronor. Enstaka häften (utom av årg. 1868—1869) till komplettering: 1 krona.

Av de till den av Föreningen utgivna boksamlingen hörande arbetena är priset å Lunds och Lundagårds minnen av Martin Weibull och å Sthen Jacobsen, Den nordiske kriigs kronike, för föreningens medlemmar nedsatt till 2: 50.

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

SKÅNELAND

UTGIVEN AV

LAURITZ WEIBULL

BAND 5. HÄFTE 6—8.
(Årg. 1921).

LUND
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
1923

Det arkeologiska treperiodsystemet.

Dess uppkomst och giltighet [1]).

Spörsmålet om tillkomsten av periodindelningen: stenålder, bronsålder och jernålder, var under 1880-talet särskilt aktuellt. Diskussionen fördes företrädesvis i Gesellschaft für Antropologie, Ethnologie und Urgeschichte i Berlin. Uppslaget kom från Rudolf Virchow. Vid ett sammanträde 1883 gjorde han gällande, att Georg Christian Friedrich Lisch i Schwerin och jemte honom Johan Friedrich Danneil i Saltzwedel tidigast vetenskapligt uppställt indelningen i tre perioder; denna indelning hade efter dem upptagits av de nordiska forskarne och genom dem kommit att bilda grundvalen för den vetenskapliga undersökningen av de förhistoriska minnesmärkena. I diskussionen, som ytterst föranletts av ett uttalande av Sophus Müller, deltog bland andra Ingvar Undset och Hans Hildebrand; begge hävdade, att den danske arkeologen och museimannen Christian Jürgensen Thomsen var den som prioriteten till upptäckten tillkom. Men bevisföringen var icke på alla punkter bindande, det till buds stående materialet för ofullständigt för att utvecklingsgången vid systemets framkomst och utformning skulle kunna fullt konstateras. Virchow tvingades väl under diskussionen till reträtt, men hans inlägg kunde dock utmynna i en förhoppning, att från tysk sida ytterligare material måtte framläggas för att ställa de båda tyska forskarnes självständiga roll i skarpare belysning. Man har senare i Tyskland ånyo gjort treperiodsystemet helt till en tysk skapelse, men i stort sett har

[1]) Installationsföreläsning hållen den 4 november 1919. Här i oförändrat avtryck.

man i europeisk vetenskap nöjt sig med att framhålla Danneils och Lischs »sjelvständiga roll». Samtidigt med att systemet framträdde i Danmark, säger Joseph Déchelette, ha Lisch och Danneil självständigt förts till en likartad slutsats genom studiet av fornminnena i deras hemland.

Sedan spörsmålet om den arkeologiska periodindelningen under 1880-talet ventilerades i Berlin, har nytt material blivit tillgängligt för belysning av detsamma. Vi skall här, med framläggande av detta, rent kronologiskt följa teorien från dess första framkomst, söka konstatera det inre sammanhanget i utvecklingen mellan de framställda åsikterna och de slutsatser, till vilka detta leder. Men därutöver skall vi också underkasta själva denna periodindelnings giltighet en granskning.

I.

Fixerandet av utvecklingsgången inom den förhistoriska kulturen till de tre perioderna: stenålder, bronsålder och jernålder, var icke alldeles främmande för antik uppfattning [1]. Det heter hos Lucretius i hans dikt De rerum naturæ: »De gamles vapen var händer, naglar och tänder, stenar och skogarnes grenar; men sedan man lärt känna den lågande elden,

[1]) För detta kapitel jmfr T. Hindenburg, Bidrag til den danske Archæologies Historie (Dansk Maanedsskrift 1859 I, 149); Hans Hildebrand, De förhistoriska folken i Europa, 146; Dens., Zur Geschichte des Dreiperiodensystems (Zeitschrift für Ethnologie, 1886, s. 357; jmfr s. 18 och 1885, s. 263, 551); Johs. Steenstrup, Historieskrivningen i Danmark i det 19:de Aarhundrede, 234 (1889); Sophus Müller, Vor Oldtid, 199 (1897); Moritz Hoernes, Geschichte und Kritik des Systems der drei prähistorischen Culturperioden (Mittheilungen der antropologischen Gesellschaft in Wien, 1893, s. 71); Dens., Natur- und Urgeschichte des Menschen I, 365 (1909); Oscar Montelius, Det nordiska treperiodssystemet. En historik (Svenska fornminnesföreningens tidskrift 1904 XII, 185); H. Moetefindt, Das Dreiperiodensystem. Ein Jubiläumsbeitrag zur Geschichte der prähistorischen Forschung (Mannus 1910 II, 294); G. Kossinna, Zum Dreiperiodensystem (smst. 309). Utom dessa arbeten och däri anförda källor har för ovanstående begagnats: docenten Sven Hylanders i Lund anteckningsbok 1819 samt brev från Chr. Thomsen till denne (Lunds universitetsbibliotek), Thomsens autobiografi (Nationalmuseet, Köbenhavn) ävensom brev från Thomsen till Sven Nilsson (Lunds universitetsbibliotek).

upptäcktes jernet och kopparn; tidigare än bruket av jern var emellertid bruket av koppar».

Under de följande århundradena gick denna vaga antika uppfattning om de tre åldrarna förlorad eller omskapades till oigenkänlighet i skaldernas fantasi; först under det adertonde århundradet blev den någon gång ånyo framförd. Klarast och fullständigast framträder den hos den 1730 avlidne historiografen Johan Georg von Eckhart i hans arbete: »De origine germanorum», tryckt 1750. Enligt honom var de älsta vapnen och verktygen av sten; de utbyttes senare mot sådana av brons, slutligen mot sådana av jern. Samma år von Eckharts arbete utkom, gjorde dansken Tyge Rothe en likartad uppfattning gällande ifråga om forntidens svärd. I den franske kulturhistorikern Goguets verk: »L'origine des lois, des arts et des sciences», utgivet 1758, möter satsen: »Antiken är ense om att det funnits en tid, då man icke brukade metallen». Denna sats kompletteras, synbarligen på grundval av Lucretius, med orden: »bruket av kopparn har föregått bruket av jern».

Uppfattningar som dessa gjorde sig emellertid endast rent sporadiskt gällande och var vid början av det nittonde århundradet helt skjutna åt sidan. I sin »Inledning till fäderneslandets antiquiteter», utkommen 1797, kunde professor Nils Henrik Sjöborg i Lund, den tidens auktoritet på detta område i Sverige, endast göra rent elementära ämnesgrupperingar av de fasta som lösa fornminnena, och i sin avhandling 1802 om »Thor og hans Hammer» hävdade rektor Skule Thorlacius satsen, att det i Norden aldrig saknats redskap av jern och andra metaller; stenredskapen var symboler på åskans tredubbla kraft; »den knusende Virkning vises os ved Hamrene, den gjennemborende ved Tordenstene og Knive, den flækkende Kraft ved Kiler og Øxer». Av alla redskap betraktade man nu dem av jern som de älsta; man hade gjort iakttagelsen, att dessa, då de anträffades, alltid var mycket rostiga. Men i övrigt var allt ett kaos. »Alt det, som er fra den ældste Hedenold», uttalar professor Rasmus Nyerup 1806, »svæver for os som i en tyk Taage, i et umaa-

leligt Tidsrum. Vi veed, at det er ældre end Christendomen, men om det er nogle faa Aar eller nogle hundrede Aar — ja maaske over tusinde Aar — ældre, det er moxen lutter Gisninger».

På bakgrund av dessa förhållanden är det som man har att se den nya uppfattning, vilken framträdde under 1800-talets andra decennium i Danmark. Uppfattningen gjorde först dag i kaos. Den möter i professor Laurids Schebye Vedel Simonsens 1813 utkomna skrift: »Udsigt over Natjonalhistoriens ældste og mærkeligste Perioder».

De knivliknande stenar man finner i gravhögarne, säger Vedel Simonsen, har aldrig varit offerknivar; på sin höjd har de och de andra fornsakerna tidtals kunnat vara vigda åt gudarne och alltså symboler på dessas olikartade makt, hammaren på Tors, spjutspetsen på Tyrs. Dessa fornsaker är husgeråd och vapen, och Vedel Simonsen låter det material, av vilket de förfärdigats, bilda grundvalen för en indelning av fornhistorien i perioder. »Oldskandinavernes Vaaben og Husgeraad», säger han, »vare først af Steen og Træ, senere lærte de at bearbejde Kobberet (ja, som man af de i Jorden fundne Kobberøxer maae formode, endogsaa at hærde det) og, som det synes, seenest Jernet . . . Deres Kulturhistorie kunde altsaa fra denne Side betragtet inddeeles i en Steen-, en Kobber- og en Jern-alder . . . Vaabnene og Boehavet af Træ er imidlertid forraadnet og det af Jern forrustet i Jorden; blot det af Steen og Kobber er endnu tilbage.» I varje fall på Marii och Augusti tid kan man enligt Vedel Simonsen antaga, att nordboarne haft vapen och husgeråd av koppar; jernet har varit i bruk vid den tid, till vilken Odins ankomst förlägges.

Treperiodsystemet, använt som kronologisk indelningsgrund för det förhistoriska materialet och för den fortlöpande kulturutvecklingen i dess helhet, är här klart och distinkt uttalat. Och uttalandet har, i det sammanhang det förekommer, icke formen av ett mer eller mindre sinnrikt hugskott. När man tidigare någon gång sökt att åstadkomma en periodindelning inom förhistoriens område, hade man i första hand grundat denna på mer eller mindre säkra tolkningar av äldre författare; Vedel Simonsen bygger därutöver på ett stu-

dium av fornsakerna själva, och hans skrift innehåller som motivering till de sammanfattande orden en framställning av stenvapnens och stenredskapens olika arter och praktiska användbarhet. För detta studium saknade han icke förutsättningar. Sedan 1810 en verksam medlem av den »Kongel. Kommission til Oldsagers Opbevarelse», hade han genom arkeologiska forskningsresor i Danmark och Tyskland, genom direkta undersökningar av fornminnena och en enastående samlareverksamhet förvärvat en kunskap och erfarenhet som få, om ens någon då levande nordisk forskare. Men vid sidan av denna i hans skrift framträdande kännedom om själva fornsaksmaterialet är också ett annat drag anmärkningsvärt: den komparativa metod han anlägger. Båda företeckna de riktningar, det nittonde århundradets arkeologiska forskning skulle följa.

Man har sagt, att den tanke, som Vedel Simonsen 1813 uttalade, icke vann beaktande hos samtiden. Förhållandet var rakt motsatt.

Inflytandet spåras tidigast i Sverige. Åren 1816 och 1818 utkom i Lund ett av collega scholæ, senare adjunkten i historia Magnus Bruzelius författat arbete: »Specimen antiquitatum borealium»; detta arbete är skrivet med Vedel Simonsen som utgångspunkt. Skandinaviens urinnevånare, säger Bruzelius, ha saknat kunskap att bearbeta metallen; de ha i stället före metallålderns inträde hållit sig till olika slag av stenar, i första hand flinta. Bruzelius godtar beteckningen stenålder — »ætas lapidea» — och förlägger den till tiden kort före asarnes eller den siste Odins ankomst till Norden. Men Bruzelius går samtidigt utöver Vedel Simonsen. Under sina undersökningar i marken har han iakttagit, att de lösa stenföremålen anträffas i stor mängd vid de av sten uppförda fasta minnesmärkena, kummelgrottorna, vi skulle säga dösar och gånggrifter; han sluter därav, att stenföremålen och dessa »monumenta gigantea» är samtida. Vid sidan härav lemnar Bruzelius i sitt arbete en första systematisk indelning av stenföremålen, till vilka han som samtida lägger även vissa föremål av ben och lera. Det är Bruzelii

nu förgätna förtjänst i den arkeologiska vetenskapens historia att ha lagt grund till den indelning av stenålderns redskap och vapen, som senare utvecklats främst av Thomsen och Sven Nilsson, Oscar Montelius och Sophus Müller.

Vedel Simonsens kronologiska system hade sålunda redan åren efter dess framträdande, i varje fall vad angår en sten- och en metallålder, godtagits och vidare utvecklats i Lund. Frågan möter nu: hur ställde sig förhållandena i Vedel Simonsens eget hemland, i Danmark?

Högste ledare av fornvården och fornminnesmärkena där var sedan 1807 den redan omtalade kommissionen »til Oldsagers Opbevarelse». Kommissionens sekreterare och ledande kraft var från dess tillkomst professor Rasmus Nyerup, och ett första arbete hade företrädesvis genom honom och Vedel Simonsen utförts, då han 1816 frånträdde. I hans ställe utsågs då till sekreterare en ung köbenhavnsk köpman, vid denna tid ännu endast känd såsom en stor samlare, vilken mötte vid alla auktioner, där fornsaker, konstverk och mynt gick under klubban, Christian Thomsen. Denne mottog, såsom han själv säger i sin handskrivna autobiografi, kommissionens samlingar, den ringa grundstocken til Oldnordisk museum, av Nyerup och en annan av kommissionens medlemmar, kancellideputerad Monrad, »i Pakker, Tørklæder, liggende paa umalede Reoler, i et Skab, hængende i et Vindue, uden mindste Plan, Orden eller Fortegnelse — Penge var der ingen af, Forgjengere, som havde ordnet og lagt Plan for lignende Samlinger ej heller». Ett vidsträckt fält öppnade sig för Thomsens verksamhet. Vilket blev under de närmast följande åren resultatet av denna?

I oktober 1819 kunde Thomsen meddela sin vän, docenten Sven Hylander i Lund, att han äntligen hos vederbörande lyckats genomdriva »hvad jeg saa længe har ønsket at kunne, nemlig aldeles skille den hedenske Tids Sager og det til den catholske Cultus i Norden henhørende, hver for sig, *gandske* fra Riddervæsnet og hvad dertil hører. Alle Ting, som angaaer de to første Afdelinger, ere nu ordnede og opstillede i Skabene.» Det sätt, på vilket denna ordning

och uppställning av de förhistoriska föremålen ägde rum, har hittills varit okänt, och man har också hittills varit ur stånd att ange Thomsens ställning vid denna tid till den förhistoriska kronologien. Vid en vistelse i Köbenhavn hösten 1819 har emellertid Hylander ingående studerat samlingen; i hans anteckningsbok från denna tid, förvarad i Lunds universitetsbibliotek, föreligger en utförlig förteckning över »Antiquitetsmuseum», sådant det då stod i sin lokal uppe på Rundetaarn.

Ordningen inom de förhistoriska föremålen är följande: först föremål av sten; som andra avdelning: »Urnor»; som tredje: »Sacra»; som fjärde: »Redskaper». Till dessa avdelningar slöt sig, enligt meddelande till Hylander, inom kort en femte: »Vapen». Stenföremålen är ordnade med beaktande av Bruzelii klassifikation; det synes icke kunna vara tvivel om att det här som hos honom är fråga om en verklig »ætas lapidea», stenålder. Avdelningarna: »Urnor» och »Sacra», är båda typiska för en äldre tids museiväsende, den förra återgående till den ordning i muséet, som fanns 1815. Redskapen är av koppar, enligt nutida benämning brons. Det är att märka, att varje föremål av jern saknas bland dessa »den hedenske Tids Sager».

Det nästa momentet i utvecklingen möter i en 1825 utgiven skrift: »Almindelig Udsigt over Nordens, især Danmarks Krigsvæsen», av krigshistorikern, kapten F. H. Jahn.

Man har, säger Jahn, efter materien tre slags vapen: sten-, koppar- och jernvapen; för samtliga lämnar han en ingående, rikt dokumenterad redogörelse och särskilt anmärkningsvärd är därvid den systematiska framställningen av bronsvapnen, den första i sitt slag. Med kopparn mottog, säger Jahn, beväpningskonsten två nya mycket viktiga vapen: svärdet och spjutspetsen, det förra i grunden icke annat än en förstorad kniv, ett längre skärande och stickande redskap, den senare ett slags tveeggat, i förhållande till längden tämligen brett knivblad, som intill få tum från sin udd var urhålkat och i den övra ändan cylinderformigt. Han beskriver ingående begge slagen av vapen och fortsätter med bronsyxorna och bronspilspetsarne; orsaken till den ringa förekomsten

av de senare finner han i kopparns sällsynthet och uttalar, att dessa vapen väl företrädesvis brukats av konungarne och de förnämste.

Indelningen av vapnen i tre slag är emellertid hos Jahn icke endast en indelning efter materien: den betecknar hos honom också lika många tidsperioder: en »Steenvaabenold», då vapnen voro av sten och trä, en »Kobbervaabenold» med vapen av koppar, en »Jernvaabenold», då stenen och kopparn förträngts av jernet, en uppfinning, tillägges det, som bildar den tredje epoken i beväpningskonstens historia. Redan Vedel Simonsen hade gjort gällande, att fasta gränser icke skillde dessa tre åldrar från varandra; enligt Jahn ha kopparvapnen icke helt förträngt stenvapnen, utan begge existerat jämnsides med varandra. »Steenvaabenolden» föres, såsom av Bruzelius, till den förodinska tiden; ifall, heter det, underrättelserna om Odin icke är idel uppdiktningar, hans hela tillvaro en religiös myt, är det att antaga, att tiden för hans ankomst till Norden vid ungefär den kristna tideräkningens början är det skede, då »Kobbervaabenolden» avlöste »Steenvaabenolden». Om tidpunkten, då jernet blev den härskande metallen, säger Jahn: »At det ikke var kjendt hos os i Begyndelsen af den christelige Tidsregning synes at være antagelig, thi endnu i Taciti Tid, altsaa i den sidste Halvdeel af det første Aarhundrede, var Jernet meget rart hos de tilgrændsende Germaner, og neppe hyppigere hos Nordboen. Men om vi end ville antage, at det først *almindelig* blev indført henimod det 9:de Aarhundrede — hvilket vi maaske kunde godtgjøre med de paa Kobbervaaben fundne Prydelser — saa har det dog allerede oplevet et Aartusinde.» Resultatet är anmärkningsvärt: jernet tillhör enligt Jahn historisk, icke förhistorisk tid; vapnen av denna metall behandlas också av honom under medeltidens beväpningskonst.

Man kan med skäl fråga: är Jahn upphovsmannen till den fördjupade vetenskapliga framställning, som i hans arbete gives för periodindelningen av den förhistoriska tiden? Det synes, som härtill måste krävas vida mera ingående studier av materialet än han kan antagas hava idkat.

Frågan låter sig lösas. Jahns »Udsigt» visar, att han gjort sina studier i Oldnordisk Museum i Köbenhavn; hans avbildningar härröra samtliga därifrån och hans detaljerade redogörelse för stenåldersföremålen vilar helt på den klassifikation av dessa, som där tillämpad möter i Hylanders uppteckning från 1819. I denna viktiga punkt är alltså Jahn endast en pennförare för Thomsen. Vad hans framställning av bronsåldern angår, skall här ett yttrande i Thomsens autobiografi anföras: »Ved at see Bronce Knive, Sværd og Spydspidser fandt jeg, at de maatte være ældre end Jern, og et Stykke, som maaske har en anden Anledning, virkede stærkt paa mig: det var jeg fandt i Musæet en Øxe af Kobber, som man med megen Umage havde nittet en Æg til af Jern. Ah, tænkte jeg, Jernet maa da have været kostbarere end Kobber, thi det var jo langt lettere at giøre den hele Øxe af Jern». Hela denna tankegång återfinnes hos Jahn. Låset i beviskedjan för att Jahn endast är Thomsens pennförare knäppes slutligen samman genom bådaderas lika uppfattning ifråga om de förhistoriska periodernas antal. Vi erinrar oss, att Hylanders förteckning över muséet i Köbenhavn 1819 endast upptager föremål av sten och koppar, alldeles samma system, som möter hos Jahn 1825.

Det här sagda visar, att Thomsen redan vid mitten av 1820-talet, med genomarbetande av det föreliggande forskningsmaterialet, nått fram till en vetenskaplig begrundning av Vedel Simonsens förhistoriska periodindelning. Denna indelning är emellertid begränsad till ett tvåperiodsystem; jernåldern är förd till historisk tid. Det nästa momentet i utvecklingen blir periodernas återförande till tre.

Man har en uppgift av Ingvar Undset, att Thomsen redan samma år som Jahns arbete utkom, 1825, skulle ha meddelat professor Rudolf Keyser treperiodsystemet och att denne därefter 1828 i enlighet med de givna anvisningarna ordnat muséet i Kristiania; den första tidsbestämningen i uppgiften synes icke kunna godtagas utan verificering. I varje fall 1830 har emellertid det nya momentet i utvecklingen inträtt. I augusti detta år kom dåvarande amanuensen

vid muséet i Lund Bror Emil Hildebrand till Köbenhavn; återvänd hem, ordnade han muséet i Lund efter treperiodsystemet. De tre åldrarna hänfördes nu av Thomsen enligt Hildebrands anteckningar till följande tider: den första, stenåldern, till tiden från vid pass år 500 före Kristus till år 1, den andra, bronsåldern, till tiden från år 1 till 500, den tredje, jernåldern, till tiden från år 500 till 1000. Därmed var jernåldern återförd till förhistorisk tid. Men som alltid i en vetenskaps barndom var även de elementära linjerna ännu fluktuerande. Då Sven Nilssons inledning till hans Fauna kom — stenålderns början förlades däri 3000 år tillbaka — jemkades Thomsens uppfattning. »Tidsalderen De giver Steensagerne», skriver Thomsen till honom den 17 september 1835, »anseer jeg for meget rigtigere end at man forhen har sagt 2000 Aar — blot Anti-Odinsk Tid; der maatte et helt 1000 Aar til; og Bronzesagerne hore til den anti-Odinske, vi vilde kalde den den attiske Tid».

Ännu vid mitten av 1830-talet hade Thomsen icke i skrift framställt treperiodsystemet. Sedan många år hade han oförbehållsamt demonstrerat sina resultater för alla de många som besökte muséet i Köbenhavn; saken var för honom allt; om han själv eller någon annan tog äran, var honom likgiltigt. I en avhandling av 1832 »Kortfattet Udsigt over nordiske Steenoldsager fra den hedenske Tid», icke som man menat en skrift utan förarbeten, utan liksom uppställningen i muséet 1819, vilande ytterst på Bruzelii avhandling, hade han visserligen hänfört föremålen av sten till »vistnok den fjerneste Tidsalder», men annars endast antytt, att därefter följt en metallålder. Först 1836 framställde Thomsen teorien i tryck. Det skedde i en liten anonym skrift: »Ledetraad til nordisk Oldkyndighed», det framför andra grundläggande dokumentet i den arkeologiska vetenskapens äldre utvecklingshistoria.

Vid den tid, då denna skrift utkom, var det som Danneil och Lisch framlade sina uppfattningar.

Danneil hade år 1824 börjat en serie utgrävningar av begravningsplatser i Altmark; 1836 offentliggjorde han sitt

kronologiska system. Han indelade begravningsplatserna i tre grupper: »Hühnenbetten», vilkas vapen och verktyg är av sten, högar, vilkas redskap antingen är av koppar, en kopparkomposition eller också av jern, markgravar med jerninventarium, och han anser tydligt, att dessa gravformer och fornföremål på detta sätt följt varandra i tiden. Lisch framlade sina åsikter i januari 1837; redan 1835 skall han emellertid enligt egen uppgift efter sitt system ha ordnat de samlingar, som tillhörde den mecklenburgska historiska föreningen. Systemet var följande: en förgermansk eller tidig germansk period, då man använde stenredskap, men även var eller blev bekant med jernet, en germansk period, då jernet gick ur bruk och man under romerskt inflytande använde brons som huvudmaterial, slutligen en slavisk period med jern. Liksom Danneil utgick Lisch från gravarne, men då han i motsats till denne icke förstod att skilja på primära och sekundära begravningar i samma grav, kom enligt honom stenen och jernet att delvis till tiden sammanfalla. Gravarna rubriceras av honom som Hühnengräber, Kegelgräber och Slavengräber.

Det låter sig icke förneka, att Danneil 1836 lämnat en klassifikation av gravarna med deras fornsaker, som närmar sig det danska systemet, men denna klassifikation, hur mycket den än vittnade om sin upphovsmans vetenskapliga iakttagelsegåva, ger näppeligen på samma sätt som den danska en indelning av hela forntiden i tre kulturperioder; i varje fall är den långt yngre än Thomsens. Det Lischska systemet av 1837 är en klassifikation av liknande art, men följer helt andra linjer än det danska treperiodsystemet, i det att jernets första bruk föres till en förgermansk eller tidig germansk stenperiod. Lisch har också själv medgivit, att Thomsen tidigare än han i skrift framställt treperiodsystemet. Men samtidigt har han hävdat, att han självständigt gjort upptäckten av detta och alldeles särskilt pointerat en honom tillkommande prioritet ifråga om konstaterandet av jernåldern. »Huvudsvårigheten», uttalar han i ett brev 1856, »låg i upptäckandet av jernåldern och upptäckten av denna

tredje period med alla dess egendomligheter har jag gjort ... Tidigare var jernåldern fullständigt obekant i Tyskland. Jag har först hävdat och karaktäriserat densamma i det stora i Leipzig 1837 utgivna verket Frederico-Francisceum och därmed för kontinenten uppställt de tre perioderna.» Man har tidigare icke förstått detta uttalande. »Uppfattningen som påståendet», säger Hans Hildebrand, »är oriktiga. Det har aldrig varit fråga om att upptäcka någon jernålder, ty denna var ju av gammalt känd ur historien.» Men det hela låter sig lätt förstå, om man tager i betraktande, att Lisch, som han själv medgivit, för verket Frederico-Francisceum tillgodogjort sig anteckningar av den tyske arkeologen Schröter, gjorda i Köbenhavn i Thomsens museum 1824; vid denna tidpunkt förde man där jernåldern icke till förhistorisk, utan historisk tid och lät den sammanfalla med medeltiden [1]).

Danneils och Lischs kronologiska system ha sett dagen ett kvarts århundrade efter Vedel Simonsens framträdande 1813 och mellan detta och dem ligger den utveckling inom den danska arkeologiska vetenskapen, som fyller mellantiden, en utveckling om vilken i varje fall Lisch ägt kännedom. Böcker hade tryckts, stora allmänt tillgängliga muséer i Danmark och Sverige, även i Norge, ordnats efter treperiodsystemet — en allvarlig diskussion om Danneils och Lischs prioritet är utesluten.

Men det samma gäller också om den svenske pretendent å upptäckten man understundom skjutit fram — Sven Nilsson i Lund. Sven Nilsson framträdde tidigast som arkeologisk författare med avhandlingen: »Utkast till jaktens och fiskets historia på Skandinavien», den 1835 tryckta inledningen

[1]) Den 1 oktober 1824 skriver Thomsen till Hylander: »At Schröter fra Rostok har været her, har De vel erfaret, han saae og studerede vor Antiquitets Samling; derved kom jeg efter, at man behøver 3 Dage for specielt og Stykvis at gaae den igiennem, noget de fleste ellers giøre paa en Time. — Har De seet Schröters Pragtværk over den Ludvigsluster Samling? 3 Livraisons ere udkomne. Texten er endnu kun en Nomenclatur, men skal komme. Jeg staaer i stoer Corespondence med de tydske Antiquarer. D. 1 Octob. reiser Schröter til Strelitz.»

till Faunan; denna avhandling rör endast stenåldern och och dess redskap. Hans stora verk: »Skandinaviska Nordens urinvånare», utkom först åren 1838—1843 och gäller liksom det föregående stenåldern; först i själva slutkapitlet beröres bronsvapnen och bronsverktygen. Sven Nilssons förtjänster om fornforskningen ligger på ett helt annat område, inom stenåldern, där han fullföljt Bruzelii och Thomsens grundläggande arbeten och till vars kännedom han väsentligen bidragit genom ett ingående studium av fornsakerna och anläggande av en komparativ undersökningsmetod.

Vi har följt periodindelningen stenålder, bronsålder och järnålder från dess första framkomst och sökt konstatera det inre sammanhanget i utvecklingen.

Som systemets upptäckare är Danneil och Lisch liksom Sven Nilsson ur räkningen. Vedel Simonsen har gett det närmaste uppslaget; genom ett studium av fornsakerna själva, med anförande av komparativa synpunkter, har han tillämpat tanken på den förhistoriska kulturutvecklingen i Norden. Magnus Bruzelius godtog omedelbart därefter en sten- och metallålder och grundlade klassifikationen av stenåldersföremålen. Thomsen slutligen har vidare utvecklat denna senare och från ett tvåperiodsystem för förhistorisk tid, en sten- och en kopparålder, omsider förts fram till upptagande av det Vedel Simonsenska systemet i dess helhet. Han har genom ett djupgående studium av materialet i dess växlande avskuggningar lämnat den första vetenskapliga bevisningen för detsamma.

II.

Periodindelningen stenålder, bronsålder och järnålder har i den europeiska förhistoriska vetenskapen erhållit namnet: det danska eller nordiska systemet [1]). Namnet är fullt

[1]) För ovanstående kapitel jmfr Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager (1888, 1891); Vor Oldtid (1897); Bopladsfund fra Bronzealderen (Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1919, s. 35); Oscar Montelius, Kulturge-

berättigat. Icke blott tanken och dess första vetenskapliga begrundning härrör från Norden: även systemets vidare utbyggande till den fulländning det numera erhållit är knuten till nordiska namn, i första hand namnen Worsaae, Ingvar Undset, Hans Hildebrand, Sophus Müller, Oscar Montelius.

Det motstånd systemet mött har under årtionden varit det mest intensiva; detta motstånd är nu försvunnet, och treperiodsystemet är, som den österrikiske antropologen Moritz Hoernes uttryckt det, »liksom själva huvudpelaren i den förhistoriska arkeologien. Står den upprätt, ha vi framför oss en välordnad byggnad av logiskt sammanbundna fakta, som man väl i enskildheterna kan gruppera om och ge en annan tolkning, tusenfaldigt öka och allt djupare lära förstå, men grundplanen och huvudmurarne i anläggningen förbli oförryckta. Faller åter denna pelare, störtar så gott som allt det dittills till synes så välordnade sönder och samman; en ruin står inför oss, som på sin höjd kan tjena som stenbrott vid uppförandet av en ny byggnad.»

Det nordiska periodsystemet är till sin allmänna struktur ovedersägligen så fast grundat i förhållandenas egen natur, att den av Moritz Hoernes varslade eventualiteten icke behöver befaras. Men å andra sidan synes en omflyttning av vissa, ej alldeles oväsentliga murdelar knappast i längden kunna undvikas.

Det låter sig visserligen icke betvivla, att en sten- och en jernålder funnits, åldrar, under vilka respektive stenen och jernet varit de egentliga gagnsråämnena och lämnat det materiella grundlaget för den dåtida kulturen. Men har också en bronsålder i samma mening som en sten- och jernålder funnits? Spörsmålet är icke nytt. Det framkom redan vid den tid kampen om det nordiska treperiodsystemet pågick; de fleste av motståndarne, särskilt i Tyskland, hävdade, att jernet under den s. k. bronsåldern varit den egentliga

schichte Schwedens (1906); Minnen från vår forntid (1917); Vår forntid (1920); samt i dessa verk för de berörda frågorna citerad litteratur. — Jmfr numera även Sophus Müller, Meddelelse om nye Udgravninger paa Bronzealders Bopladser (Aarbøger etc. 1920, s. 14).

gagnsmetallen, andra att stenen intill jernåldern fortvarat som råämne. Men bevisföringen brast, och för de stora nordiska fornforskarnes, som det syntes, oomkullkastliga, på ett vidsträckt material fotade slutsatser föll motståndarnes alla argument till marken.

Då spörsmålet om bronsåldern såsom en likvärdig beteckning med sten- och jernåldern här ånyo upptages, är det första argumentet mot den härskande uppfattningen om förhållandena i Norden bronsens rent materiella värde under förhistorisk tid.

Den koppar, legerad med tenn, i regel omkring 10 %, som i bronsåldern användes i Norden, har icke i något fall visat sig vara av inhemskt ursprung; kopparfyndigheterna i Norden var ännu varken kända eller bearbetade, tennet saknades. Den importvara bronsen alltså var importerades i regel över det norra Tyskland från Mellaneuropa, särskilt från en senare tids Österrike och Ungarn. Framställningen av bronsen har här varit förknippad med stora svårigheter; kommunikationsmedlen härifrån till Norden varit ytterst primitiva; det ligger i sakens natur, att när bronsen, över floder och hav, genom mellanboende stammar och folk, äntligen nådde sin bestämmelseort, vare sig oförarbetad eller i förarbetat skick, den måste, sällsynt som den var, ha kommit att stå i mycket högt pris.

Denna bronsens kostbarhet låter sig avläsas i vissa av de i Norden och annorstädes förekommande bronsföremålen. För formgivningen var ifråga om det övervägande antalet stensaker ändamålsenligheten i första hand utslagsgivande; med bronsens inträde blir därjämte besparingssynpunkten dominerande. På bronsyxan kunde eggen göras bred, under det att de ovanför liggande delarna insnävrades; detta blev också, för att spara materialet, genomgående bruket. Samtidigt är en ledande synpunkt, att inga delar göras tjockare än nödvändigt; gjutaren nådde här en konstskicklighet, som närmade sig virtuositet, och som, när det krävdes, satte honom i stånd att åstadkomma former tunna som papper. Men bronsens kostbarhet låter sig också avläsas i ett annat

förhållande. Det är obestridligt, att vapnen under bronsåldern i stor utsträckning varit av brons. Icke desto mindre tillverkades vapenslag, som vid begagnandet särskilt löpte risken att förloras, allmänt av flinta eller ben. Redan tidigt gjorde Thomsen denna iakttagelse, och Oscar Montelius har uttalandet: »Å hällristningarna ses ofta bågskyttar, men pilspetsar av brons äro mycket sällan funna i Sverige. Det var också naturligt, att man hellre använde ben eller flinta till dessa lätt förlorade vapen; ännu under jernålderns äldre del begagnades pilspetsar av ben här i Norden.»

Bronsens kostbarhet i Norden under bronsåldern kan sålunda icke vara tvivelaktig. Men trots denna kostbarhet skall enligt arkeologerna bronsen liksom tidigare stenen och senare jernet under väl ett årtusende ha varit det egentliga gagnsråämnet. Mänskorna skall under denna långa tidrymd ha arbetat i jorden, huggit sina skogar, byggt sina hus, timrat sina skepp, slaktat sin boskap med redskap av brons. Är detta verkligen möjligt?

Vi vänder oss till arten av fornsaksinventariet från bronsåldern. Hur ser detta fornsaksinventarium ut?

Vad som mest är ägnat att frappera i detta fornsaksinventarium är den luxus och förfining, som utmärker det. Det rymmer ett rikt florilegium av med sällsynt konstskicklighet gjutna dolkar, svärd och spjut, stora stridsyxor, ofta verkliga praktstycken, de finaste knivar, större och smärre praktkärl, en oändlighet av kostbara smycken, tunga armringar, fibulor, bältespännen, halskragar och knappar; därtill en mångsidig toilettutstyrsel, i vilken varken rakkniven eller kammen, tatueringsinstrumentet, pincetten eller nålen saknas. Över det hela breder sig gärna i växlande förfinade former en rik ornamentik, i äldre tid övergrodd med spiraler, till sin verkan då och då förhöjda genom inläggningar i harpix.

Detta är huvudmassan i fornsaksinventariet. Vid sidan härav saknas väl icke arbetsredskap; det finns både yxor med upphöjda kanter, avsatsyxor och andra, en och annan mejsel, såg och skära. Men dels är antalet av dessa föremål

mycket ringa i förhållande till de övriga, dels är dessa föremål merendels av så ringa storlek och ändamålsenlighet, att de omöjligen kunnat vara de genomgående använda vid det grova arbetet i mark och skog. Användningen måste ha varit mycket begränsad. Förhållandet belyses ytterligare av följande. »Det uppfinnes», säger Sophus Müller på tal om den yngre bronsålderns redskapsformer, »icke nya redskap under loppet av bronsåldern; de äldre formerna bli icke förbättrade; det är den växlande smaken och modet, företrädesvis framkallade genom nya förbindelser med utlandet, som ger verktyget säregna detaljformer under de särskilda tidsskedena». På alla andra områden är allt under bronsåldern i rik utveckling under ständigt framåtskridande formgivning; endast i fråga om arbetsredskapen råder, i stort sett, stiltje. Orsaken kan endast vara en: dessa redskap av den kostbara bronsen ha saknat den efterfrågan, som ensamt är i stånd att på ett område som detta föra utvecklingen vidare.

Gentemot vad som här anförts ifråga om bronsredskapens sällsynta förekomst, har det från arkeologiskt håll gjorts gällande, att det icke ligger något anmärkningsvärt i denna: det var icke bruket att nedlägga verktyg i gravarna och dessa är de platser, där man huvudsakligen finner de gamla bronserna. »De svunna tidernas verktyg», uttalar Sophus Müller 1897, »är överhuvud sällsynta, vart än man vänder sig, och de föreligger i regel endast i en art av fynd, nämligen från hus- och stadstomter. Vad visste man om verktyg och redskap från det gamla Grekland, från den romerska perioden, från de gamla forntidskulturerna i Orienten och, kan det tilläggas, från hela medeltiden, om man inte haft stadstomter från skilda tider, från vilka föremål av denna art framdragits? Men sådana platser känner man icke från den nordiska bronsåldern, och därför är det som redskap, hörande till livet inomhus och verksamheten i verkstaden, föreligger endast i ringa antal.»

Vad här anförts har tidigare icke saknat ett visst berättigande i försvaret för bronsåldern. Numera är emellertid de efterlysta bronsåldersboplatserna funna. Det redskaps-

inventarium de avslöja ger det sista och avgörande beviset för att bronsåldern är en beteckning av helt annan art än sten- och jernåldern.

De danska bronsåldersboplatserna, vilka ingående tidsatts och beskrivits av Sophus Müller, är belägna i skilda delar av det nuvarande Danmark, från klitterna vid Västerhavet och Fyen till Ærö, Langeland och Sjælland; de härröra från bronsålderns alla olika perioder och då de ofta är av betydande storlek, måste de resultat, till vilka undersökningen fört, anses allmängiltiga. Huvudmassan av fynden på dessa boplatser utgöres av lerkärlsskärvor, samtliga av bronsålderstyper och funna i stora mängder, på en enda boplats till ett antal av 41,690. Några få formar och avfall från bronsgjutning ha anträffats. Men föremål av brons är ytterst sällsynta; de förekommer endast på två boplatser och är rena småting av det slag, som tappas och bortföres med avfall, enkla ting, som tillhört mäns och kvinnors personliga utstyrsel: rakknivar, nålar, sylar, knappar. Bronsredskap saknas. Redskapen å dessa bronsåldersboplatser är, utom till en mindre del av horn och ben, förfärdigade av sten, huvudsakligen flinta. Runt omkring ligger stora massor av flintavfall, resterna av den fabrikation av stenredskap, som å dessa boplatser försiggått bronsåldern igenom.

Med utgångspunkt från fyndomständigheterna betonar Sophus Müller i sin framställning, att stenföremålen liksom föremålen av horn och ben på boplatserna både tillverkats och brukats i bronsåldern. Han tillbakavisar tanken på att dessa föremål skulle kunna härröra från slutet av stenåldern eller början av bronsåldern enbart, och han finner det lika omöjligt, att de platser, där föremålen funnits, legat särskilt långt ute i kulturperiferien och att stenåldern där skulle kunnat fortsatts under upptagande av bronsålderns kärlformer och behandling av leran, medan samtidigt en ren bronskultur utan användande av sten rått i andra trakter — bronsålderskärlen går ned i de djupaste lagerna, flintan upp i de översta, och man saknar varje anledning beteckna någon av boplatserna såsom särskilt avsides. Endast för ett tjugotal

föremål stannar Sophus Müller, trots det att de funnits i otvivelaktiga bronsålderslager, i någon tvekan, om de verkligen tillverkats och brukats i bronsåldern: en stridsyxa med skafthål, vissa yxor av annan typ, dolkarna och sågarna av flinta; allt föremål, för vilkas framställande det kräfts stenålderns hela kultur och konstfärdighet, och av vilka ett par tidigare hänförts till början av yngre stenålder. Men han vågar icke hävda motsatsen, och det synes honom ifråga om vissa anträffade hjorthornsyxor och bendolkar, vilka icke skiljer sig från den äldre stenålderns, som om en alldeles oförändrad tradition i förarbetningen sträckt sig genom hela den neolitiska tiden fram i bronsålderns slut.

Jag sammanfattar i korta drag gången i vad här framlagts och de resultat, till vilka det leder.

Kostbarheten av den brons, som i förhistorisk tid fördes till Norden och där fann användning, torde vara ofrånkomlig; arten av fornsaksinventariet visar, att denna metall i större utsträckning tagits i användning endast för vapen och smycken, icke för arbetsredskap; boplatsfynden, att redskapen under hela detta skede, i den nordiska bronskulturens centrum, fortfarit att vara utom av horn och ben övervägande av flinta. Dessa redskap har icke endast utgjorts av stenålderstyper från yngsta tid; redskap till och med från den äldre stenåldern och från den yngre stenålderns älsta tid ligga blandade med dessa.

Man gjorde otvivelaktigt orätt, om man med utgångspunkt från det här sagda i bronsåldern såge endast en maskerad stenålder. Bronsen har en gång i tiden spelat sin stora roll i Norden; bronsåldern är ett skarpt markerat skede för sig. Men detta skede faller helt inom tidsramen av stenåldern. Samhällets sociala differentieringsprocess, började redan långt tidigare, har under detta skede nått en höjdpunkt; en mäktig överklass, om vilken de stora högarna med deras rika gravgods talar, har framträtt; den förfinade kultur, som ger bronsåldern dess prägel, är dennas. Men bakom herrefolket med de praktfulla stridsvapnen, smyckenas mångfald, de tatuerade ansiktena, skymtar, arbetande för dessa få, den

breda massan av befolkningen, till vilken ett och annat föremål av brons sjunker ned och i vars gravar det också lägges, men som i stort sett lever kvar i stenålder.

Stenålderns slut flyttas på detta sätt något årtusende ned i tiden. Den kan först ha upphört, då jernet, efter att i århundraden ha varit känt, blivit så lätt tillgängligt och så billigt i pris, att det utträngt stenen.

Lauritz Weibull.

(Tryckt i januari 1923).

Gånggriftsundersökningar i Harjagers härad.

I. Dubbelgånggrift i Kjävlinge socken.

Å nr. 3 Annehill i Kjävlinge socken, vilket äges av lantbrukaren Lars Åkesson, ligger en av de få skånska dubbelgånggrifterna. Närmare bestämt ligger graven tio meter från V. Karabys sockengräns och ungefär tjugo meter väster om landsvägen från Kjävlinge till Landskrona. Gånggriften finnes utsatt å ekonomiska kartbladet »Kjävlinge».

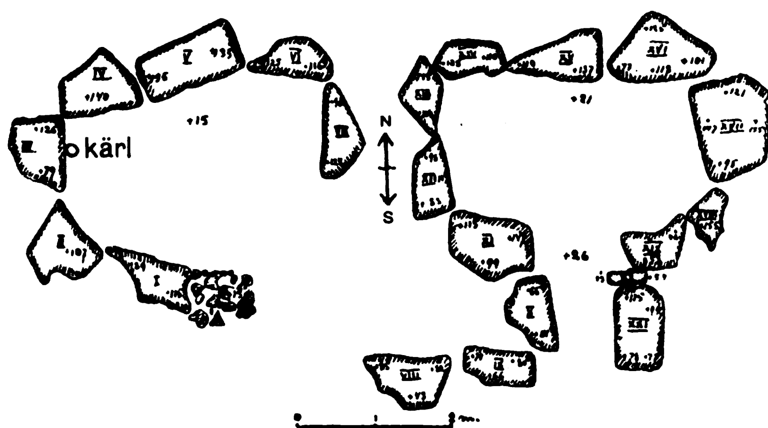

Fig. 1.

Undersökningen av graven verkställdes under sista veckan av april och första i maj 1919.

Som det torde framgå av planteckning fig. 1, är gravmonumentet en typisk dubbelgånggrift; den är emellertid delvis förstörd, då man avlägsnat flera av sidohällarna och samtliga takstenar. Dessutom äro stora delar av de ännu kvarstående ste-

narna bortsprängda; borrhål finnas i flertalet av dem. Någon egentlig gravkulle omgiver inte gravarna, frånsett en meterbred remsa å norra och östra sidan.

Den västra gånggriften är mest förstörd. Här saknas de två sydöstligaste sidohällarna i kammaren, gångens båda sidostenar och alla takhällarna. Från samtliga ännu bevarade stenar, med undantag av VII, äro stycken bortsprängda. Från I äro övre delen och ena sidan bortsprängda, från II och III övre partierna, från IV ett stycke av ena sidan och från V och VI hela övre ytorna. Vid undersökningens början låg VII kullvräkt, men lät jag uppresa densamma på sin ursprungliga plats; därvid kom den sannolikt att stå något djupare än förut, vilket framgår av höjdsiffrorna — stenarna IV och VII ha sina ursprungliga ytor bevarade, men ändå är höjddifferensen 16 cm. Inga av sidohällarna ha varit kluvna, men de ha sin ursprungliga, hos flera stenar rätt jämna yta vänd inåt kammaren.

Delar av samtliga sidostenar i den östra gånggriften äro ännu i behåll. Stenarna X, XI, XII, XIII, XV, XVII, XX och XXI äro hela. Från XIV, XVI och XVIII äro stycken bortsprängda: XVIII är dessutom kluven i två delar, men bitarna äro ställda ovanpå varandra. Den övre delen låg före undersökningen inuti kammaren, men upprestes densamma på det i jorden kvarstående fotstycket. Av stenen XIX är endast basen bevarad.

Mellan kammaren och gången har det funnits två helt små, låga stenar, vilka skjutit ett stycke ut i gången; de torde sannolikt ha tjänat som stöd för någon dörr e. d. Endast den ena stenen — XX — är bevarad.

Gångarna, som öppna sig åt söder, ha varit förenade sinsemellan med två stora stenar, vilka äro obetydligt lägre än gångarnas sidohällar.

Den västra kammaren har en längd av 3,5 meter och en bredd av cirka 2 meter, den östra en längd av nära 3,5 meter och en bredd av ungefär 2 meter. Kamrarnas inre höjder torde ha varit 1,2—1,4 m.

Gångarna ha varit byggda av sten i samma storlek som dem, varav kamrarna uppförts. De ha varit obetydligt lägre än kamrarna och knappt 1,5 meter långa.

Först undersöktes den östra graven. Det visade sig snart, att denna någon gång förut blivit plundrad; jorden var nämligen fullständigt omrörd och ända ner i bottenlagret uppblandad med tusentals små glasskärvor, bitar av modärnt lergods, ben av husdjur m. m.

Min undersökning av denna grav fick sålunda endast till uppgift att genom sållning av jorden framleta de fornsaker, som

lämnats kvar. För säkerhetens skull lät jag genomgräva graven i två skikt; i det översta, som var cirka en meter mäktigt, hittades icke en enda fornsak men väl glasskärvor o. d. I det undre skiktet, som blott var 20 à 30 cm. mäktigt, lågo alla fornsakerna: inga av dem tycktes ligga i fullt orubbat läge, då strax invid och t. o. m. under dem hittades modärna saker; anmärkningsvärt är, att samtliga föremål anträffades å ett mindre område i kammarens mitt. — Vid gångens mynning, strax invid sydöstra stenens fot, låg en halv bärnstenspärla; den tycktes ligga i en bit orubbat lager, under det att jorden i den övriga delen av gången var omrörd.

I västra kammarens bottenlager hittades ungefär hälften av en oornerad lerurna; den låg invid stenen III. Prässade intill stenen V hittades rester av undre extremiteterna av människa; strax invid benen låg en hjärtformig pilspets, fig. 2 a.

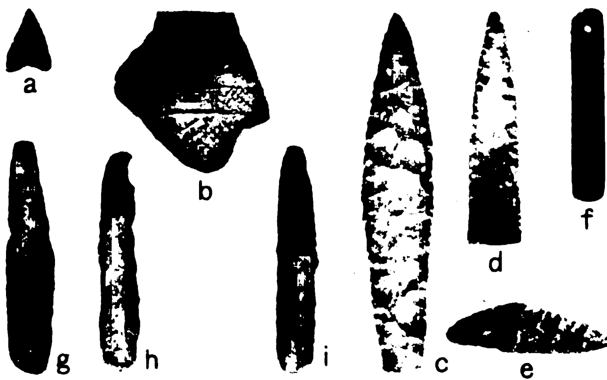

Fig. 2.

På den plats, där gången skulle ha funnits, lågo några små stenar, antagligen rester efter ett stengolv; några golvplattor hittades ej i kammaren. Ovanpå stenarna i gången låg en del bitar av en ornerad lerurna av gånggriftstyp, fig. 2 b.

Fornsaker.

I. *Västra kammaren.*

a. ungefär hälften av ett oornerat skålformigt lerkärl; väggarna äro raka och bottnen flat; höjd 9,5 cm.; mynningsdiameter cirka 13 cm.;

b. hjärtformig pilspets, längd 2,6 cm., fig. 2 a;

c. obrända människoben: delar av nedre extremiteterna;
d. benpryl?, längd 9,2 cm.

II. *Västra gången.*

a. ett tiotal bitar av ornerat lerkärl; närmast mynningen har det varit ornerat med fyra horisontella sicksacklinjer. Halspartiet är uppdelat i två rader rektangulära fält, omväxlande oornerade och dylika med rutmönster; kärlkroppen har varit ornerad med breda band med olikartade ornamentsmönster, fig. 2 b.

III. *Östra kammaren.*

a. spjutspets av flinta, längd 14,9 cm., fig. 2 c;
b. övre hälften av en spjutspets av flinta, längd 9,5 cm., fig. 2 d;
c. månformig såg eller liten spjutspets, längd 7 cm., fig. 2 e;
d. skifferhänge med från ena sidan borrat hål; längd 7,8 cm., fig. 2 f.;
e. tre bearbetade flintspån, använda som eldslagningsstenar, fig. 2 g—i.

IV. *Östra gången.*

a. ena hälften av en vacker bärnstenspärla i form av dubbeleggad yxa; yxan tillhör typen med runt huvud, fig. 10 å.

Dubbelgånggriften i Kjävlinge påminner mycket om Stora Kungsdösen i Östratorp [1]). Denna grav har tvenne kamrar — den ena sex-, den andra sjusidig — försedda med var sin gång; vid mynningen äro gångarna sammanbundna genom två stenar, vilka äro lika höga som kamrarnas och gångarnas sidohällar; vidare äro alla sidostenarna i hela gravmonumentet ungefär lika höga samt gångarna relativt korta.

Kjävlingegravarna ha visserligen i det närmaste rektangulära kamrar, ehuru de äro något avrundade i de båda hörnen närmast gången. För övrigt är överensstämmelsen med Östratorpsgraven påtaglig: de korta gångarna, som genom två stora stenar äro sammanbyggda, och de i kamrar och gångar lika stora stenarna. Man skulle kunna säga, att Kjävlingegravarna på grund av kamrarnas mera rektangulära form typologiskt sett stå något senare än dem från Östratorp. Gravmonumentet torde vara uppfört under en tidig del av gånggriftstiden.

Gravarna ha varit använda redan under äldre gånggriftstid. Därom vittnar den dubbeleggade bärnstenspärlan, en typ, som förekommer redan under övergångsskedet mellan dös- och gång-

[1]) En offerplats från stenåldern (Lunds Univ:s Årsskrift N. F. Afd. 1 Bd 15. Nr. 1).

griftstid. — I Östratorpsgraven hittades två halva dubbeleggade yxor av grönsten.

Om man får döma av de sparsamma fornsaksfynden, torde man emellertid ej använt gravmonumentet synnerligen ofta; i den västra kammaren har man väl gravsatt ett lik under förra hälften av gånggriftstiden; från denna grav förskriver sig det ornerade lerkärlet, som står nära de av förf. i »Bidrag till kännedomen om äldre megalitkeramiken i Skåne och Danmark» pl. VI figg. 1—2 avbildade kärlen.

Platsen för fynden av kärlen och bärnstenspärlorna antyder, att båda gravarna blivit städade någon gång under stenåldern för att bereda rum för nya begravningar.

I västra kammaren har man gravsatt ett nytt lik under senare hälften av gånggriftstid; till denna grav hör den lilla hjärtformiga pilspetsen och möjligen även de anträffade människobenen.

Det lilla ornerade, skålformiga kärlet får väl närmast anses tillhöra en tredje grav — från hällkisttiden.

Östra kammaren har använts till ungefär samma tid och i samma utsträckning som den västra; från någon del av gånggriftstidens senare del förskriver sig väl en grav med de båda spjutspetsarna — möjligen två gravar. Under hällkisttiden har man åter begagnat graven; det lilla skifferhänget får väl räknas till denna tid.

Till slut återstår den lilla månformiga »sågen». Den är ej av så utpräglad form, att man med säkerhet kan avgöra, om densamma använts som såg eller spjutspets. Sågarna äro ju som bekant rätt sällsynta i nordiska gånggrifter.

II. Gånggrift i Södervidinge socken.

Ett par hundra meter norr om Särslövs by i Södervidinge socken finnes å nr. 4, lantbrukaren Per Nilssons egendom, en mindre, nästan alldeles flat gravkulle; den är utsatt å ekonomiska kartbladet »Kjävlinge».

Då jag vid mitten av maj månad 1919 började min undersökning av denna kulle, kunde man i dess norra hälft skymta sidostenarna till en rektangulär gånggriftskammare samt tvenne större stycken av en takhäll; i kullens södra del syntes ännu en något mindre sten, vilken stod mitt för och i rät vinkel med kammarens längdriktning.

Som planteckning fig. 3 visar, är graven en typisk gång-

grift med cirka 5,5 m. lång och 2 m. bred kammare samt en mer än 5 m. lång gång, som är något lägre än kammaren; höjden i kammaren är cirka 110 cm., i gången 90 cm. Vid sprängningsarbeten ha kammarens sidostenar dels rubbats, dels fullständigt eller delvis bortförts; av takhällar finnas endast två större fragment i behåll. Gångens samtliga sidostenar äro orörda,

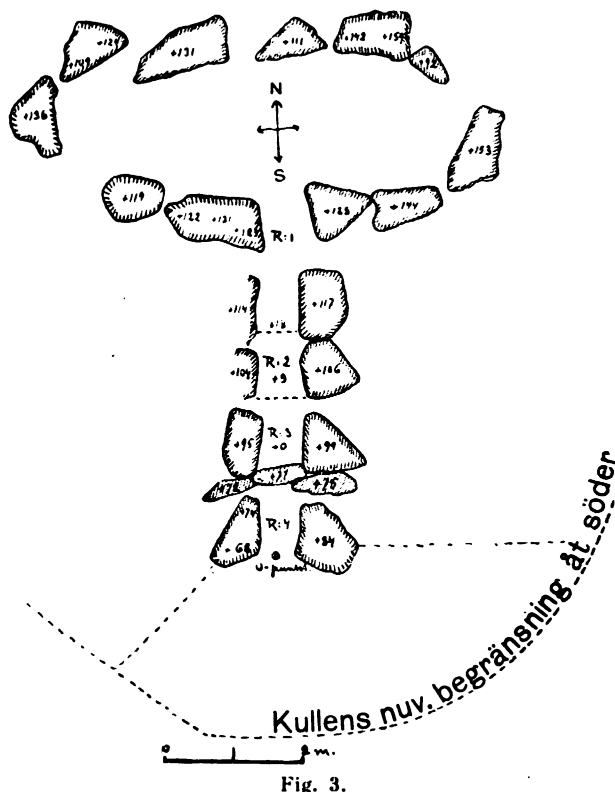

Fig. 3.

men takhällarna ha förstörts; bredden i gången är ovanligt liten, 55—60 cm.

En sidostens längd in i gången ha vi en dörromramning: mellan första och andra paret sidohällar ha inskjutits två små med de övriga i det närmaste lika höga stenar, vilka nå ett fåtal cm. in i gången; dessa ha tjänat som dörrposter och ha som överliggare en flat sten. Som golvplatta har man använt en tunn stenflisa; dörröppningen är blott 45 cm. bred och föga mer än 65 cm. hög.

Några mera intresseväckande fornsaker funnos varken i kammaren eller gången; kammaren var skattesökt, sannolikt i sen tid. Å platsen utanför ingången låg emellertid ett mäktigt kruk- och stenlager, som sträckte sig cirka $^1/_2$ m. väster om och mer än tre meter öster om ingången. Krukresterna hittades till största delen på ett djup, som ligger under nuvarande markytan, starkt koncentrerade till ett mindre område; lagret sträckte sig en bit ut i åkern invid kullen. Med all sannolikhet har en del av krukmaterialet genom plogen förts bort eller alldeles förstörts.

Fornsaker.

Kammaren. Ett stort träd stod mitt i kammaren och uppfyllde med sina rötter nästan fullständigt densamma; bit för bit sågades rötterna bort, och undersöktes den sparsamma mylla, som fanns mellan dem. Det kunde därvid konstateras, att kammarens golv varit belagt med tunna plattor; en del av dessa funnos ännu kvar i kammarens västra del, under det att dylika saknades i

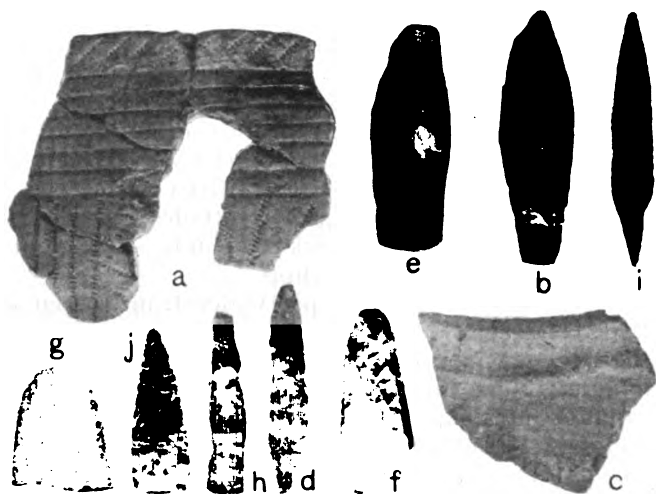

Fig. 4.

den övriga delen. De ännu bevarade plattorna voro genom trädrötternas inverkan förskjutna ur sina ursprungliga lägen.

Man hade all anledning vänta, att i en grav som denna med, som vi skola se, ett mäktigt kruklager av tusentals ornerade bitar utanför ingången finna åtminstone några krukbitar av samma slag inne i kammaren, men detta var ingalunda fallet. De enda kärlbitar, som hittades här, voro ett dussintal oornerade av grovt gods,

snarlikt det, som hittas i hällkistorna. De lågo alla spridda i den mest omrörda delen av kammaren, d. v. s. i den östra halvan. Övriga fornsaker, som hittades här, voro: en ungefär 1 kvcm. stor bit av ett kärl tillhörande bandkeramiken, samma kärl som fig. 4 a, samt ett litet, i två bitar slaget, illa arbetat spjutblad av flinta, längd 10,5 cm., fig. 4 b.

Gången. Gången var, som jag nämnt, orörd; dock hade samtliga takstenar avlägsnats. Den var fylld med jord ända upp till stenarnas översta yta samt övervuxen med grästorv. För att kunna följa spridningen av keramiken undersöktes gången i fyra rutor — jämf. planteckning fig. 3.

1:sta rutan närmast kammaren lämnade endast ett par bitar bandkeramik, däribland delar av bottnen till en urna, fig. 4 a samt ett par flintstycken utan bearbetning.

2:dra rutan innehöll tio bitar av samma kärl som i 1:sta rutan samt ända uppe under grästorvan ett kantstycke av stenålderskärl, fig. 4 c; detta torde ha ditkommit, sedan gången fyllts med jord.

3:dje rutan hade flera större bitar av samma kärl med bandornamentik, däribland ett kantstycke samt delar av ett megalitiskt kärl — kantstycke — en spånpil, fig. 4 d och två flintspån.

4:de rutan eller området utanför dörromramningen lämnade ett par små bitar av det nämnda bandkärlet samt en del ornerade kärlstycken av minst två eller tre megalitiska kärl.

Samtliga kärlbitar och fornsaker hittades i gångens bottenlager, som var 10 cm. mäktigt; icke en enda — med undantag av nämnda fig. 4 c — låg högre upp.

Av ovanstående förteckning på fynden från gången ser man strax, att det endast är *ett* kärl, som dominerar. Kärlet, som är med vanlig bandornamentik, hittades spritt i hela gången och ända in i kammaren; ingen bit hittades däremot utanför gången. Det största antalet bitar låg strax innanför dörromramningen. Det ser ut, som om kärlet varit placerat i gången och där sönderslagits, varvid bitarna spritts åt skilda håll. Detta måste emellertid ha skett, innan gången fyllts med jord.

I hela gången, med undantag av mynningen eller området strax invid kärllagret med tusentals bitar, hittades blott *ett* kärlstycke av megalitisk typ; detta faktum stärker min nedan framhållna åsikt, att det rika, megalitiska kärlmaterialet aldrig varit inne i kammaren.

Utanför gångens mynning. Å ett område av cirka tolv kvm:s storlek utanför och öster om ingången låg det rika krukmaterialet; anmärkningsvärt är, att lagret icke sträckte sig längre

väster på än till gångens sydvästra sidohäll, men cirka tre meter öster om motsvarande sydöstra sten. Vidare är att märka, att mer än 75 % av krukbitarna lågo i ett lager strax ovanpå den orörda alven, under det att helt få bitar hittades längre upp i kullen. En stor mängd av urnebitarna lågo insprängda mellan kullerstenar av ungefär en mansbördas storlek.

Det skulle föra för långt att här ingå på alla de fynd, som gjordes utanför ingången, särskilt beträffande det synnerligen rika kärlmaterialet. Jag får nöja mig med att behandla fornsakerna av sten och flinta samt de bäst bevarade föremålen av lera.

1. Tjocknackig flintyxa av smutsgrå flinta; endast slipad närmast eggen; något skadad i banen; längd 14,7 cm., fig. 4 e.

2. Hålslipad flintyxa, närmast en enmansgravtyp skadad i eggen; längd 11,8 cm., fig. 4 f.

3. Banedelen av tjocknackig slipad grönstensyxa; nuv. längd 8 cm., fig. 4 g.

4. Smalmejsel av blågrå flinta; illa arbetad, oslipad, längd 11,8 cm., fig. 4 h.

5. Tresidig pilspets med tånge; längd 10 cm., fig. 4 i.

6. Liten avbruten spjutspets av flinta, längd 6,6 cm., fig 4 j.

7. Frånsprängd flisa av slipad flintyxa, några flintspån, därav flera med skrapegg samt några andra flintstycken.

8. Litet flintstycke med nästan halvcirkelformig skrapegg; använd till skrapning av trä e. d.

9. Rester av solsymbol av lera, fig. 7 a. Ett par dm. från gångens sydöstra sidohäll lågo på ett ställe resterna av en synnerligen märklig s. k. solsymbol. Den torde ha varit av samma form som våra två andra förut kända från Fjälkinge och Östratorp. Solsymbolen har bestått av en rund tämligen tunn skiva med tvenne små handtag, som suttit vinkelrätt mot symbolens längdriktning. Visserligen passa ej de olika bitarna av symbolen samman, men man torde dock få rekonstruera den efter de båda förut kända. Rester av något skafthål finnes icke.

Närmast randen har skivan varit ornerad med två koncentriska ringar, bildade av små, intryckta bågformiga element; med dessa linjer som baser äro sexton(?) halvcirklar ställda, bildade av tvenne koncentriska rader bågformiga element. Nästan hela skivans mitt saknas. Av de smärre rester, som finnas kvar, kan man antaga, att mitten varit ornerad med halv- eller helcirkelformiga ornament av samma slag som de förut nämnda.

De båda handtagen, vilkas plattor äro ornerade, äro prydda med flera rader bågformiga element. I de bevarade handtagsdelarna finnas inga spår efter kanaler eller hål för trästång.

10. Brämkopp d. v. s. kärl med skålformigt halsparti, fig. 11 e, närmast som »Bidrag etc.» pl. III: 24. Större delen av kärlkroppen och halspartiet samt en bit av mynningsranden äro bevarade. Halsen har varit ornerad med tvenne horisontella sicksacklinjer, en vid randen och en på halsens halva höjd; mellan dessa sicksacklinjer finnas breda band, bildade av inskurna fina streck. — Halsens insida har varit ornerad med ett liknande ornamentsmönster, dock med den skillnaden, att sicksacklinjerna utbytts mot tvenne rader små bågformiga element. — Kärlkroppen har varit ornerad med vertikala, tätt ställda linjer i gropteknik; linjerna nå nästan ända ned i kärlets botten, som varit kupig eller något tillplattad. Kärlkroppen har ovanligt tjocka väggar, 14—15 mm., under det att mynningen är blott 3—4 mm. tjock. I godset finnas flera intryck av sädeskorn.

11. Några större stycken till en stor skål med hög fot fig. 8 a. Foten har varit ovanligt hög, cirka 21 cm.; skålens höjd kan ej bestämmas, då inga större stycken kunnat sättas samman. Foten har varit indelad i breda vertikala band, vilka utfyllts med en vertikal rad rutor; skålen har också varit indelad i rutor. Rutorna äro i sin tur utfyllda med ett smårutigt mönster. Nederst runt foten löper en smal bård med smårutigt mönster. Inom denna bård finnas små rakt igenom borrade hål; avståndet mellan hålen är 7 cm.

12. Litet kärl med skålformig hals, fig. 7 b; halsen ornerad med en hängande och en stående rad trianglar, utfyllda med smårutigt mönster. Buken markeras endast genom en inskuren linje; kärlkroppen ornerad med vertikala, smala band, vartannat oornerat, vartannat med smårutigt mönster. Invändigt är randen prydd med en rad hängande trianglar.

13. Ovanligt stort kärl av tunnt, brunaktigt gods, fig. 7 k. Randorneringen består av en rad vertikala kamintryck och därunder en horisontell sicksacklinje. Halsen är prydd med vertikala linjer, ordnade i breda band. Buken är starkt markerad och har sin särskilda ornering: en rad korta, vertikala linjer. Kärlkroppen är försedd med dels relativt smala band, rutade och ornerade, dels med breda fält, triangulärt indelade; en del av triangelytorna ha rutmönster, de övriga äro oornerade.

---

[1]) O. Montelius, Minnen från vår forntid, fig. 686 och F. Hansen, En offerplats från stenåldern (Lunds Univ:s Årsskrift N. F. Afd. 1. Bd 15. Nr 1.) fig. 1.

III. Gånggrift i Höj socken.

Något väster om Kjävlinge, ungefär vid Höjsmölla, har Kjävlingeån ett sydvästligt lopp. Invid åns nordvästra strand är en höjdplatå, bildad av moränlera. Helt nära den branta sluttningen ned mot ån ligga två ättehögar: den nordligare av betydande storlek och planterad, den sydligare (cirka 150 m. från den förra) till det yttre helt obetydlig. Båda gravkullarna ligga å Hans Anderssons ägor i Höj socken och äro utsatta å ekonomiska kartbladet »Kjävlinge».

Av ren tillfällighet blev den sydligare kullen uppmärksammad och undersökt sommaren 1919. Genom schaktningsarbeten hade nämligen ägaren bortfört norra delen av kullen, varom anmälan gjordes till riksantikvarien. Det bortförda sväriska segmentets lodräta höjd var 3,3 m., dess längd 10—11 m. och dess horisontella höjd i jordytans plan 4—5 m. Efter skedd besiktning av skadorna å gravkullen erhöll förf. rätt att undersöka densamma.

Sedan gravkullen fotograferats och uppmätts, igångsattes undersökningen. Till ledning vid undersökningens påbörjande hade vi: 1. ett större stenröse i kullens norra del, delvis blottat genom jordägarens schaktningsarbeten, 2. ena hörnet av ett större stenblock, beläget i kullens västra hälft och 3. en flat sten av cirka en kvm:s storlek, belägen i kullens sydvästra del i nivå med den omgivande markytan. Av det nämnda hade man skäl att förmoda, att gravkullen i sin botten gömde en större gånggrift, till vars kammare och gång de båda stenblocken hörde. När eller till vad ändamål stenröset anlagts kunde däremot ej utan närmare undersökning avgöras.

Det gällde först att lösa problemet stenröset. Arbetet härför tillgick så. Det överliggande jordlagret (kullens ytlager) avschaktades, varpå stenrösets yta rengjordes. Det visade sig därvid, att stenarna i rösets yta voro vittrade, varav man kunde draga den slutsatsen, att de en gång i tiden legat i dagen eller varit övervuxna av ett tunnt vegetationstäcke. Samtidigt som röset blottades, framgrävdes konturerna av två stora takstenar, vilka lågo över östra och mellersta delarna av en stor rektangulär stenkammare. Över kammarens västra del saknades dylik sten. Nämnda röse sträckte sig längs östra delen av kammarens norra långsida, ungefär till mellersta takstenens mitt, samt längs östra kortsidan och nådde upp i höjd med takhällarnas övre ytor. Om stenlagret ditlagts samtidigt med byggandet av stenkammargraven, hade det varit att vänta, att det ej sträckt sig högre än till

takhällarnas undre ytor eller till samma höjd som de låga jordkullar, som i regel omgiva stenålderns megalitgravar. För att få klarhet i denna sak var det nödvändigt undersöka rösets djup. En brunn av ett par kvm:s yta upptogs till ett djup av cirka $^1/_2$ meter under jordytan invid kullen. Ända ned till orörd alv sträckte sig stenlagret. Detta gjorde problemet ännu mera komplicerat. Därtill kom, att stenarna i rösets inre voro »färska»,

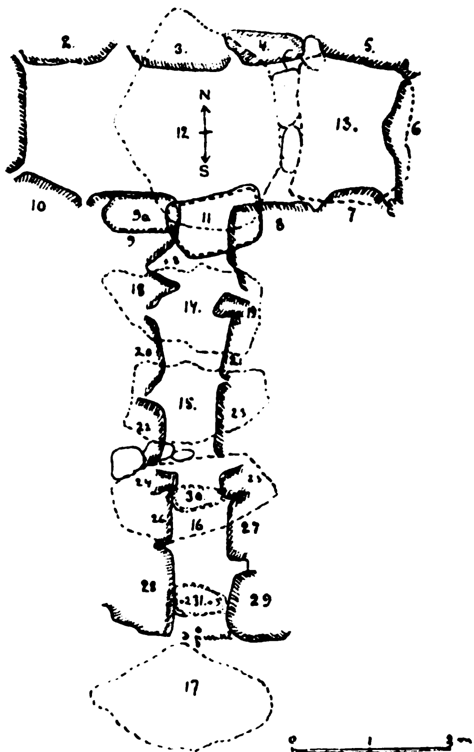

Fig. 5.

d. v. s. hämtade direkt ur moränen. Förklaringen till det sagda fick man först, när man kommit in i kammaren och fått se väggarnas konstruktion.

Efter detta misslyckade försök att bestämma åldern på stenröset fortsattes framgrävningen av stengraven. Som nämnt låg i kullens sydvästra del en flat häll. Då denna låg utefter en linje, som kunde tänkas dragen genom kammarens mitt vinkelrät mot kammarens längdriktning, var det mer än sannolikt.

att den tillhörde en lång gång, som utmynnade i kullens södra del. Stenen framgrävdes och ett fyra meter brett schakt upptogs vinkelrätt mot kammaren. Snart hade vi blottat gångens tre fritt liggande takhällar. Vid fortsatt nedgrävning påträffades utanför den sydligaste takstenen (sten 16) dörren, som tillslöt gången utåt. Dörren bestod av två flata stenar; den ena tillslöt nästan hela öppningen, under det att den mindre blott var ditsatt för att tilltäppa en mindre öppning strax under takstenen. Därpå öppnades gången. Den var ända upp till taket fylld med jord, sten o. d. Närmast taket hade vi ett 2—3 dm. mäktigt lager ytterst fin sand; detta lager hade bildats under tidernas lopp och sippraț ned genom springorna i taket. Den egentliga utfyllningen av gången bestod av en blandning av lera, jord och sten; ungefär 50 % var sten. Lagret var 6—7 dm. mäktigt och sträckte sig genom hela gången. Ursprungligen har väl detta lager utfyllt gången ända upp till taket, men sedermera genom hopsjunkning lämnat rum för nämnda sandlager. Under detta sten- och jordlager låg det egentliga kulturlagret från stenåldern, vari samtliga föremål från denna tid påträffades. När själva ingången skulle framgrävas, visade det sig, att gången var en sten längre, än som förmodats. Utanför det yttersta paret sidostenar med kvarliggande takhäll stodo ytterligare två stenar. Det var därav tydligt, att den framgrävda flata stenen (sten 17) en gång legat som takhäll över dessa sidostenar. Härvid vill jag endast påpeka, att jorden mellan dessa fristående sidostenar ej bestod av samma slags fyllning som i gången utan av nedrasad kulturjord, men även denna utan fornsaker. — Sedan gången gjorts klar, framgrävdes kammaren i sin helhet.

Såsom planen fig. 5 visar, har kammaren rektangulär form, nära fem meter lång och två meter bred. — Norra långsidan är uppbyggd av fyra hällar, vilka äro placerade tätt intill varandra; mellan ett par av stenarna äro de triangulära öppningarna närmast taket utfyllda med på varandra staplade tunna stenplattor. — Västra kortsidan har endast en sten; någon packning av stenflisor mellan denna sten och stenarna i de båda långsidorna finnes ej. — I avseende på uppbyggnad är den östra kortsidan av mera komplicerad art. Man har här saknat tillgång till en så stor sten, att den kunde utfylla hela kortväggens yta, fig. 6. Man insatte därför först en triangulärt formad sten, vilken endast nådde upp till $^2/_3$ av den tilltänkta takhöjden, därjämte en mindre sten, vilken utfyllde en god lucka. De triangulära fälten mellan dessa båda stenar och de båda långsidorna utfylldes därefter till den större stenens höjd av väl packade stenflisor. Nu voro alla tre väggarna i östra delen av kammaren uppförda till

samma höjd, men betydligt lägre (cirka $^1/_2$ m.) än i den övriga delen av kammaren. För att utöka höjden i kammarens östra del uppfördes då ovanpå sidohällarna ett kullerstenslager av cirka $^1/_2$ m:s mäktighet. Det visade sig nu, att detta kullerstenslager hade organiskt samband med stenröset utanför stengraven. Röset var nämligen uppfört efter ett enkelt system av överkragning. Varje högre belägen sten i röset sköt, i riktning mot kammarens vägg, ett stycke ut över den närmast underliggande. För att giva de stenar, varpå takstenen skulle vila, en viss stadga, hade

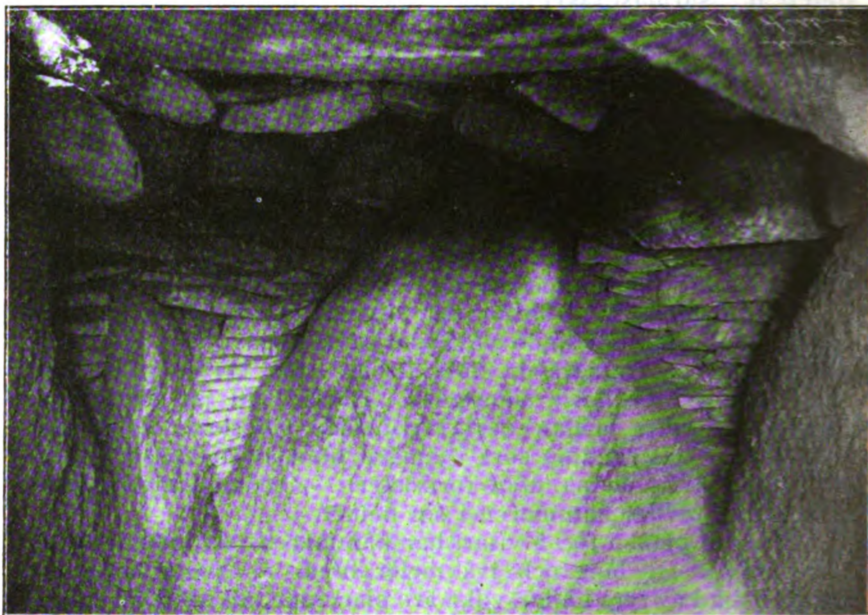

Fig. 6.

man påfyllt röset utanför takhällen med ett lager kullerstenar, som nådde upp i höjd med takhällens övre yta. Detta kullerstenslager av takhällens tjocklek verkade som en motvikt mot takstenens tryck. Utan denna motvikt skulle det varit otänkbart, att östra takstenen, som endast vilar några få cm. in på kullerstenslagret, kunnat ligga kvar på sin plats. — Södra långsidan har fyra hällar. Även här har man haft svårigheter att dragas med, när man skulle uppföra ingången från kammaren till gången. Stenarna 8 och 9 äro gemensamma för kammare och gång. Dessa stenar äro emellertid inte lika höga; den västra är 3—4 dm. lägre

än den östra. För att få lika höga stöd placerades därför en stenplatta ovanpå den lägre sidostenen. På de nu lika höga stöden lades därefter en tämligen tjock sten, vilken nätt och jämnt nådde över från det ena stödet till det andra. Denna sten bildar tak över gångens inre del. På denna sten har den mellersta takstenen över kammaren en av sina båda stödjepunkter; den andra utgöres av en tunn stenplatta, som inlagts mellan takblocket och den norra långsidans mur. — Kammaren har ursprungligen haft tre takhällar; den västra är nu förstörd; enligt berättelse skall den ha sprängts för ett trettiotal år sedan. Den mellersta takstenen har mäktiga dimensioner: längd cirka 3,5, bredd 2,5 och tjocklek 1—1,4 m.; den östra takstenen är betydligt mindre.

Det torde inte vara för mycket sagt, att Höjgånggriften är ett av våra sinnrikast uppförda stenåldersmonument. Byggmästaren har på grund av vissa tekniska svårigheter måst lösa rätt så svåra konstruktiva problem. Vid uppläggningen av takblocken måste han därvid ha begagnat sig av vissa anordningar. Runt de flesta av våra större megalitgravar finnes en låg jordkulle; denna anses merendels ha ditlagts som stöd för sidohällarna, för att de inte skulle rasa utåt. Den torde i stället ha tjänat som sluttande plan, när man skulle lägga upp takblocken.

Gången till gånggriften mynnar ut åt söder. I vardera långsidan finnas fem sidostenar, däri inräknade de stenar, som äro gemensamma för kammare och gång. Gångens längd är 5,5 m. Den har ursprungligen haft fem takhällar. Numera finnas blott fyra i orubbat läge; den femte ligger, såsom redan nämnt, nedväkt utanför gångens mynning.

Strax innanför gångens mynning ligger en tröskelsten. Något längre in, cirka 2 m. från mynningen, finnas två dörrposter med tröskelsten. Överstycke till dörren saknas; dylikt kan ha varit av trä, då dörrposterna inte nå ända upp till taket utan sluta 15—20 cm. från detta. Dörrposterna äro lösa stenar, insatta mellan sidohällarna. Mellan de näst innersta och innersta stenparen i gången finnas två liknande dörrposter; dessa nå ända upp till taket.

På ett par ställen i gången är en vackert lagd tätning av tunna flisor insatt mellan sidohällarna. Mellan takstenarna och sidohällarna har man packat en massa kullerstenar, ovanpå dessa ett tjockt lager krossad flinta.

Fornsaker.

I gången.

G: I, yttersta delen av gången, området mellan stenparet utan takhäll. 1. Bärnstenssmycken: a. nästan hel bärnstens-

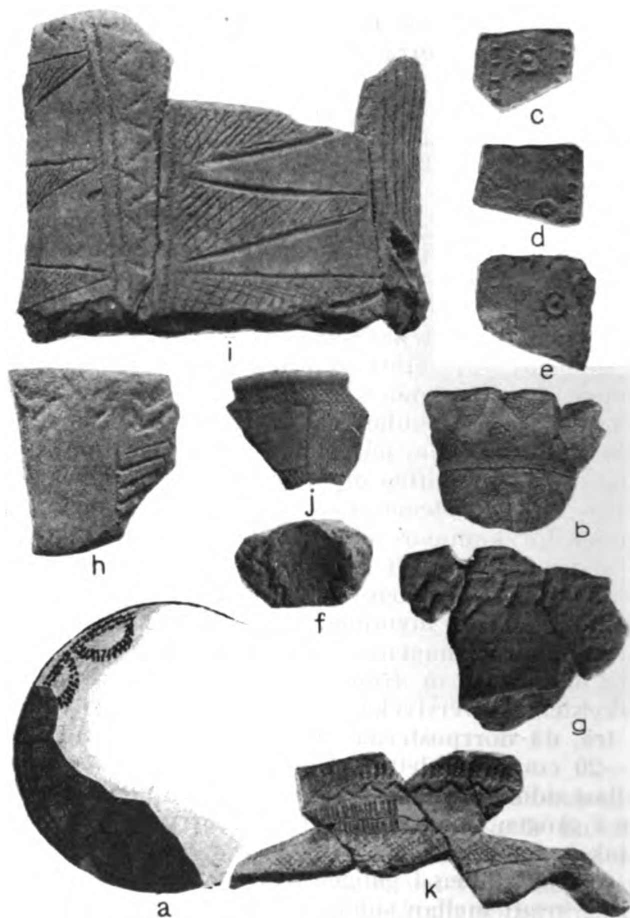

Fig. 7.

pärla i form av dubbeleggad yxa, flat typ; längd 3,3 cm., tjocklek 7 mm., fig. 10 m. — b. ena hälften av stort bärnstenssmycke i form av flat, dubbeleggad yxa, nuv. längd 3,3 cm., bredd 5,2 cm., tjocklek 1,4 cm. Andra hälften hittades utanför gångens myn-

ning, fig. 10 q. — c. hälften av ett bärnstenssmycke, närmast i form av yxa, nuv. längd 1,8 cm., fig 10 n. — d. litet stycke oarbetad bärnsten. — e. bit av bärnstenspärla, dubbeleggad typ. 2. Tunnbladig yxa, väl slipad, delvis även å smalsidorna, längd 14,2 cm., fig 9 l. 3. Flintspån m. m.: a. flintspån med skrap-

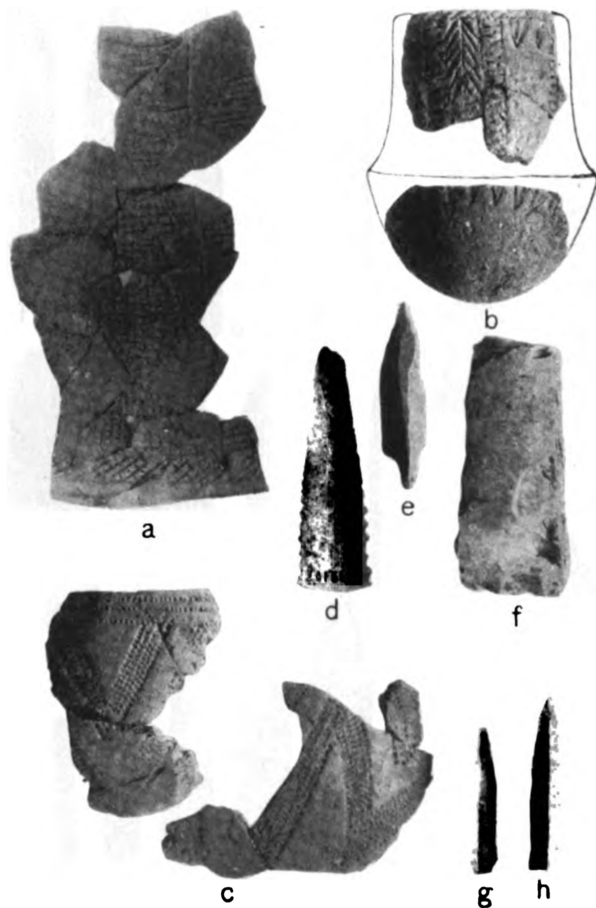

Fig. 8.

egg. — b. tretton andra flintspån utan egentlig bearbetning. 4. Två brända benbitar, den ena tillhörande huvudskålen av människa; å densamma finnas två fina inskurna linjer. 5. Stycke obränt människoben, del av djurtand. 6. Litet ornerat kärlstycke.

G: II, området t. o. m. andra tröskelstenen. 1. Bärnstenssmycken: a. hel bärnstenspärla i form av dubbeleggad yxa, längd 4,3, tjocklek 3 cm., fig. 10 b. — b. liten bärnstenspärla i form av dubbeleggad yxa, längd 1,5 cm. — c. bärnstenssmycke, triangu-

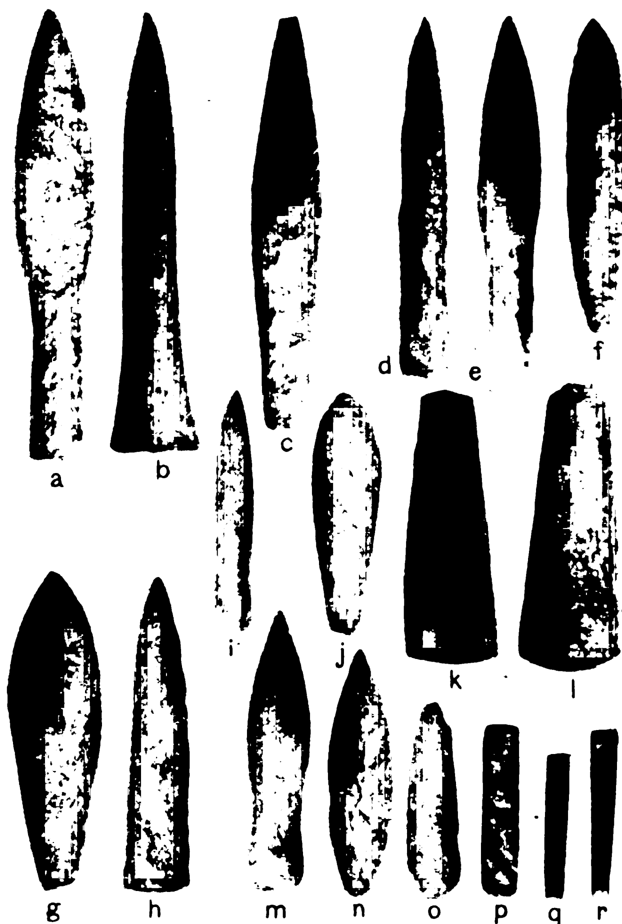

Fig. 9.

lär form, längd 1,9 cm., fig. 10 o. — d. ena hälften av bärnstenspärla i form av yxa, flat typ, längd 1,4 cm. — e. bit av bärnstenspärla i form av yxa, rund typ, längd 1,7 cm. — f. en del småbitar av bärnstenspärlor. 2. Tunnbladig yxa, väl slipad å ena flatsidan, spår efter slipning å smalsidorna, längd 13,2 cm.,

fig. 9 k. 3. Litet spjutblad, tämligen tunnt, längd 12,1 cm., fig. 9 n. 4. Frånsprängd flisa av slipad flintyxa; fjorton spån o. d. utan egentlig bearbetning; ämne till tresidig pilspets?,

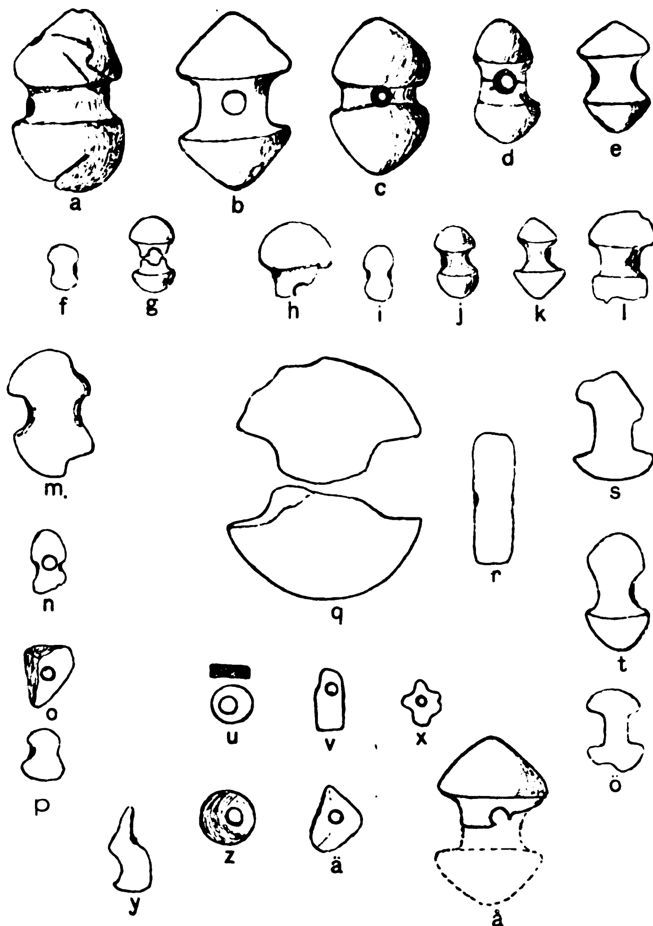

Fig. 10.

fig 8 h. 5. Femton stk. brända benbitar. 6. Cirka fyrtio lerkärlsbitar, de flesta oornerade.

G: III, området i gången närmast innanför andra tröskelstenen. 1. Bärnstenssmycken: a. hel bärnstenspärla i form av dubbeleggad yxa, rund typ, längd 2,7 cm., tjocklek 1,8 cm., fig.

10 e. — b. bärnstenspärla i form av dubbeleggad yxa, flat typ, längd 2,2, tjocklek 0,8 cm., fig 10 ö. — c. rund bärnstenspärla, diam. 1,9 cm., fig. 10 z. — d. bärnstenssmycke, tringulär form, längd 1,2 cm., 10 ä. — e. nästan hel bärnstenspärla i form av dubbeleggad yxa, längd 2,2, tjocklek 1,2 cm., fig. 10 l. — f. liten pärla i form av dubbeleggad yxa, längd 1,2 cm., fig 10 f. — g. pärla i form av dubbeleggad yxa, rund typ, längd 2,2 cm., fig. 10 g. — h. ena hälften av dubbeleggad pärla, flat typ, fig. 10 y. — i. stycke av en bärnstenspärla av liknande typ som h. — j. några mindre bärnstenstycken. 2. Två flintspån, utan egentlig bearbetning. 3. Spånpil, längd 12,5 cm., fig. 8 e. 4. Fem brända benbitar, två bitar träkol. 6. Lerkärl: a. två bitar av lerkärl med bandornamentik. — b. bitar av dubbelkoniskt hängkärl, fig 8 b. — c. nästan hel lerurna, brämkopp, fig. 11 a. — d. två oornerade lerkärlsbitar.

G: IV, området mellan gångens näst innersta stenpar. 1. Bärnstenssmycken: a. nästan hel pärla i form av dubbeleggad yxa, rund typ, längd 4,8 cm., tjocklek 2,5 cm., fig. 10 a. — b. en del bitar av skilda pärlor. — 2. spjutblad av flinta, ovanligt tunnt, längd 15,3 cm., tjocklek 0,8 cm., fig 9 g. 3. Bit av spånpil, längd, 5,9 cm., fig. 8 g. 4. Tre flintstycken. 5. Fyra små brända benbitar, bit träkol. 6. Stycke av lerkärl.

G: V, gången närmast kammaren. 1. Bärnstenssmycken: a. pärla i form av dubbeleggad yxa, rund typ, längd 3,9, tjocklek 2 cm., fig 10 c. — b. pärla i form av dubbeleggad yxa, rund typ, längd 3,2, tjocklek 1,6, fig. 10 d. — c. pärla av samma typ som a, längd 1,7, tjocklek 0,9 cm., fig. 10 j.— d. pärla i form av yxa, längd 1,4 cm., fig. 10 i. — d. dubbeleggad pärla, flat typ, längd 2, tjocklek 0,7 cm., fig. 10 k. — f. pärla av typ e, längd 1,3 cm., fig. 10 p. — g. flera bitar av skilda pärlor. 2. Dolk med fyrsidigt fäste, längd 21,8 cm., fig. 9 a. 3. Spjutspets med avbruten spets, längd 20 cm., fig. 9 c. 4. Spjutspets, längd 15,2 cm., fig. 9 f. 5. En bit bränt ben, två bitar träkol. 6. Lerkärl: a. liten kopp, höjd 7,8 cm., fig. 11 d. — b. stycke av samma kärl som i G: III, med bandornamentik, fig. 8 c. — c. två andra lerkärlsbitar, därav en ornerad. — d. lerkärlsstycke, hör till 5 i K: II (se nedan).

I kammaren.

K: I, västra delen av kammaren. 1. Dolk av mörk flinta, rombiskt fäste, omslagen, längd 20,3 cm., fig. 9 b. 2. Dolk med kvadratiskt fäste, mörk flinta, längd 17,2 cm., fig. 9 d. — 3. Spjutspets av flinta, bredbladig, längd 11,9 cm., fig. 9 j. 4. Skifferhänge, tunnt, utan hål, längd 6,7 cm., fig 9 q.

K: II, mellersta delen av kammaren. 1. Dolk med elliptiskt fäste, längd 15 cm., fig. 9 h. 2. Dolk eller spjutspets av flinta, längd, 9,3 cm., fig. 9 o. 3. Skifferhänge, med två mot varandra vinkelrätt borrade hål, längd 7,8 cm., fig. 9 r. 4. Hänge av

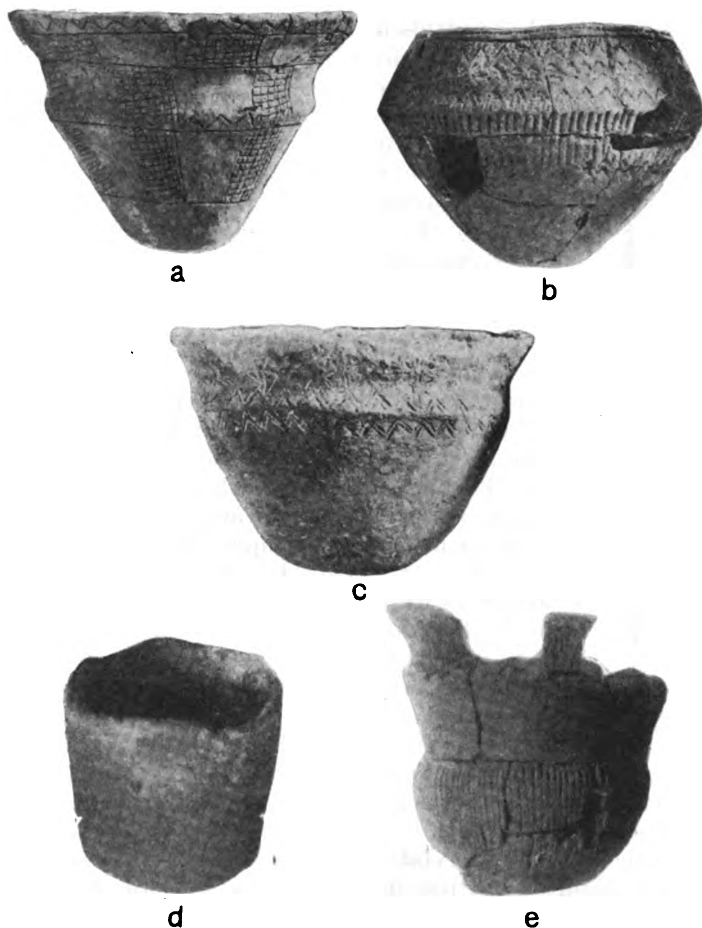

Fig. 11.

ljus stenart, utan hål för upphängning, längd 8,3 cm., fig. 9 p. 5. Ornerad lerkärlsbit, sammanhörande med kärlstycke i G:V.

K: III, östra delen av kammaren. Bärnstenssmycken: a. ringformig pärla, diameter 10, tjocklek 4 mm., fig 10 u. — b. liten stjärnformig pärla, femuddig, diam. 11 mm., fig 10 x. — c. bärn-

stenspärla i form av dubbeleggad yxa, rund typ, längd 3,3 cm., fig. 10 t. — d. nästan hel bärnstenspärla, yxtyp, flat, längd 2,8 cm., fig. 10 s. — e. delar av en eller två pärlor av yxform. — f. pärla i form av djurtand, längd 1,7 cm., fig 10 v. — g. delar av rektangulärt bärnstenssmycke, längd 3,3 cm., fig 10 r. 2. Dolk med kvadratiskt fäste, längd 17,3 cm., fig. 9 e. 3. Dolk med elliptiskt fäste, längd 11,5 cm., fig. 9 m. 4. Dolk med tresidigt fäste längd 11,5 cm., fig. 9 i. 5. Två oornerade kärlstycken. 6. Fem brända benbitar. 7. Bronssvärd med flat skafttunga med nio nitar, längd 57 cm., fig 12 a. 8. Bronssvärd med fästeknapp av brons, längd 38 cm., fig. 12 b. 9. Små rester av fibula, typ »Minnen», fig. 972, samt en nästan uppärgad knapp av brons.

Utanför gången.

1. Bärnstenssmycke: a. ena hälften av bärnstenspärla i yxform, flat typ, längd 3 cm.; andra hälften hittades i G: I, fig. 10 q. — b. delar av minst två bärnstenspärlor, däribland fig. 10 h. — 2. Tandad spjutspets, främre hälften, nuv. längd 9,8 cm., fig. 8 d. — 3. cirka sextio flintspån, en del med skrapegg. — 4. Cirka sjuttio andra flintstycken. — 5. Större, frånsprängd del av tjocknackig yxa, fig. 8 f, slipad å bredsidorna, nuv. längd 10,3 cm. — 6. Fyra brända benbitar, små rester av obränt ben. —

7. Ett stort antal lerkärlsbitar, vägande 25—30 kg. Bland lerkärlsbitarna märkes ett stort antal ornerade bitar av flera tiotal kärl, fig. 7 c—j. 8. Delar av minst två lerskedar, ett handtag till lersked.

Inom gånggriften, utan närmare angiven plats, lerkärlet fig. 11 c.

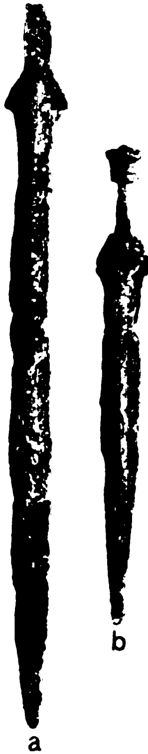

Fig. 12.

Fördelningen av fynden i Höjgångriften saknar inte intresse och inbjuder till försök att besvara ett spörsmål angående offringen under yngre stenåldern. Har offringen skett inuti kammaren, utanför ingången till graven eller å bådadera ställena?

Först bärnstenspärlorna. Inuti kammaren hittades fem hela och bitar av ett par andra pärlor, alla i kammarens östra del och vid dess botten. I gången voro pärlorna fördelade med några få inom varje ruta. Även utanför ingången låg en och annan pärla, däribland ena hälften av en stor yxformig, vars andra hälft låg i G: I. Det fanns sålunda ingen anhopning utan

en nära nog jämn fördelning av bärnstenssmyckena inom hela det fornsaksförande området.

Kärlmaterialet hade en helt annan fördelning. Av sönderslagna urnor låg mer än 90 % samlat i en eller ett par dm. mäktig kaka utanför ingången till graven. Ungefär 75 % hittades inom ett cirka 2 kvm. stort område invid den sydöstra hällen i gången. I gången hittades tre hela, större delarna av ett fjärde kärl samt smärre rester av några få andra urnor. Kärlet fig. 11 b låg inom rutorna G: 2—G: 4. För övrigt var fördelningen av de smärre delarna i gången följande. G: 1 hade två kärlbitar av två skilda kärl, G: 2 ett trettiotal bitar, de allra flesta tillhörande ett oornerat kärl av rödaktigt, hällkistartat gods, i G: 3 bottnen och kantstycken av ett dubbelkoniskt kärl samt rester av ett bandornerat lerkärl, i G: 4 bottnen av ett lerkärl och i G: 5 tre kärlbitar: en bit av ovannämnda bandornerade samt två andra bitar. I kammaren var fördelningen följande: strax innanför ingången en bit av oornerat kärl; en med denna sammanhörande bit låg i G: 5; vidare två bitar av oornerat lerkärl.

Föremålen av flinta och sten hade också sin särskilda fördelning. Utanför ingången till graven, inblandade i krukmaterialet, lågo cirka 60 flintspån, sjuttio andra flintstycken, hälften av en tandad spjutspets samt en bit av tjocknackig flintyxa. I G: 1 och G: 2 lågo två vackra, väl slipade tunna flintyxor, ett brett spjutblad, ett trettiotal flintor, mestadels spån samt ett ämne till spånpil. I G: 3 en spånpil och två flintspån, i G: 4 ett spjutblad, bit av spånpil och tre flintstycken; samt i G: 5 en dolk och två spjutspetsar. I kammaren hittades: sju dolkar, en spjutspets samt tre s. k. brynen, de senare karaktäristiska för hällkisttiden.

Göra vi en sammanfattning av fornsakernas fördelning få vi: 1. utanför ingången till graven enbart föremål som äro äldre än gånggriftstidens mitt; 2. i gången en del föremål av samma karaktär som utanför ingången, men därjämte yngre saker; 3. inuti kammaren endast en kärlbit, som är samtidig med det rika kärlmaterialet utanför ingången, ett fåtal bärnstenssmycken samt relativt sena saker: dolkar och hängprydnader.

Varför hela denna krukmassa utanför ingången till graven? Har den offrats på stället eller ditlagts efter städning av kammaren? Förf. har iakttagit följande: 1. Vid de av honom undersökta gånggrifterna: Höj, Södervidinge, Erkedösen i V. Torp och St. Kungsdösen i Ö. Torp har kruklagret alltid legat utanför den sydöstra stenen i gången, vare sig gången mynnat ut åt söder eller öster. 2. Nedanför den sydöstra stenen i Erkedösen fanns en liten stensättning, vari hittades krukrester och en liten flintyxa; på nämnda hälls övre yta finnes ett trettiotal älvkvarnar.

3. Utanför Kungsdösens östra ingång påträffades en rund stensättning och på denna delar av flera lerkärl samt två söndriga gånggriftsyxor. Redan av dessa iakttagelser torde man kunna våga slutsatsen, att man offrat urnorna utanför ingången. — At vem har man offrat? Antagligen åt solguden. Därpå tyder väderstrecket. Sydost var under yngre stenåldern ett heligt väderstreck. I våra jordgravar från gånggriftstid ligger den döde nästan undantagslöst med blicken åt sydost. Bland det offrade materialet finnas föremål, som leda tanken till solguden, framför allt solsymbolerna, de dubbeleggade yxorna m. m. På offring tyda ock lerspadarna och lerskedarna. Värt att anteckna är ock seden att offra i älvkvarnarna vid solens upp- och nedgång [1].

Ännu ett par fynd och iakttagelser från gånggriften i Höj äro av särskilt inresse.

Inuti kammaren hittades, som nämnt, förutom arbeten av sten, flinta och lera två svärd av brons och rester av en fibula och en knapp. Omedelbart invid dessa bronsföremål lågo uppmultnade delar av obränt människoskelett. Tyvärr fanns det endast så små benbitar bevarade, att man ej med bestämdhet kunde avgöra, om det funnits ett eller två skelett. Det senare är väl troligast, då det fanns två svärd. Detta fynd av bronsåldersgravar inuti gånggriften lämnar förklaringen till ett par i det föregående påpekade förhållanden. Gången var ju som nämnts igenfylld med ett lager lera, jord och sten, tillsluten utåt av två dörrstenar samt genom nedvältning av det yttersta takblocket förkortad med en stens längd. Allt detta torde ha skett samtidigt med gravläggningen under bronsåldern. Möjligen har man förkortat gången för att göra tillträdet till kammaren något bekvämare. När takstenen vräktes bort, kom denna att vila ovanpå kruklagret utanför ingången och tomrummet mellan det yttersta stenparet att fyllas med nedrasad kulturjord e. d. Gången har man väl igenfyllt för att göra tillträdet till gravkammaren så svårtillgängligt som möjligt. Därpå sattes dörren för den nya ingången, varpå allt övertäcktes med ett mäktigt jordlager — den nuvarande kullens ytlager. Bronsåldersfynden förklara sålunda på ett tillfredsställande sätt, varför och när gånggriften täckts av en jordhög.

Av intresse äro också de brända benbitarna; de anträffades inom hela det fornsaksförande området t. o. m. i bottenskiktet utanför ingången, omedelbart intill den sydöstra hällen. Bland benbitarna finnes ett stycke av en huvudskål, varå äro inskurna två parallella repor. Benbitarna kunna näppeligen förklaras på

[1]) N. E. Hammarstedt, Nordiska muséet, häft. 1, 1920.

annat sätt än att de tillhört en offrad människa, som bränts, troligen först sedan hon skalperats. Anmärkningsvärt är, att benbitarna äro lika hårdbrända som i någon brandgrav från senare tid. — I Danmark har man helt nyligen funnit delar av ett bränt barnlik, nedsatt som offer i en ekkista med obränt kvinnolik. — Skalpering är förut känd från stenåldersboplatserna i Alvastra.

Fornsaksmaterialet i Höjgånggriften förråder en större frändskap med de själländska än sydskånska gravarna. Bärnstenen förekommer ytterst sparsamt i de hittills undersökta megalitgravarna i hela södra och östra Skåne. I den västskånska gånggriften i Gantofta, undersökt av O. Almgren, fanns däremot tämligen rikligt med bärnstenssmycken (S. H. M. inv. n:r 14267). Det är ju också helt naturligt att i västra Skåne finna ett fornsaksmaterial, som är närmare besläktat med det själländska än det syd- eller östskånska. Helt naturligt har den livligaste förbindelsen funnits mellan de båda kusterna vid Öresund. — Förbindelsen spåras också inom keramiken från Höj. Det dubbelkoniska lerkärlet, fig. 8 b, är av en typ, som är mycket allmän i det nuvarande östra Danmark. De små runda »ögonornamenten» ha en avgjort större likhet med de danska än de sydskånska. — Säkerligen har Kjävlingeån, i vars omedelbara närhet Höj ligger, varit en betydande trafikled under stenåldern. Cirka två mil uppför ån kan man spåra en rik stenåldersbebyggelse: flera gånggrifter och gravfält med jordgravar.

Höjgånggriften är, såsom här ådagalagts, en typisk gånggrift med rektangulär kammare och lång gång, utgående från kammarens mitt. Gånggriften är uppförd under äldre gånggriftstid. Den har varit använd rätt tidigt; därom vittna vissa av fornsakerna. Det tyckes, som om gånggriften använts under hela gånggriftstiden och större delen av hällkisttiden. Under slutet av äldre bronsåldern har man begagnat kammaren för ny gravläggning; sedermera har gravhögen stått orörd intill våra dagar.

Folke Hansen.

Sven Nilssons självbiografiska anteckningar.

Meddelade av *Gunnar Wetterberg.*

Bland de handskriftssamlingar, som under de senaste årtiondena införlivats med Lunds universitetsbibliotek, intager Sven Nilssons ett av de främsta rummen. Redan år 1901 överlämnade hans anhöriga större delen av hans skriftliga kvarlåtenskap. Denna gåva kompletterades år 1916 av hans dotter, fröken Ida Nilsson, företrädesvis med teckningar av arkeologiska och naturhistoriska föremål (bl. a. ett betydligt antal kolorerade figurer till Sven Nilssons stora arbete: Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna, 1—2, Lund 1832—40). Efter fröken Nilssons frånfälle 1920 påträffades i en henne tillhörig kista en stor mängd Sven Nilsson-papper. De överlämnades följande år till universitetsbiblioteket.

När Sven Nilsson-arkivet, som omfattar ungefär 75 band och kapslar, blev ordnat under sistlidna år, uppdelades det i 5 huvudavdelningar. Ser. A innehåller handlingar till Sven Nilssons biografi, ser. B brev *till* och *från* honom, ser. C dagboks- och reseanteckningar, ser. D koncept, anteckningar och utkast till hans tryckta och otryckta arbeten, föredrag m. m. i zoologi, geologi och paleontologi samt arkeologi. I ser. E, »Varia», ingå bl. a. Sven Nilssons predikningar (4) och hans koncept och utkast till yttranden i fakultet och konsistorium.

Det största intresset knyter sig till dagboks- och reseanteckningarna samt till den stora brevsamlingen. De förstnämnda omspänna, med få avbrott, en tidrymd av 65 år (1813—78). Tack vare dem kan man så gott som dag för dag följa författaren i hans verksamhet; i sin klara, knappa och kraftfulla avfattning giva de läsaren en levande inblick i Sven Nilssons tankevärld. — Brevsamlingen har att uppvisa ett antal av c:a 800 korrespondenter, av vilka inemot 500 äro svenskar. Bland dessa återfinner man nära nog alla mera betydande forskare på zoologiens, geologiens och arkeologiens fält under en tidrymd av bortåt sju decennier (fr. o. m. 1813): J. Berzelius (ett 100-tal

brev), läkaren och naturforskaren J. W. Dalman (90), botanikern Elias Fries (36), arkeologen och numismatikern Bror Emil Hildebrand (c:a 70), kemisten och mineralogen W. Hisinger (46), zoologerna W. Lilljeborg (55), S. Lovén (20) och C. J. Sundevall (c:a 90), anatomen och etnografen Anders Retzius (c:a 300) samt excellensen H. G. Trolle Wachtmeister (c:a 150, huvudsakligen av ornitologiskt innehåll). Bland de utländska korrespondenterna finna vi Charles Darwin (3), geologerna J. G. Forchhammer (9), E. Hébert (49) och Charles Lyell (3), naturforskaren och kulturhistorikern John Lubbock (lord Avebury) (36), arkeologerna A. Strunk (136), Chr. J. Thomsen (44) och J. J. A. Worsaae (22), Sven Nilssons lärare i Köpenhamn, anatomen G. Wad (13) samt slutligen H. C. Ørsted (3).

Jämte dagboks- och reseanteckningarna samt brevsamlingen äro de i ser. A ingående handlingarna till Sven Nilssons biografi ägnade att tilldraga sig uppmärksamhet. I nyssnämnda serie finnes — utom Sven Nilssons betyg, fullmakter och diplom — en samling papper av självbiografiskt innehåll (sign. A 3 a) och bland dessa de i trenne olika redaktioner föreliggande självbiografiska anteckningar (här kallade fragm. *A*, *B* och *C*), som nu publiceras. Vad de övriga handlingarna i denna samling angår, ämnar jag i korthet redogöra för dem i anmärkningarna *efter* textavdelningen, där även de partier av desamma komma att inflyta, som i något avseende komplettera innehållet i fragm. *A*, *B* och *C*. Emellertid har Sven Nilsson även i sina ovannämnda dagboks- och reseanteckningar (ser. C) här och var instrött självbiografiska meddelanden. I den mån de från innehållssynpunkt lämna nya bidrag till det i självbiografien meddelade, har jag upptagit dem på resp. ställen i anmärkningarna.

Viktigast och utförligast äro givetvis de nu publicerade självbiografiska anteckningarna. Närmaste anledningen till att Sven Nilsson kom att nedskriva dessa var en anhållan från P. Wieselgren om uppgifter till Biographiskt lexicon. Till en början gjorde Sven Nilsson invändningar, vilka säkerligen icke voro så allvarligt menade. »Jag är för obetydlig», skriver han till sin vän och blivande biograf, professor Elias Fries i Uppsala, »att komma bland så frejdade män, som utgöra Biogr. lex., hvarföre jag lemnat W[iesel]g[re]ns uppmaningar obesvarade». [1]) Redan i början av år 1844 var han emellertid i full

[1]) Brev av den 12 dec. 1843 (Uppsala univ.-biblioteks handskr.-saml. G 70 r). — För här meddelade brevutdrag, på vilka den följande framställningen vilar, står jag i tacksamhetsskuld till prosten Magnus Wieselgren i Göteborg, i vars ägo breven till hans fader befinna sig, samt till förste bibliotekarien And. Grape i Uppsala.

färd med utarbetandet av en självbiografi och kunde inom kort skicka början av densamma till Wieselgren. »Härmed sänder jag», skriver han i ett odaterat brev till W. från nyssnämnda år, »början till min ringa biografi. Att de anekdoter, jag deri upptagit, icke alla passa sig att framlägga för publiken, inser jag visserligen. Men svårt är att sjelf afgöra hvad som bör anföras eller icke. Att hvad jag nämnt om min fars morfar torde böra intagas, förmodar jag, derföre att intet annat passande ställe lärer finnas för att från absolut glömska rädda (om det skulle anses till något tjena) denna bondes nyttiga verksamhet. Äfven skulle jag gerna önska, att mitt skolbetyg i en not intogs för att visa efterverlden hur en ringa rector scholæ ännu vid början af detta sekel skref latin. Ty den är ju utmärkt vacker? — Vid fortsättningen, som snart skall följa, så framt ej Herr Prosten finner, att det redan är försent, skall jag nog framlägga dokumenter. Derigenom blifva åtskilliga förhållanden, som hittills äro mindre kända, framlagda. Dock önskar jag, att Herr Prosten ville så litet som möjligt vidröra förslagets upprättande till professionen [1832]». I brev till Wieselgren av den 5 febr., 8 och 18 mars 1844 låter Sven Nilsson honom veta hur arbetet med självbiografien skrider framåt. Den sistnämnda skrivelsen innehåller även vissa önskemål från förf:s sida rörande användandet av hans anteckningar vid utarbetandet av biografien i Biographiskt lexicon: »Jag anhåller, att de måtte begagnas som källor för att derur taga hvad H:r Prosten finner lämpligt, ej att de införas hela och oförändrade. — Med nästa post skall jag skicka slutet. — Vid närmare besinnande och på en väns inrådan har jag uteslutit allt som rörer trasslet vid förslagets upprättande». I det sista brevet till Wieselgren, dat. den 25 mars 1844, meddelar Sven Nilsson, att han — för tids vinnande — sänder slutet av självbiografien direkt till E. Fries. I senare hälften av mars 1844 har Sven Nilsson fått sina självbiografiska anteckningar färdiga. Den 27 i samma månad skickades de nämligen från Lund till E. Fries enligt ett denna dag daterat brev till honom från Sven Nilsson [1], i vilket den senare jämväl uttalar ungefär samma önskemål beträffande användandet som i brev till Wieselgren. Förf. tillägger emellertid i nyssnämnda skrivelse: »När Du begagnat mina anteckningar för biografien, kunde Du vara så god och gömma dem, tills lägenhet blir — då jag kunde få dem åter. — Jag ämnar äfven lemna en uppsats i ämnet åt mina barn». Denna senare plan har Sven Nilsson, såvitt jag kunnat finna, aldrig

[1]) I Uppsala univ.-bibl:s handskr.-saml. G 70 r.

utfört, ej heller har hans önskan att återfå självbiografien till fullo realiserats. Endast fragment återstå av densamma, och oaktat noggranna efterforskningar har det icke lyckats att uppspåra det eller de felande arken.

Angående beskaffenheten av de här publicerade fragmenten är följande att märka. *A* omfattar 10 blad in folio. Det bär genom sina många rättelser och tillägg spår av att vara ett första koncept. I stort sett har det samma innehåll och form som *C*; avvikelserna framgå av den textkritiska apparaten. *B* består av 8 blad in 4:o i betydligt prydligare skrift och med mindre rättelser än *A*. Det har i utförligare form än *A* och *C* en skildring av Sven Nilssons barndomstid och skolår i Landskrona. Vad *C* beträffar, vilket omfattar 11 blad in 4:o, är det av allt att döma den slutgiltiga redaktionen av självbiografien. Det är skrivet med klar, prydlig handstil, och de rättelser eller tillägg som förekomma äro tydligtvis betingade av de önskemål Sven Nilsson framställt i de ovan anförda brevutdragen. Med största sannolikhet är detta fragment identiskt med det manuskript, som förf. via Wieselgren skickade till Fries. Det har därför lagts till grund för den här givna editionen.

Vid utgivandet ha av förf. överstrukna ord eller meningar insatts i texten inom ⟨⟩, för så vitt de innebära en komplettering av densamma i reelt hänseende. Däremot har icke tagits hänsyn till rent formella ändringar i texten, lika litet som till de understrykningar av ord och meningar, vilka förf. gjort tämligen godtyckligt. Bruket av stora bokstäver inne i texten har inskränkts. Sven Nilsson är i dessa anteckningar synnerligen sparsam vad kommatering beträffar: vid utgivningen har ett närmande till nutida bruk skett. Förf. skriver konsekvent *w*: detta har överallt ändrats till *v*. Förkortningar, som utan vidare äro klara, ha upplösts; alla i texten gjorda ändringar och tillägg äro satta inom [ ]. Huvudtextens kapitelindelning med sina rubriker är gjord av utgivaren. De små bokstäverna i texten hänvisa till anmärkningarna efter densamma.

I anmärkningarna *under* huvudtexten ha sådana partier i *A* och *B* upptagits, vilka icke återfinnas i *C*. Alla här gjorda uteslutningar, vilkas innehåll finnes i huvudtexten, äro markerade med . . . Däremot äro icke alla textvarianter upptagna. Detta skulle endast ha minskat apparatens överskådlighet och icke inneburit någon som helst förbättring av texten från innehållssynpunkt. I anmärkningarna *efter* textavdelningen har jag, som ovan nämnts, avtryckt de meddelanden av självbiografiskt innehåll, som finnas i Sven Nilssons dagboks- och reseanteckningar samt till en del i de aktstycken, vilka förvaras i A 3 a.

I självbiografien möter oss ett helt galleri av personligheter — de flesta av dem inneha en sådan ställning i svensk odlingshistoria, att upplysningar om dem kunna inhämtas i lättillgängliga uppslagsböcker. Angående dem som torde vara mindre bekanta ha korta biografiska uppgifter lämnats i anmärkningarna efter texten [1].

Ett av sina brev till P. Wieselgren avslutar Sven Nilsson med följande ord: »Någon gång kunde dessa anteckningar framdeles, helst efter min död, blifva framlagda». Fyra årtionden efter den frejdade författarens frånfälle går denna hans önskan nu i uppfyllelse.

I.

Barndomstiden. Skolåren i Landskrona.

Jag föddes 1787 d. 8 mars i Alfastorp, en liten by i Asmundtorps socken, ett annex till Landskrona pastorat. Min fader Nils Nilsson var bonde och hemmansåbo; min moders namn Thora Svensdotter [2].

Af mina förfäder [a]) har, så vidt jag vet, ingen lemnat något minne af sin verksamhet, utom min faders morfar, bonden Hans Nilsson i Annelöf, som efter medlet af förra seklet uppförde de flesta publika stenbroar i Harjagers, Onsjö och Rönnebergs härader [3]. Han hade aldrig lärt murare- eller byggmästareprofessionen; men hans arbeten voro af den halt, att de ådrogo sig länsstyrelsens uppmärksamhet, och han erhöll mästarebref som länets brobyggare. Hans namn står inhugget på Dyssjöbro, [b]) der äfven årtalet 1770 är ristadt, äfvensom n:o 14, hvilket lärer vara antalet af de större publika broar, han till den tiden hade uppfört. För min fader hade han omtalat, att sedan han en natt länge legat sömnlös och funderat på hur en stenbro bäst skulle kunna byggas, hade han insomnat och derefter i sömnen tyckt sig se en stor och vacker bro med sina hvälfda bågar, hvilken syn så intog honom att, då han vaknade, stod bilden ännu liflig för hans fantasi. Han gjorde sig genast en teckning eller modell,

---

[1]) Sven Nilssons självbiografiska anteckningar ha använts som källa — utom av Elias Fries — i någon mån av Gustaf Retzius i levnadsteckningen över hans faders och farfaders vän. Se Lefnadsteckningar öfver K. Svenska vetenskapsakademiens . . . ledamöter, Bd. 4: h. 2. Sthm 1901.

[2]) *B* tillägger: »begge bördiga från Tarstad af Tirups socken».

[3]) I *B* meddelar förf., att han av sina förfäder — utom denne Hans Nilsson — »blott hört omtalas en farfarsbror, Brodde?, som blef gift med en enka, och hemmansåbo i Fosie samt känd för ovanlig kroppsstyrka».

och efter denna slog han sedan sina brohvalf, som efter kännares intyg äro verk för sekler[1]).

Af sex syskon, som alla lefde till manbarhetsåldern, var jag det yngsta. ⟨Som barn var jag ytterst liflig och gladlynt, hvarföre alla visade mig välvilja, och jag förstod icke, att något annat än tillgifvenhet och kärlek fans i verlden⟩. Skolans pojkstrider, nyttiga eller onyttiga, voro för mig alldeles obekanta. Vi bodde aflägset, och jag hade ingen lekkamrat, utom en syster, 1 1/2 år äldre än jag; ty min ende bror var 5 år äldre. Min moder, hvars yngsta barn jag således var, lärde mig sjelf att läsa, och min fader satte mig först pennan i hand. Hvarje dag gjordes, efter då öfligt bruk inom bondhushåll, morgon- och aftonbön, hvarvid äfven en psalm eller åtminstone några verser sjöngos. Om vinteraftnarna, då min mor med döttrar och piga spann, läste min fader högt ur bibeln, vanligen någon berättelse ur gamla testamentet, eller också berättade han gamla sagor, som han i sin barndom hört förtäljas. Med hvilken innerlig glädje jag, stående vid hans knän eller sittande på min pall, afhörde dessa underbara berättelser, kan jag icke beskrifva; men säkert är, att de på mig gjorde ett lifligt intryck, och att redan här i min faders stuga väcktes hos mig hågen för de undersökningar, som ligga till grund för Nordens ur-invånare[2]). Huru

---

[1]) *B* tillägger, att det i de ifrågavarande häraderna nyttjades »väl mest träbroar för härads- och landsvägar; men H. N:son, som förmodligen aldrig sett någon stenbro, hade fått för sig, att om man kunde bygga bro af sten, hvilket han tvifvelsutan hört på andra ställen öfvas, skulle den blifva långt varaktigare än träbroarna, som ofta flöto bort, och pråmarna, som voro än mer osäkra». Det lyckades honom så väl, tillägger *B* angående Hans Nilssons verksamhet, »att han af socknar och härader erhöll uppdrag att bygga broar, hvilka, efter hvad jag minnes att min fader fästade min uppmärksamhet på då jag som gosse reste med honom öfver broar, som hans morfader byggt, skilde sig från andra stenbroar derigenom, att de ej voro kullriga ofvan öfver hvalfvet, utan jemna som öfriga landsvägen ... Han har byggt många stenbroar i Skåne, hvilka ännu finnas, och som efter hvad man sagt mig sällan eller aldrig behöfva repareras, t. e. Dyssebro, ... Tjutebro, en del af Kjeflingebro o. s. v.»

[2]) Om farföräldrar och föräldrar uttalar sig förf. på följande sätt i *B:* »Min farmor, som jag aldrig sett, skall ha varit en rask, men djerf qvinna, men min farfar deremot mer tystlåten och eftergifvande. Min moder var en fromsint, lättrörd och religiös qvinna. Min far ... var en rask, entreprenant och förståndig bonde, odlade väl sin jord, fredade sin tillväxande skog och skötte väl sin torfmosse. Han hade först köpt sig ett hemman i Rönneberga by; men sedan han der, på inrådan af mönsterskrifvaren Smitt, c) uppfört en väderqvarn, och denna, då derpå söktes skattläggning, genom inverkan af en baron Bennet, då egare af Belteberga och af Kingelsta väderqvarn?, blifvit dömd att nedtagas, [*Not under texten:* Hon flyttades till [här tomrum], der hon ännu står] ledsnade han vid att längre der bo qvar, isynnerhet som by-

lifligt jag redan vid 6 års ålder intogs af de berättelser jag hörde, må följande anekdot bevittna, äfvensom den i allmänhet torde kunna intyga en redan hos barnet djupt inplantad känsla för rätt och afsky för våld. En afton läste min far 2 Sam. b. 12 kap., hvari förekommer Nathans framställning till David om den fattige mannen, som egde blott ett enda lamm, hvilket var honom så kärt, att det åt af hans hand och sof i hans famn, och hvilket den rike mannen lät honom fråntaga och slagta för att uppätas på ett kalas. Jag blef djupt rörd, men blygdes att visa det: dock sedan alla gått till hvila, och jag trodde, att mina föräldrar, med hvilka jag låg i samma rum, insomnat, gaf jag mina tårar fritt lopp. Min moder, som hörde mina snyftningar, efterfrågade mitt tillstånd, och jag dolde då ej längre, att det var den fattige förtryckte mannen och hans stackars värnlösa lamm, som sväfvade för min upprörda fantasi [1]).

Mina dagliga nöjen voro, så långt jag minnes tillbaka, att få vara ute under Guds fria himmel, der jag ständigt skaffade mig skiftande sysselsättningar; ty allt var nytt, och allt hvad jag såg, vare sig en blomma, en sten eller ett djur, fästade sin bild outplånligt hos mig; och ännu minnes jag

---

ordningen den tiden, i stora byhem, ofta föranledde superi och slagsmål, hvilka af min fader afskyddes. Han köpte sig derföre ett litet hemman i Alfastorp, der jag sedan föddes. Ett par år derefter fann han det för litet och för magert för hans redan talrika hushåll, hvarföre han sålde det och arrenderade tills vidare en gård i Arrarp af Herslöfs socken. Men några år derefter, då jag var vid pass 6 år gammal, köpte han $^1/_8$ mantal rusthåll, Lilla Rycketofta i Fridlefstads socken, ett i skogen enstaka liggande hemman, der jag tillbringade mina gosseår, och der min fader bodde, då jag blef satt i Landskrona trivialskola».

[1]) Utöver det här meddelade, upptager *B* följande »Erinringar från min barndom. Jag minnes ett och annat från så tidig barndom, att jag hvarken kunde gå eller tala. T. e. då jag i Arrarp blef af barnflickan, förmodligen en min äldre syster, buren in i en främmande stuga och såg der liksom i ett dunkel spiralen på jernklinkan, dito, då jag liggande i min moders sköte, med af brokiga lappar gjord barnmössa kom åkande på gatan en söndag, troligen från Tarstad, och en skärslipare stod på gatan med sitt sliphjul, och ungdomen, som der lekte, kom kring vagnen och fägnade den lille». Faderns berättelser omtalar förf. i *B* med följande ord: »Äfven roade min far sig att om aftnarna förtälja sagor, som han i sin barndom hört om troll, dvergar och jättar, stundom om gastar och spöken. Dessa berättelser hörde jag med den lifligaste uppmärksamhet, vanligen stående mellan hans knän och med händerna under kinderna. Jag kände ofta dervid en helig rysning genombäfva hela min varelse. Var det sent på qvällen, och ögnade jag, att det tecknade sig till att bli allt för rysligt, satte jag oförmärkt begge tummarna i öronen — för att kunna sofva om natten; men skedde berättelsen vid full dag, hade jag alltid courage att höra allt ihop. Och här vid min faders knän insög jag en omotståndlig lust för folkets fornsagor».

ganska väl både hvar jag, vid 4—5 års ålder, först såg den eller den blomman, den eller den foglen, och hvilket intryck de på mig gjorde.“)

Hvad som tidigast och mest väckte min uppmärksamhet var foglarna, dessa underbart lifliga, lätta och granna varelser, som qvittrande hoppade från gren till gren, eller svingade sig högt i luften och försvunno för mitt förvånade öga. Jag längtade så innerligt att få dem fatt, för att närmare betrakta och undersöka dem. Min far hade en gammal rostig pistol, liggande på skåpet, och drängarna hade samtalsvis yttrat, att man med den kunde skjuta foglar. Huru detta skulle tillgå, visste jag väl icke, men jag ville försöka. En dag då jag var ensam i stugan, klef jag upp och tog ned pistolen, med hvilken jag sprang ut på gården och började der min jagt bland sparfvarna på det sätt, att jag kastade pistolen efter dem så godt jag förmådde. Detta fortsattes några hvarf, hvarunder hanen hade lossnat och förkommit. Jag fick lindriga förebråelser af min far; men dervid stannade det [1]). Jag var då vid pass 4 år gammal. En annan dag kom jag barhufvad och barfotad utanför gården och såg der på ängen en besynnerlig, hvit och svart fogel, med långa röda ben och röd näbb, gravitetiskt spatsera. Det var en stork. Ack, tänkte jag, om jag hade mig en sådan der fogel, och genast satte jag mig i rörelse för att taga fatt honom. Han var högre än jag och måtte ha tyckt, att jag icke såg särdeles farlig ut, ty han stadnade och såg på mig, tills jag var honom så nära, att jag räckte fram handen för att löpa till och gripa honom om halsen; men då utbredde han sina breda vingar och lyfte sig, dock blott ett litet stycke, hvar efter han åter fortsatte sin promenad. Jag skyndade efter så fort jag kunde; men till min harm, kom jag honom denna gången icke närmare än den förra; han flyttade sig åter, och sålunda fortsattes jagten temligen länge. Slutligen då han märkte, att han ej kunde bli mig qvitt, ⟨eller snarare genom Försynens skickelse⟩ lyfte han sig högt i luften, svingade sig öfver Härslöfs backar och försvann. Jag stod en stund och stirrade efter honom; men började slutligen se mig omkring för att återvända hem. Till min bestörtning befann jag mig bland grafvar i en torfmosse, och min faders gård var långt aflägsen. Jag sökte så fort jag kunde att återvända; men nu gick det trögare. Jag var trött och misslynt. Omsider kom jag hem. Min moder, som saknat mig, hade först låtit söka

[1]) *A:* Jag gick då ännu i kolt (slom) . . .

mig hos en gubbe i byn; men då jag ingenstädes fans, hade hon med gråt och jämmer låtit med brandhakarna leta efter mig i brunnarna. Under detta arbete kom jag hem på gården och visste ej hvad som pågick vid brunnen, kring hvilken min mor med drängar och pigor stodo och med långa stänger sökte i brunnen. Jag gick fram mellan dem och tittade med i brunnen, då en piga ropade: se der står Sven, min mor — och fick dugtigt stryk, den enda gång min moder gaf mig sådant [1]). Så aflopp min första ornithologiska excursion. Emellertid försvann icke derigenom hågen att undersöka foglar.

Vid 5—6 års ålder flyttade jag med föräldrar och syskon till en i skogstrakt liggande enstaka gård [Lilla Rycketofta] i Fridlefstads socken, der jag tillbragte några, de gladaste år i min lefnad. Om somrarna ströfvade jag mest kring i skogarna, som lågo nära omkring gården, och sökte der fogelbon, uppfödde ungarna eller lät de gamla uppföda dem hemma vid gården, dit de jemte boet förflyttades. Än läste jag hos min mor och hade snart genom ypperligt minne och lätthet att fatta bragt det så vidt, att jag blef hushållets föreläsare; hvar afton läste jag ur biblen, och derefter gjordes bön [2]). — Efter ett par år lärde min bror af en ung bonde i grannskapet att sätta donor*) för kramsfoglar. Han satte derefter ett stort antal, hvilka jag hvarje dag vitjade. Härunder erhöllos åtskilliga foglar, hvilka jag aldrig förr sett, och hvilka icke kläckte i vår skog, der jag under några års tid vänt mig att ej blott på äggen utan äfven på boet [3]) kunna säga till hvad slags fogel de hörde. Denna donfångst varade der på orten endast under october och en del af november månader. Der-

---

[1]) Förf. säger i *B*, att detta var »den enda gång jag kan erinra mig, att jag fick aga — ej en gång i skolan, der denna exercis den tiden dock hörde till de dagliga öfningarna».

[2]) Angående sin uppväxttid tillägger förf. i *B:* »I samma mån jag uppväxte, blef jag allt lifligare. Inne trifdes jag icke; helst följde jag min far, pratade och frågade oupphörligt och var alltid glad. Jag hade en bror, som var 5 år äldre, men mer tystlåten och trög. Härigenom blef jag min faders favorit — som väl ibland händer med det yngsta barnet. Jag sjöng och trallade och hade så hjertans roligt, och ju mer man skrattade åt mina barnsliga infall, desto gladare blef jag. Jag anade icke hvad jag hade att genomgå. Blef jag någon gång illamående, så föll jag genast i feber och yrade häftigt, men efter några timmar sprang näsan i blod, hvarefter jag somnade, och då jag vaknade, var jag frisk. Allt hvad jag såg, ville jag göra efter. Hade jag varit med min far vid qvarnen, så bygde jag mig en liten qvarn, äfven en stamp vid den lilla bäck, som rann förbi gården — var snickaren hos oss, så gjorde jag mig små kistor — m. m.»

[3]) *A* tillägger: »sedt högt upp i ett träd. . .»

efter kom vintren, som åter mest egnades åt läsning och skrifning, hvari jag nu ansågs ha gjort sådana framsteg, att jag ej kunde lära mer hemma. Mina föräldrars vänner, som besökte oss, rådde dem att låta mig studera till prest, och sjelf bad jag också ofta min fader derom [1]).

Oförmodadt inträffade en stor olycka i vår husliga krets. Min moder föll i en feberartad sjukdom, och ⟨efter en veckas tid⟩ afled ⟨hon⟩, till outsäglig sorg för min far och för oss 6 omyndiga barn, af hvilka jag ännu ej var 10 år gammal. Detta oväntade slag verkade på mitt lynne; jag hade förlorat min förra gladlynthet [2]). En förut för mig

[1]) Om sina minnen från Lilla Rycketofta lämnar förf. ytterligare meddelanden i *B*: »De [donorna] gingo ut i en rad vid ena sidan af gården, och kedjan genomlopp skogarna åt flera håll samt återvände till gården från andra sidan. Fyra timmar åtgingo att besöka dem, och jag besökte dem dagligen 2 gånger. Jag var då 8—9 år gammal — och denna dagliga enslighet 8 à 10 timmar i skogarna inverkade på ett eget sätt på mitt lifliga temperament. Jag hade ingen att tala med och var derföre tvungen att fantisera med mig sjelf. Jag hade lärt att läsa af min moder; och min fader hade på min enträgna bön satt mig penna i hand, och så godt han kunde lärt mig att teckna bokstäfver. Jag hade ofta fått följa med till kyrkan och hört presten predika. Mina ensliga fantasier gingo derpå ut, att jag antingen predikade för mig sjelf i skogen, eller uppgjorde små romaner, i hvilka jag alltid sjelf var hufvudpersonen. — Ofta såg jag harar ligga nära vid der jag framgick, och flockar af orrhöns träffades ej sällan i skogen.

En dag skulle min far rida till Arrarp; jag bad honom innerligt och enträget att taga med sig åt mig den der gamla pistolen, som blef qvar, då vi flyttade. Förmodligen utan att tänka derpå sade han ja. Min längtan att se honom återkomma var gränslös; något sådant har jag aldrig erfarit, sedan jag blifvit äldre — men också min smärta obeskriflig, då han icke hade pistolen med sig, utan jag i stället fick snubbor för min tokiga begäran. För att hjelpa mig något till rätta gjorde min äldre broder armbost åt mig äfvensom små nyckelbössor. Men det ville aldrig lyckas att dermed träffa någon fogel. Bättre lyckades det mig att fånga dem i donor; någon gång äfven att träffa med en kastad sten. Min bror fick längre fram för sina fogelpenningar köpa sig en gammal bössa, och någon gång fick jag följa honom åt skogen, der en hackspett eller skogsskata sköts. Men sjelf fick jag ej handtera bössan af fruktan, att jag kunde skada mig». [Här följer berättelsen om förf:s första orrjakt, se sid. 306, anm. 2].

[2]) Om moderns sjukdom och död meddelar förf. följande i *B:* »Men detta barndomsparadis tog snart sitt slut. I december samma år 1796 insjuknade min mor i en svår feber och led af obstruction. Läkare fans icke. Min fader vände sig i sin bedröfvelse till presten, som qvacksalvade något i medicin, och från prestgården såg jag med glädje min fader hemkomma med en hop torkade örter, som presten ordinerat till decoct åt den sjuka. Det var S:te Hans blomster. Således decoct på Arnica montana åt en febersjuk! Efter några dygn väcktes jag och öfriga barnen kl. 2 om natten af vår äldsta syster, som jemte min fader vakat vid sjuksängen, med den sorgliga underrättelsen, att vår moder höll på att dö. Hon var redan mållös och utan sans, då vi inträdde. En af mina systrar kunde ej hålla sig, utan gaf till ett häftigt skrik, hvarvid min moder uppslog ögonen, stirrade framför sig, men föll genast tillbaka — och slocknade.

okänd lefnadsordning började; jag blef satt i skola hos församlingens klockare, hvilken dock efter ett par terminer förklarade, att han ej kunde lära mig något mer, och han rådde min far [1]) att låta mig komma i latinskola. — Som min far bott i Landskrona landtförsamling, der jag också var född, var han känd af prosten Tengmark, med hvilken han äfven rådförde sig, och som efter att ha förhört mig rådde min far att sätta mig i dervarande trivialskolan. Det skedde. Genast satte läraren Kemner mig Strelings latinska grammatica i hand och strök med naglen strek för lexan. [r]) Jag minnes ännu lifligt hvilket underligt begrepp jag började fatta om hvad jag skulle få lära i skolan, då man sade mig, att jag skulle lära mig utantill följande för mig oförklarade fraser: Grammatica är en konst ... dess partes äro fyra: orthographia, prosodia, etymologia, syntaxis. Hart nära hade jag önskat mig tillbaka till skogarna och mina donor [2]); men jag hade sjelf anhållit att få komma i latinskolan. Snart proppade jag derföre ner de motsträfvige glosorna [3]), och småningom gick det lättare att få ner dem. Omsider fick jag börja explicera och resolvera — och allt gick bättre. Latin, theologi och slutligen grekiska var dock det enda som officielt lärdes i latinskolorna på den tiden. De voro anlagda och genom publika medel underhållna endast i afsigt att bilda prester. Att gå i latinskolan och att läsa till prest, voro synonymer. De stodo derföre med allt skäl under biskoparnas inspectorat. Nu är förhållandet alldeles ändradt: nu äro de plantskolor för statens alla embetsmän; men inspectoratet är dock qvar ⟨med vad skäl, hörer ej hit att utveckla⟩ [4]).

Der stod den arme fadren ensam, omgifven af 6 gråtande omyndiga barn. [*Marginalanteckning:* Anna, född 1775, var då 21 år, Bencta, född 1777, var då 19 år, Kersti, född 1779, var då 17 år, Nils, född 1781, var då 15 år, Boel, född 1784, var då 12 år, Sven, född 1787, var då 9 $^{3}/_{4}$ år.]

Från den stunden flydde all trefnad från hemmet, ty husets goda genius var borta och återvände aldrig».

[1]) *A:* till hvad han dessutom redan beslutat, ...

[2]) *A* (överstruket i *C*): Hart nära hade jag lemnat den obegripliga lärdomsanstalten och vändt tillbaka...; men far var rest hem, och jag blygdes att så hastigt komma efter.

[3]) *A* fortsätter (överstruket i *C*): »och fick straxt i min bok se ett annat märke efter h:r magisterns nagel. Så gick det vecka efter vecka, månad efter månad från Grammatica är en konst till syntaxis, utan att någon sade mig hvad all den der lärdomen betydde».

[4]) I *B* skildrar förf. något utförligare sin skolgång hos klockare Skånberg i Fridlefstad samt de första åren efter inträdet i Landskrona skola: »Ofta hade bönder och ståndspersoner, som besökte min fader, rådt honom att sätta mig i skolan för att studera till prest, efter jag hade så ovanlig lust

Slutligen blef jag flyttad i rectors-klassen, der den oförgätlige Lucas Gadd [9]) var lärare. Rector Gadd var en man af ovanligt snille, mångsidig bildning och djup lärdom. I sin ungdom hade han med framgång idkat skaldekonsten. De lefvande språken: fransyska, tyska och engelska, kände han grundligt, i grekiskan var han hemmastadd, och att han skref en ypperlig latin, torde nedanstående betyg ådagalägga. Så ung jag var, insåg jag hans utmärkta värde och fästade mig genast med vördnad vid honom. Han märkte, att jag önskade få lära allt hvad jag förmådde, och han tillät mig att utan betalning (hvilken jag ej heller kunnat erlägga) få begagna äfven hans privata undervisning i tyska, fransyska m. m. Sedan jag bevistat hans klass i två år, och under tiden kommit att der sitta öfverst [1]), önskade jag (1805) att

---

att läsa och så ypperligt minne. Och nu bad jag sjelf min far enträget att få komma i en skola. Jag kom också snart i skola hos församlingens klockare, en beskedlig man, men som sjelf ej kunde mer än läsa svenska och skrifva samt räkna något. Hos honom gick jag en vinter, hvarefter han öppet sade åt min fader, att han icke kunde lära mig mera; men att jag borde sättas i latinskola.

Om hösten 1799? [1798] blef jag intagen i Landskrona trivialskola; men ett par månader efter min ditkomst insjuknade en af mina skolkamrater vid namn Kant i kopporna, och få dagar derefter var äfven jag smittad och inföll i en förfärlig feber med stark yra. Mot aftonen andra dagen kom min fader, och i min barnsliga glädje bad jag honom att få resa hem och sade, att jag nu kände mig bättre. Jag blef då genast påklädd och satt på bondvagnen bredvid min far och reste således två styfva mil i den starkaste köld midt i vintren. Först efter midnatt kommo vi hem. [*Senare tillägg av förf. i marginalen:* Man sade mig sedan, att jag var blek som ett lik, men sedan jag druckit varm sötmjölk och blifvit nedbäddad i en varm säng, insomnade jag genast. Följande dag mot middag, då jag vaknade, var jag röd öfver hela kroppen som en kokad kräft.] Jag var rysligt sjuk, men blef genast nedbäddad i en varm säng, der jag insomnade, och då jag följande dagen upp mot middagen vaknade, voro koppor tätt utslagna öfver hela kroppen, i ansigtet och på händerna. Det dröjde länge, innan jag åter kunde börja min skolegång. Efter ett års tid blef jag åter i skolan smittad af en annan barnsjukdom, messlingen, och måste åter för någon tid lemna skolan och fara hem. Återkommen fick jag kort derefter annan dags frossan, som den tiden var vida allmännare än nu, och begaf mig åter på landet. Min fader bodde ännu i Ryeketofta. Det var väl 1801 eller 1802. Huru den der af min styfmoder curerades med tobak, kokad i öl, hvaraf jag förtärde öfver ett halft stop, och huru jag vomerade förfärligt och höll på att dö, är lika tråkigt att erinra mig som onödigt att i detalj beskrifva. Frossan misste jag, men blef försvagad af hästkuren, och hvarje vår, under många följande, hade jag frosskänningar och måste akta mig noga att ej få recidiv.

Sedan min fader köpt Skinnarp, ¼ mantal utsockne frälse i Halmstads socken, som — — —» [här slutar fragm. *B*]

[1]) *A* fortsätter här (sedermera överstruket): »önskade 3 mina meddisciplar, att jag skulle förena mig med dem uti en begäran att få dimissionsbetyg till akademien; vi anmälde oss hos rectorn, men han tyckte icke särdeles om denna begäran. Han skref till ephorus, och efter någon tid kom det svar,

blifva dimitterad till akademien. Rector Gadd rådde mig att qvarstanna hos honom ännu ett halft år; jag blef qvar ett helt år och ångrar det icke. Vid dimissionen erhöll jag nedanstående afgångsbetyg, som må vittna om den ädle lärarens godhet för sin elev.

Regiæ academiæ Carolinæ
Domino rectori magnifico
æque atque
amplissimi ordinis philosophici
maxime spectabili domino decano
s.

In fingendis juvenum ingeniis mihi numquam fides, sæpe successus defuit. Horum numero minime istic est bonarum artium cultor, Sveno Nilsson, qui ejus, cujus interest, auctoritate singulus hinc dimissus, vestramque per gratiam benigne admissus, vobis in conspectu jam adstat, civitatem academicam, summo, quo decet, quique ipsi nativus est, pudore rogaturus. Idem loco, obscuro illo quidem, sed honesto natus, scilicet patre colono, prædiolum quoddam rusticum, a tributis immune, possidente, eoque, matre dudum orbus, vivo etjamnunc utens, jam admodum duodeviginti habet annos, ex quibus circiter sex in nostro trivio, horumque ipsos tres ultimos, sub mea ipsius disciplina transegit. Præditus felicioribus naturæ dotibus, cum industria diligentiaque, cum obsequio & mansvetudine conjunctis, inter condiscipulos eminebat. Linguas eruditas, latinam & græcam, quæ neglectum sui cito serove ulciscuntur, magni æstimabat, impigre colebat. Simplicem primorum doctrinæ elementorum laticem, velut ex torrente rapido, nec semper casuro, avide hausit. Animi forma, sensibus subducta, quam corporis, patens oculis, adcurate pictu descriptuque longe est difficilior. En pectus tranquillum ac taciturnum, nec tamen illud, quoad constat, tectum, subdolum vel simulatum! Cum sociis iste non nisi raro in gratiam redire necesse habuit. Pro tempore sensa mentis jam promere, jam premere adsuevit. Neque sibi, quidquid libeat, pro bono venditat, neque magnitudinem libertatis vivendi licentia metitur. Satis isti persuasum est, multo magis ad rem pertinere, quales aliis, quam quales nobismet ipsi videamur. Nulla proditur vana honoris ambitio; quin potius, quo in juventute nihil rarius, nihil decentius, elucent istic probatissimi mores, mira ornati verborum gestuumque verecundia, qua, veluti fida custode, ceterarum virtutum omnium numeri omnes contineri solent ac conservari. Adest insuper ea & mentis constantia & æquabilitas vitæ, quæ animum neque, si lux rebus affulget, arroganter sumat, neque, si bene consulta male cesserint, ignave despondeat. Ad sanctiorem theologiæ disciplinam ex professo colendam, resque divinas solemniter aliquando faciendas animum adpulit. Quod consilium & ipsi & aliis utinam tam successu prosperum sit, quam inceptu pium fuit! Annus omnino est, cum, ut dimitteretur, ipse petiit; at, jubente reverendissimo ephoro simul cum toto sacro synedrio, ut adhuc dimidium saltem anni hic maneret, altero tanto longius libenter mansit, quo currente tempore jam tum posita politioris humanitatis fundamenta ad id

---

att vi borde dröja åtminstone ännu ett halft år vid skolan. Jag visade mina meddisciplar, att det var oss nyttigt att dröja; men de låto ej öfvertala sig. de reste . . .»

Marginalanteckning i A: »Dock nödgas jag tillstå, att den icke nog mångsidiga skolundervisningen under hela min lifstid lagt hinder i vägen för min utbildning».

perduxit fastigii, ut satis nunc idoneus visus sit, qui in censum civium academicorum referatur. His itaque inductus rationibus non omnino vereor, ne in novo isto, si benigne acceptus fuerit, cive Alma Carolina non habitura sit hominem, tum suæ ipsius salutis, tum honoris academici vestræque omnium adhuc gratiæ et dignitatis studiosissimum. Interim vehementer publice gaudeo, nec privatim minus, quod mihi, molestam pædagogi provinciam mox deposituro, rudeque tandem donando, licuit discipulum, literis moribusque tam bene instructum eundemque forte ultimum emancipare.

Scripsi Landscronæ a. d. V. februarii CIƆIƆCCCVI.

L. Gadd.

Examinavi et laudavi
L. P. Munthe.

Före afresan (i januari 1806) hade jag den glädjen att få lyckönska honom, som i mer än 20 år varit rector scholæ i Landskrona, att omsider hafva blifvit utnämd till kyrkoherde i Gladsax, ett af de största pastorat i Lunds stift.

Beträffande min i betyget omförmälda flit, bör jag, sanningen likmätigt, erinra, att jag använde mycket af min tid på annat än skolstudier. För min bärgning var jag nödsakad att en och annan timme dagligen lemna barn enskilt undervisning i flera hus; [1]) och så ofta jag kunde, var jag ute med min bössa och jagade, isynnerhet långs kusten mellan Landskrona och Helgarpså. Om hösten fångade jag foglar i sprenklor [h]) och om vintren på limspön. Att något gafs, som kallades naturalhistoria, zoologi eller ornithologi, visste jag icke; sjelfva namnet var den tiden obekant. Likväl gjorde jag anteckningar öfver mina iakttagelser vid flera djur och foglar, och var således, utan att veta det, naturhistoricus. Först då jag kom till akademien, fick jag se Retzii Fauna Suecica, hvilken således blef min första lärobok i zoologien.

En gång under min skoltid hade hågen att gripa en vingskjuten svan nära kostat mig lifvet. Jag hade en kall februaridag, då hafvet låg tillfruset, ensam gått ut på skridskor [2]). Utkommen vid pass en mil utom hamnen såg jag på isen en fogel sitta, hvilken i dimman syntes mig förunderligt stor. Då jag kom närmare, reste han sig och började spatsera undan; men jag sprang fortare än han och jagade efter honom ett stycke. Slutligen då han ej kunde undkomma mig, satte han sig till motvärn, utbredde till hälften vingarna, sträckte halsen i s-form, gapade och hväste. Jag var honom då helt nära, och som jag visste hur farligt det var att obe-

---

[1]) *A* tillägger (sedermera struket): »jag undervisade då stundom i hvad jag först måste lära mig sjelf hemma».

[2]) *A* inskjuter här: »Utkommen utom hamnen såg jag skaror af änder svärma kring. Jag ville se hvar de höllo sig i vakarna och tågade vidare. Det var lugnt, men dimmigt. Utkommen vid pass en mil etc.»

väpnad angripa en retad svan, så svängde jag om på skridskorna för att springa hem och hemta min bössa. Då först såg jag, att jag var omgifven af vakar på alla sidor; vid minsta rörelse svigtade isen, och vattnet lekte upp öfver de tunna bräddarna. Med de lättaste steg jag förmådde, sökte jag att leta mig fram mellan vakarna och lyckades slutligen att komma på stark is. Oaktadt den ögonskenliga lifsfaran, hvari jag varit, återvände jag samma dag [1]), dödade svanen och förde honom hem.

⟨Aldrig glömmer jag händelsen, då jag skjutit den första ungorren. Det var en octoberdag under ett af de första åren af min skoltid. Jag var hemma på ett besök. Jag tog min brors bössa, som låg laddad, och tågade ut i skogen, der en orrfogelflock påträffades och flyttade sig vid min ankomst. En kyckling tryckte sig och blef liggande qvar på marken. Jag upptäckte honom genast och lade an; men som jag ej kunde bära bössan, lade jag den på en gren och sigtade. Två gånger klickade det, och hvarje gång ökades min ifver; tredje gången small skottet loss, och orren blef liggande dödskjuten. Min glädje kan ej beskrifvas; den var större än att den kunde rymmas inom mig; och psychologiskt anmärkningsvärdt torde det förekomma, såsom tillika bevisande hur djupt en religiös barnuppfostran ingriper: jag kastade mig på knäna, tog mössan af, sammanknäppte händerna och med lyftad blick mot himlen och tårade ögon, läste jag högt mitt: Fader vår &c. Någon innerligare och uppriktigare tacksägelse och lofsång bar visst aldrig uppstigit till Gud från ett menniskohjerta. Jag var då 11 eller 12 år⟩ [2]).

---

[1]) *A* tillägger: »med vapen. Svanen, som hade då åter spatserat längre från vakarna, fäldes. Jag förde honom med särdeles glädje hem till staden».

[2]) Den livfulla skildringen av denna händelse i *B*, som förlägger den ungefär 3 år tidigare än *A* och *C*, lyder så: »En efterhöstdag, då min bror var jemte min far sysselsatt med någon slöjd, smög jag mig in i drängkammaren, uttog bössan, som var laddad, och marcherade ut åt skogen. Bössan var vida längre än jag; men jag bar henne oförtrutet och kände alls icke, att hon var tung. Ändtligen fick jag se en flock orrhöns, men de skygga foglarna flögo upp, innan jag kom dem på håll. En honkyckling blef dock liggande och tryckte sig på platta marken, der mitt skarpa öga upptäckte honom på 10 stegs afstånd. Jag lade bössan på en gren, ty jag kunde omöjligt hålla henne, spände upp, lade an och tryckte till, men till min ångest klickade det. Åter spände jag upp och siktade, men åter klickade det. Hjertat slog så häftigt, att jag knappt kunde andas. För tredje gången spände jag hanen, sigtade, tryckte till, och skottet gick, och orrhönan blef liggande. I ögonblicket sprang jag fram, och då jag såg orrhönan ligga död för mina fötter, Gud! hvilka känslor af evinnerlig salighet; jag kunde ej hålla mig, jag kastade mig på knäna, hopknäppte händerna, höjde dem och blicken mot himlen och läste högt: Fader vår m. m. Jag var då 9 år gammal, ensam och

II.

Student i Lund. De första åren som akademisk lärare därstädes.

Till Lund anlände jag med mitt skolbetyg i början af vårterminen 1806. Prof. Munthe, som då var decanus, examinerade i Horatii Oder och Xenophons Anabasis, och gaf Laudatur. Prof. Lundblad, som var rector, mottog mig derefter med en faders hjertlighet och uttryckte sin aktning för den lärare jag nyss lemnat [1]).

Samma termin tog jag theologisk examen. Likasom under skoltiden, måste jag äfven som student undervisa barn för att få min utkomst. Dock erhöll jag nästan allt jemnt akademiska conditioner och vistades blott under ferierna hos barnens föräldrar. Derunder studerade jag, jemte språk, historia, filosofi och esthetik, isynnerhet botanik och zoologi [2]). Från våren 1810 till sommaren 1813 vistades jag under ferierna på Roslätt, beläget i en vacker skogstrakt i södra Skåne, der jag än vidare samlade materialier till mina först utgifna arbeten i ornithologien. År 1809 tog jag den första och 1811 den sista kandidatexamen och erhöll i dessa examina, för dåvarande 8 examinatorer, 6 laudatur, 1 cum laude och 1 approbatur, äfvensom premier för flit.[1])

Efter erhållen filosofie magisterspromotion sistnämde år blef jag höstterminen inskrifven på prestseminarium, der jag för dåvarande directorn, den frejdade andlige talaren, d:r Hagberg, skref predikningar, hvilket hade den följd, att jag vid terminens slut, utan att ha begärt eller ens afvetat det, blef af honom och d:r Ahlman hos biskopen anmäld till docens vid seminarium. Jag anmodades med anledning deraf

---

i vilda tysta skogen. Psychologen må förklara mitt själstillstånd; att det var en momentel galenskap, medgifves, och att denna till vanvett gränsande öfversvinneliga glädje gaf sig luft i en så helig handling, var tvifvelsutan en följd af den religiösa uppfostran jag erhöll. Hvilken naturforskare erinrar sig icke, då han som ung gosse ensam i vilda skogen stött på en ny blomma eller skjutit ett förut osedt djur, att han ovillkorligt låtit skogen genljuda af sina fröjderop. Min vän Fries sade mig, att sådant inträffat med honom.

Så tillbringade jag min tid, mest i skogen och i ensamheten. Min enda lekkamrat var en nära jemnårig syster; men hon följde mig sällan i skogen».

[1]) *A* har följande framställning, som sedermera blivit överstruken: Prof. Lundblad »lyckönskade mig till ett så herrligt testimonium, och i'ställe för att affordra studenteden tog han mig blott i hand på att jag skulle söka uppfylla min ingångna förbindelse som akad. medborgare».

[2]) *A* tillägger (överstruket i *C*): »Äfven studerade jag vitterhet och kunde utantill de fleste dåvarande svenska skalders skrifter».

att predika i Klosterkyrkan i Lund, men hindrades derifrån af sjuklighet. Då prof. Retzius, som länge omfattat mig med faderlig godhet, blef derom underrättad, erbjöd han mig att blifva docens i naturalhistorien och amanuens vid det naturhistoriska museum, hvilket han till största delen skänkt åt akademien. Detta låg min håg närmare, och jag afsade mig den erbjudna docentbeställningen vid seminarium [1]), hvilken dock under en längre tid för min räkning stod öppen och otillsatt.[j])

Vårterminen 1812 utgaf jag en disputation: De variis mammalia disponendi modis, och blef derefter, på profess. Retzii anmälan, af H. E. akademikansleren, grefve v. Engeström, utnämd till docens i naturalhistorien och amanuens vid Museum academicum. [k])

Profess. Retzius hade begärt och erhållit afsked, och demonstratorn Fallén blef utan förslag utnämd till hans efterträdare i naturalhistorien, hvarefter Agardh blef på samma sätt professor i botaniken och Engeström i chemien. Nu var således demonstratorssysslan ledig och annoncerades till ansökning. Den söktes endast af docenten Zetterstedt. Jag ansåg mig ej böra söka den, utan dröja tills adjuncturen i naturalhistorien [2]) blefve till ansökning ledigförklarad. Detta skedde emellertid aldrig, ty när demonstratorsförslaget i fakulteten skulle upprättas, föreslog prof. Fallén, och fakulteten tillstyrkte, att adjunkturerna i zoologi och botanik skulle förenas [3]).

---

[1]) *A* tillägger: »D:r Hagberg, som fattat godhet för mig, erinrade, att der voro bättre utsigter för mig att gå in vid seminarium och yttrade, att docenturen skulle någon tid för min räkning få stå otillsatt. Efter några månader anmälde sig dertill Z. Petersson, men blef ej antagen förr än han erhållit min förnyade afsägelse».

[2]) *A* tillägger inom parantes: »zoologien».

[3]) Ursprungligen hade slutet av ovanstående stycke följande lydelse (sedermera struket): »... när demonstratorsförslaget ... skulle upprättas, föreslogs, att Zetterstedt äfven måtte utnämnas till adjunct i naturalhistorien, i anseende dertill, att Agardh innehade demonstratorslönen, hvilken icke af honom komme att afträdas, förr än han i sin tour kom att uppbära professorslön, och det ansågs billigt, att Zetterstedt under tiden finge uppbära en adjunctslön. Detta förslag stadfästades af H. E. akademikansleren, som för tillfället ej lärer ha kommit att inse, hvarthän det ledde. Den fraction hade således segrat, som arbetade för att de nyligen skilda botaniska och zoologiska professionerna i framtiden åter skulle förenas. Från denna källa härleder sig åtskilligt af det, som vid akademien passerat. Förslaget hade utgått från ⟨*A*: Liedbeck⟩ en man, som allmänt ansågs för den härstädes synliga hufvudmannen för ett anti-Engeströmianskt parti, [*A* tillägger:] hvilket hade sin egentliga chef i Stockholm, och som allt jemnt satte sig emot alla gref Engeströms reformer till de praktiska vetenskapernas upphjelpande vid universitetet».

Härigenom syntes således all framtida utsigt för mig vara tillstängd; men jag tänkte [1]) ej derpå förr än lång tid derefter. Jag utgaf 1814 mina Analecta Ornithologica (P. I. & II. De Motacillis Suecanis), som voro resultat af egna ⟨i skogarna och på fälten gjorda⟩ iakttagelser, och som innehöllo åtskilliga förut i Sverige okända sångfoglar. Genom denna afhandling blef jag känd af dåvarande justitiekansleren, numera Hans Excellens, grefve H. G. Trolle Wachtmeister, som sjelf i sin ungdom med nit och framgång studerat ornithologien, och som aldrig upphört att älska naturvetenskaperna och att beskydda deras idkare. [l]) Af honom blef jag ⟨först⟩ förordad hos akademikansleren, som ⟨från den stunden och⟩ allt framgent omfattade mig med ynnest och välvilja. Professor Retzius fortfor äfven att faderligt understödja mig och mina företag. Men här funnos då endast få dugliga böcker och nästan inga samlingar i dessa delar af vetenskapen. Museum hade i årligt anslag 33 rdr 16 sk. och till aflöning för en vaktmästare, hvars pligt var renhållningen, 12 rdr. Här fans ingen anstäld, som ens kunde uppstoppa ett djur eller en fogel. De som nu studera naturalhistorien vid Lunds akademi kunna icke göra sig begrepp om de svårigheter, mot hvilka vi då hade att kämpa. Zoologien var ännu icke blifven populär; man kände den i allmänhet knappt till namnet. Anslag, för den, gåfvos icke.

Under hösten 1814 dog min far, hvarigenom ett litet arf tillföll mig; äfven erhöll jag vid slutet af samma år genom akad. kansleren, en årlig gratification af 200 rdr på 3:ne år. Med dessa medel reste jag i början af 1815 till Köpenhamn, der jag fortsatte mina studier i zoologi och anatomi; äfven studerade jag mineralogi, hos etatsrådet prof. Wad, efter Wernerska methoden. [m]) Återkommen till fäderneslandet företog jag i augusti en resa till Stockholm, Upsala och kanslirådet Paykulls egendom WalloxSäby, [n]) isynnerhet för att undersöka dervarande ornithologiska samlingar, för ett större arbete: Ornithologia Svecica, som jag då hade för händer. Efter återkomsten till Lund samma år redigerades manuscriptet och inlemnades till förläggaren, bokh. Schubothe i Köpenhamn [2]). Det skrefs således redan 1815, ehuru årtalet 1817 står på titelbladet. Det ark, som innehåller ripornas historia, omtrycktes efter min hemkomst från Norrige. Då detta arbete först gjorde förf. bekant utomlands, torde jag

---

[1]) *A*: ⟨blott: ora et labora Deoque committe futura.⟩

[2]) *A* tillägger: »der det trycktes 1816, ehuru årtalet 1817 finnes på titelbladet».

böra yttra något derom. Det erhöll i Tyskland åtskilliga fördelaktiga recensioner, bland hvilka en utförlig i Wiener Jahrbücher. Men i 2:dra upplagan af Temmincks Manuel d'Ornithologie erhöll det på åtskilliga ställen en skarp kritik. Bland annat tadlades bittert, att förf. uppfört rackelhanen som bastard af orre och tjäderhöna, tvärt emot alla dåvarande ornithologers påstående, att han utgjorde en egen art, som de kallade Tetraomedius. Frågans lösning var af vigt såsom innehållande ett märkvärdigt physiologiskt problem. De flesta nekade hybriditet i vildt och fritt skick. Förf. fortsatte sin mening och riktade den med flera bevis i åtskilliga sednare arbeten. Omsider började en och annan bland Tysklands naturforskare, först Const. Gloger och derefter Naumann att biträda förf:s öfvertygelse, och i 4:de delen af sin Manuel d'Ornithologie öfvergick Temminck till samma mening*) och gjorde förf. i detta och flera hänseenden full rättvisa. Då dessa frågor blifvit inom ornithologiens område europeiska, har man trott sig icke böra helt och hållet förbigå dem.°)

I februari månad 1816, blef jag (efter mag:r Chr. Is. Heurlin, som erhållit en lectorsbeställning i Vexiö,) af akademikansleren utnämnd till ekonomie adjunkt med 100 rdr i lön.

I mars månad samma år företog jag med understöd, lemnadt dels af K. Vetenskaps akademien i Stockholm och dels af H. E. grefve Wachtmeister, en naturhistorisk resa till Norrige, genom Christiania, öfver Dovrefjäll, Trondhiem m. m. samt kusten uppåt till Bodön. Jag besökte derunder dels öar och holmar, t. e. Tränen, dels i landet inlöpande fjärdar, samt fjäll och glacierer. På hösten togs återresan en annan väg till Trondhiem, hvarifrån den fortsattes öfver Röraas, Öresundsvandet, genom Herjeådalen, Dalarna o. s. v. till Stockholm och derefter till Upsala, hvarifrån jag återkom till Lund i mars 1817, då jag således varit borta ett år. Under resan hade jag isynnerhet samlat materialier för zoologi och mineralogi. Jag hade äfven bestigit åtskilliga fjäll [1]), och antecknat de olika regioner, i hvilka olika djur och växter förekomma.°)

---

*) Frågan har också nyligen på det mest evidenta sätt blifvit afgjord genom följande märkvärdiga tilldragelse: I Skottland funnos hvarken tjädrar eller rackelhanar. För några år sedan blefvo tjädrar dit införda från Norrige i flera districter, der orrfogel fanns i mängd, hvarefter det ej dröjde länge, förr än rackelhanar der började visa sig, oaktadt inga sådana någonsin blifvit dit införda.

[1]) A tillägger: »hvilkas höjder blifvit mätta med en från Christiania medförd barometer».

Återkommen till Lund fortsatte jag mina zoologiska studier och började utgifva Analecta zoologica, hvilka dock snart blefvo afbrutna förmedelst andra arbeten. Mest sysselsatte jag mig med anatomi och physiologi, i hvilka vetenskaper jag undergick medicinæ candidatexamen 1818. Samma år erhöll jag förordnande att under professor Falléns rectorat förestå naturhistoriska professionen, hvilket förordnande i anseende till prof. Falléns vacklande helsa, och tidtals vistande på sin landtgård, förnyades hvarje år under 10 års tid, under längre eller kortare tid. Följande året erhöll jag akademikanslerens förordnande att vara intendent vid akademiens zoologiska museum, med hvilken befattning äfven följde skyldigheten, enligt sednare (1824) gifven instruction, att förestå professionen, hvarje gång ordinarie professorn derifrån var lagligen hindrad. För denna befattning erhöll jag ett årligt anslag af 400 rdr [1]. ⁾ — År 1820 utgaf jag första delen af Skandinavisk fauna (däggdjuren) och i maj 1821 erhöll jag, på H. E. kanslerens anmälan, Kongl. Maj:ts fullmakt på professors namn och värdighet. Samma år i juli företog jag en längre naturhistorisk resa till flera landskap inom Sverige ända till Gestrikland [2].

⟨De svaga utsigter jag ansåg mig hafva till reel befordran vid akademien, och min framskridna ålder af 35 år gjorde, att jag redan i början af året förut hade till Kongl. Maj:t ingifvit en underd. ansökan om tillåtelse att enligt hvad ofta blifvit adjunkter beviljadt, i ställe för pastoralexamens undergående, få utgifva och försvara en disputation. Från kanslerssekreteraren, expeditionssekreteraren Thomée, erhöll jag med anledning deraf bref af det innehåll, att H. E. kansleren, som önskade behålla mig vid akademien, anmodade mig att återtaga min ifrågavarande ansökan, samt att i sådant ändamål skicka honom, Thomée, fullmakt att återtaga den. Jag

---

[1]) *A* tillägger: »hvilket jag likvist af mellankommande skäl icke till fullo erhöll förrän efter längre tids förlopp».

[2]) I *A* omtalar förf., att han under denna resa »äfven besökte Uppland och Upsala. Profess. Thunberg, som redan då var kommen till hög ålder, uttryckte sin önskan att i Upsala, i likhet med hvad redan skett i Lund, en zoologisk profession måtte blifva inrättad, och det så mycket hellre, som den zoologiska institutionen redan var af större omfång än att den jemte den botaniska kunde, som sig borde, skötas af en enda. Han berättade, att han redan fästat höga vederbörandes uppmärksamhet på nödvändigheten deraf, och att han genast ville taga afsked, så snart detta inträffade, samt att han önskade, att jag ville söka den zoologiska delen. Då han visste, att jag med särdeles ynnest var omfattad af H. E. gref Engeström, ansåg han förmodligen denna sin älsklingsidée kunna lättare realiseras, om han kunde förena den med min fördel. Han hade förut genom en vän i Stockholm framstält samma ärende för H. E.»

ansåg det för mig icke tillständigt att sätta mig emot akademikanslerens i detta hänseende uttalade önskan, helst han ofta lemnat mig vedermälen af ynnest och välvilja. Jag sände således den begärda fullmakten. Men under förutnämnda resa, på hösten 1821, då jag besökte H. E. kansleren på Drottningholm, anhöll jag, att H. E. ville hos Kongl. Maj:t förorda mig till en befattning vid annat läroverk, hvilken redan var ledig, och som jag [1]) blifvit uppmanad att söka, och hvilken befattning det var i fråga att i någon mån ändra och förbättra, hvilket också sedermera skett. Hans Excellens afhörde mig i början med godhet, men yttrade sedan i stränga ordalag, att han ej skulle göra det ringaste för mig, om jag ej blefve qvar vid akademien i Lund, men att jag i det fallet kunde vara säker om befordran.⟩ [2]) [3])

Under d. 26 mars 1822 erhöll jag, i egenskap af intendent vid naturhistoriska museum, nådig resolution på ordinarie professors lönetour näst efter den linguarum orientalium professor, som vid Lunds akademi komme att tillsättas [3]). — Denna förmån, hvilken många vid denna akademi före mig åtnjutit, var i sjelfva verket icke så afundsvärd, som den vid första påseendet kunde synas. Jag var redan öfver 35 år gammal, hade många lönlösa i tour för mig, och kunde icke påräkna att på tio år komma i åtnjutande af den i alla fall nog knappa lönen. Emellertid fortsatte jag mina zoologiska arbeten och utgaf samma år, 1822, Historia Molluscorum Sveciæ, terrestrium et fluviatilium, hvilket lilla arbete, i anseende dertill att det var skrifvet på latin, och omfattade en gren af zoo-

---

[1]) *A* tillägger: »af en aktningsvärd veteran».

[2]) *A* tillägger: »Med det besked reste jag; men med föresats att så snart sig göra lät söka befordran annorstädes, och jag beslöt åter att författa en disputation för prest- och pastoral-examen [1]). Mot slutet af året kallades jag till en härvarande embetsman, som var min gynnare och som erhållit bref från Hans Excellens kansleren af innehåll, att, om jag ville stadna qvar vid akademien, H. E. ville hos Kongl. Maj:t för mig utverka tour till professorslön. Jag svarade, att här redan voro så många lönlösa professorer, att jag i förmånligaste fallet dock icke kunde på 10 år tänka på att få nytta af en sådan löntur. Jag var snart 35 år och ville gifta mig. Jag blefve således hän vid 50 år, innan jag komme till en sådan lön, som dock i alla fall enligt sista jemkningarna vore obetydlig. Han medgaf allt detta, men rådde mig dock att skrifva till H. E. och med tacksamhet antaga anbudet, i annat fall blefve han med skäl stött. Han hade för mig gjort hvad han kunnat. Jag följde hans råd och erhöll . . . nådig resolution af den 26 mars 1822 . . .»

[3]) *A* lämnar här följande upplysning: »Det var neml. ämnadt, att förra informatorn för Hans Excellences barn, h:r legationspredikanten Berggren, skulle snart utnämnas till den efter Norbergs bortflyttning redan länge lediga professionen i orientalspråken. Hvarföre icke detta blef af, hörer egentligen icke hit».

logien, hvilken i Sverige varit föga bearbetad, blef utomlands med särdeles välvilja mottaget. Derefter bearbetade jag fortsättningen af Skandinaviska faunan och utgaf 2:dra bandet deraf 1824 [1]).

---

[1]) I *A* lämnar förf. en utförlig redogörelse för de svårigheter han hade att genomgå under sin första verksamhet som akademisk lärare: »Ofta hade jag visserligen anledning ångra, att jag stadnat qvar på en plats, der afund och hat voro största lönen för mina sträfvanden. Då jag 1812 mottog vården om Lunds museum, bestodo samlingarna i en del svenska foglar, hvilka nuvar. H. E. gref Trolle Wachtmeister 1802 skänkt till akademien, och som hade af prof. Fallén blifvit insatta i kittade glasburar. Öfriga samlingarna bestodo i några äldre, mest obrukbara djur och fiskar i sprit och dessutom Retzii nyligen skänkta cranii och snäcksamling. Uppstoppare fans ingen; en dräng, som skulle sopa trappor och golf, hade 12 rdr i årlig lön, och hela anslaget till naturaliekabinettet, som det då kallades och som man länge envisats att kalla det, var 33 rdr 16 sk. årligen! — Jag var tvungen att företaga en total omändring, och endast H. E. kanslerens ynnest gjorde detta för mig möjligt. I ställe för de tillkittade burarna, hvari foglarna alldeles icke kunde begagnas, gjordes boetter med ramar, som kunde fråntagas, och på väggarna gjordes fasta hyllor, på och mellan hvilka boetterna inpassades. En mängd svenska fogelarter skaffades af mig årligen, och jag inöfvade en medellös, ofärdig yngling (Lundberg) att biträda vid uppstoppningen. Med hvilka svårigheter jag måste kämpa kan bland annat inhemtas af följande officiella handling. Jag hade låtit uppstoppa hanne, hona och unge af Muscicapa atricapilla, hvaröfver räkning inlemnades till Consist., upptagande 24 sk. (tror jag) för stycket. Äfven hade jag låtit köpa för 2 sk. zittertråd för att sätta i benen på Regul[us] crist[atus] och ett par andra mycket små foglar. Enligt Consistorii acad. protokoll d. 18 januari 1823 blef jag uppkallad i Consistor., och genom ordföranden underrättad om Consistorii beslut, att jag alls icke fick låta företaga det ringaste arbete på museum, utan att först anmäla det hos rector, som borde draga försorg om behörigt accord, och att äfven om några alnar zittertråd eller annat dylikt behöfdes, skulle sådant före uppköpet anmälas hos rector. (Hvad för öfrigt anföres i protokollet, att jag innehade förskott af akademikassan, lärer ha inkommit vid justeringen, hvilken jag ej öfvervar.) — Förgäfves åberopade jag min af kansleren gifna instruction.

Man inser lätt, utan commentarier, den ogenhet och det hat till saken som detta meskina förhållande förutsätter; och det är nu, äfven för mig sjelf, obegripligt, att jag icke lemnade allt sammans och sökte något pastorat, som jag redan flera år förut kunnat erhålla. Det var endast kärleken till vetenskapen och kanslerens önskan, som qvarhöll mig. Följ. året 1824 utgaf jag 2:dra delen af Skandinavisk fauna, foglarna (1 bandet), der jag efter förordet var tvungen att intaga en replik på en af prof. Zetterstedt i höga och stränga ordalag gjord kritik mot min faunas 1:sta del, under föregifvande att besvara en anmärkning mot ett ställe i dess Lappska resa, hvilken anmärkning dock icke var af mig, utan af en helt annan person. Nämde replik hade jag förgäfves sökt att få intagen i någon tidning.

År 1824 sedan prof. Tegnér blifvit utnämd till biskop i Vexiö stift, och adj. Brunius blifvit utan förslag utnämd d. 30 apr. 1824 till hans efterträdare såsom græcæ linguæ professor — (en tjenst, i hvilken han dock icke kunde såsom ordinarius inträda och således icke derföre uppbära lön, förr än den dag då Tegnér tillträdde Vexiö stift, det vill säga den 1:ste maj 1827) gjorde han genast anspråk på lönetour före både mig och orientalium professorn; men denna orimliga begäran blef genom Kongl. Maj:ts resolution af d.

Redan 1819 hade jag kommit att undersöka sandstensbrotten vid Hör och deri funnit fossila växter, hvilka vid närmare undersökning företedde tropiska former. Detta väckte min håg att granska våra i södra Sverige talrika petrifikatförande berglager, och att anlägga samlingar af hvad i dem påträffades, så väl af växter som djur. Härigenom kom jag också att studera de delar af geologien som hemta sitt förnämsta stöd af petrifikaterna. I en följd af afhandlingar, införda i Vetenskaps akademiens handlingar och i Physiografiska sällskapets skrifter, har jag redogjort för dessa undersökningar, och 1827 utgaf jag ett större arbete med plancher öfver de petrifikater som förekomma i Sveriges kritformation [1]. [u]) Men de flesta samlingar så väl af djur som växter, hvilka jag hopbringat ur öfvergångsformationen, liasbildningen och kritan, vänta ännu på beskrifningar. Emellertid hade dessa fynd väckt utländska geologers uppmärksamhet, och den frejdade professorn Adolph Brongniart i Paris, som 1824 företog en resa hit och äfven besökte Hör, beskref de derstädes till den tiden funna växtformer uti Annales des sciences naturelles, hvarvid han benämde ett nytt växtslägte bland Cycadéernas familj: Nilssonia, af hvilket slägte sedermera arter blifvit funna i Skåne, på Bornholm och på flera ställen i Tyskland [2]. [v])

8 dec. 1824 vid tillsättandet af orient. professionen förkastad och ordningen för löntouren å nyo uttryckligen så bestämd, att oriental. professorn hade sin löntour näst efter Bring, samt vidare Nilsson och *derefter* Brunius. Då således detta försök icke halp, hittades på ett annat för att få mig bort. Jag var redan gift och hade barn och 500 rdr i lön och anslag; men för en del af anslaget var den ordalydelsen i resolutionen, att det fick uppbäras tills vidare. Nu väcktes således frågan om dess upphörande, hvilken dock för mig hade den lyckliga utgång, att anslaget blef ovillkorligt stadfästadt. Vid samma tid som dessa onödiga tvister upprördes, inkom i tidn. [x]) en artikel om den oenighet, som rådde bland lärarne vid akad. i Lund, och hvilken allmänt ansågs vara författad just af den som sjelf upprörde tvisterna — en manöver, som ofta sedan blifvit upprepad, att skrika som värst mot trätor, då han sjelf träter. Artikeln gick för öfrigt ut på att visa hur onyttigt, ja skadligt det var, att naturvetenskaperna idkades vid ett universitet, de hörde ej dit utan till Vet. akad. kan man tänka. Jag svarade derpå allvarsamt och skarpt i Allmänna journalen den [17 februari] år [1826] under rubrik: Om det naturhistoriska studium. Derefter teg han för den gången».

[1]) I *A* meddelar förf., att utgivningen av detta verk skedde »före den sednare undersökningsresan i Bohuslän» samt tillägger, att det är »ett arbete, som jag med glädje ser mera begagnat i de flesta geologiska skrifter».

[2]) *A* tillägger angående Brongniarts besök, att »honom kom profess. Berzelius till mötes här i Lund, då jag blef anmodad att vara dem följaktig under en geologisk resa i Skåne».

III.

Resor till Bohuslän och Norge. Intendent vid Vetenskapsakademiens zoologiska museum i Stockholm. Professor i Lund. Vetenskaplig verksamhet till slutet av 1830-talet.

År 1825, då jag företog fortsättningen af Skandinaviska faunan, 2:dra delens sednare band (vattenfoglarna) och fann, att jag före dess utgifvande borde företaga en resa åt Norden för att samla flera materialier, men saknade medel för detta ändamål, vände jag mig till en vän och gynnare i Stockholm, som derefter underrättade mig, att d. v. statsrådet grefve Wirsén ville hos Kongl. Maj:t tillstyrka anslag åt mig till resan, med villkor att jag toge vägen om Bohuslän och der undersökte fiskeriernas tillstånd samt vid återkomsten afgåfve en underd. relation derom till Kongl. Maj:t. I följd häraf inlemnade jag derom en formlig underd. ansökan till Kongl. Maj:t, som under den 12 april 1826 resolverade, att jag erhöll 666: 32 [rdr b:co] till det uppgifna ändamålet. Resan anställdes öfver Bohuslän till Norrige, der det inre af landet och de vestra kusttrakterna besöktes. Återkommen afgaf jag till Kongl. Maj:t, under den 11:te november 1826, en underd. berättelse om fiskerierna [1]) i en del af Sverige och Norrige, hvilken af Kongl. Maj:t remitterades till dess Commerce collegium, som införde den i sin tidning för handel, slöjd och konst. Följande året erhöll jag förnyad befallning att undersöka hufvudsakligast sillfisket vid rikets vestra kust, och afgaf i följd deraf en förnyad underd. berättelse om fiskerierna i Bohuslän, under den 1 mars 1828, hvilken på Kongl. Maj:ts befallning trycktes och åtföljde officiella bladet. En tredje underd. berättelse i samma ämne afgafs den 1 nov. 1832.

I dessa underd. relationer ådagalades, att den småsill, som tidtals i stor mängd uppsopas med de täta och stora sillvadarna i Bohuslän, är ungar af den stora sillen; att hvarje bassin eller trakt af hafvet har sin egen stam (form, varietet), som der födes, utvecklar sig och leker; att de förr förmodade invandringarna af sillmassor från polarhafvet icke existera, och att man följaktligen bör skona sillynglet, om man vill tänka på att någonsin återfå ett förmånligt sillfiske i Bohuslän. — Dessa resultater hafva sedermera än ytterli-

[1]) A tillägger: »hvilken låg till grund för all följande undersökning i detta statsekonomiska ämne».

gare bekräftats genom undersökningar af hrr B. Fries, Sundevall, Lovén, Ekström m. fl., och sednast äro de såsom allmänt erkända sanningar framlagda i Bohusläns historia och beskrifning af A. E. Holmberg. — Om än dessa naturhistoriska upplysningar icke på många år burit eller bära för Sverige all den frukt de möjligen kunnat, så hafva de dock verkat så vida nyttigt för staten, att efter deras afgifvande inga statsmedel onyttigtvis utkastats för fiskeriernas upphjelpande, under hvilken rubrik från statskontoret hade utgått blott under 11 års tid en sammanräknad summa af emellan 40 och 50,000 rdr b:co.[1]) »)

År 1828 [i november], sedan jag bevistat naturforskarnes möte i Berlin, mottog jag, med permission tills vidare från min befattning vid akademien i Lund, vården om K. Vetenskaps akademiens i Stockholm zoologiska museum[2]). Detta var inrymdt i akademiens hus vid Stora Nygatan. Det var då, med undantag af insektsamlingarna[3]), temligen fattigt och i mindre godt skick. Däggdjur funnos nästan inga, och foglarna, som för det mesta utgjordes af förra Paykullska samlingen, voro gamla, till största delen malätna, och stodo i boetter uppstaplade kring väggarna i små rum. Från Berlin hade jag hemfört ritningar på de skåp som der begagnades i museum, och efter hvilka dylika blefvo förfärdigade för museum i Stockholm. Och då Vetenskaps akademien nu inköpt det så kallade Westmanska huset i Kungsbacken vid Drottninggatan, inflyttades samlingarna dit under sommaren 1829 och insattes i förutnämda skåp. Afledne brukspatron Grills arfvingar hade under tiden till ett zoologiskt riksmuseum, som borde stå under Vetenskaps akademiens vård, skänkt hela den mycket betydliga Grillska samlingen på Söderfors. Den hade förut varit utbjuden till salu för 12000 rdr b:co. Denna transporterades nu till Stockholm,

---

[1]) *A* tillägger: »Detta ärende, som nu åter är under pröfning och omsider synes vara nära sin utveckling, anser jag mig icke här böra närmare vidröra. (Det tillhör svenska fiskeriernas historia, hvilken väl någon gång torde blifva offentliggjord)».

[2]) Om förf:s anställande i Stockholm och därmed förknippade omständigheter lämnar *A* följande meddelanden: »År 1828 erhöll jag jemte professorerne E. Fries och A. Retzius anslag för att bevista naturforskarnes möte i Berlin. Prof. Dalman, intendent vid Vetenskaps akademiens zoologiska museum i Stockholm, skulle äfven hafva bevistat samma möte, men då han dessförinnan insjuknade och dog, blef jag af Vetenskaps akademien erbjuden att erhålla den efter honom ledigblifna intendentsbeställningen, hvilket tillbud jag emottog, dock blott tills vidare . . .»

[3]) *A* har beteckningen »insekt- och öfvergångsformations-petrifikat-samlingarna».

och foglarna insattes, jemte de förra, i skåp[1]). En skandinavisk däggdjurssamling började anläggas, och de skandinaviska foglarna skildes från de exotiska i en särskilt samling.[2])

1829 började jag utgifva ett större planschverk under titel af Illuminerade figurer till Skandinaviens fauna med text, hvaraf till dato 20 häften i två band utkommit. Vid samma tid var jag en af stiftarna af Svenska jägaresällskapet i Stockholm, hvars ändamål var att gifva jagten en mer vetenskaplig syftning och de talrika jagtvännerna i fäderneslandet en föreningspunkt för meddelandet af hvad de funno nytt och anmärkningsvärdt[2]).

Sedan prof. Fallén hösttiden 1830 aflidit, fann jag mig föranlåten att återgå till min befattning i Lund, till hvilken äfven hörde åliggandet att förestå den naturhistoriska professionen derstädes. Då, med anledning af detta beslut, doctor B. Fries, som under tiden i mitt ställe förestått museum i Lund (och derföre af mig särskilt uppburit 400 rdr b:co), blifvit antagen till min efterträdare vid museum i Stockholm, flyttade jag till Lund och började der att åter fortsätta de publika föreläsningarna i zoologien höstterminen 1831, och inom laga tid inlemnade jag till Consist. acad. en ansökan till ifrågavarande profession.[a])

(Sedan jag ryktesvis blifvit underrättad, att en eller annan af de professorer i Lund, som blifvit utnämd efter den tid då jag erhållit löntour, föresatt sig att vid förslagets upprättande söka hindra mig ifrån den sökta professionens erhållande, så, ehuru jag insåg, att sådant försök, om det ock gjordes, måste blifva fruktlöst, likväl för att förekomma anledning till split mellan blifvande embetsbröder, ingick jag till Kongl. Maj:t med en underd. ansökan att till professionen blifva utan förslag utnämd, i likhet med hvad redan flera gånger vid denna akademi egt rum, t. e. med professorerna Tegnér, Fallén, Agardh, Engeström, Brag, Lindfors och sednast med Brunius

---

[1]) *A* tillägger: »För denna revolution, under hvilken de förra boetterna uppbrötos, och de redan malätne foglarna först insattes i torkugn och sedan placerades i skåpen bland sådana som voro preparerade med arseniksalva, hördes åtskilligt om förstöring af Vetenskaps akademiens museum, som inom 5—6 år ansågs blifva i grund förderfvadt, och det var endast genom den frejdade Berzelii upplysta nit för befrämjandet af alla delar af naturvet., som denna reform kunde genomdrifvas och fulländas».

[2]) *A* tillägger: »Också var redan då jag lemnade Stockholm en massa af bref sammanbragt med interessanta uppgifter i zoologi och jagt från de flesta trakter af riket. Under vistandet i Stockholm hade jag först tillfälle att studera våra lodjur och urskiljde deraf 2:ne arter eller constanta former, hvilka beskrefvos och afbildades i förutnämda verk. Äfven upptäckte jag då först, att sterila tjäderhönor antaga hannarnas drägt».

1824. Denna und. ansökan remitterades till Consist. acad. i Lund, utan tvifvel endast i afsigt att få inhemta Consistorii mening om sökandens skicklighet till den sökta tjensten. Med anledning häraf afgaf Consist. under d. 26 mars 1831 till Hans Kongl. Höghet kansleren ett underd. utlåtande, hvari förekommer: »Consistorium acad. får ... förklara, att Consist. med synnerligt nöje äfven vid detta tillfälle vitsordar professor Nilssons berömligen documenterade och allmänt kända skicklighet för den sökta professionen ...», och till Consistorii protocoll hade professor Brunius för sin del anfört: »Att professoren och Vasa riddaren S. Nilsson ådagalagt så utmärkta insigter i naturalhistorien, att han visat sig derigenom vara skicklig för en dylik professorsbefattning, är enligt min öfvertygelse obestridligt ...»

Härigenom syntes således det ofvan antydda ryktet vara fullkomligen vederlagdt, hvarföre jag på anmodan af en vän och gynnare återtog min underd. ansökan, innan den hos Kongl. Maj:t blef föredragen[1]). Likväl, då förslaget d. 23 maj 1832 i Consistor. academ. upprättades, blef jag derifrån utesluten af profess. Brunius, Westman och Hill, hvilka blott uppförde akadem. sekret. prof. Zetterstedt och docenten Dahlbom och således lemnade det 3:dje rummet tomt. Oaktadt jag erhållit de flesta rösterna till 1:sta rummet och Zetterstedt till det andra, kom jag dock genom detta egenmäktiga uteslutande på 2:dra rummet, efter en författning af d. 6 oct. 1746, som bjuder, att förslagsrum beräknas efter rösternas antal.«)

Då detta märkvärdiga förslag ingick till Kongl. Maj:t, beledsagades det af H. K. H. akademikanslerens und. memorial af d. 4 sept. 1832, hvari förekommer följande: »Härvid bör jag ej lemna oanmärkt, att vid förevarande förslags upprättande afvikelser förefallit från gällande författningar ... derigenom, att 3:ne ledamöter vid omröstningen underlåtit complettera förslaget, ehuru competent sökande icke saknades ... Då likväl ej några besvär ... blifvit anförda, anser jag mig, utan hinder af de anmärkta förhållanden, kunna fullgöra mitt åliggande att till Eders Kongl. Maj:ts nådiga åtanka anmäla den i min öfvertygelse till ifrågavarande academiska lärarekall mest skicklige och förtjente. ... Emellan dessa [Zetterstedt och Nilsson] ... förekommer ... den skillnad, att då professor Zetterstedt egenteligen documenterat sin lär-

[1]) *A* tillägger: »Likväl sedan samma rykte åter börjat sprida sig, ingick N:n till Kongl. Maj:t med en underd. anhållan att få bekräftelse på sin löntour».

dom och skicklighet genom berömda arbeten i entomologien, har professor Nilsson deremot, dels genom större vetenskapliga verk dels genom mindre afhandlingar, lemnat lika berömda prof af sina insigter uti de flesta till den nu sökta professionen hörande kunskapsämnen; och då till detta företräde vidare kommer, att sistbemälde professor allt ifrån år 1818, med längre eller kortare mellantider, ofta förestått och ännu förestår ifrågavarande profession, och ej mindre dervid visat en utmärkt läraretalent, än vid andra offentliga uppdrag drift och forskningsförmåga, så anser jag mig, vid sådant förhållande och då Nilsson tillika i Consistorio erhållit de flesta rösterna till första förslagsrummet, äga fullt skäl att i underdånighet föreslå honom till ifrågavarande nu lediga lärostol i naturalhistorien vid universitetet i Lund; . . .» Dessa förhållanden hade jag icke nämnt, om ej profess. Zetterstedt, både uti sin vita, införd i programmet till hans installation och i sin lefvernesbeskrifning, intagen bland Lunds professorers, åberopat, som bevis på sin företrädesrätt till ifrågavarande profession, att han stod på första rummet; men att jag erhöll sysslan derföre att jag redan hade löntur. Hur han kom på första rummet, ser man; och att hvarken pluraliteten i Consist. acad. eller H. K. H. kansleren delat Zetterstedts mening om sitt företräde, finner man af det anförda. Under den 13 october 1832 erhöll jag Kongl. Maj:ts nådiga fullmakt att vara historiæ naturalis professor vid Lunds akademi, der jag således fortsatte mina arbeten.[1]) År 1832 utgaf jag i disputationer ett kort sammandrag af Skandinaviens ichthyologi, hvilket s. å. utkom som ett helt under rubrik af Prodromus ichthyologiæ Scandinavicæ, som egentligen var utdrag af mina skrifna föreläsningar; men på åtskilliga ställen mindre väl redigeradt. Under flera år har denna del af Skandinavisk fauna varit af mig närmare bearbetad, men har ännu ej hunnit tryckas. År 1835 utgaf jag en ny omarbetad upplaga af Skandinavisk fauna, 2:dra bandet (foglarna) i 2 delar, för hvilket arbete Kongl. Vetenskaps akademiens stora guldmedalj erhölls på akademiens högtidsdag 1836. — Samma år företog jag en resa öfver Köpenhamn och Hamburg till London, derifrån jag, efter ett längre uppehåll, gjorde en resa till Brighton för att bese d:r Mantells stora petrifikatsamlingar, derefter bevistade jag engelska naturforskarnes sammankomst i [Bristol]⟩ — — —

[1]) I slutet av fragm. *A* gör förf. följande träffande sammanfattning av sin vetenskapliga verksamhet:

»1:mo. Jag har gjort naturalhistorien i Sverige populär genom min på Zoologi.

Anmärkningar[1]).

[a]) Sid. 296. Angående Sven Nilssons förfäder må följande nämnas. I början av 1700-talet bodde i Tarstads by av Tirups socken tvenne åboar med namnet Nils Nilsson, den ene å n:r 10, den andre å n:r 15. Vilken av dessa två som var fader till bröderna Nils och Brodde Nilsson kan icke med säkerhet utrönas. Nils Nilsson, f. 1713, innehade Tarstad n:r 2 från början av 1740-talet till mitten av 1770-talet. I sitt äktenskap hade han flera barn, bland dem Sven Nilssons fader, Nils, f. 1747, d. 1814, gift 1:a gg. med Thora Svensdotter, f. 1747, d. 1797, 2:a gg. med Sissa Jönsdotter, f. 1751. — Brodde Nilsson, f. 1716, d. 1784, flyttade till Fosie, där han var rusthållare å Fosie n:r 15. Gift 1:a gg. 1741 med änkan Ingeborg Persdotter, d. 1764 vid 60 års ålder, 2:a gg. nyssnämnda år med Ingeborg Jönsdotter, f. 1742, d. 1807. — Brobyggaren Hans Nilsson dog i Annelöv 1774 vid 82 års ålder. (Kyrkoböcker från Tirup, Halmstad i Skåne, Fosie och Annelöv samt jordeböcker och mantalslängder för Malmöhus län).

[b]) Sid. 296. Dyssjöbro, nuv. Dösjöbro, går över en bäck, som faller ut i Saxån. Den har endast ett valv samt broräck av gråsten. Den i texten omtalade inskriptionen är placerad å den något högre mittstenen i västra broräcket. Å mittstenen i östra räcket står: »Här har ståt et fältslag år 1180». Bron är än i dag så väl bibehållen, att »den kan tjäna sitt ändamål under århundraden framåt». (Medd. av landsfiskal Oscar Roupé, Dösjöbro).

[c]) Sid. 297, anm. 2. Mönsterskrivaren vid Norra skånska inf.-reg., regementskommissarien Daniel Smitt, d. 1826 vid 86 års ålder, mönsterskri-

---

svenska utgifna Fauna, hvarigenom håg för naturens studium blifvit väckt hos Sveriges talrika jagtvänner af alla samhällsklasser.

Statsekonomi. 2:do. Jag har först framlagt rätta förhållandet med bohusländska sillfisket, hvarigenom vunnits, om ock hittills ej annat, så åtminstone det, att betydliga summor, som förr onyttigtvis blifvit utkastade, sedermera besparats åt statskassan.

Geologi. 3:tio. Jag har först funnit tropiska växter och vertebrata djur i svensk bergbildning och derigenom satt vår geologi i samband med det öfriga Europas, från hvilken den förut ansågs vara alldeles olik och skild. (Se Svea, Wahlenb.) — [G. Wahlenberg, Om svenska jordens bildning, i Svea, 1818: h. 1, sid. 1—77].

Archæologi. 4:to. Jag har gifvit det antiquariska studium en ny rigtning genom att jemföra de i jorden funna fornsaker med nu annorstädes brukade redskap och vapen. Fornstudium är nu en del af naturforskningen: komparativ ethnografi — menniskoslägtets utvecklingshistoria.

(5:to. Först i fäderneslandet inrättat riktiga zool. museer.)»

[1]) Betydelsen av signaturerna å här citerade handlingar ur Sven Nilssonarkivet framgår av nedanstående översikt:

A 3 a) 1: 3 meritförteckningar in fol., 1 från c. 1821, 2 från c. 1840. Ej cit.
2: Sven Nilssons självbiografi, fragm. *A*, *B* och *C*.
3: 'Curriculum vitae', skrivet i apr. 1860 (även i avskr.), 1 ark in 4:o.
4: Självbiografi i sammandrag, skriven omkr. år 1866, 9 + 4 blad in 4:o. Till största delen tr. i C. Westdahl, Lunds universitets matrikel, Lund 1867, sid. 33 ff.
5: *α*) »Utkast till Lunds akademis historia från 1812 till 18 . . .», skrivet på 1870-talet, 1 ark in fol. (fragm.)
β) »Anteckningar d. 14 maj 1877», 1 ark in 4:o.
γ) »En episod af min lefnad. Nöbbelöf d. 18 aug. 77», 1 ark in 4:o.

C 33: Konceptbok och anteckningar för tiden 22/2 1868—28/11 1869. 4:o 362 sid. Inb.

C 38: »Anteckningar för år 1873» (Ryggtitel). Omfatta tiden 5/8 1873—7/9 1878. 4:o 335 sid. + 12 onumr. blad. Inb.

vare 1764—96, bodde å mönsterskrivarebostället Tirup n:r 6 i socknen med samma namn. (Medd. av krigsarkivarie B. Steckzén, Sthm; Tirups kyrkoböcker). — Fredrik Bennet, f. 1723, d. 1790 på sitt gods Bälteberga i Ottarps socken, frih., lagman i Halland, tit. landshövding. Han ägde även Kingelsta väderkvarn.

d) Sid. 299. Om sina tidigaste barndomsminnen meddelar förf. ytterligare i A 3 a) 4: »Det första jag kan erinra mig om mig sjelf var, att [jag,] då jag som litet barn låg med min moder och skulle sofva, var så liflig, att jag aldrig kunde ligga stilla, utan sparkade ständigt genom att ideligen uppdraga båda benen med knäna upp mot hakan».

I C 33, sid. 327 meddelar Sven Nilsson följande: »Minnen från min ungdom. ... Ett af de äldsta minnen jag har är, att vid 3 års ålder min moder tog mig vid handen en dag, då hon gick ut på marken med mat till arbetsfolket, och då jag på ängen blef varse en mörkblå blomma, hvilken föreföll mig så innerligt skön, isynnerhet som ännu ingen grönska fanns på samma äng. Jag fick plocka denna och ett par dylika. Det var Orchis morio. — Af samma tjusning intogs jag, då jag första gången såg en busksqvätta (Saxicola rubetra) ...»

I C 38, sid. 56 finnas även några smärre notiser från Sven Nilssons barndom.

e) Sid. 300. Dona: fångstredskap, bestående av en ram l. båge (l. stång), varpå en eller flera snaror äro fästa.

f) Sid. 302. Klockaren i Fridlefstad hette Måns Skånberg (C 38, sid. 56). — Engelbrekt Tengmark, f. 1720, d. 1812, kyrkoherde i Landskrona 1771. — Henrik Kemner, f. 1763, d. 1808, kollega i Landskrona 1790, kyrkoherde i Gessie av Lunds stift 1805. — Johan Streling, f. 1693, d. 1773, rektor i Växjö, tit. professor, var förf. till Grammatica latina, som under åren 1754—1850 utkom i icke mindre än 13 upplagor. »Grammatica är en konst» etc. äro begynnelseorden i nämnda lärobok. — Landskronatiden omnämnes även i C 38, sid. 140, 250.

g) Sid. 303. Lucas Gadd, f. 1755, d. 1811, rektor i Landskrona 1783, kyrkoherde i Gladsax av Lunds stift 1806. Sven Nilsson har även lämnat »Några bidrag till en minnesteckning öfver Lucas Gadd» i Bidrag till Lunds stifts herdaminne. Utg. af ett sällskap. Lund 1846, sid. 99 ff. — Originalet till avgångsbetyget i Lunds univ:s arkiv, kansliet, EX n:r 20. Tryckt jämväl i nyss a. a. sid. 87 f.

h) Sid. 305. Sprenkla: stör med en fin tagelsnara för fågelfångst.

i) Sid. 307. Lars Peter Munthe, f. 1752, d. 1807, professor i praktisk filosofi vid Lunds universitet 1785.

Angående sin studentexamen och de första åren efter densamma meddelar Sven Nilsson följande i C 33, sid. 328 f.: »I studentexamen af prof. Munthe fick jag laudatur för explication af Horatius — der jag fick ett stycke, i hvilket står: » ... absentem qui rodit amicum, ... hic niger est, hunc tu, Romane, caveto». • [Horatius, Satir. lib. I: IV: 81, 85]. Jag tyckte det var så vackert, att jag med någon liflighet scanderade och öfversatte det. — Första terminen tog jag (som då skulle göras af dem, som ville taga graden) theologisk examen — kom i disput med Hylander om att Jesus förbannade fikonaträdet, derför att det befanns ej bära frukt — fick dock af Hylander godt betyg. Skref pro exercitio, men illa disponerad och utvakad fick ensam endast admittitur, hvilket förargade och modfälde mig till den grad, att jag nära öfvergifvit den lärda banan — och jag hade ingen, som förstod att trösta och uppmuntra mig. — Emellertid hade min förre lärare i skolan, Asping, fått pastorat och önskade mig som informator för sina två äldsta söner — derefter akademisk informatorskondition hos handl. Björkman i Malmö — derefter tog [jag] ledighet för att hos min fader läsa på 1:sta kand. examen (den filologiska), som togs vårtermin. 1809 med 3 laudatur för 4 examinatorer. Afundsjukan började märkas.

Informator hos gref Thott — akadem. kondition — kände mig olycklig i tvång hos det förnäma herrskapet, blef mycket sjuklig».

Lars Abraham Asping, f. 1763, d. 1813, kollega vid Landskrona skola 1801, kyrkoherde i Dalköpinge av Lunds stift 1806. — Troligen åsyftas handlanden Samuel Johan Björkman, f. 1769, d. 1809, gift 1796 med Anna Catharina Bager, f. 1777, d. 1860. Han hade med henne sönerna Peter Johan, f. 1798 och Samuel, f. 1800, d. 1861, den senare handlande i Malmö. (Medd. av stadsarkivarie A. U. Isberg, Malmö).

Roslätt innehades vid denna tid av frih. Otto Thott f. 1768, d. 1826, tit. landshövding, sedermera greve och innehavare av Skabersjö fideikommiss.

i) Sid. 308. Vid över 90 års ålder skrev Sven Nilsson följande redogörelse för sin vistelse vid prästseminariet i Lund:

»Nöbbelöf d. 18 aug. 77.

En episod af min lefnad.

År 1811 blef jag fil. magister och var då informator hos gref Thott på Roslätt. Thotts far, egare af Skabersjö och flera andra säterier, var patron till flera kyrkor och hade flera patronella pastorat att tillsätta. Jag var en obemedlad yngling och ansåg, att bästa utsigten för min framtid var att bli prest och få ett patronelt pastorat.

Vid den tiden var ett s. k. prestseminarium i Lund inrättadt, och dess föreståndare var en th. d:r Hagberg från Stockholm. De som ville utbilda sig till prester måste genomgå detta seminarium. Der anmälde jag mig och afhörde föreläsningar och mottog utkast till predikningar, som skulle utarbetas. Då jag utarbetat en sådan och framlemnade den till Hagberg, skickades den någon tid derefter till mig med ett högt betyg påtecknadt af Hagberg.

Några dagar derefter gick jag med mina disciplar till biskopen, Faxe för att taga afsked; ty vi skulle resa hem till julen. Biskopen sade mig då, att Hagberg ville tala vid mig, och att jag skulle gå till honom. Jag gjorde det. Hagberg yttrade då, att der var icke mer än *en* docens vid seminarium, Bergqvist, och att han önskade, att jag blefve den andre. Han tillade, att han hade sett huru jag skref en predikan, och han ville äfven höra huru jag utförde den. Han hade fått klosterkyrkan som pastorat; vi kommo derför öfverens, att jag der skulle predika annandag jul, till hvilken vi hade kring 12 dagar. Efter denna öfverenskommelse reste jag med mina disciplar hem till deras föräldrar, som då bodde i Malmö under vintern. Men ett par dagar efter ditkomsten blef jag sjuk och måste gå till sängs. Jag underrättade snart prof. Hagberg derom.

En veckas tid efter jul var jag åter frisk, reste in till Lund och gick till Hagberg, som frågade hvad jag haft till ingångsspråk och ämne, hvilket jag uppgaf. H. yttrade då, att med litet ändring kunde det användas till predikan på kyndelsmessodagen. Vi beslöto då, att jag skulle hålla min profpredikan på den dagen. Dagen före kyndelsmessodagen reste jag in till Lund med min predikan, som jag då hade färdig. Men Bergqvist, som jag råkade, sade mig att han varit osäker om jag skulle komma och att han derför redan skrifvit predikan och att han både ville och skulle hålla henne, och att jag fick vänta till ett annat tillfälle.

Jag gick då upp till gubben Jahan Retzius, för hvilken jag tagit examen som magisterkandidat, redan min vän, för att beklaga min motgång. Åh, sade gubben, herren (han kallade alla för herre) bör icke bli prest; dertill är herrn för svag. Jag kände en ung man N. N., som var sjuklig liksom herrn, han blef prest, men dog snart. Herrn bör vara i rörelse i fria luften. Jag skall kalla herrn till docens i naturalhistorien och amanuens vid naturaliekammaren, och äfven söka skaffa herrn litet anslag till en resa.

Jag blef hjertinnerligen glad och gick genast till Hagberg med den underrättelsen, att jag icke ville bli prest eller lärare vid seminarium. Hagberg ville afråda mig från det beslut jag fattat. Han erinrade mig om att jag vore stiftets barn, och att som lärare vid seminarium för blifvande prester kunde jag med tiden vänta erkänsla af dem — han menade, att jag skulle få deras röster, då de blifvit kyrkoherdar och biskopsstolen blef ledig. Men då han fann mitt beslut oåterkalleligt, sade han, oaktadt jag ej derom nämnde ett ord, att lärareplatsen skulle för min skull stå ledig ett år, ifall jag ville ändra beslut.

Zacharias Petersson, en mycket ung man, var förlofvad med en mams. Rothstein och önskade få platsen vid seminarium, men Hagberg sade honom, att platsen skulle stå ledig ett år för mag. Nilsson. Petersson kom då till mig och tiggde och bad, att, då jag ej sjelf ville hafva den, lemna skriftligt bevis, att jag afstode derifrån. Detta bevis fick han och derefter platsen.

Då prestseminarium kort derefter upphörde, ingingo lärarna dervid som lärare vid universitetet. — Huruvida h:r Petersson då blef erkänsam mot mig, vill jag ej omnämna. S. Nilsson».

Abraham Zacharias Pettersson, f. 1792, d. 1857, teol. docent vid Lunds univ., sedermera pastor primarius i Stockholm. Gift 1819 med Agneta Christina Rothstein.

k) Sid. 308. I C 33, sid. 329 f. omtalar Sven Nilsson, att han [1813] »lemnade konditionen hos Thottens, som ej mera, sedan mina två äldsta disciplar blifvit militärer, kunde bli akademisk; [därefter] mottog jag en kondition hos major Brummer på Fröllinge i Halland». Här stannade han, med ett avbrott under våren 1814, från slutet av år 1813 till den 28 sept. 1814, då han återvände till Lund för att sedan uteslutande ägna sig åt »zoologi jemte ökandet af akademiens zoologiska samlingar» (A 3 a) 4). Se: Nilsson, Diarium historiæ naturalis, ad finem anni MDCCCXIII inceptum (sign. C 1).

l) Sid. 309. Om sitt sammanförande med exc. Trolle Wachtmeister meddelar Sven Nilsson i C 33, sid. 329: »Emellertid innan jag reste från Lund hade en ung gref Wachtmeister fått ett exempl. af min disputation De motacillis svecanis, och lemnat det till sin kusin justitiekanslern grefve Wachtmeister, som då var i Skåne på sin semester. Oförmodadt fick jag ett bref från honom på 4 skrefna blad [dat. Årup $^{18}/_{7}$ 1814] — han hade i sin ungdom varit ifrig ornitholog och vid 20 års ålder skrifvit en för sin tid ypperlig afhandling öfver svenska falkarterna, som blifvit införd i Vet. akad:s handlingar [1801 o. 1802]. Min afhandling lifvade åter hans ungdomshåg — och från den stunden blefvo vi flitiga korrespondenter». I A 3 a) 5*a* omtalar Sven Nilsson hur C. A. Agardh en gång begagnade sig av hans inflytande hos dåvarande ägaren till Trolleberg i S:t Peters kloster, Trolle Wachtmeister, som »hade att bortgifva Klosters pastorat, men Agardh narrade mig att dertill rekommendera honom, under försäkran, att han skulle skaffa mig reseanslag för att i ornith. afseende göra resor i den högre Norden. Jag skref till Wachtmeister och fick till svar — — —». [»Jag mottar med nöje h:r magisterns framställning angående prof. Agardh. Jag kan icke på förhand gifva något löfte, men det skulle blifva mig en verkelig tillfredsställelse, om på samma gång jag söker at skaffa en värdig föreståndare åt den församling, för hvilken jag utöfvar röst-rättighet, jag äfven kunde tiena den vettenskap, som har för mig så stora behag».[1])]

Agardh blev sedan, som bekant, utnämnd till kyrkoherde i S:t Peters klosters pastorat 1816.

m) Sid. 309. Gregers Wad, f. 1755, d. 1832, professor i mineralogi och zoologi vid Köpenhamns universitet. — Wernerska metoden har sitt namn efter Abraham Gottlob Werner, f. 1749, d. 1817, sachsiskt bergsråd, lärare i

---

[1]) Brev från H. G. Trolle Wachtmeister till Sven Nilsson $^{14}/_{11}$ 1815.

mineralogi och bergsvetenskap vid bergsakademien i Freiberg. — Dessutom studerade Sven Nilsson anatomi (A 3 a) 3) för Friedrich Christian Gebhard, f. 1788, d. 1838, prosektor vid Köpenhamns univ., sedermera distriktskirurg i Rudkøbing. — I C 33, sid. 331 omtalas följande episod från studieresan till Köpenhamn 1815—16. Sven Nilsson skriver: »Förutnämnda resa till Kjöbenhavn, i början af januari 1816, togs öfver Landskrona till Hven; från Landskrona kom jag ej att afgå förr än sent på aftonen, i en liten båt, i hvilken vi voro tre, jag, min reskamrat samt en 15-årig pojke, som fört båten från Hven. Det var en kall natt och frös starkt. Då vi gingo i båten, var hafsytan isfri, men vi hade knapt börjat sätta oss i rörelse, förr än vi märkte, att isklimpar samlade sig kring båten, och dessa ökades mer och mer och började frysa samman. Vi arbetade af alla krafter att med åror och med båtshaken undanskjuta klimparna och komma i rent vatten, helst alla lagt sig i staden, och vi voro så långt derifrån, att våra rop ej kunnat höras. Hade vi blifvit innefrusna och måst der i båten tillbringa natten, så hade vi blifvit förfrusna».

n) Sid. 309. Gustaf von Paykull, f. 1757, d. 1826, frih., kansliråd, sedermera hovmarskalk. Hans naturhistoriska museum å Wallox-Säby var särdeles rikt på fåglar och insekter.

o) Sid. 310. Den här åsyftade rec. gällde icke förf:s Ornithologia Svecica utan hans Skandinavisk fauna, 1—2: 1, Lund 1820—28, samt återfinnes ej i (Wiener) Jahrbücher der Literatur, utan i Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik (»Berliner Jahrbücher»), Jahrg. 1830, Bd. 2, n:ris 41—42, sp. 321—331. Förf. till densamma är sedermera professorn vid Helsingfors universitet Alexander von Nordmann. — Coenraad Jacob Temminck, f. 1778, d. 1858, direktor för naturhistoriska riksmuseet i Leiden. — Constantin Wilhelm Lambert Gloger, d. 1859, zoolog, collaborator vid Mathias-gymnasium i Breslau. — Carl Friedrich Naumann, f. 1797, d. 1873, professor i mineralogi och geognosi vid universitetet i Leipzig.

p) Sid. 310. I C 33, sid. 329 f. lämnar Sven Nilsson en del meddelanden från sin Norgesresa 1816, vilka delvis komplettera hans Dagboksanteckningar under en resa ... i Norge 1816, Lund 1879 — det sista av honom utgivna arbetet: »Med ett litet publikt anslag och med bidrag af gref Wachtmeister företog jag våren 1816 min första resa till Norge, isynnerhet för ornithol. ändamål. Jag hade redan då till bokhandl. Schubothe i Köpenhamn lemnat manuskript till första delen af Ornithologia Svecica. Det kompletterades efter resan, under hvilken jag studerat och grundligt skillt de 2:ne riparterna, dalripan och fjällripan, som dittills varit hopblandade. Från samma resa hemförde jag Parus sibiricus och Sylvia abietina, nytt för Skandinaviens fauna. Äfven fick jag en hel hop fiskar: Molva abyssorum och åtskilliga från fjellvattnen. Jag medhade Leop. v. Buchs Reise durch Norwegen, 1810, och kunde bestyrka hans uppgift öfver att landet på många ställen stigit, och hafvet dragit sig tillbaka.

En dag, då jag vandrade på ett af högfjellen efter ripor, gick jag öfver ett jemnt, något sluttande plan, tätt belagdt med smärre stenar. Som jag gick, tyckte jag, att marken under fötterna rörde sig; jag skyndade åt den högre liggande sidan, men rörelsen af stengatan blef hastigare, så att jag ej kom längre fram. Ändtligen träffade jag en större bergfast sten, på hvilken jag steg upp, och såg då hela den stenbelagda ytan passera förbi mig nedåt. På ungefär 100 alnars afstånd träffade den brinken, hvarifrån den nedstörtade i djupet, ur hvilket ett uthållande, förfärligt skrällande ljud hördes, och hela ytans stenbetäckning, hade glidit och slutligen nedstörtat. Hade jag ej varseblifvit rörelsen och säkert fotfäste, så hade man säkert ej funnit annat af mig än krossade benskärfvor. Fjellvandringar äro eljest mycket behagliga; man känner sig så lätt, och man kan gå flera mil, utan att bli trött. Atmo-

sferen är vida lättare än på låglandet. I augusti började jag återresan från Bodön, sedan jag såg, att snö började falla på fjellen. Återresan togs öfver Throndhjem, Rörås, Herjedalen till Stockholm, derifrån till Upsala, der jag insjuknade. Jag kom till Lund först i mars månad, då jag varit borta ett år. Jag var sjuklig och modfäld». — C 38, sid. 356 har några episoder från denna resa.

r) Sid. 311. C 33, sid. 331: »Först 1819 blef jag intendent vid Zool. museum med 400 rdrs lön; 100 hade jag som adjunkt, således med allt 500 rdr b:co = 750 riksmynt. Men jag fortsatte att arbeta. Vintern 1818—19 var jag inbjuden och tillbringade hos gref Wachtmeister». Angående sin Fauna tillägger förf. här: »Den omfattades med särdeles välvilja, och mången icke vetenskapsman läste den med stort nöje, och den gjorde efter hand den zoologiska vetenskapen populär bland den upplystare delen af allmänheten».

s) Sid. 312. Om sitt besök hos Lars von Engeström å Drottningholm den 23 aug. 1821 berättar Sven Nilsson följande i Resan i Sverige år 1821, sid. 65 (sign. C 5): »Före middagen talade jag länge ensam med H. E. om hvarjehanda vetenskapligt och academiskt. Sluteligen bad jag honom visa mig den godheten att understödja Thunbergs underd. ansökan om professionernas delning och mitt hopp att få den zoologiska professionen i Upsala». — Förf:s framställning i texten är oriktig så till vida som den av honom åsyftade befattningen »vid annat läroverk» ej var ledig; Thunberg innehade sin professur till sin död 1828, och någon uppdelning av densamma kom ej till stånd förrän 1852, då jämväl en lärostol i zoologi upprättades. (Jfr H. Schück, Inbjudningsskrift till åhörande af den offentliga föreläsning, med hvilken professorn i botanik Bengt Lidforss tillträder sitt ämbete, Upps. 1910, sid. 32.)

t) Sid. 312, anm. 2. A. Hylander hade givit Sven Nilsson följande ämne för den tillärnade disputationen: De inspiratione Scripturæ Sacræ divina. — »En härvarande embetsman»: biskop Vilhelm Faxe. (A 3 a)4.)

Sid. 312, anm. 3. Jacob Berggren, f. 1790, d. 1868, legationspredikant vid svenska beskickningen i Konstantinopel 1818, sedermera kyrkoherde i Skällvik av Linköpings stift 1828.

u) Sid. 314. Arbetet i fråga är skrivet på latin och bär titeln: Petrificata Suecana formationis cretaceæ descripta et iconibus illustrata. I: Vertebrata et mollusca sistens. Londini Goth. 1827.

v) Sid. 314. Adolphe Théodore Brongniart, f. 1801, d. 1876, professor i botanik vid Jardin des plantes i Paris. Hans här omnämnda uppsats bär titeln: Observations sur les végétaux fossiles renfermés dans les grès de Hoer en Scanie. (Annales des sciences naturelles, T. 4 (1825), pp. 200—224). — Jfr Berzelius, Självbiogr. anteckn., Sthm 1901, sid. 87 f. samt Westdahl, Lunds univ:s matrikel 1867, sid. 35.

x) Sid. 314, anm. Stockholms Posten 1825, n:o 268 och 1826, n:ris 7, 9, 13, 14.

y) Sid. 316. Sven Nilssons förespråkare var exc. H. G. Trolle Wachtmeister (brev från denne till Sven Nilsson 20/2 1826). En utförlig resebeskrivning återfinnes i C 8. — Sven Nilssons berättelse av år 1826 är tryckt i Journal för handel, slöjd och konst 1827, n:ris 10—15, den av år 1832 finnes i koncept i D I 17, i vilken volym förf. samlat en del handlingar till svenska fiskeriernas historia från år 1826. Samtliga trenne berättelser äro i utdrag tryckta i Handlingar rörande sillfisket i bohuslänska skärgården . . . Sthm 1843. Ett kort sammandrag av 1828 års ber. även i Almanach för 1830. — Bengt Fredrik Fries, f. 1799, d. 1839, professor och intendent vid zoologiska riksmuseet i Stockholm. — Carl Jacob Sundevall, f. 1801, d. 1875, professor och intendent vid zoologiska riksmuseet. — Carl Ulrik Ekström, f. 1781, d. 1858, iktyolog, prost och kyrkoherde i Tjörns pastorat av Göteborgs stift. —

Sven Ludvig Lovén, f. 1809, d. 1895, professor och intendent vid riksmuseets evertebratavdelning. — Axel Emanuel Holmberg, f. 1817, d. 1861, präst, fornforskare och skriftställare.

I A 3 a) 3 yttrar sig Sven Nilsson mycket missmodigt angående resultatet av sina undersökningar i fiskerifrågan: »Saken befans vara i statsekonomiskt afseende af stor vigt och blef föremål för ständernas öfverläggningar vid flera riksdagar; men okunnigheten och egennyttan i förening med afundsjukan hindrade vidtagandet af ändamålsenliga åtgärder, och N. fann med grämelse, att all hans möda var spild; dock så mycket vanns, att frågan genom honom väcktes till lif». — Om en resa 1827 för undersökning av stenkolstrakterna i Skåne, se Westdahl, a. a. sid. 35.

c) Sid. 317. Anställandet vid Vetenskapsakad:s zool. museum omtalas även i C 38, sid. 59 f. Angående den Grillska samlingen och dess förflyttning till Stockholm skriver Sven Nilsson i A 3 a) 3: »Då museum [i Stockholm] ... började blifva ändamålsenligt och äfven få ett vackert utseende, förmådde detta baron Tamm och hans medarfvingar att till Vetenskaps akademien förära den betydliga Grillska samlingen på Söderfors, hvilken af N., med biträde af den utmärkte conservatorn Blank, nedtogs, inpackades, fördes på slädor till Stockholm och insattes der i skåp på museum». — Johan Wilhelm Dalman, f. 1787, d. 1828, professor i botanik och naturalhistoria vid Karolinska institutet. — Adolf Ulrik Grill, f. 1752, d. 1797, vetenskaplig samlare. — Per Adolf Tamm, f. 1774, d. 1856, frih., brukspatron å Österby bruk i Roslagen. — Fredrik Blank, f. 1810 (?), d. 1839, vaktmästare, sedermera konservator vid den zool. avd. av riksmuseum 1827. Jfr Berzelius, Självbiogr. anteckn., Sthm 1901, sid. 139 ff.

d) Sid. 317. I A 3 a) 4 säger Sven Nilsson beträffande sin återgång till Lunds universitet, att han vart »dertill föranledd hufvudsakligen af det skäl, att för intendentssysslan vid Vetenskaps akademien fanns då ingen säkerhet, ingen kongl. fullmakt, blott konstitutorial, som efter godtycke kunde ändras; intet tjensteår eller nådår för enka och barn; samma dag mannen dödt, kunde enkan och barnen drifvas ut. I Lund hade N. deremot utsigt till trygghet för sin familj, äfven i händelse af tidig död».

a) Sid. 318. Beträffande detta professorsförslag skriver Sven Nilsson i A 3 a) 4: »N. hade allt skäl att anföra besvär, hvilket troligtvis varit det rätta *); men han var säker att få rätt på högre ort; hvilket också skedde ...» En framställning av detta befordringsärende finnes även i C 38, sid. 61. Consist. utl. av d. 26 mars 1831 (konc.) i Lunds univ:s arkiv, kansliet, ser. B I a, n:r 35; Brunii anförande i Consist. maj. prot. $^{12}/_{8}$ 1831, § 6. Orig. till kanslersutl. av d. 4 sept. 1832 i Riksarkivet.

b) Sid. 319. Angående sin verksamhet vid zoologiska museet i Lund meddelar Sven Nilsson följande i A 3 a) 3: »I Lund inrättade N. det zoologiska museum på samma sätt som han inrättat det i Stockholm. Äfven det tillväxte snart, isynnerhet genom baron Gyllenkroks dit förärade, rika och vackra samlingar, äfvensom genom inköp och skänker af enskilta. Bland skänker, af hvilka N. årligen lemnade flera eller färre, vilja vi endast nämna en, den dyrbara, snart utdöda Alca impennis och det bekanta skelettet af en fossil Urus med märke efter en stenpil genom ett af ryggbenen. Detta museum, som under N:s tjenstetid fått en vacker lokal och blifvit särdeles utvidgadt, utmärker sig äfven genom en den rikaste samling, som hittills finnes i något

*) Den som skrifver detta vet bestämdt, att då ärendet förevar i statsrådsberedningen väcktes frågan att anmäla förhållandet hos justitiekansleren, men på en ledamots yttrande, att ville N. klaga, borde han göra det sjelf, blef saken nedlagd.

museum, af fossila ben och skeletter ur torfmossarna».[1]) — Gideon Algernon Mantell, f. 1790, d. 1852, engelsk geolog och läkare.

I A 3 a) 3 lämnar Sven Nilsson i samband med en redogörelse för sina utgivna skrifter några utförligare meddelanden angående sin uppfattning i geologiska och arkeologiska frågor. Vad geologien beträffar, framlägger han de åsikter han framställt under sina föreläsningar i Stockholm våren 1847 [2]) i följande ordalag: »N. antog, att en glacierperiod öfvergått på en gång hela Skandinavien, men på samma tid ej sträckt sig längre än dit, der de skand. erratiska blocken finnas kringströdda; han antog, att räfflorna på bergen härledde sig från glacièrer; den Sefströmska s. k. petrodelauniska floden förnekade han hafva funnits. Han antog, att samtidigt med höjningen i norra delen af Skandinavien en sänkning försiggått i den södra; att före denna Skåne varit landfast med Danmark och norra Tyskland och att Östersjön öfver Finland förut varit öppet åt norr, och att således en djup hafsvik nedgått från ishafvet ungefär till Öland och Bornholm m. m.; att södra Sverige redan före denna katastrof haft invånare, om före glacier-perioden är ännu oafgjordt, och att flera djurarter då varit gemensamma för Tyskland och Sverige, hvilka nu finnas fossila i Skånes torfmossar, t. e. uroxen, grottbjörnen, vildsvinet, flodsköldpaddan m. fl.» — Sin arkeologiska uppfattning utformar han på följande sätt: »N. var den förste som förklarade stenantiquiteternas betydelse, att de ej, såsom förr förmenades, varit våra förfäders krigsvapen; han fann genom jemförelse med dylika hos vilda folk, att de varit redskap, använda för jagt och fiske af en halfvild stam, som ej kände bruket af metall. N. antager, att de första invånarna, äfven i södra Sverige, tillhört samma stam som nuvarande lappar (den s. k. mongoliska racen), ehuru de likasom de fossila renarna i Skåne icke inkommit i landet från norr utan från söder, att dessa första urinvånare irrat kring i skogarna utan fasta boningsplatser, och han har antagit, att en sedan inkommande götisk stam byggt de grofva stenmonumenterna; att en cimbrisk stam med bronsvapen och druid- eller Balskult bott i Skåne och i vestra delarna af Skandinavien och samtidigt på danska öarna, i Jutland och nordvestra Tyskland m. m.; att denna fått sin bronskultur och sin religion från Phoenicien, ej directe, utan genom flera mellanliggande stadier (kolonisationer); att öfriga Sverige då varit bebodt af en götisk stam med stenredskap och Thorskult, och att uppsveastammen med jernkulturen och Odinska Valhallaläran inkommit och bosatt sig i Mälardalen först i början af 6:te seklet».

Slutligen må här meddelas några av de sista självbiografiska anteckningarna av Sven Nilssons hand, skrivna vid fyllda 90 år. (Sign. A 3 a) 5 β)).

»Anteckningar d. 14 maj 1877.

Då jag för 45 år sedan yttrade, att de tilldanade flintorna varit våra förfäders redskap — och att de varit vildar, förlöjligades det, och en del förargade sig.

Jag har dock haft den tillfredställelsen, att d:r Hans Hildebrand någonstädes yttrat, att min bok om urinvånarna är ett sådant verk, att ingen nation utom svenskarna har ett sådant. Hvar står det? [3])

Då jag i mina zoologiska föreläsningar började föreläsa geologiens grunder

---

[1]) I C 38, sid. 16 f. har Sven Nilsson lämnat en utförlig redogörelse för sina förtjänster om zool. museet i Lund.

[2]) Utg. 1923 i Lunds universitets årsskrift N. F. Avd. 2. Bd. 18. Nr. 8. (Kungl. Fysiogr. sällsk:s handlingar N. F. Bd. 33. Nr. 8.) av Bert Möller.

[3]) H. Hildebrand, De förhistoriska folken i Europa, Sthm 1873—80, sid. 151.

och förevisade bergstuffer af olika åldrar, yttrade man från flera håll, att det var en galenskap, ty ingen var med, då Gud skapade jorden och såg, hvilka delar deraf han gjorde först eller sist. Således vet ingen, hvilka delar äro yngre eller äldre. Gud hade säkert icke sagt någon, hur han bar sig åt, då han skapade jorden, derför kunde ingen veta, hvilka delar deraf voro yngre eller äldre — sådant prat vore blott tyskt charlataneri.

Då jag sedan förklarade, att vår brons kommit från Fenicien, och att hos oss funnits en koloni med fenicisk Balskult: Baals och Bältas offerstenar — förlöjligades äfven detta.

Nu påstår man, att mina metkrokar af flinta ej varit metkrokar, ty man behöfde dem ej, då man hade sådana af ben. Men af ben kunde man ju ej göra dem utan eggverktyg, således stål; af flinta kunde man tillslå dem utan annat redskap än en liten sten.

I Stockholmsposten för 1832 n:r 111, 113 och 117 finnes en mycket ovettig kritik mot mig, hvari jag anklagas att ha plagierat och afskrifvit allt i inledningen till Skand. fauna 1820. Jag har dock sist på 4:de sidan i företalet till min bok sjelf uppräknat alla de författ., Cuvier, Tiedemann, Blumenbach, Wiedemann m. fl. och sagt, att jag i inledningen begagnat dem.

Gud vet, om någon annan haft så många afundsmän och förtalare som jag — och dock har jag gått oskadd ur deras klor».

(Tryckt i maj 1923.)

Undersökningen av skånska bygdemål.

En översikt av verksamheten 1905—1921.

De båda första årtiondena av 1900-talet ha sett intresset för hembygden växa sig starkt och manifestera sig på en mångfald olika sätt inom både forskning och undervisning. Hembygdsvård, hembygdskunskap och hembygdskultur ha blivit slagord för dagen, och det är sålunda måhända ej en tillfällighet, att på senare år undersökningen av de gamla, snart utplånade skånska folkmålen fått en ny blomstringsperiod. Skånska landsmålsföreningen i Lund, vilken liksom under föregående år utgjort centrum för denna verksamhet, har erhållit ett betydande tillskott till sina samlingar, förvarade i arkivet å Lunds universitetsbibliotek. Den alldeles övervägande delen av detta nyförvärv har tillkommit under de senaste 6 à 7 åren, sedan landsmålsföreningen genom årligt anslag från såväl staten som Malmöhus läns landsting satts i stånd att mera effektivt och målmedvetet bedriva sitt arbete. Det sistnämnda anslaget, som givetvis använts uteslutande för uppteckningar inom Malmöhus län, har möjliggjort mera ingående undersökningar inom detta område. F. ö. må här med tacksamhet erinras, att även för skånsk allmogekultur intresserade enskilda personer lämnat föreningen sitt understöd. Den förhoppning prof. Axel Kock gav uttryck åt i sin redogörelse för landsmålsföreningens verksamhet, publicerad i denna tidskrift år 1904, nämligen att det ekonomiska understöd, som krävdes för det fortsatta insamlandet och bearbetandet av material, ej skulle utebli, har sålunda icke kommit på skam.

Åtskilliga trakter hade vid tiden för denna redogörelse ännu ej alls blivit undersökta, andra blott ofullständigt. Inom Malmöhus län voro folkmålen i Oxie, Bara och Rönnebergs samt betydliga delar av Frosta och Onsjö härader ej alls granskade. Då jag nu går att ge en överblick av vad som uträttats efter 1904, skall det visa sig, att de förut »vita» fläckarna på Malmöhus läns dialektkarta blivit ganska väl utfyllda, särskilt, som nämnts, genom de undersökningar, som föreningen

varit i stånd att verkställa efter 1915. — Förutom det lexikaliska materialet, vilket liksom förut utskrivits på lappar med ett ord på varje lapp, ha samtliga upptecknare även avlämnat en eller två särskilt upprättade typordslistor, med vilkas tillhjälp man kan omedelbart avläsa varje måls karaktäristiska egendomligheter.

Frosta härad har under tre perioder, 1915, 1916 och 1919, undersökts av fil. lic. G. Lech, som därvid från olika socknar insamlat stoff till 3,400 ordlappar. Dårjämte har fil. lic. Th. Jeppsson 1918 gjort uppteckningar (1,300 ordlappar) i gränstrakterna mellan Frosta och Gärds härader (S. Rörum och Linderöd).

De redan före 1904 påbörjade uppteckningarna inom *Onsjö* och *Frosta* härader (Hallaröd och Munkarp) av L. A. Nyrup ha fortsatts under åren 1907 och 1908, så att hela samlingen nu räknar 9,800 ord. 5,300 ha tillkommit efter 1904. Fem andra socknar inom Onsjö härad ha 1917 genomforskats av pastor B. Svensson (1,300 ordlappar).

Det förut ur dialektsynpunkt alldeles okända *Rönnebergs* härad jämte Ven har besökts av tvenne upptecknare, fil. kand. E. Bruhn 1915 och fil. kand. V. Welander 1921. Resultatet har blivit sammanlagt 4,000 ordlappar.

I de västligaste delarna av *Harjagers* härad, Barsebäcks fiskeläge, Barsebäcks by och Hofterup, har föreningens arkivarie, förste bibliotekarien A. Malm, åren 1918, 1919 och 1920 insamlat 4,000 ord, och *Bara* härad har undersökts dels av fil. lic. Fr. Bååth, 1906—1907, dels av kand. I. Ingers, 1921. Resultatet har blivit sammanlagt 5,300 ordlappar. Därjämte ha även insamlats olika slags folkloristiska bidrag, särskilt av kand. Ingers.

Inom *Skytts* och *Oxie* härader, speciellt V. Ahlstad, Slågarp och Svedala, har fil. d:r N. Hänninger under år 1919 upptecknat 2,200 ord; därjämte ordstäv, gåtor, talesätt m. m. från V. Ahlstad och en samling termer, hänförliga till resp. en »stubbemölla», bondgård, vävning och spinning.

Bibliotekarien Malm har under 1921 fullföljt sin redan långt förut påbörjade ingående undersökning av målet inom *Vemmenhögs* härad. Från samma härad föreligger en av docenten E. Tuneld 1919 gjord uppteckning av 1,800 ord.

I norr slutligen har *Luggude* härad utforskats i de trakter, som ej medtagits av Olséni i hans avhandling om Luggudemålets ljudlära; uppteckningarna ha verkställts av fil. kand. E. Bruhn 1915 (Brunnby) och 1916 (Kattarp och Välinge) och upptaga inalles 2,700 ordlappar.

Inom Kristianstads län har kand. S. Grevander 1920 från *Bjäre* härad insamlat 1,300 ordlappar, från *N. Åsbo* och *V. Göinge* härader (Örkelljunga, Fagerhult och Röke samt för gränsbestämningens skull från Markaryd i Småland) har teol. kand. E. G. Hansson 1917 inlämnat 1,200 ordlappar; under det följande året har han vid fortsatta undersökningar i V. Göinge (Verum och Vittsjö) upptecknat 800 ord. Samma härad har i andra trakter undersökts av fil. kand. E. Göransson 1915 (Tjörnarp och Sösdala) och fil. kand. A. Welin 1919 (Vinslöv, Nävlinge och Sandåkra); resultatet har blivit inalles 1,500 ord. År 1916 insände kamrer N. Jönsson en ordförteckning från Önnestad.

Från de flesta socknar i *Ö. Göinge* föreligga nu uppteckningar, verkställda åren 1917, 1918, 1920 och 1921 av fil. kand. A. Sandberg, som i allt avlämnat 5,000 ordlappar. I Vånga socken av *Villands* härad har fil. d:r N. Hänninger 1911 upptecknat 900 ord, och slutligen har fil. kand. V. Welander i *Albo* härads västliga socknar upptecknat 1,000 ord.

Under de senare åren har varje vårtermin genom föreningens bemedling vid universitetet anordnats en kurs, innefattande handledning för bygdemålsupptecknare.

I den förut nämnda redogörelsen av prof. A. Kock uppskattades föreningens samlingar år 1904 till omkring 83,000 ordlappar. Sedan dess ha, såsom av min ovan gjorda utredning framgår, för Malmöhus län tillkommit 31,300 ordlappar och för Kristianstads län 11,700. Det är sålunda ett ej obetydligt tillskott, särskilt vad beträffar Malmöhus län, och det är givet, att därigenom kännedomen om de skånska folkmålen avsevärt vidgats. Här är ej platsen för en detaljerad redogörelse för undersökningarnas resultat, och jag nöjer mig därför med att med några korta antydningar visa, huru den karaktäristik av Skånemålen, som Axel Kock gav 1904, numera kunnat ytterligare fördjupas.

I sin uppsats påvisar Kock, att åtskilliga av de dialektala dragen för nordskånskan sträcka sig längre mot söder än man förut antagit. Särskilt fäster han uppmärksamheten vid den språkgräns, som häradsgränsen mellan Gärds och Albo härader i öster bildar. Senare har E. Wigforss i sin grundliga och vittomfattande avhandling om södra Hallands folkmål, publicerad i Svenska Landsmål 1913—18, ytterligare behandlat spörsmålet och därvid med ledning av landsmålsföreningens samlingar angivit de gränslinjer, som uppdela Skåne i ett sydligt och ett nordligt språkområde (»slättmålen» och »skogsmålen»). Sålunda säger man i norr exempelvis *rig*, *bäck*, *fisk*, men i söder *ridj*, *bättj*, *fisch*, i norr *näve*, i söder *növe*, i norr

bain, boin etc., i söder *ben*, i norr *läsa* el. *laisa*, i söder *lesa*, i norr *gau*, i söder *gåu*, i norr *sön*, i söder *son*, i norr *håsa*, i söder *hossa* osv. Det är en hel serie av gränslinjer, ännu flera än de här nämnda, vilka förena sig till ett synnerligen vackert gränsknippe — man torde rent av kunna säga, att det är ett av de mest utpräglade inom svenskt språkområde — och sålunda bilda en verkligt påtaglig språkgräns. I stort sett löper denna från Maglehem i öster längs gränsen mellan Albo och Gärds härader, genom Färs och Frosta, söder om Onsjö och Rönnebergs härader. Då det gäller att i detalj fastställa de enskilda gränslinjernas sträckning på varje särskild punkt, ha de senare årens undersökningar bringat åtskilliga upplysningar av intresse. Jag skall blott anföra ett par exempel. En av olikheterna mellan det norra och det södra språkområdet är, att man i söder uttalar ex. *lämpa* med ett långt *a*, liknande det i rspr. *kal*, under det att de nordskånska målen ha motsvarande korta vokal eller också ett *låmpa* el. liknande. Skiljelinjen följer, efter vad nyare uppteckningar visa, icke häradsgränsen mellan Albo och Gärds, utan måste flyttas ytterligare ett stycke söderut så, att västra delen av Albo härad (Andrarum, Fågeltofta och Eljaröd), komma att i detta avseende tillhöra «skogsmålen». Detsamma gäller även om ett par andra gränslinjer. —

Liksom i detta härad Kiviks fiskeläge och trakten däromkring uppvisa särskilda egendomligheter i sitt mål, så gäller detta även motsvarande platser vid gränsknippets motsatta pol, vilka helt nyligen blivit undersökta. Jag tänker då i första rummet på förhållandena i Harjagers härad. Inom detta område företer Barsebäcks hamn med omnejd en dialekt, som på ett frapperande sätt skiljer sig från häradets mål i övrigt. Nordgränsen för det »förmjukade» uttalet av *k* och *g* (*ridj*, *bättj*) har dragits norr om Harjagers härad, och i överensstämmelse härmed finner man också i Barsebäcks by och annorstädes inom häradet uttalsformer *byddjor* 'bygger', *bättj* 'bäck' osv. och f. ö. också sådana fall, där ett dylikt uttal eljes är fullständigt okänt och — man kan tillägga — även oväntat, t. ex. *almenattja* 'almanacka', *lärstjo* 'läderskor', *battje* 'backe' osv. Det är förmodligen häradets egenskap av gränshärad, som får lämna förklaringen till denna egendomliga företeelse. Emellertid röjer Barsebäcks fiskeläge sin särställning genom att i likhet med de nordskånska målen ha uttalet *bäck*, *bjälke*, *bleg* 'blek' osv. Ett liknande förhållande kommer till synes, då det gäller uttalet av *å*-ljudet. »Skogsbygdens» uttal är som redan nämnts *au*, »slättbygdens» *åu*, och gränslinjen har dragits så, att västra

delarna av Torna och Harjagers härader komma norr om linjen. Barsebäcks by har också *agorkaul* 'åkerkål', *stau* 'stå', *gau* 'gå', medan fiskeläget uppvisar sydskånska former med *åu* och sålunda i detta avseende går till syd-Skåne.

Undersökningen av de i Skånes centrum belägna härader, genom vilka gränsknippets linjer löpa med större eller mindre divergenser, har lämnat åtskilliga upplysningar av intresse. Så t. ex. har förut gränsen för uttalet *au* av rspr. *å*-ljud dragits söder om Hörby och Gudmuntorp i Frosta härad; nu visar det sig emellertid, att t. ex. den nordligare belägna socknen S. Rörum i Frosta och även Linderöd i Gärds följa slättmålen med uttalet *åu*. Likaså peka väl snarast söderut sådana former som *kår* 'korg', *gål* 'golv' i S. Rörum gentemot t. ex. *kör*, *göl* från Linderöd. I stort sett utgör länsgränsen mellan Frosta och Gärds även språkgräns, dock med det undantaget, att Ekestorp i S. Rörum språkligt sett tillhör Gärds härad, Staffanstorp i Linderöd däremot Frosta härad. Bland viktigare gränslinjer längs länsgränsen kunna, förutom den redan nämnda, anföras följande. De ifrågavarande trakterna tillhöra det s. k. diftongområdet, vilket innebär, att rspr. långa *e*-ljud i allmänhet motsvaras av en diftong (*ai*, *oi* osv.). Denna gestaltar sig emellertid olika på ömse sidor om länsgränsen; i S. Rörum uttalas t. ex. *bräi* 'bred', i Linderöd *bråi*. Rspr. *v*-ljud motsvaras i vissa fall av *w* i Linderöd, sålunda *beswärlid* 'besvärligt' mot *besvärlid* i Rörum, *dwala* i Linderöd men i Rörum *dvala* osv.

Målet i Onsjö härad visar sig närmast höra till den nordskånska gruppen, även om det i vissa avseenden intager en förmedlande ståndpunkt mellan nord- och sydskånska mål. Mot nord-Skåne visa sådana uttalsformer som *gål* 'golv', *håsa* 'strumpa', *påse* gentemot syd-Skånes *goll*, *hossa*, *posse*; vidare *reb* 'rep', *altihob* 'alltsamman', *tjöba* 'köpa' gentemot sydskånskt uttal med *v* för *b*. Det förtjänar anmärkas, att den yngre generationen även i dessa trakter använder ett uttal med *v*. Nordskånskt är även uttalet av *å*, t. ex. i *aul* 'ål', *lauda* 'låda', samt hos den äldre generationen även av *e*, t. ex. i *ait* 'ett', *blai* 'bliva' *aineris* 'enris' osv. Det senare slaget av diftongering är tydligen statt i utdöende. Rspr. *k*- och *g*-ljud uttalas likaledes på nordskånskt sätt, alltså *bögga* 'bygga', *brögga* 'brygga', *stöcken* 'stycken' osv.

Även andra målgränser än de som äro hänförliga till gränsknippet tvärs över Skåne ha blivit uppmärksammade. Sålunda var en av uppgifterna vid uppteckningen i Oxie och Skytts härader att söka fastslå gränsen för s. k. *e*-mål, dvs. sådana mål, där den gamla ändelsevokalen *a* (liksom i danskan)

utbytts mot *e*, i ord som t. ex. *tale, stue.* Det visade sig, att den östliga gränslinjen troligen får dragas från en punkt strax öster om Svedala åt sydost ungefär till stora landsvägen söderut från Anderslöv och därifrån i sydlig riktning ner i Vemmenhögs härad. Där torde den med svag böjning mot sydväst gå ned till havet ungefär vid Böste fiskeläge. Den nordliga *e*-målsgränsen är ytterligt svår att fastställa, beroende på den utomordentliga förvanskning, folkspråket i större delen av Oxie härad undergått. Det förefaller emellertid, som om den bestämning, som förut gjorts av *e*-målsgränsens nordliga sträckning, är den riktiga: från trakten kring Svedala rakt väster ut till Öresund, dock måhända med den reservationen, att *e*-området tidigare sträckt sig längre norrut mot Malmö. — Även andra uttalsgränser torde förefinnas inom området. Sålunda avgränsar en linje, dragen ungefärligen från Trelleborg norrut, ett västligt område med »bakre *a*» (= *a* i rspr. *kall*) i ord som *bage* 'baka', *kage* 'kaka' och ett östligt område med »främre *a*» (= *a* i rspr. *kal*). En närmare undersökning är emellertid här av nöden.

Synnerligen intressanta företeelser ha mött vid uppteckningarna i nordligaste delen av Luggude härad, nämligen i Brunnby socken. Brunnby- eller, såsom det av undersökaren benämnes, Kulla-målet skiljer sig högst väsentligt, i fråga om såväl vokal- som konsonantskick, från de tämligen kända granndialekterna. I många fall, där de nord- och mellanskånska målen visa *ä*-vokal, t. ex. *sä* 'säd', *näve, knä*, förete samma ord här *e*, alltså *se, nee, kne.* Målet visar bortfall av en hel del konsonanter, vartill icke finnes motsvarighet i andra dialekter, t. ex. i det ovan anförda *nee*, vidare i *mae*, 'mage', *hae* 'hage', 'trädgård', *ria* 'riva', 'rävsa' osv.

Kulla-målet är utpräglat diftongmål, dvs. de långa *e*- och *å*-ljuden ha, liksom i allmänhet i nord-Skåne, övergått till diftonger. Genom den ännu konstant fortlevande diftongeringen av *e* skiljer sig den undersökta dialekten från södra Luggudemålet, där diftongen är stadd i utdöende. Därjämte förtjänar anmärkas, att målet företer en del egendomliga diftongeringar, t. ex. *snai* 'sned', *julvai* 'hjullöt', *snydraia* 'snödriva', *vångalai* 'vångaled', 'grind', *lai* 'led' (i kroppen), *svaia* 'sveda', *skrai* 'skrev', *blaised* 'bläsig', 'brokig'.

De senare årens undersökningar ha på åtskilliga andra punkter givit betydelsefulla resultat med hänsyn till kännedomen om de olika målens språkliga beskaffenhet och de olika dialektala företeelsernas avgränsning. Överhuvudtaget torde man kunna säga, att insamlingsarbetet numera fortskridit så långt,

att även bearbetningen av samlingarna bör betraktas som en omedelbart föreliggande arbetsuppgift. Under de år, som förgått sedan den förra redogörelsen lämnades, har landsmålsarkivet i flera fall utnyttjats för vetenskapliga syftemål. Som redan nämnts, har Wigforss i sin avhandling »Södra Hallands folkmål» även fått anledning att sysselsätta sig med Skånemålen, vilka han ävenledes behandlat i en senare undersökning av »De korta rotstavelserna i Skånemålen», och det moderna dialektmaterialet har till en del utnyttjats av Hänninger i avhandlingen »Fornskånsk ljudutveckling». Fil. lic. G. Lech har utarbetat en monografi över Frostamålet såsom licentiatavhandling, och fil. kand. E. Bruhn har såsom specimen för licentiatexamen skrivit om Kulla-målet; den förre förbereder numera utgivandet av en avhandling om Skånemålens böjningslära. Men den plan, som givetvis framför allt ligger landsmålsföreningen om hjärtat, är utarbetandet av en ordbok över Skånemålen, och som nämnt torde samlingarna nu ha nått den omfattning, att bearbetandet av dem för detta syftemål lämpligen bör kunna påbörjas. Det första, som skulle åtgöras, vore då en i möjligaste mån detaljerad kartläggning av det skånska språkområdet med fixerande av de målgränser, som äro av betydelse för bedömandet av målens samhörighet. I samband härmed skulle uppteckningen av primärmaterial fullföljas, närmast i syfte att kontrollera och komplettera på de punkter, där den ifrågasatta kartläggningen gjorde det nödigt. Därjämte torde det också visa sig erforderligt, att fortsatt uppteckning göres av facktermer, hänförliga till olika företeelser, sysselsättningar, redskap o. d. Här gömmer sig nämligen en rik, för de allra flesta numera okänd skatt av språkligt material.

I ett annat avseende har landsmålsföreningen redan påbörjat ett förberedande arbete till ordboken. Genom fil. lic. G. Lech har den nämligen låtit excerpera äldre tryckt litteratur, i vilken gamla skånska ord och uttryck förefinnas. Det är givet, att även dylika källor måste utnyttjas, om den tillärnade ordboken skall bli så fullständig och belysande som möjligt. C:a 1,400 excerpter äro tills dato gjorda.

De samlingar, som gjorts, och det arbete, som sålunda vidare planeras, syftar ju först och främst mot att åt eftervärlden bevara de skånska mål, som i våra dagar allt snabbare trängas undan av ett riksspråksfärgat talspråk. Redan detta är naturligtvis av vikt; det är ett kulturarv, som bör bevaras från fullständig tillintetgörelse. Men det fyller därjämte en vidare uppgift. För kännedomen om språkets historiska utveckling äro de gamla bygdemålen av oskattbart värde, och

deras ordformer och talesätt liksom de gamla språkgränserna ge oss mången gång betydelsefulla upplysningar om kulturtillstånd och kulturutveckling i svunnen tid, om landets bebyggelsehistoria o. d. Vi våga fördenskull hoppas, att det ekonomiska stöd, som är en förutsättning för att föreningen skall kunna fullfölja sin verksamhet, måtte liksom hitintills även i fortsättningen komma den till del, och likaledes att personer allt framgent skola befinnas villiga att offra tid och möda i föreningens tjänst.

Nils Hänninger.

(Tryckt i maj 1923).

INNEHÅLL.

I likhet med Historisk tidskrift för Skåneland utdelas även övriga skrifter, vilka av De skånska landskapens historiska förening utgivas, kostnadsfritt till föreningens medlemmar. Årsavgiften är 3 kronor. Ständig medlemsavgift: en summa ej understigande 50 kronor.

De trenne äldre serierna av föreningens tidskrift kunna hos föreningens sekreterare, professor L. Weibull, Lund, erhållas till ett pris av 22 kronor, därav serie 1 och 2 till resp. 8, serie 3 till 6 kronor. Enstaka häften (utom av årg. 1868—1869) till komplettering: 1 krona.

Priset å Lunds och Lundagårds minnen av Martin Weibull och å Sthen Jacobsen, Den nordiske kriigs kronike, är för föreningens medlemmar nedsatt till 2:50.

32101 073850388